

Toros Üniversitesi
Toros University
Sciences

İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi
Faculty of Eco., Administrative and Social

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Dergini Sahibi/ Owner of the Journal

İİSBF Adına,
Ali Özveren

Mütevelli Heyet Başkanı / Chairman of Board of Trustess

Editör/ Editor

Prof. Dr. Süleyman Türkel

Yardımcı Editör/ Assistant Editor

Prof. Dr. Kamuran Elbeyoğlu
Doç.Dr. Abdullah Çalışkan
Doç.Dr. Mert Aktaş

Yayın Kurulu / Publishing Board

Prof. Dr. Süleyman TÜRKEL
Prof. Dr. Haluk KORKMAZYÜREK
Dr. Öğr. Üyesi Münir Yalçın ORTAKALE
Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan Yavuzalp MARANGOZ
Dr. Öğr. Üyesi Murat KÖYLÜ
Dr. Öğr. Üyesi Sema Bengi GÜRKAN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Murat KÖYLÜ
Arş. Gör. Gökçe Manavgat

ISSN: 2147-8414

Cilt/Volume: 5

Sayı/Issue: 8
Yıl/Year: 2018

Taranan İndeksler/Indexed by
TUBİTAK-Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM)
DRJI- Directory of Research Journal Indexing
SOBİAD
Google Scholar

Toros Üniversitesi İ.İ.S.B.F Sosyal Bilimler Dergisi, yılda 2 kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Ekonomi, İşletme, Maliye, Muhasebe, Finans, Tarih, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, Psikoloji ve Sosyal Psikoloji v.b. sosyal bilim dallarında yapılan araştırmaları konu alan makalelere yer verilecektir. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Word dosyası halinde <http://dergipark.gov.tr/iisbf> adresine gönderilen aday makaleler, yazım kurallarına uygunluk kontrol edildikten sonra hakem sürecine yönlendirilecektir. Dergide yayımlanan makalelerin dil, bilim, yasal ve etik sorumluluğu yazara aittir. Makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

Prof. Dr.	Ahmet Burçin YERELİ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Ayten Ayşen KAYA	Ege Üniversitesi
Prof. Dr.	Banu YAZGAN İNANÇ	Toros Üniversitesi
Prof. Dr.	Fatma OREL	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr.	Gonca BAYRAKTAR DURGUN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Haluk KORKMAZYÜREK	Toros Üniversitesi
Prof. Dr.	H. Nejat BASIM	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr.	Kamuran ELBEYOĞLU	Toros Üniversitesi
Prof. Dr.	Leyla ŞENTÜRK ÖZER	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet Devrin AYDIN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet TANYAŞ	Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Mete YILDIZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Necmiddin BAGDADIOGLU/	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	R. Fatih SAYGILI	Ege Üniversitesi

Prof. Dr.	Turhan KORKMAZ	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr.	Türksel KAYA BENSGHİR	TODAİE
Prof. Dr.	Ünsal SİĞRİ	Başkent Üniversitesi
Doç. Dr.	Abdullah ÇALIŞKAN	Toros Üniversitesi
Doç. Dr.	Fatih ÇETİN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr.	İbrahim Sani MERT	Antalya Bilim Üniversitesi
Doç. Dr.	Köksal HAZIR	Toros Üniversitesi
Doç. Dr.	M. Kemal ÖKTEN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr.	M. Kemal ÖKTEN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Mert AKTAŞ	Toros Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa BEKMEZCİ	Toros Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Aslıhan YAVUZALP MARANGOZ	Toros Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Ayhan DEMİRCİ	Toros Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Cengiz TUNÇ	Toros Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Halil İbrahim AYDIN	Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	İbrahim BOZ	Toros Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	M. Fatih ÇINAR	Avrasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Necmettin ÇELİK	Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Özcan IŞIK	Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Saffet AKKAYA	Avrasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Sedat AYYILDIZ	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Sema Bengi GÜRKAN	Toros Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Şenay ATAM	Korkut Ata Üniversitesi

İÇİNDEKİLER:

Sayfa

**ŞİLİ'DE GİZLİCE VE KAFAMDA BİR TUHAFLIK KİTAPLARI
ÜZERİNDEN NEOLİBERALİZMİN MEKÂNA VE BELLEĞE
ETKİSİ**

6-25

Arş. Gör. Bayram Koca
Arş. Gör. Eser Ergönül

GÖÇ ÇALIŞMALARI İÇİN KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE Dr. Türken Çağlar	26-49
ADALET BAKANLIĞINA BAĞLI KURUMLARDA ÇALIŞAN PERSONELİN YAŞADIĞI TÜKENMİŞLİK, İŞ DOYUMU VE YAŞAM DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ Dr. Bülent Tansel	50-77
TÜRKİYE’DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİN TEMEL AÇMAZLARI ve UZLAŞI İMKÂN LARI Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Uluçakan	78-103
DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİĞİN İŞ PERFORMANSINA ETKİSİ: LİDER ÜYE ETKİLEŞİMİ VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN ARACILIK ROLÜ Doç. Dr. Abdullah Çalışkan	104-140
SOSYAL PAZARLAMA KAVRAMI VE SOSYAL PAZARLAMADA SOSYAL MEDYA KULLANIMI: SAĞLIK KAMPANYALARI UYGULAMALARI Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan Yavuzalp Marangoz	141-165
Dr. Öğrencisi Özgür Uğur Arıkan YAŞAM TATMİNİ ÖLÇEĞİNİN TÜRKÇE GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİLİK ÇALIŞMASI Doç. Dr. Mustafa BEKMEZCİ	166-177
TÜKETİCİLERİN AKILLI TELEFON UYGULAMALARINI KULLANMA NİYETİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN KULLANIM TUTUMUNA VE NİYETİNE ETKİSİ Arş. Gör. Sena Tekeli Arş. Gör. Ayşe Şahin	178-197
ÖRGÜTSEL SESSİZLİĞİN KAYIRMACILIĞA ETKİSİ ÖRGÜTSEL GÜVENİN ARACILIK ROLÜ Doç. Dr. Abdullah Çalışkan Dr. Öğr. Üyesi Emine Özlem Köroğlu Ayten Taşkın	198-220
TÜRK KAMU HASTANELERİ BİRLİĞİNE AİT BAZI SAĞLIK GÖSTERGELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN KANONİK KORELASYON ANALİZİ İLE İNCELENMESİ Dr. Öğr. Üyesi. Ayhan Demirci	221-235

CUMHURİYET SENATOSU DÖNEMİ KADIN SİYASETÇİLERİN TÜRK KAMU BÜROKRASİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	236-262
Dr. Öğr. Üyesi Ümmügülsüm Candeğer Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burhanettin Coşkun	
KRİPTO PARALAR VE ULUSLARARASI FİNANSAL PİYASALARDA YERİ	263-276
Dr. Öğr. Üyesi Meltem KESKİN KÖYLÜ	
MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE JANDARMA TEŞKİLATI	277-293
Dr. Öğr. Üyesi Murat Köylü	

Şili’de Gizlice Ve Kafamda Bir Tuhaflık Kitapları Üzerinden Neoliberalizmin Mekâna Ve Belleğe Etkisi

Bayram Koca^{*}
Eser Ergönül^{**}

Özet: Türkiye ve Şili’de gerçekleştirilen neoliberal darbeler sonrasında her iki ülkede de gerek ekonomik gerekse toplumsal alanda köklü değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler doğal olarak kentlere de yansımıştır. Neoliberal darbeye dünya kapitalist sistemine eklenmiş olan Şili ve Türkiye’de neoliberal politikaların kent mekânına etkisi gözle görülür biçimde kendini hissettirmiştir. Yaratıcı yıkım süreci, kendisine yer açmak amacıyla sürekli olarak eskiyi yıkan neoliberalizmin olmazsa olmaz bir sonucudur.

Diğer yandan bellek ise yapısı gereği eskiyi koruma ve yeniye reddetme eğilimindedir. Gündelik yaşama dair her türlü anı ise mekânı içerir ve mekânlar da kentlerden ayrı düşünülemez. Bu nedenle özne ve bellek bağlamını mekândan, dolayısıyla, kentlerden ayrı düşünmenin imkânı yoktur.

Bu çalışmada, Kafamda Bir Tuhaflık ve Şili’de Gizlice romanları üzerinden neoliberalizmin mekâna ve belleğe etkisini incelenmektedir. Böylece, Şili ve Türkiye örnekleri karşılaştırılarak neoliberal darbelerin kent mekânına olan etkilerinin gözlemlenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Kent, Mekân, Bellek, Yabancılaşma.

*Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, bayramkoca88@gmail.com

**Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, eserkasaplar@gmail.com.

DOI:

Geliş T. / Received Date: 06.04.2018

Kabul T. / Accepted Date: 12.06.2018

The Impact Of Neoliberalism On The Memory And Space Through *Strangeness In My Mind* And *Clandestine In Chile* Books.

Abstract: After the neoliberal coup in Chile and Turkey, radical changes have taken place in both countries economically and socially. These changes naturally reflect on the cities as well. The impact of neoliberal policies began to be observed on urban space clearly in Turkey and Chile, which are integrated into the world capitalist system through neoliberal coup. The process of creative destruction is an indispensable consequence of neoliberalism that constantly destroys the old in order to make new space for itself.

On the other hand, memory inclines to preserve old fashion and reject newness. Every moment of everyday life includes urban space and urban spaces cannot be considered apart from cities. For this reason, it is impossible to think of the context of subject and memory separately from urban spaces.

This study examines the influence of neoliberalism on urban space and memory through *Strangeness in My Mind* and *Clandestine in Chile* novels. Thus, by comparing the examples of Chile and Turkey, it is aimed to observe the effects of neoliberal impacts on urban space.

Key Words: Neoliberalism, City, Space, Memory, Alienation.

1. GİRİŞ

Edebiyat, yaşanan topluma özgü olan değerlerin ve kültürel özelliklerin anlatıldığı bir alandır. Romanlar, içinden çıktığı toplumu yansıtıcı özelliklere sahip olabilir. Stendal'ın (2000: 111) dediği gibi “bir roman, bir yol boyunca gezdirilen bir aynadır”. Topluma ayna tutan romanlar, son dönemde toplumda radikal değişimler yaratan neoliberalizmi analiz etmede faydalı olabilir. Bu çalışmada da, seçilen iki roman üzerinden neoliberalizmin topluma etkisi tartışılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, kentsel mekâna geniş yer verilmiş olan *Kafamda Bir Tuhaflık* ve *Şili'de Gizlice* romanları üzerinden neoliberalizmin mekâna ve belleğe olan etkisini incelemektir. Neoliberal darbelerin toplumsal yaşamda yarattığı değişikliklere değinen çeşitli romanlardan her iki ülkede de fazlasıyla bulunmakla birlikte³, bu çalışmada bu iki romanın tercih edilmesinin sebebi, romanların taşıdıkları paralel özelliklerdir. Her iki romanın yazarının Nobel ödüllü olması, romanlarında karakter üzerinden sosyal ve ekonomik dönüşümler yansıtması ve zaman olarak olayların neoliberal darbe sonrasını kapsamaması gibi özellikler bu romanların inceleme konusu olarak seçilmelerinin nedenlerindedir. İlave olarak, romanların farklı siyasi, ekonomik ve sosyal şartlara sahip iki farklı coğrafyada geçmesine rağmen neoliberal dönüşümlerin öznenin belleğinde benzer yıkımlara yol açmış olması çalışmanın bu iki roman üzerinden yapılmasının en önemli sebepleri arasındadır.

Bu bağlamda çalışmada *Kafamda Bir Tuhaflık* ve *Şili'de Gizlice* romanlarına yer verilip eserler üzerinden mekân ve bellek ilişkisi tartışılmaktadır. Bu tartışma sırasında da konu neoliberalizmin yol açtığı kente dair dönüşümler/değişimler ile sınırlandırılmaktadır. Böyle bir sınırlandırmaya gidilmesinin nedeni, romanlarda sosyal ve siyasal değişimlere de fazlasıyla yer verilmesidir. Ancak çalışmanın kapsamı gereği sosyal ve siyasal dönüşümlere sadece gerek görüldüğü takdirde başvurulmaktadır. Böylece konunun bütünlüğünün bozulmaması amaçlanmaktadır.

Bu kapsamda ilk olarak, neoliberalizmin teorik çerçevesi çizilip Türkiye ile Şili'deki uygulama süreçleri ele alınmaktadır. Devam eden bölümde ise neoliberalizm, mekân ve bellek ilişkisi tartışılmaktadır. Son bölümde ise, *Kafamda Bir Tuhaflık* ve *Şili'de Gizlice* romanları üzerinden neoliberalizmin mekân ve belleğe etkisi serimlenerek mekândaki dönüşümlerin öznenin belleğinde yol açtığı yıkım ortaya çıkarılmaktadır.

2. NEOLİBERALİZM: ŞİLİ VE TÜRKİYE'DE UYGULANIŞI

Neoliberalizm, İkinci Dünya Savaşı sonrası, başta Avrupa'da olmak üzere, uygulanmaya başlanan Keynesyen ekonomi politikaların 1970'lerde tıkanmasına karşı verilen yeni ekonomik cevaptır. 1970'lerde ithal ikameci stratejilerin karşılaştığı tıkanma, yüksek enflasyon oranları, bütçe açıkları, dış borçları geri ödeme problemleri, döviz, üretim ve yatırım darboğazları olarak kendisini göstermiştir (Topal, 2007: 34). Buna cevap olarak neoliberalizm ise, “kısa vadede ödemeler dengesini iyileştirerek ve enflasyonu düşürerek istikrar sağlamak, uzun vadede ise piyasaya daha fazla ağırlık veren ve dışa, özellikle de ihracata yönelik bir ekonomi yaratmak” amacıyla olmuştur (Pamuk, 2014: 265). Daha açık bir ifadeyle neoliberalizm, ithal ikameci ekonomi politikaları yerine ihracata dayalı ekonomi politikalarını savunmaktadır. Bu çerçevede neoliberalizm, sermaye birikiminin önündeki tıkanıklığı aşan, refah devleti gibi

³ Şili'de konuyla ilgili yayımlanmış diğer romanlar için bakınız, *Uzak Yıldız* (2008), *Ruhlar Evi* (2016). Türkiye için bakınız; *Kuş Diline Öykünen* (2013), *Yüz: 1981* (2005).

engelleri bir bir yok eden ve hem uluslararası kuruluşlar, hem de ulusal devletler aracılığıyla kendini dünyaya dayatan fikir ve pratikler bütünüdür. Neoliberalizm üzerine yaptığı çalışmalarla dikkat çeken David Harvey (2006: 153-155), neoliberalizmin dört temel özelliğinin olduğunu öne sürer. Bu temel özellikler; özelleştirme ve metalaştırma, finansallaştırma, kriz yönetimi ile manipülasyonu ve devlet eliyle yeniden dağıtımdır. Bu çerçevede neoliberalizm, insan refahını artırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçeve içinde bireysel girişim beceri ve hürriyetlerini serbest bırakmak olduğunu iddia eder. Devletin rolü bu anlamda bu pratiklere uygun bir kurumsal çerçeve yaratmak ve bu çerçevenin düzgün bir şekilde işlenmesini sağlamaktır.

Naomi Klein, *Şok Doktrini* (2007: 6-25) adlı kitabında, neoliberalizmi “felaket kapitalizmi” olarak adlandırır ve neoliberalizmin ancak bu felaketlerin yarattığı kriz ortamında “şok terapi” şeklinde uygulanabileceğini öne sürer. Klein aynı zamanda, neoliberal politikaların sadece ekonomik krizler sonucunda değil; doğal afetler (örneğin ABD’deki Katrina Kasırgası), iç savaş, etnik çatışmalar, savaşlar (Irak Savaşı gibi) ve darbeler sonrası süreçte şok bir terapi olarak uygulanmaya başlandığını da belirtir. Ona göre, ancak büyük krizler sonrası neoliberal politikalar uygulanır zira bu politikalar, normal şartlarda, toplumun geneli tarafından benimsenmez. Nitekim bu çalışmanın merkezinde olan Şili ve Türkiye’de de neoliberalizm, askeri darbelerin zemin hazırladığı şartlarda uygulanmıştır. Şili’de ABD başkanı Richard Nixon ve büyük sermaye, Latin Amerika kıtasının en kanlı askeri diktatörlüğünü başa getirmiştir. Bu askeri diktatörlük, 1973’te sol partilerin Halk Birliği (*Unidad Popular*) koalisyonun lideri Salvador Allende’yi devirmiştir. Allende’nin rejimi, bağımsız işçi mücadelesini güçlendirme ve emekçi sınıfları gözetme amacıyla olan bir rejimdi (Topal, 2009: 127). Ülkenin sermaye sınıflarına ağır darbeler vuran Allende, onların desteklediği askeri diktatörlükçe devrilir. Şili’nin neoliberal politikalar açısından önemi vardır çünkü dünyadaki “ilk neoliberal devlet oluşturma deneyi” 11 Eylül 1973 tarihinde Pinochet tarafından Şili’de gerçekleştirilmiştir (Seçilmiş, 2017: 25). Öyle ki, Şili’de neoliberal politikaları uygularken yapılan yanlışlar diğer ülkelerde yapılmamaya çalışılmıştır. Darbeyle birlikte halka hitap eden her türlü kurum yerle bir edilir. Emek piyasasında düzenleyici ve kurumsal kısıtlamalar (örneğin sendikalar) devre dışı bırakılır. Neoliberal politikaların uygulanmasında ise, “teknokratlar” devreye girer. Darbe sonrası, “Chicago’lu Çocuklar”⁴ olarak bilinen bir grup iktisatçı, Şili ekonomisinin yeniden inşasına yardım etmeye çağrılır. Bu iktisatçılar Allende zamanında yapılan devletleştirmeleri tersine çevirdiler, kamu varlıklarını özelleştirdiler, doğal kaynakları özel ve denetimsiz sömürüye açtılar ve sosyal güvenliği özelleştirdiler (Seçilmiş, 2017: 27). İthal ikamesi yerine, ihracata dayalı büyüme tercih edildi. Devlete bırakılan tek sektör, kilit öneme sahip bir kaynak olan bakırdı. Bakırdan elde edilen gelirler ise doğrudan hazineye akıyordu ve bunu devlet bütçesinin ayakta kalması açısından hayati öneme sahip olduğu görülmüştü. Şili ekonomisinde yaşanan ani canlanma kısa ömürlü oldu. Sonuç, takip eden yıllarda neoliberal politikaların daha az ideoloji güdümlü, çok daha pragmatik şekilde uygulanması oldu (Harvey, 2015; 15).

⁴ Kuruculuğunu Frank Knight’ın yaptığı, Hayek, Simons ve Friedman gibi önemli iktisatçıları da bünyesinde barındıran bir akımdır. Önde gelen mensuplarının hepsinin Chicago Üniversitesi öğretim üyesi olması nedeniyle bu isimle anılırlar. Devletin ekonomik hayata müdahale etmesinin piyasa ekonomisinin uygulama alanını daraltacağını düşündükleri için karşıdılar. Aynı zamanda bu akıma göre devletin sınırları da minimal çizilmiştir.

Neoliberalizm Türkiye'ye, Şili'ye benzer şekilde, "felaket kapitalizmi" başka bir ifadeyle askeri darbe sonrası şartlarda gelmiştir. 24 Ocak Kararları olarak geçen neoliberal politikalar, uygulanma ortamını askeri rejim altında bulmuştur. Uygulanmasında, Şili'ye benzer şekilde, "teknokrat" olan Turgut Özal öncü rol oynamıştır. Ayrıca, yine Şili'ye benzer şekilde, büyük sermaye bu politikaları desteklemiştir. Hatta Korkut Boratav (2005: 148), bu iktisadi politikaları "sermayenin bir karşı saldırı"sı şeklinde değerlendirir. Dönemin Türkiye İşverenler Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) Başkanı Halit Narin'in darbe sonrasında; "20 yıldır işçiler güldü biz ağladık; şimdi gülme sırası bizde" şeklinde cümleleri, darbenin sermaye yanlısı olduğunu gösterir niteliktedir (Ozan, 2012: 20). Darbe sonrası uygulanan neoliberal politikaların yükünü çeken ise, işgücü kesimi olur. Sendikaların devre dışı bırakıldığı ya da zayıflatıldığı şartlarda, ücretler düşürülür ya da uzun bir süre yükseltilmez. Ayrıca, neoliberalizm işsizliği arttırmakta ve yoksul kesimleri çoğaltmaktadır zira neoliberalizmin temel özelliklerinden biri finansallaşma temelli olması ve sanayisizleştirme uygulamalarını savunmasıdır. Sanayisizleştirme uygulamaları da kentlerde işsizliği arttırmaktadır⁵. İşgücü piyasalarının neoliberal politikalarına itiraz etmemesi için askeri yönetimi, işgücü piyasasını baskı altında tutmuştur. Piyasa ekonomisi, aynı zamanda, "şimdiki" zamanı kıymete bindirir (Göle, 2011: 7). Siyasetteki zaman kavramı da piyasa ekonomisine paralellik göstererek değişime uğramıştır. 1970'lerdeki devrimci, gelecekteki bir zamana sıçrama yapmak isteyen siyaset yerini güncel sorunların siyasallaşmasına bırakmıştır. Özetle dünya genelinde Türkiye'nin de dâhil olduğu liberalleşme ve küreselleşme süreçleri yaşanırken, devrimci mücadeleler görece sönümlenir.

Neoliberalizm, Karl Polanyi'nin öne sürdüğü *Büyük Dönüşümü*⁶ (2010) beraberinde getirir. Bu dönüşüm, sadece ekonomiyle sınırlı kalmaz⁷. Bu büyük dönüşüm, *çifte hareketi* doğurur. Polanyi (2010: 194), çifte hareketten birincisine "laissez-faire" der ve bunun kendi kurallarına göre işleyen bir piyasanın kurulmasını amaçladığını ileri sürer. İkincisini ise, "sosyal koruma" şeklinde adlandırır ve bunun insan ve doğanın, aynı zamanda da üretim düzenin korunmasını amaçladığını savlar. "Sosyal koruma", piyasanın yıkıcı etkilerinden doğrudan zarar gören kimi gruplardan oluşur. Dolayısıyla neoliberal politikalarla ortaya çıkan "laissez-faire", piyasanın yarattığı tahribattan dolayı otomatik olarak karşıtı olan "sosyal koruma"yı doğurur. "Laissez-faire"nin genel olarak sermaye grubundan, "sosyal koruma"nın ise işgücü çevresinden oluştuğunu belirtebiliriz. Bununla birlikte devlet, Türkiye ve Şili örneğinde askeri rejimler, "sosyal koruma" gruplarını baskı altında tutarlar ve "laissez faire"yi hegemonik hale getirmek için çalışırlar. Bundandır ki, Polanyi (2010: 36), kendi dengesini sağlayan piyasa fikrinin ütopya olduğunu söyler ve serbest piyasanın ancak devlet tarafından uygulanabildiğini ileri sürer. Devletin uyguladığı neoliberalizm, devletin baskı

⁵ Sanayisizleştirme süreci ve bunun kentlerdeki etkisi için bkz: (Ersoy, 2001).

⁶ Polanyi, *Büyük Dönüşüm* adlı kitabını 1944 yılında yayınlamıştır. Tarihsel olarak, neoliberalizm 1970'lerde gündeme gelmiş olmakla birlikte, Polanyi'nin erken tarihte yaptığı analizleri, neoliberalizmi tartışmak açısından oldukça aydınlatıcıdır. Nitekim bu kitap, 1980 sonrası süreçte de gündeme gelmiş, birçok analizi tarafından neoliberalizmi tahlil etmek için kullanılmıştır.

⁷ Zira Wendy Brown'un (2006: 694) iddia ettiği gibi neoliberalizm, sadece ekonomik alanı sınırlamaz; siyasal ve sosyal alanlar da market ilişkileri ve market mantığı ile yönetilir. Bu büyük dönüşüm sonrası oluşan şartları Rıfat Bali (2002: 18), Türkiye'nin 1980 öncesi ve sonrası kıyaslandığında gece ile gündüz kadar büyük bir fark olduğu şeklinde değerlendirir. Bali'nin tespit ettiği bu farkı, genel olarak, neoliberal politikaların uygulandığı ülkelere genelleyebiliriz. Nitekim bu çalışmada ele alınan iki roman da bunu belirtmektedir.

araçlarıyla alternatifini sindirir ve kendisini hegemonik hale getirmeye çalışır. Bu durum, neoliberalizmin ütopyasının tüm diğer ütopyaları karartmaktan ibaret olduğunu; onlara yaşam hakkı tanımadığı ölçüde kendi ütopyasını gerçekleştirme yolunda ilerlediği şeklinde belirtilebilir (Kozanoğlu *vd.*,2015: 7). Bu çerçevede neoliberalizm, başta Margaret Thatcher’in sıklıkla belirttiği gibi, “başka alternatifinin olmadığını” ileri sürer ve kadercı bir perspektifle hegemonik olmaya çalışır.

Neoliberalizmle birlikte belirtilmesi gereken son önemli nokta ise, onun “yaratıcı yıkım”ı beraberinde getirmesidir. Harvey (2015: 11-15) neoliberalizmin kapitalizmin krizlerini önlemek için değil, bilakis krizleri tetiklemek ve yönetmekten beslendiğini iddia eder. Başka bir ifadeyle neoliberalizm, kapitalizmin krizlerini kendi lehine çevirebilmekte, sermaye dağılımını “yaratıcı bir yıkım” aracılığıyla yeniden düzenleyebilmektedir. Neoliberalizmin yıkması gerekenler sadece önceki kurumsal çerçeveler ve iktidarlar değil; iş bölümleri, sosyal ilişkiler, yaşam biçimleri, düşünce şekilleri, kültür ve en derin alışkanlıklardır da aynı zamanda. Bu iş kollarının yanı sıra, yukarıda belirtildiği gibi, iç savaşlar, deprem, kasırga gibi doğal afetler sonrası oluşan yıkımları da yeniden yaratmak için kullanmaktadır. Neoliberalizmin bu yaratıcı yıkım özelliği, belleği de silme niyetindedir. Bellek, neoliberal politikaların “şok terapiler” sonucu uygulandığı toplumlarda, gerek bireysel gerekse kolektif belleği absorbe etmektedir⁸.

3. NEOLİBERALİZM NASIL UNUTTURUR, ÖZNE NASIL HATIRLAR?’⁹

Bellek, öznenin zihinsel kapasitesi ya da geçmişin tarihsel temsili olmasının ötesinde, sosyal ve siyasal ağların dönüştürdüğü, dönüştürürken de bir yandan kurguladığı söylemsel ve simgesel bir alana referans vermektedir (Parmaksız, 2012: 7). Öznenin gündelik yaşama ilişkin her türlü pratik ve deneyimi de mekânı içermektedir. Gündelik yaşamın içinde geçtiği fiziksel çevre yalnızca içinde yaşamak için bulunan mekânlar değil, aynı zamanda kişisel ve kolektif belleklerin bağlamını oluşturur. Mekân, hem kolektif hem de kişisel belleğin kurgulanmasında mekân görevi görmektedir (Connerton, 1999: 6).

İnsan beyni bireyin hatırlarının ve hafızasının yer aldığı “doğal” bellek mekânı olarak düşünülürse, toplulukların ortak geçmişlerinin yer aldığı mekânlar da “yapay” bellek mekânları olarak kurgulanabilir. Pierre Nora (2006: 23), *Hafıza Mekânları* adlı çalışmasında, hafıza mekânlarının varlık sebebi için; “...zamanı durdurmak, unutmama işini engellemek, nesnelerin durumunu tespit etmek, ölümü ölümsüzleştirmek, somut olmayı göstergelerin en azı içinde anlamın en çoğunu kapsayacak şekilde somutlaştırmak ve geçmişi şekillendirmek” tanımlanmasını kullanmaktadır. Hafıza mekânları topluluğun ya da öznenin geçmişiyle ilgili olabilecek veya söz konusu geçmişi içinde barındıran simgelerle ve anlam örüntüleriyle yüklü neredeyse her şeyi kapsamaktadır. Bu simgeler ve hafıza mekânları sayesinde özne içinde yaşadığı

⁸ Joseph Schumpeter, yaratıcı yıkım kavramını, Harvey’den farklı olarak ele alır. Ona göre, ekonomik alandaki yenilikler, eskiyi piyasadan silmekte ve bu şekilde ekonomik hayat, statiklikten kurtulmaktadır (Dolanay, 2009; 171). Yenilikler için ise, girişimci kilit roldedir zira yeni ürünlerin ve yeni üretim süreçlerinin oluşturulmasında öncü rol oynar. Schumpeter ekonomide, eskilerin yerini yenilerin almasını “yaratıcı yıkım” olarak adlandırır. Ancak, bu çalışmada yaratıcı yıkım kavramı, yukarıda açıklanan ve çerçevesini Harvey’in çizdiği şekilde ele alınmıştır.

⁹ Bu başlık oluşturulurken, Poul Connerton’un *Modernite Nasıl Unutturur* (2010) ve *Toplumlar Nasıl Anımsar* (1999) isimli çalışmalarından esinlenilmiştir.

topluluğun bir üyesi olarak hisseder. Bu mekânlarda bulunan öznelere tek tek kendilerine ait olmayan artık var olmayan bir geçmişin ve yeniden yazılan bir tarihin içinde birbirleriyle ve ait oldukları toplulukla buluşurlar (Nora, 2006: 43).

İktidar sahipleri tarafından hafıza ve unutmaya olguları kullanılarak yapılan manipülasyon sonucu olarak öznelere yaralı hafızalar oluşabilmektedir (Ricoeur, 2012: 100). Bu durum da özellikle geçmişini yeniden inşa ederek bugünü ve geleceği şekillendirmek isteyen yönetimler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Darbe rejimleri unutturma ve belleksizleştirme süreci için gereken tüm koşulları üretmeye uygundur (Vural, 2017: 279). Yeniden inşa edilmeye çalışılan bir nesil ile darbe rejimlerinin yönetimlere sağladığı sonsuz esneklik belleğin kurgulanması sürecinde önemli etmenlerdir.

Mannheim, “Kuşaklar Sorunu” başlıklı yazısında bir kuşağın ortaya çıkabilmesi için gerekli koşulları; tarihsel bir olay ya da olaylar dizisinin etkisi, bu olaylara dair geliştirilen bir farkındalık, ortak bir tarihsel duyarlılık ve bu kuşağı temsil edecek kadar kolektif bir varlık olduğunu söyler (Vural, 2017: 279). Hatırlama ve unutmaya eylemleri de bu çerçevede kuşaklar ile birlikte var olur.

Bellek bir “geçmiş”in varlığından haberdar olmak anlamına gelirken, aynı zamanda “şimdi”nin bilincini de yaratır. Neoliberal bellek ise, sadece “şimdi”de sıkıştırılmış bir bellektir, fırsatları değerlendirmek ve hiçbir fırsatı kaçırmamak için hazır ve nazır halde beklemektedir (Çığ ve Çığ, 2017: 229). Neoliberalleşmeyle birlikte bellek metalaşırken diğer yandan kamusal ve özel alandaki sınırlar giderek muğlaklaşır ve otoriterliğin içkin hale geldiği hegemonik bir söylem oluşur. Neoliberal bellek, unutkanlık içinde yaşayan ancak unuttuğu ve bastırdığı yaşantıların, anıların ağırlığını bilinçaltında sürekli yaşayan bir bellektir.

Diğer yandan neoliberalleşme süreciyle birlikte kentli kimlikleri de değişmeye başlamıştır Şili’de ve Türkiye’de. Kentli kimliğinin ne olduğunu gösteren ekonomik ilişkiler ağının kentlinin kültürel ve sosyal dokusunun önüne geçtiği noktadan itibaren artık geri dönülemez biçimde yeni bir kent görünümü ortaya çıkmıştır (Önkal, 2017: 225). Kültürel sürekliliği, tarihsel mirası ve belleği zedelenecek kentlerin ruhunun taşıyıcısı durumdaki kentli bireyin kimliğinin butikleştirilmesi bir yanı sıra liberal uzlaşmacı söylemin ekonomik amaçları doğrultusunda olumlu bir etki gibi gözükse de, diğer yandan öznelere kent-bellek ilişkisindeki aidiyetini olumsuz yönde etkilemektedir.

Öznelere geçmişlerini kurdukları çerçevenin içindekini hatırlar, dışında kalanları ise unuturlar. Bellek bu unutmaya ve hatırlama sürecinin sürekli şekillendiği, değiştiği bir olguyken, mekân ise bu ilişkiler çerçevesinin başlıca unsurudur. Anıların yaşanan mekâna bağlı olmasından yola çıkılarak mimarinin geçmişteki toplumsal değerler doğrultusunda geliştiği, belleğin de fiziksel yapı üzerinde olduğu öne sürülebilir (Özmen ve Çetin, 2017:103). Mekân toplumsal bellekte imgeleri oluşturur ve yaratıldığı toplumdaki her öznenin izler taşır. Belirli bir mekân üzerinden imgeler yoluyla hatırlanan, geçmişin somut ya da soyut (koku ya da ses gibi) izleri olan yapılar çevreler, toplumsal alışkanlıkları yansıtımları nedeniyle, başta anı değeri olmak üzere tarihsel, estetik ve belgesel değerler taşır.

Önceden de belirtildiği üzere, özne ancak toplumsal ve fiziki çevresine anlam atfedebildiği, daha spesifik bir şekilde onu hatırlayabildiği sürece onları benimseyebilir. Bu anlam bireysel ya da kolektif nitelik taşıyabilir; diğer bir deyişle insan hayatındaki belirli deneyimlere veya yerel tarihteki olaylara gönderme yapabilir (Mai, 2013: 107).

Bu anlamda kentin fiziki yapısı, öznenin toplumsallaşma ve hatırlama sürecinde önemli bir rol oynar.

Öznenin belleğinin toplum ve mekâna uyum sağlaması sayesinde, öznde çevreye aşina olma ve emniyet duyguları gelişir. Bunun tam tersi durumlarda ise, yani öznenin hatırladığı çevrenin/mekânın değişmesi, öznde büyük bir yıkıma yol açtığı gibi aynı zamanda öznenin toplumsal yaşama ayak uydurabilmesinin de önü tıkanmış olur. Bu nedenle, mekân üzerinde gerçekleştirilen değişikliklerin öznenin belleğinde ve dolayısıyla öznde büyük yıkımlara yol açtığı söylenebilir. Nitekim bu çalışmada, *Kafamda Bir Tuhaflık* ve *Şili’de Gizlice* romanları üzerinden, mekân üzerindeki değişikliğin özneye etkisi incelenmektedir.

4. KAFAMDA BİR TUHAFLIK VE ŞİLİ’DE GİZLİCE KİTAPLARINDA NEOLİBERALİZMİN MEKÂNA VE BELLEĞE ETKİSİ

Yeni tarihselcilik yaklaşımına göre, edebi metinler yazıldığı tarihsel dönemden koparılarak zaman ve mekândan bağımsız bir çerçevede incelenemez. Metinde yaratıldığı tarihi ve kültürel koşullar önem arz etmektedir (Çavuş, 2002: 122). Bu yaklaşım esas olarak edebi eserlerin yazdıkları dönem itibarıyla kültürel, tarihsel, ideolojik, sosyo-politik, ekonomik ve ahlaksal etkileşimlerini gözler önüne serme esasına dayanmaktadır. Metni bağlamdan kopararak inceleyen yaklaşımların aksine yeni tarihselcilik, metnin anlamını üretildiği toplumun dinamiklerine bakarak çözmeye çalışır (Liu, 1989: 754). Bu çalışmada, *Şili’de Gizlice* ve *Kafamda Bir Tuhaflık* kitapları kentsel mekânın değişimi bağlamı esas alınarak yeni tarihselci bir yaklaşımla incelenmektedir.

*Şili’de Gizlice*¹⁰ kitabı 1986 yılında Gabriel Garcia Marquez tarafından yazılmıştır. Şilili sinema yönetmeni olan Littin, Pinochet yönetimi sırasında ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır. Littin’in adı 1983 yılında Şili hükümetinin yayınladığı ülkeye dönmeleri kesinlikle yasaklanmış beş bin sürgünün adının bulunduğu listede yer alıyordu. Littin, General Augusto Pinochet’nin yönetime gelişinden bu yana geçen 12 yılın sonunda Şili’nin gittikçe değişen çevresini gösteren bir belgesel çekmek amacıyla 1985 yılının başında ülkeye kaçak olarak girmiştir. Şili’ye sahte bir pasaportla giren Littin yaklaşık 6 haftasını Şili’de geçirerek Avrupa’dan gelen üç film ekibiyle birlikte iki saatlik bir sinema filmi çekmiştir. 1986 yılı başlarında Marquez ile Littin görüşerek bu deneyimi kitaplaştırmaya karar vermişlerdir. Bu amaç doğrultusunda bir hafta süren ve yaklaşık 18 saat süren röportaj tamamlanarak Marquez’in kaleminden birincil tekil kişi kullanılarak romanlaştırılmıştır. Kitabın önsözünde belirtildiği üzere, bu serüvenin amacı askeri rejimin barındırdığı tehlikelerle dalga geçen bir film çekmek iken, belgesel gerçekte bu başlangıç amacından çok daha yürek burkan ve dokunaklı bir biçimde sonuçlanmıştır. Littin, Şili’den ayrıldığında yanında yalnızca kaydettiği filmler değil, aynı zamanda Şili’nin değişen mekânıyla birlikte belleğin dönüşümünün kişisel yıkıntılarını da götürmüştür.

*Kafamda Bir Tuhaflık*¹¹ romanı ise, boza satıcısı Mevlut’un hikâyesini anlatır. 1969 yılında İstanbul’a göçen Mevlut’un 2012’ye kadarki serüvenine odaklanır. Bu süreçte

¹⁰ (Marquez, 2015). Bundan sonraki kısımda, bu kitaba verilen atıflarda sadece sayfa numaraları verilecektir.

¹¹ (Pamuk, 2015). Bundan sonraki kısımda, bu kitaba verilen atıflarda sadece sayfa numaraları verilecektir.

Mevlüt sokaklarda yoğurtçuluk, bozacılık, nohut-pilavcılık gibi birçok işte çalışır. Romanın ikinci başrolünün İstanbul olduğunu söyleyebiliriz zira İstanbul'un 1950'lerden 2000'lere kadar dönüşümü anlatılmaktadır. Bu süreçte Pamuk başta göç, gecekondulaşma, sağ-sol çatışması, 12 Eylül Askeri Darbesi, kapitalistleşme kısaca; siyasi, sosyal ve ekonomik dönüşümleri detaylı bir şekilde romanında tasvir etmiştir. Bu yönüyle bu kitap, "belgesel" roman niteliği taşımaktadır (Gürsoy, 04.02.2015).

Kafamda Bir Tuhaflık, neoliberal politikalar sonucu mekânda yaşanan değişimlerin - özellikle kentleşme sonucu- bellekteki etkisini serimlemek için geniş örnekler vermektedir. Benzer şekilde *Şili'de Gizlice* romanı da olayların geçtiği mekânlar, bu mekânlardaki değişimler ve bu değişimlerin öznenin belleğinde nasıl şekillendiğine dair zengin veriler içermektedir. Bu iki romana dair inceleme yapılırken mekân, özne ve bellek ilişkisi çerçevesinde sunulan veriler inceleme konusu olmaktadır. Belgesel roman şeklinde niteleyebileceğimiz bu iki çalışmada, farklı nitelikte iki karakter vardır. Littin, darbenin devirdiği Allende yanlısı solcu bir yönetmendir ki bundan dolayı darbe sırasında ülkeden kaçmak zorunda kalmış ve ülkeye dönmesi yasaklanmıştır. Mevlüt ise, kendi sınıfsal konumunu bilmeyen bir karakterdir; bir yandan solcu, Alevi ve Kürt kimliğine sahip arkadaşı Ferhat'la sloganlar yazarken diğer yandan da amcasının oğulları Korkut ve Süleyman'la ülkücü sloganlar yazabilmektedir. Bu çerçevede Mevlüt'ü Ömer Türkeş'in tabiriyle "lumpen proleter" şeklinde adlandırabilmek mümkündür (Türkeş, 04.01.2015). Ayrıca Littin, 12 yıl boyunca sürgünde yaşayıp ülkesine kaçak bir şekilde girip ülkedeki değişimi gözlemlerken, Mevlüt ülkesinde yaşamaya devam ederek değişimi gözlemlemektedir. Romanlar, farklı kültürel, sosyolojik, siyasi ve ekonomik özelliklere sahip coğrafyalarda geçmektedir. Ancak farklı özelliklere sahip bu iki belgesel romanı birleştiren; neoliberalizm sonrası mekânda yaşanan dönüşümün bellekteki etkisidir. Bu çalışmada esas olarak bu noktaya odaklanılmaktadır. Bu çerçevede bu iki roman; görkemli simgeler için yıkım, yoksulluğun mekânda görünürleşmesi, yabancılaşma, yeni nesil ve baskı başlıkları üzerinden tartışılmaktadır.

4.1. Görkemli Simgeler için Yıkım

Neoliberalizm, yenisini yapmak için eskiyi yıkmak zorundadır ve yıkar da. Her iki romanda da, yıkımlara ve sonrasında yapılan görkemli yapılara dikkat çekilmektedir. Pamuk, eski binaların yıkılışını şu şekilde anlatır: "Şehrin büyük bir kısmını oluşturan, bahçeler içindeki üç katlı evlerin çoğu yıkılmış, yerlerine üst katlarında yaşayanların sokaktan geçen bir satıcının sesini işitmeyeceği yüksek apartmanlar dikilmişti" (28). Böylece şehrin silueti de değişiyor; iki-üç katlı evlerin yerine yüksek apartmanlar alıyordu. Bu yıkımlar yeni zenginlere de imkân veriyordu. Arsa spekülasyonu üzerinden kısa sürede zengin olan kesimler doğmuştur. Pamuk, İstanbul'a ikinci köprü yapılmadan önce, inşaat sektörüyle uğraşan Vurallar'ın arsaları aldığı şu şekilde anlatır: "Vurallar Kültepe ve Duttepe'deki bütün arsaları aldıktan sonra şimdi de köprü'nün çevre yolunda arsalar alıyorlar da ondan... Daha çevreyolları için istimlaklar bile başlamadı. Ama Vurallar'ın Ümraniye'nin arkalarındaki, Saray ve Çakmak mahallelerindeki arsaları şimdiden ona katlandı" (252). Ayrıca bu tür yıkımlar öznenin geçmişle/eskiyle olan anılarını da yıkmaktadır. Marquez'in anlatısında, Şili kentlerinde de tam olarak bu

Bu çalışmada *Kafamda Bir Tuhaflık* adlı kitabı, neoliberalizm çerçevesinde mekândaki değişimi ve bu değişimin özne üzerindeki etkisi üzerinden irdelenmektedir. *Kafamda Bir Tuhaflık* adlı kitabın farklı açılarından incelemesi için bkz: (Sarıkaya, 2016), (Yaprak, Kıymaz ve Sermisakçı, 2015), (Güngör, 2015).

yapılmıştır. Eskiye ait, anılarla birlikte simgeleşmiş her ne varsa yok edilmeye çalışılmıştır: “...Pinochet, yönetimi devraldığına yeni kuşağın belleğinde demokratik sistemden en küçük bir iz kalmayana dek işbaşında kalacağını duyurmuştu” (80).

Benzer şekilde Allende’nin ülkeyi yönettiği Moneda Sarayı’nda da Allende’nin izlerinin silinmesi amacıyla köklü değişiklikler yapılmıştır. Yetkililerden izin alarak çekim ekibiyle birlikte Moneda Sarayı’nda çekime giden Littin’in gözlemlerine kitapta şu şekilde yer verilmektedir:

Moneda Sarayı’nı son gördüğümde darbenin ertesinde küller içinde yanık bir bina iskeleti halindeydi. Onarıldıktan ve yeniden kullanıma açıldıktan sonra saray şimdi bir Fransız bahçesinden farksızdı. (...) Moneda Sarayı’nda çekime gittik. Saray, özgün tasarımlarla gerçekten bütünüyle bağlı kalarak yeniden onarılmıştı. Girişlerden kimisi kapatılmış, kimi kapılar yeni yapılmıştı. Koridorlar, giriş ve çıkış kapıları öyle büyük bir değişikliğe uğramıştı ki, eski sarayı iyi bilen birinin yeni sarayda yolunu bulması olanaksızdı. Sarayı baştan aşağı dolaştıktan sonra edindiğim izlenim, yapılan her değişikliğin yalnızca ve yalnızca öldürülen başkanın anısını saraydan silmek amacıyla yapılmış olduğuydu (31 ve 130).

Sarayda yapılan bu değişikliklerle eskinin; Allende’nin izleri silinmek istemiştir. Marquez’in anlattığı değişiklikler düşünülürse; adeta saray yeni yönetim için yeniden inşa edilmişti. “Yaratıcı yıkımla” ilgili belirtilmesi gereken önemli bir diğer nokta ise, bu yıkımların “temizlik” için yapıldığının iddia edilmesidir. Bu durumu Pamuk ise romanında şu şekilde anlatmaktadır:

Yıkımlar, herkese hoş gözüken temizlik, modernlik sözleriyle ilan edildi. Sahipsiz evlere yerleşen haydutlar, Kürtler, Çingeneler, hırsızlar temizlenecek, esrar ve uyuşturucu yuvaları, kaçakçı depoları, randevuevleri, bekâr odaları, kanunsuz işlere yataklık eden viraneler yıkılacak, yerine Tepebaşı’ndan Taksim’e beş dakikada gideceğin altı şeritli bir yol yapılacaktı (259).

Bu yıkımlarla şehrin “ötekileri”; Kürtler, Çingeneler, hırsızlar... şehirden uzaklaştırılıyor ve yapılan bu “temiz”likle şehrin soylulaştırılması (gentrification) da gerçekleştirilmiş oluyordu. Böylece mekân, şehrin sahibi olarak gösterilen “varlıklı” kesimlere uygun hale getiriliyordu.

Neoliberalizmin anahtar kelimelerinden biri de küreselleşmedir. Küreselleşme, neoliberalizmin “ihracata dayalı” politikasına uygun olarak, diğer ülkelerle sık ilişkiler kurmayı teşvik eder. Küreselleşme diye adlandırılan çok yönlü iktidar ilişkileri büyük kentlerde düğümlenmekte, kendini yeniden üretmekte ve derinleşip yayılmaktadır. Bu durumun kentteki en bariz göstergeleri de kent dokusunu yararak yükselen gökdelenler ve görkemli meydanlardır. Şili’de de buna benzer dönüşümler yaşanmıştır. “...Kentın görkemli simgeleri gözlerimin önünden geçiyordu. Union Kulübü, karanlık pencereleriyle üniversite, Ulusal Kitaplık’ın etkileyici ulu binası, Paris adlı çok katlı mağaza...” (31-32). Dolayısıyla mekân, neoliberalizmin getirdiği değişikliklerle birlikte, diğer mekânlara/shehirle benzemekte; özgünlüğünü yitirmektedir. Bu çerçevede, birbirinin benzeri gökdelenler, çok katlı binalar... şehirleri aynılaştırmaktadır. Bu da, neoliberalizmle yaşanan dönüşümün diğer bir sonucudur.

Kentlerin silüetini tanımlayan anıtsal mimari, daima hâkim iktidar biçimleriyle iç içe şekillenmektedir. Yirminci yüzyılın Sovyet kent mimarisine damgasını vuran devasa

meydanlar ya da kuzey Amerika şehirlerinin ufkunda beliren gökdelenler, bu durumun en canlı örnekleri arasındadır (Öncü ve Weyland, 2013: 9): “Sürgünde bulunduğumuz sırada duyduğumuz aksine Santiago, mükemmel bir biçimde ışıklandırılmış görkemli anıtları, tertemiz ve düzenli sokaklarıyla ıslıl ıslıl bir kentti...” (31).

Mevlut karakteri de, İstanbul’a geldiği ilk dönemle neoliberalizm politikalarının uygulanması sonrasındaki dönemi kıyaslar ve görkemli anıtlara, yüksek binalara dikkat çeker:

Mevlut İstanbul’a ilk geldiğinde “şehir dışı” denen sur dışındaki bütün bu mahalleler şimdi otuz üç yıl sonra artık birbirine benziyordu: Birbirlerine çok yakın yapılmış, kocaman pencere, sekiz on katlı kötü yüksek apartmanlar, eğri büğrü sokaklar, inşaat yerleri, şehirdekinden de büyük kocaman reklam levhaları, televizyon seyreden erkeklerle dolu kahvehaneler, şehrin her köşesini birbirine benzeten ve köpeklerin erişemediği, tren vagonu misali demirden çöp arabaları, demir parmaklıklı üst geçitler, ağaçsız meydanlar ve mezarlıklar ve her mahallede aynı olan ve kimsenin boza almadığı ana caddeler. Her mahallede meydana bakan bir Atatürk heykeli, bir cami, ana caddede her zaman bir Akbank, İş Bankası, bir iki hazır elbiseci, bir Arçelik bayii, bir kuruyemişçi, bir Migros, bir mobilyacı, bir pastane, bir eczane, bir gazeteci, bir lokanta ve bir de içinde kuyumcular, camcı, kırtasiyeci, çorapçı, sutyenci, döviz bayii, fotokopici vs. olan bir pasaj olurdu (414-415).

Pamuk da, Marquez gibi, şehrin aynışmasına dikkat çekmiştir. Yukardaki alıntıda, birbirinin aynısı caddelerden, her mahallede olmazsa olmaz, mağazalardan, heykellerden bahsetmiştir. Bu şekilde, mekânlar kendine özgünlüğünü yitirmekte ve birbirinin benzerlerine dönüşmektedir. Ayrıca Pamuk, şehirlerin canlıların aleyhine olduğunu da iddia eder. Daha açık ifadeyle, yukarıda alıntıda belirttiği üzere, ağaçsız meydanlardan, köpeklerin erişemediği çöp arabalarından ve insanları yabancılaştıran evlerden, sokaklardan bahsetmektedir. Bu bağlamda, neoliberalizmle birlikte oluşan yeni mekân, canlılara uygun ortam sağlamamıştır.

Şili’de gerçekleşen ekonomik dönüşüm Littin’in ülkeye ilk giriş yaptığı sıradaki şu gözlemiyle de desteklenmektedir: “...Nereye baksam reklamlarla dolu, tertemiz, ışıklandırılmış bir havaalanı, içleri ithal mallarla dolu kocaman mağazalar görüyordum. Havaalanı binası önündeki taksiler alışıldık hurdalara benzemiyordu, bu otomobillerin hepsi de son model Japon yapımıydı...” (29).

Işıklıdirmalara ve görkemli yapıların yanı sıra Pamuk, reklamlara özellikle vurgu yapar, bilhassa yoğurt reklamlarına. Pamuk’un kahramanı Mevlut, bir dönem geçimini yoğurt satarak kazanmakta ancak büyük yoğurt firmaların televizyonlarda reklam vermesiyle kendi işinin sona erdiğini belirtmektedir: “Hayat yoğurdunun reklamı başlayınca sinirleniyor, yanında oturan Rayiha’ya ‘Sokaktaki satıcıları ilaçlı yoğurtlarıyla bu alçaklar bitirdi,’ diyordu” (257).

Hem Marquez hem de Pamuk, ara ara neoliberalizm öncesiyle sonrasını kıyaslamaktadırlar. Bu kıyaslamada dikkat çeken unsurlardan biri, her ikisi de, sade ve mütevazı yaşamın yerini, neoliberalizmle birlikte gösterişin şatafatın aldığı ileri sürmesidir. Adeta, insanlar “vitride yaşamaya” başlamışlardır (Gürbilek, 2001)¹². Marquez, insanların “vitride yaşamaya” başlamasını şu şekilde belirtir:

¹² *Vitride Yaşamak*, Nurdan Gürbilek’in 1992 yılında yayınladığı kitabının adıdır. Bu kitapta, 1980 sonrası yaşanan dönüşümle birlikte toplumun “vitride yaşamaya” başladığını, vitrinin arkasındaki

Allende rejiminin sonuna kadar Şili yalnızca alçakgönüllü bir ülke olmakla kalmıyordu, aynı zamanda tutucu burjuvazi bile sadeliği ulusal bir erdem olarak görüyordu. İşbaşına gelen askeri cunta, ülkenin varlık içinde yüzdüğünü etkileyici bir biçimde göstermek isteyince Allende’nin kamulaştırdığı her şeyi hemen yeniden özelleştirdi, değerli ne varsa özel girişimcilere ve çokuluslu şirketlere sattı (62).

Bu alıntıdan da anlaşıldığı üzere, Allende döneminde zenginler bile sade bir yaşamı tercih ediyorlardı. Rıfât Bali, *Tarz-ı Hayattan Life Style’ı* (2002: 28) adlı çalışmasında, 1980 öncesini “tarz-ı hayat” şeklinde adlandırırken, neoliberalizmle birlikte “life style”a geçildiğini belirtir ve neoliberalizm öncesi, zenginliğin gizli yaşandığını belirtir. Hatta Sakıp Sabancı’dan alıntı yapar ve onun zenginlikten utanılması gerektiğini belirttiğini aktarır. Pamuk bu konuyla ilgili şunları söyler: “Sokaklardaki boz ve solgun kıyafetli sessiz ve ezik insanlar gitmiş, yerlerine gürültücü, hareketli ve iddialı kalabalıklar gelmişti” (28-29).

4.2. Yabancılaşma

Öznenin belleği anıları zaman ve mekân çerçevesi içerisinde muhafaza etmektedir. Öznenin inisiyatifi dışında dışarıdan yapılan bir müdahale ile belleğin dayandığı zaman veya mekân uzamlarından birinin değişmesi bellekte yıkıma neden olmaktadır. Böylesine bir yıkım da uzun vadede özne toplumdaki uzaklaşma, içine kapanma, yabancılaşma, aidiyetsizlik ve yeniyi reddetme etkileri doğurmaktadır. Littin örneğinde olduğu gibi yıllar sonra ülkesine dönen yönetmen geçmişin anılarıyla “şimdi”yi birleştirmekte sıkıntı yaşamaktadır: “...Aşağıya, ıssız kente baktım. Santiago’yu hiç böylesine yalnız. Böylesine hüznü görmemişim daha önce. Anayurdumdaymışım hissi yoktu içimde, aksine, köşeye sıkıştırılmış kurbanlar gibi hissediyordum kendimi...” (37).

Santiago aslında eskiden olduğundan daha kalabalık ve ışıktır. Ancak öznenin kurguladığı kent imgesiyle uyumadığı için, özne kenti daha soğuk görmektedir. Bu konu aslında kentlerin görünüşleri, daha doğrusu nasıl görüldükleri ile ilgilidir. Kentlerin görünüşünün önemi ve kentsel görünüşler hatırlanması ve zevk alınması gereken görüntülerdir (Lynch, 2016: vii). Kentler ve onların anlamları öznenin belleğinde var olabildikleri kadarıyla vardır. Bu nedenle de, kentlerin görünüşünün değişmesi, üstelik bu çalışmadaki örnek gibi öznenin değişime şahit olamadığı durumlarda, öznelde yıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir: “...Ely’le flört ederken sık sık uğradığımız bir lokantaya gittim tek başıma. Her şey eskisi gibiydi, kavak ağaçlarının altında masalar vardı, her taraf çiçek içindeydi, ama yine de sanki burası yıllar önce yok olmuş gibiydi” (51).

Kent çok çeşitli sınıf ve kişiliklere sahip milyonlarca insan tarafından algılanan bir nesne olmanın ötesinde aynı zamanda bireylere kendilerini “ev”lerinde dolayısıyla güvende hissettiren bir mekândır. “...San Fernando’ya gittim. Kasaba meydanı tıpkı aklımda kaldığı gibiydi. Gördüğüm her ağaç, duvardaki her taş beni çocukluğa götürdü, tekrar evimdeydim artık...” (120). Littin doğduğu kasabaya gittiğinde haftalardır içinde

emeğin ise görülmediğini belirtir: “Vitrinler, hep bir bolluğa işaret eder. Ama bu bolluğu mümkün kılan, onu vareden, onun için harcanan, o sırada tükenen yer almaz vitrinde. Vitrin, teşhir ettiği malın bir emek ürünü olduğunu gizler bakan kişiden. Nasıl piyasa farklı emek biçimlerini eşitler ve malları soyut bir değişim değerine indirirse, toplum vitrine dönüştüğünde de bütün yaşantılar, yitirilen fırsatlar ve sarf edilen emek bir imajdan ibaret kalır” (Gürbilek, 2001: 40).

olan “yabancı” duygusundan ilk defa kurtularak kendini evinde hissetmektedir. Littin’in bu histen kurtulmasının en büyük sebebi de kuşkusuz her şeyin eskisi gibi olmasıdır. Kasaba mekânının bozulmadan tıpkı çocukluğundaki gibi korunması Littin’in kente karşı tekrar olumlu duygular beslemesine zemin hazırlamıştır: “...1970 yılında Halkın Birliği’nin Allende için gösteriler düzenlediği ve benim de en güç yıllarımı geçirdiğim yerdirdi burası. Birer başyapıt olan filmleri burada izlemiştim. Buralar benimdi. Kim olduğumu açıklamak, adımları haykırmak ve yurduma dönmenin hakkım olduğunu tüm dünyaya haykırmak istedim...” (34).

Littin olumlu anılarının bulunduğu mekânlarda vakit geçirirken buna benzer düşünceler sürekli aklından geçmektedir. Yurdu olarak benimsediği yerden kaçmak zorunda kalmak ve yine “ev”i olarak bildiği yere sahte bir pasaportla girmiş olmak onda büyük bir öfke yaratmaktadır.

Littin’in çocukluğunu geçirdiği evi, henüz neoliberal dönüşüme uğramamıştır ancak Mevlut örneğinde, durum farklıdır çünkü Mevlut’un çocukluğunun geçtiği ev aynı kalmakla birlikte, çevresi değişmiş, başka bir ifadeyle neoliberal dönüşüme uğramıştır:

Oysa çevre baştan aşağı değişmişti. Yarı kel çamurlu tepe üç dört katlı beton evlerle kaplanmıştı. 1969 yılında bazıları yeni açılan toprak yolların hepsi şimdi asfalttı. Çevredeki bazı eski gecekondular, üç dört katlı avukatlık, mimarlık ve muhasebe bürolarına dönüşmüştü. Bütün damların üzerlerine yerleştirilmiş çanak antenler ve reklamlar, Mevlut’un ortaokul yıllarında evde ders çalışırken başını kaldırıncaya pencereden gördüğü manzarayı tamamen değiştirmişti (429).

Kitabın ilerleyen kısmında, kentsel dönüşüm çerçevesinde, Mevlut evinin yıkılışını, daha açık ifadeyle anılarının yıkılışını şu şekilde anlatır: “Sıra kendi bir odalı evine gelince Mevlut’un kalbi kırıldı. Buldozerin tek bir kepçe vuruşuyla çocukluğu, yediği yemekler, çalıştığı dersler, kokladığı kokular, horuldayarak uyuyan babasının sesi, yüz binlerce hatıra, her şey bir anda parçalanıp yok olunca gözleri nemlendi” (446). Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere, yıkılan sadece beton bir ev değil, aynı zamanda, anılar; öznenin belleğidir.

Mevlut karakteri, Littin’den farklı olarak, sürgüne gitmemiş ve şehirde yaşamaya devam etmiştir. Mevlut, başlarda şehirde yapılan değişimle ilgili sevinç duyar zira kendisi için bir şeyler yapıldığını düşünür. Ancak, zaman geçtikçe ve dönüşümün boyutunu gördükçe duyguları olumsuz döner ve yıllardır içinde yaşadığı şehirdeki değişimler onda yabancılaşmaya neden olur:

Kırk üç yıldır İstanbul’daydı Mevlut. Bunun ilk otuz beş yılında, şehirde geçirdiği her yılın kendisini buraya daha çok bağladığını hissetmişti. Son yıllardaysa zaman geçtikçe İstanbul’a yabancılaştığını hissediyordu. Şehre durdurulmaz sel dalgaları gibi büyüyerek gelen milyonlarca yeni insan ve onların yeni evleri, yüksek binaları, alışveriş merkezleri yüzünden mi? (457).

Değişimin boyutu ve hızı, karakteri yaşadığı yere karşı yabancılaştırmıştır. Bu değişim öyle hızlı olmuş; öyle ki, Mevlut’un İstanbul’a ilk geldiği dönemde yapılan binalar bile yıkılmıştır: “Mevlut, 1969’da şehre geldiği sıralarda yapılan binaların, yalnız gecekonduların değil Taksim’deki Şişli’deki kırk küsur yıllık apartmanların da yıkıldığını görüyordu” (457). Bu değişim sonucu, şehre yabancılaşan Mevlut, kendisini artık İstanbul’a ait hissetmiyordu: “Tarlabası’ndaki evde yalnız olduğu kadar mahallede de yabancı gibi hissediyordu kendini. Yirmi dört yıldır yaşadığı bu sokakların yakında

başka bir ülkeye dönüşmesinin kaçınılmaz olduğunu görüyor ve geleceğin Tarlabası’nda yeri olmadığını biliyordu” (419). Mekândaki değişimin hızlı olduğu şartlar, özne değişime uyum sağlamadan, tekrar değişim oluyordu. Bu da, öznenin yabancılaşmasına yola açıyordu. Mevlut’un kendisine yabancılaştığı ve huzursuz hissettiği şehirde, huzur ve aidiyet duygusu hissettiği yerler ise, mezarlıklardır. Neoliberalizmin gadrine uğramayan ve kendisini muhafaza eden mezarlıklar, Mevlut için sığındığı bir limana dönüşür adeta.

Dolayısıyla gerek Littin gerekse Mevlut, baş döndürücü bu dönüşüm sonrasında, kendilerini artık “ev”lerinde “evsiz” hissediyorlardı. Değişim sonrası oluşan köksüzlük ve aidiyetsizlik her iki romanın da temel özelliklerdendir. Öyle ki, Littin, yıllar sonra nice uğraşlarla geçici olarak döndüğü ülkesinde “Bunun için mi geldim buraya” demektedir (30). Üstelik Littin politik bir kişilik olarak yıllarca sürgünde yaşayıp ülkesine geçici bir süreliğine dönünce yabancılaştığını ifade ederken, lümpen proleter kişilikteki Mevlut ise ülkesine yaşamaya devam ederken yabancılaştığını ifade etmektedir.

4.3. Yoksulluğun Mekânda Görünürleşmesi

Askeri yönetimin ülkede inşa ettiği tüm o görkemli yapılara rağmen halkın içinde boğuştuğu fakirlik gözle görülür boyuttadır her iki romanda da. Neoliberalizm, “vitrinleri” pırıl pırıl tutmakla birlikte, şehrin iç kısımlarına ilerledikçe yoksulluk kendini göstermektedir. Neoliberalizm sadece yapıları ve küçük bir azınlığı olumlu anlamda dönüştürürken, büyük kitleler eskisinden daha fakir hale gelmişlerdir. Kitapta da Littin’in ülkesinden gitmeden önceki ve gittikten sonraki yoksulluğun mekâna yansması şu sözlerle aktarılmaktadır:

[Parkta tanıştığı adam] Şili’de kişisel özgürlüklerin olmadığını, işsizliğin bir trajedi durumuna geldiğini açıkça anlattı bana. Bir ara işsiz müzisyenlerin, palyaçoların ve travestilerin olduğu grubu işaret etti; bunların sayısı gitgide artıyordu. “Şu insanlara bak,” dedi. “Bir iş çıkar umuduyla günlerce bekliyorlar. Ülkemiz aç.” ...Santiago’da eskiden beri çok sokak satıcıları vardı, ama bugüne kadar hiç böyle çok sayıda görmemiştim. Kentin merkezinde bunların uzun, sessiz sıralar halinde dizilip akla gelen her şeyi satmadıkları bir tek nokta bile yok. Sayıları öyle çok ki ve öyle çeşitliler ki, salt varlıklarını bile tüm toplumsal dramı açıkça ortaya koyuyor. Mesleğini uygulamasına artık izin verilmeyen bir doktorun yanı başında yoksul düşmüş bir mühendis dikiliyor; iyi günlerden kalma giysilerini elden çıkarmak isteyen düşes görünümlü kadın, çalıntı mallar sergileyen öksüz çocukların ve ev yapımı reçel satan ev kadınlarının yanında yer alıyor. Bir zamanların bu başarılı profesyonellerinin çoğu, onurları dışında her şeylerini yitirmiş durumdalar. Sergiledikleri mallarının gerisinde beklerken, hala eski işlerindeymişçesine giyinmeye devam ediyorlardı (47).

Neoliberalizm, olan yoksulların yanına yukarıdaki alıntıda belirtildiği üzere, yeni yoksullar da eklemektedir. Neoliberalizm öncesi, görece daha iyi ekonomik şartlara sahip olan doktor, mühendis gibi kişiler yeni ekonomi politikalarla artık yoksullaştırmıştır. İyi günlerden kalan kıyafetlerini, eşyalarını satarak yaşamlarını idame ettirmeye çalışmaktadırlar.

Şehrin görünen kısımları, görkemli, ıslıl ıslıl iken, iç kısımlara ilerledikçe vitrinler değişiyordu. Bunu Pamuk şu şekilde tasvir eder: “Donlarını, gömleklerini evden eve asıp mahalle sokaklarını büyük bir çamaşırhaneye çeviren bu yeni insanlar da Mevlut’a

artık buralara ait olmadığı duygusunu veriyordu” (420). Işıl ışıl görkemli vitrinlerin yerini “donlar, gömlekler” kısaca yoksulluk alır ara sokaklarda. Ayrıca, Marquez’in belirttiğine benzer şekilde Pamuk da, işsizlikten dolayı sokak satıcılarının arttığına altını çizmektedir: “Eskiden bu kadar çok satıcı arabası yoktu Tarlabası’nda” (420).

Belirtilmesi gereken önemli bir nokta Marquez, yoksulluğun neoliberalizmin eseri olduğunu eserinde doğrudan söyler: “...açlığın pençesindeki kitleler, halk pazarlarından Mapocho’ya [nehir] atılan artıkları kapmak için köpekler ve akbabalarla savaşıyordu. Bu trajedi, Chicago Okulu’nun temsilcisi iktisatçıların yol göstermesiyle askeri cuntanın gerçekleştirdiği ‘Şili Mucizesi’nin öteki yüzüdür” (62). Bu alıntıyla Marquez, Şili’deki yoksulluğun müsebbibi olarak, neoliberalizmi uygulayan teknokratları; Chicago Okulu temsilcilerini gösterir.

Yoksulluğun bir diğer boyutu, kimi insanları illegal işlere itmesidir. Bu durumu, Pamuk şu şekilde tasvir eder: “Mevlut o mahallelere bu yeni ve yoksul insanlar hiç boza almadığı için az gidiyordu artık. Daha sonra esrar, hap ve uyuşturucu satanlar, tiner koklayan yersiz, evsiz çocuklar da bu sokaklara dadandığı için de oralardan uzaklaştı” (253-254). Yoksulluk, Mevlut’un yıllardır yaşadığı Tarlabası’nı da değiştirmiştir: “‘Artık bu mahalleye silahsız girilmez,’ dedi Ferhat. ‘Uyuşturucular, orospular, dönmeler, her türlü çete... Sana ve kızlara başka bir yerde ev bakalım..’” (357). Dolayısıyla, neoliberalizmin yarattığı dönüşüm, insanları yoksullaştırmış; bu yoksullaşma onların illegal işlere girmesinin gerekçelerinden biri olmuştur. Netice itibarıyla de, yıllardır yaşanan yerlerde neoliberal dönüşümle beraber, güvenlik açığı meydana gelmiştir. Bu dönüşüm, Marquez’in belirttiği üzere, eskiden de fahişelik yapan insanları dahi dönüştürmüştür: “...Solgun benizli fahişeler bile eskiden olduğundan daha yoksul ve kederli görünüyorlardı...” (31).

4.4. Yeni Kuşak

Littin ülkesine 12 yıl sonra dönmüştür. 12 yıl içinde ülkede değişen tek şeyin kent ve ekonomik düzen olmadığını aynı zamanda bu değişikliklere paralel şekilde yeni kuşağın hayat alışkanlıklarının da değiştiğini gözlemlemiştir.

...Yeni bir bölgede yürüdüm. Diktatörlük yönetiminin sunduğu hoşluklardan biriydi bu sokak; ne var ki insanı dinlenmeye ve sohbeta çağıran banklara, pırl pırl ışıklara ve bakımlı çiçeklere karşın alttan alta acımasız bir gerçek kendini belli ediyordu. İnsanlar, diktatörlüğün her yerine uzanan kulaklarının duymayacağı kadar alçak sesle konuşuyorlardı... (33).

Yeni kuşağın yaşadığı dönüşümleri belleğine ihanet olarak algılayan Littin, yeni kuşak ile kendi kuşağın alışkanlıklarını karşılaştırarak Şili’nin artık kendi ülkesi olmadığı düşünmektedir: “...Sokaklarda sevgililer gördüm. Benim bildiğim Santiago’da duygular böyle açığa vurulmazdı. Şimdi karşımda gördüğüm manzaraya Paris’te bile artık hiç rastlanmıyordu” (63). Tüm bunlar Littin’de kendi kuşağının dönemi bittiğini ve kentin yeni kuşağın eline geçtiği algısı oluşturmuştur: “Kent, benden sonraki kuşağın eline geçmişti artık...” (64).

Pamuk’ta da, Mevlut yeni nesil ve onların yeni alışkanlıklarını farklı buluyor ve kendisini onlardan biri olarak görmüyordu:

Eski binalarda yaşayan insanlar sanki şehirde onlara verilen sürelerini doldurmuşlardı. Yaptıkları binalarla birlikte o eski insanlar gözden kaybolurken, yerlerine yapılan daha yüksek, daha korkutucu, daha beton binalara yeni insanlar yerleşiyordu. Mevlut otuz

kırk katlı bu yeni binalara baktıkça bu yeni insanlardan biri olmadığını hissediyordu (457-457).

Yaşanan dönüşümle ortaya çıkan yeni mekânın yeni insanları vardır. Bu “yeni” insanların da yeni özellikleri söz konusudur artık. Marquez gibi, Pamuk da, yeni insanların farklı davranışları olduğunu ve onların “kendileri” gibi olmadığını vurgulamaktadır. Pamuk, “yeni insanların” hareketlerini samimi olmamakla ve televizyonda gördüklerini taklit etmekle itham etmektedir:

Mevlut şehirde kısa süre içerisinde çim taklidi plastik halı kaplı ve geceleri aydınlatılan sahaların neden bütün boş arsaları, araba park yerlerini, sahipsiz arazileri yutarak her yere hızla yayıldığını anladı: Herkes biraz kendini zorlayarak gülüyordu ama yetişkinlerin mahalle futbolu çok eğlenceliydi. Seyirciler en çok televizyondaki futbol maçlarını taklit ederken mutlu oluyordu. Kalabalık sürekli hakeme “At, at,” diye bağırarak oyuncularını televizyondaki gibi cezalandırmasını ya da penaltı vermesini istiyordu. Gol olunca herkes televizyondaki gibi çığlıklar atarak bağırıyor, öpüşüyor, gol atan oyuncular uzun uzun kucaklaşıyor, seyirciler sürekli slogan atıyor ve arada bir kalabalığın bir kısmı “Buraya, buraya...” diye bağırarak sevdikleri bir oyuncuyu tribünlere doğru çağırıyordu (422).

Her iki yazar da, yaşanan dönüşümle birlikte, kuşaklar arası kopuş yaşandığına dikkat çekmektedir. Bu dönüşüm, kuşaklar arasındaki ortak bağ ortadan kaldırmış, farklı özelliklerde, birbirini anlamayan ve birbirine yabancı iki kuşak doğurmuştur.

4.5. Baskı

Neoliberalizmin, yapısal olarak belli bir elit kesimin lehine, çoğunluğun ise aleyhine olduğu yukarıda belirtilmiştir. Kendisini alternatifsiz kılmak için, devletin aygıtlarıyla baskı yapmaktan çekinmemektedir. Bu iki romanda da, askeri rejimlerin muhalefete baskı yaptığını görmekteyiz. *Şili’de Gizlice* kitabı, baskılar sonrası ülkesinden kaçan ve belgesel çekmek için ülkesine gizlice giren Littin’i anlatmasından dolayı, baskının doğrudan kanıtıdır. Littin, Pinochet yönetimi sırasında ülkeden kaçmak zorunda kalmış, sonrasında Littin’in adı 1983 yılında Şili hükümetinin yayınladığı ülkeye dönmeleri kesinlikle yasaklanmış beş bin sürgünün adının bulunduğu listede yer almıştır. Ayrıca, Littin 1985 yılında Şili’ye gizlice girmeye çalışırken, ülkede yeniden olağanüstü hal ilan edilmiştir. Sebebi de, neoliberalizmdir:

Chicago Okulu’nun, hükümetin çağrısı üzerine serbest piyasa ekonomisinde yaptığı çalışmalar Şili’de büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bunu izleyen dönemde ekonomik alanda ortaya çıkan önemli sıkıntılar çok sayıda ve değişik direniş gruplarının ilk kez sıkı bir işbirliği içinde birleşmesine yol açmıştı burjuvazinin en ilerici sektörleri bile yasal ya da yasadışı muhalif güçlerin uyguladığı bir günlük genel greve katılmıştı. Gücünün ve karallığın gösterimini anlamına gelen bu hareket Pinochet’i çileden çıkarmış, sonunda da sıkıyönetim ilan etmesine neden olmuştu (s. 23).

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere neoliberalizm politikaları, sermaye sınıfının lehine olmasına rağmen, Şili’de ortaya çıkan sıkıntılar, onları bile hükümete karşı direnişe itmiştir. Bunun üzerine Pinochet iktidarı, sermaye sınıfına dahi baskı yapmaktan çekinmemiş ve olağanüstü hal ilan etmiştir. Marquez’in romanında, şehrin meydanında silahlarını kuşanmış polisler tasviriyle de gündelik yaşamda baskı kendini hissettirmektedir.

Türkiye örneğinde ise, 12 Eylül Darbesi olduğunda, Mevlut askerlik görevini yapmaktadır. Bir asker olarak, ordunun ülke üzerinde nasıl baskı kurduğunu romanda detaylı bir şekilde anlatmaktadır:

Akşam Turgut Paşa bütün garnizonu topladı, çıkar ve oy düşkününü gafil siyasetçilerin ülkeyi uçurumun eşiğine getirdiğini ama kötü günlerin sona erdiğini, ülkenin tek ve gerçek sahibi Silahlı Kuvvetler'in Türkiye'nin batmasına izin vermeyeceğini, bütün teröristlerin ve bölücü siyasetçilerin cezalandırılacağını söyledi. Bayraktan, ona rengini veren şehitlerin kanından ve Atatürk'ten uzun uzun söz etti (162).

Darbe şartlarında, asker işbaşında ve güç onlardadır. Askerin istediği gibi, baskı yapabilecek şartlar oluşmuştur. Romanda askeri yönetimin insanlar üzerinde çok kolay baskı kurabildiği ve muhalif insanlar hakkında rahatlıkla dava açabildiği şu şekilde anlatmaktadır:

Belediye başkanı ve bölgenin sıkıyönetim ve garnizon komutanı olarak Paşa'nın önemli bir işi yolsuzluklar ve rüşvet ihbar mektuplarını biraz soruşturduktan sonra şüphelileri askeri savcıya devretmekti. Savcı da Paşa gibi "Suçsuzlarsa beraat ederler!" mantığıyla hareket ettiği için kolaylıkla dava açar, dava açtıklarının hepsini de hemen içeri alarak gözdağı verirdi (162).

Paşa "kolaylıkla" şüpheliler hakkında işlem başlatmakta, askeri savcı ise, "kolaylıkla dava" açmakta ve bu şekilde, baskı kurulmaktaydı. Tabii, bu "kolaylıkla dava" açma veya şüpheliler hakkında işlem başlatma herkesi kapsamıyor; zengin kesim dışarıda tutuluyordu:

Askerler yolsuzluk yapan zenginleri çok fazla hırpalamazlardı. Siyasi suçluları, çoğu zaman "terörist" denen komünistleri ise cezalandırmak için falakaya yatırırlardı. Polisin baskın yaptığı gecekondu evlerinden aldığı gençlerin sorguda işkenceden geçerken çıkardığı çığlıklar, rüzgâr o yandan esiyorsa garnizondan işitilir, orduevine doğru sessizce yürüyen Mevlut suçlulukla yere bakardı (162).

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere, zengin kesim baskılardan azade iken, işgücü kesimi ise, baskıların gerçek hedefi olmaktaydı. Ayrıca, "terörist" olarak kodlanan neoliberal sistem karşıtı olan komünistlere işkence edildiği de bu alıntıyla ortaya konmaktadır.

5. SONUÇ

Neoliberal politikalar, Türkiye ve Şili örneğinde, büyük dönüşüm getirmiştir. Bu dönüşüm, sadece ekonomik alanla sınırlı kalmamış, aynı zamanda siyasal ve sosyal alanları da dönüştürmüştür. Neoliberalizmin "yaratıcı yıkım" özelliği, kurumsal çerçevelerin ve iktidarların yanı sıra, iş bölümlerini, sosyal ilişkileri, yaşam biçimlerini, düşünce şekillerini, kültürel ve en derin alışkanlıkları da dönüştürmüştür. Tüm bu değişiklikler de dolaylı olarak kentsel mekânı ve özneyi değiştirmiştir.

Her iki kitapta da sıradan insanların öyküsü büyük anlatılar yerine gündelik yaşam içinde verilmiştir. Romanlarda böyle bir kurgunun izlenmesi, neoliberal politikaların kenti dönüştürmesini/değiştirmesini öznenin belleğindeki etkileri açısından takip edilebilir kılmıştır.

Neoliberalizm, Türkiye ve Şili örneklerinde "şok terapi" şeklinde uygulanmış, bu durum öznenin belleğini silme eğiliminde olmuştur. Neoliberalizmle yaşanan büyük dönüşüm, *Kafamda Bir Tuhaflık* ve *Şili'de Gizlice* romanlarının kahramanları ele alındığında; onlarda köksüzlük ve aidiyetsizlik yaratmıştır. Kentsel mekânlardaki

radikal değişim, karakterlerin yabancılaşma yaşamalarına neden olmuştur. Üstelik bu durum, farklı siyasi, sosyal ve ekonomik özellikteki iki farklı coğrafyada, sürgüne giden politik ve ülkesinde yaşamaya devam eden apolitik iki kişide de aynı sonucu doğurmuştur. Öyle ki, Littin’de “bunun için mi geldim buraya” duygusu oluşturmuştur. Mevlut’un kafasındaki “tuhaf”lığın gerekçelerinden birinin de, bu yabancılaşma olduğu iddia edilebilir. Ayrıca, yaşanan bu şok değişim, nesiller arasındaki ortak bağı koparmış, birbirinden farklı iki farklı neslin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Yeni kuşak, “vitrinde yaşayan” ve birbirini taklit eden özentilerdir her iki yazara göre. Sonuç olarak, bu iki roman örneğinde, neoliberalizmin mekânda ve öznedede yarattığı dönüşüm, sürgüne giden Littin’in belirttiği üzere, “geride kalanların da sürgünde” sayıldığı şartları meydana getirmiştir.

Kaynakça

- Allende, I. (2016), **Ruhlar Evi**, Çev. N. Yeğınobalı, Çev.), Can Yayınları, İstanbul.
- Bali, R. N. (2002), **Tarz-ı Hayattan Life Style’ a Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Bolaño, R. (2008), **Uzak Yıldız**, Çev.Z. Yanıkkaya, Metis Yayınları, İstanbul.
- Boratav, K. (2005), **Türkiye İktisat Tarihi – 1908-2002**, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara.
- Brown, W. (2006), "American Nightmare – Neoliberalism, Neoconservatism and De-democratization". **Political Theory**, Cilt 6, Sayı:34, ss. 690-714.
- Connerton, P. (1999), **Toplumlar Nasıl Anımsar?**, Çev. A. Şenel, Ayrıntı Yayıncılık, İstanbul.
- Çavuş, R. (2002), "Edebiyat İncelemelerinde Tarihe Yeni Bir Dönüş", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakülte Dergisi**, Cilt: 42, Sayı: 1-2, ss. 121-133.
- Çığ, E.C. ve Çığ, Ü. (2017), "Neoliberal Belleğin İnsası: Senin Bütün Hikayen", Editör: Tahire Erman ve Serpil Özaloğlu, **Bir Varmış Bir Yokmuş**, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 229-241.
- Devecioğlu, A. (2013), **Kuş Diline Öyküden**, Metis Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Dolanay, S. S. (2009), “Schumpeter Sisteminde Yenilikler, Ekonomik Gelişme ve Devresel Hareketler”, **International Journal of Economic and Administrative Studies**, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 171-189.
- Eroğlu, M. (2005), **Yüz: 1981**, Agora Kitaplığı, 1. Baskı, İstanbul.
- Ersoy, M. (2001), "Sanayisizleştirme Süreci ve Kentler", **Praksis**, Sayı: 20, ss. 32-52.
- Göle, N. (2011), **Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine**, Metis Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- Güngör, B. (2015), "Öteki İstanbul’un Anlatısı: Kafamda Bir Tuhafılık Adlı Romanın Yapısalcı Metodoloji Işığında Çözümlemesi", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 25, Sayı: 1, ss. 119-141.
- Gürbilek, N. (2001), **Vitrinde Yaşamak -1980’lerin Kültürel İklimi-**, Metis Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

Gürsoy, M. (04.02.2015), "Kafamda Bir Tuhaflik: Peki ama nedir bu tuhaflik?", <http://t24.com.tr/k24/yazi/kafamda-bir-tuhaflik-pek-ama-nedir-bu-tuhaflik,24> (Erişim Tarihi: 04.03.2018).

Harvey, D. (2006), "Neo-liberalism as Creative Destruction", **Geogr. Ann.**, Cilt: 2, Sayı: 88 B, ss. 145-158.

Harvey, D. (2015), **Neoliberalizmin Kısa Tarihi.**, Çev. A. Onacak, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Klein, N. (2007), **Shock Doctrine**, Metropolitan Books, 1. Baskı, New York.

Kozanoğlu, H., Gür, N. ve Özden, B. A. (2015), **Neoliberalizmin gerçek 100'ü**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Liu, A. (1989), "The Power of Formalism: The New Historicism", **The John Hopkins University Press**, Cilt: 56, Sayı: 4, ss. 721-771.

Mai, U. (2013), "Doğu Almanya Kentlerinde Kültür Şoku ve Kimlik Bunalımı", Editör: A. Öncü ve P. Weyland, **Mekân, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler**, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 107-117.

Nora, P. (2006), **Hafıza Mekânları**, Çev. M. E. Özcan, Dost Yayınevi, Ankara.

Ozan, E. D. (2012), **Gülme Sırası Bizde - 12 Eylül'e Giderken Sermaye Sınıfı Kriz ve Devlet**, Metis Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Öncü, A. ve Weyland P. (2013), **Mekân, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler**, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

Önkal, G. (2017), "Dönüşen Kentlilik, "Butik Kimlik"ler ve Kültürel Bellek Yitimi", Editör: Tahire Erman ve Serpil Özaloğlu, **Bir Varmış Bir Yokmuş**, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 225-229.

Özmen, A. ve Çetin, B.C. (2017), "Bellek ve Mekânın Dönüşümü: Tarlabası", Editör: Tahire Erman ve Serpil Özaloğlu, **Bir Varmış Bir Yokmuş**, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 103-109.

Pamuk, O. (2014), **Kafamda Bir Tuhaflik**, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Pamuk, Ş. (2014), **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

Parmaksız, P.M. (2012), **Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları**, Phoenix, 1. Baskı, Ankara.

Polanyi, K. (2010), **Büyük Dönüşüm - Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, Çev. A. Buğra, çev., İletişim Yayınları, İstanbul.

Ricoeur, P. (2012), **Hafıza, Tarih, Unutuş**, Çev. M. Emin Özcan, Metis Yayıncılık, İstanbul.

Sarıkaya, O. (2016), "'Kafamda Bir Tuhaflik" Romanında Mekânın Sosyolojik İşlevi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Sayı: 52, ss. 79-96.

Seçilmiş, E. (2017), "Neoliberal Deneylerin Sosyo-Ekonomik Maliyetleri: Bir İlk Örnek Olarak Şili", **İktisat ve Toplum Dergisi**, Sayı: 81, ss. 23-29.

Stendhal, H. B. (2000), **Kırmızı ve Kara**, Çev. N. Ataç, Can Yayınları, İstanbul.

Topal, A. (2007), "Türkiye'den Latin Amerika'ya Bakmak: Tarihsel Arka Plan", Editör: A. Topal, **Latin Amerika'yı Anlamak: Neoliberalizm, Direniş ve Sol**, Yordam, İstanbul, ss. 21-46.

Topal, A. (2009), "Uusal Kalkınmacılıktan Küresel Neoliberalizme Anti-Emperyalizm: Latin Amerika Deneyimi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 41, ss. 113-138.

Türkeş, A. Ö. (04.01.2015), "Şehrin Yitik Sesleri", <http://kitap.radikal.com.tr/makale/haber/sehrin-yitik-sesleri-412874>, (Erişim Tarihi: 03.03.2018).

Yaprak, T., Kıymaz, M. S. ve Sermisakçı, E. (2015), "Postmodernizm, Orhan Pamuk'un Postmodern Romanları ve Kafamda Bir Tuhaflık", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 10, ss. 651-685.

Vural, N.B. (2017), "78 Kuşağı Romanlarında Kolektif Bellek", Editör: Tahire Erman ve Serpil Özaloğlu, **Bir Varmış Bir Yokmuş**, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 279-293.

Göç Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve

Türken Çağlar *

Özet: Bu makalenin ana amacı, göç ve ilişkili kavramlar hakkında yaşanmakta olan kavram karmaşasının giderilmesine katkı yapmaktır. Bilindiği üzere göç olgusu ile ilgili pek çok kavram farklı biçimde anlamlandırılmakta ve hatta birbirlerinin yerine kullanılabilir. Örneğin, Türkçe literatür ile yazılı – görsel basında sığınmacı, ilticacı, mülteci, göçmen gibi kavramların çok karıştırıldığı ve birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Amaca varmak için öncelikle göç konusu hakkında bir giriş yapılmış ve daha sonra göç türleri ve göç ile ilgili kavramlar, özellikle Uluslararası Göç Örgütü (IOM) kaynakları temel alınarak, tanımlanmaya çalışılmıştır. Varılmak istenen sonuç, göç literatürü bilimsel üretiminde kavram karmaşasının önüne geçmek ve ilgililer tarafından aynı anlamda kullanılan bir göç kavramları terminolojisinin üretilmesine katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göç ile İlgili Kavramlar, Göç Türleri, Göçün Nedenleri

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Psiko-Sosyal Danışma Birimi, Ankara, turkancaglar@gmail.com

DOI:

Geliş T. / Received Date: 08.04.2018

Kabul T. / Accepted Date: 12.06.2018

A Conceptual Framework For The Migration Studies

Abstarct: *The main aim of this paper is to make a contribution in order to eliminate the incomprehensibility on migration and related concepts which are mostly used with the different meanings in the Turkish migration literature. For example, it is so common to see the misuse of conceptual meaning of refugee, asylum seeker, migrant, etc. in the Turkish migration literature and media. In order to reach the aim, firstly, an introduction is made on migration and migration types. In addition, the migration related other concepts are defined with the help of International Organization for Migration (IOM) documents in order to carry out a standardization of conceptual meanings and usage. The conclusion targeted is to contribute to a standardization on the meaning of migration literature concepts in academic production.*

Key Words: *Migration, Migration Related Concepts, Migration Types, Migration Reasons*

GİRİŞ

Bu makalenin temel amacı, tarihin her döneminde geçerli olma özelliğini korumanın yanı sıra antropoloji, sosyoloji, hukuk, sosyal çalışma ve sosyal hizmetler, ekonomi, yönetim, tarih, coğrafya, uluslararası ilişkiler, lojistik vb. pek çok farklı disiplinin ortak ilgi alanında yer alan göç kavramını, bu kavramla ilişkili diğer kavramları tanımsal açıdan tartışmak, değerlendirmek ve göç konusundaki akademik üretim sürecinde oluşabilecek kavram karmaşasının önüne geçmek ve bu amaçla, kavramsal tanımlarda bir standardizasyon sağlamaktır. Bilindiği üzere göç, insanlığın varoluşu ile birlikte ortaya çıkmış, tarihin her döneminde çatışma, savaş, kuraklık, yiyecek temin etme, daha iyi bir yaşam umudu vb. gibi temel nedenlerle varlığını, her zaman birey, topluluk ve toplum gündeminde hissettirmiş ve sürdürmüştür. Özellikle 1980'lerden itibaren başlayan küreselleşme ve yeni dünya düzeni, iki kutupluluktan tek ya da çok-kutuplu yapıya geçiş gibi süreçler sonucunda göç ve göçmenlik yeni bir boyut kazanmış ve eski yerel özelliklerin ilerisine geçerek uluslararası, ulus ötesi, yani evrensel boyutlara taşınmıştır. Diğer bir deyişle göç, günümüzde, bir ya da birkaç ülkeyi ilgilendiren sorunlar yumağından hemen hemen dünyadaki tüm ülkeleri şu ya da bu biçimde etkileyen sorunlar yumağına dönüşmüş bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda Türkiye'nin bu gelişmelerden çok daha fazla etkilendiği açıktır. Geçmişte Türkiye, göç veren bir yapıdayken, süreç içerisinde göç geçiş ülkesi ve göç alan ülke konumuna doğru değişimler yaşamıştır. Günümüzde Türkiye, göç konusunda önemli sorunlar yaşayan ülkelerden biri haline gelmiştir. Göç ve ilişkili diğer kavramlara yüklenen anlamları incelerken, konuyla ilgili; ulusal ve uluslararası kuruluşlarca yapılan tanımlar,¹⁴ yasal mevzuat¹⁵ ve literatürdeki mevcut diğer çalışmalardan, istatistiki verilerden –ikincil verilerden- yararlanılmıştır. Göç ve ilişkili diğer kavramların açıklığa kavuşturulması, terminolojide sıklıkla karıştırılan ve birbirinin yerine kullanılan bu kavramların¹⁶ doğru anlaşılması açısından çok önemlidir. Bu nedenle, göç ile ilgili kavramların evrensel boyutta aynı anlamda kullanılması, literatürde bir standardizasyonun sağlanması ve bu konudaki kargaşanın giderilmesi önemli bir gereksinim olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmanın bu yönüyle Türkçe literatüre katkı yapacağı düşünülmüştür.

İnsanlık tarihi kadar eski olan ve tarihin her döneminde, toplumların demografisi, kültürü, ekonomisi ve siyasetinde etkili faktörlerden birisi olan göç, üzerinde önemle durulması gereken bir olgudur. Bütün toplumları etkilemiş ve halen de etkilemekte olan göçler, tarihin çeşitli dönemlerinde farklı nedenlerle karşımıza çıkmıştır (Çağlar, 2011:4). Türkiye, dünya göç yolları üzerindeki coğrafik konumu ve Osmanlı

¹⁴ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), Uluslararası Göç Örgütü (IOM) ve İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü.

¹⁵ 1951 tarihli, 'Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme', 1967 tarihli 'Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol', 4 Nisan 2013 tarihli, 6458 sayılı 'Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'.

¹⁶ Örneğin; uluslararası literatürde, her üçü de farklı siyasi-hukuki karşılıkları olmasına rağmen, 'göçmen' (migrant), 'sığınmacı' (asylum-seeker) ve 'mülteci' (refugee) kelimelerinin Türkçede, özellikle günlük yazılı ve görsel basında olmak üzere, çoğu zaman birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullanıldığı görülmektedir.

İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla ortaya çıkan yoğun dış göç¹⁷; 1950 sonrasında üretim biçimindeki değişime bağlı olarak değişen istihdam olanakları nedeniyle, 1980 sonrasında ise terör olaylarına bağlı olarak artan iç göç¹⁸ hareketlerinin etkisine maruz kalmış ve bu baskı halen bir şekilde devam etmektedir. Ayrıca eğitim örgütlenmesinin kentlerde konuşlanması, yatırımı özendirici politikalar vb. nedenlerin yanı sıra, kentlerle kırsal yerleşmeler arasında sosyal yaşam farklılıklarının oluşması da kentleri çekici kılmış ve büyük nüfus kitlelerini gerekli maddi birikimden ve kentin gerektirdiği yaşam standartlarından yoksun bir biçimde kentlere doğru itmiştir (Özdemir, 2012:14). Benzer biçimde ve benzer nedenlerle başlayan, uluslararası nüfus hareketlerinin de, 1990'lar sonrasında önemli bir ivme kazandığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) verilerine bakıldığında, Doğu Bloku'nun çöküşünü takip eden yıllarda sığınmacı, mülteci, ülke içi yer değiştirmek zorunda kalan insan sayısında önemli artışlar olduğu görülmektedir. Özellikle 1991 yılında, dünyadaki göçmen sayısı zirve yapmış ve yer değiştirmiş insan sayısı toplamda 45 milyonu bulmuştur. Takip eden yıllarda kısmi bir düşüş olsa da sorun olanca şiddeti ile varlığını sürdürmektedir (Çağlar, 2011). Keza, Birleşmiş Milletler (BM - IOM) Dünya Göç Raporu (2011) verilerine göre, dünyanın gelişmiş bölgelerine yönelik 1990-2010 yılları arasında yıllık ortalama 2.5 milyon olan göçmen sayısı, 2000-2010 arası dönemde daha da artmış bulunmaktadır. Uluslararası nüfus hareketlerindeki bu artış, göç konusunun zengin Batı ile göçmen üreten Ortadoğu arasında geçiş vazifesi gören Türkiye bağlamında zamanla daha da önem kazanacağını ve bu göç - göçmenler konusunda, kapsamlı çalışmalar yapılması gerektiğini göstermektedir.

Uluslararası Göç Örgütü (IOM)¹⁹ tarafından hazırlanan '*Göç Terimleri Sözlüğü*'²⁰nün önsözünde de belirtildiği üzere göç konusu, küresel bir yaklaşım ile eşgüdümlü

¹⁷ Cumhuriyetin ilk yıllarındaki karşılıklı mübadeleler, 1989 Todor Jivkov dönemi Bulgaristan Türkleri ve 1991 Irak Savaşı'nda Iraklı Kürtlerin Türkiye'ye geçici göçleri, Suriye iç savaşıyla başlayan ve halen devam eden Suriyeli göçü, Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki kitlesel göçlerin en önemlileridir. 1922-1938 yılları arasında Yunanistan'dan 384 bin kişi, 1923-1945 yılları arasında Balkanlardan 800 bin kişi, 1989 yılında Bulgaristan'dan 345 bin kişi, 1992-1998 yılları arasında Bosna'dan 20 bin kişi, 1999 yılında Kosova'da meydana gelen olaylar sonrasında 18 bin kişi ve 2001 yılında Makedonya'dan 10 bin kişi göç etmiştir. 1988 yılında Halepçe olayından sonra Irak'tan 52 bin kişi, 1991 yılında Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'tan 467 bin kişi göç etmiştir. Geniş bilgi için bkz. T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2013:10-11).

¹⁸ 1950'li yıllarda tarımda makineleşme ile önceki döneme kıyasla ciddi anlamda hızlanan bir iç göç (kırdan kente) süreci yaşanmaya başlamıştır. Ayrıca 1980'li yıllarda ülkemizin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde görülmeye başlanan terör ve güvenlik nedeniyle, gerekli maddi birikimden yoksun ve kentle tanışıklığı yok denecek derecede az olan büyük bir nüfus kitlesi yer değiştirmek zorunda kalmıştır.

¹⁹ Göç hareketlerinden etkilenen kişi ve gruplara yardım sağlamakla görevli olan Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration - IOM), aynı zamanda göç sorunlarının ele alındığı uluslararası bir platform niteliğindedir. IOM'un üye sayısı 162'dir. Türkiye, IOM çalışmalarına uzun süre gözlemci olarak katıldıktan sonra, 30 Kasım 2004 tarihinde bu kuruluşa üye olmuştur. Örgütün İstanbul ve Ankara'da birer temsilciliği bulunmaktadır. Türkiye ile IOM arasında 1995 yılında imzalanan "IOM'un Türkiye'deki Hukuki Durumu, Ayrıcalıkları ve Dokunulmazlıkları" başlıklı anlaşma, 2004 yılında yürürlüğe girmiş, Türkiye aynı yıl Cenevre'de yapılan 88. IOM Konseyi toplantısında üyeliğe kabul edilmiştir.

müdahale gerektiren bir sorun haline gelmiştir. Bu türden uluslararası eşgüdüm ve işbirliğinin başarılı olabilmesinin en önde gelen koşulu da, herkesin üzerinde hemfikir olduğu ve kullanıldığı her zeminde ortak bir biçimde anlaşılabilir bir dil oluşturulması gerekliliğidir. Bundan ötürü öncelikle göç kavramı ve bu kavramla ilişkili diğer kavramlar üzerinde durmak gerekmiştir. Zira özellikle kavramsal tanımlarda ortak bir dil ve standardizasyon sağlanmamış ise sorun, çözüme kavuşturulmak bir yana daha da karmaşıklaşacak ve nihayetinde içinden çıkılmaz durumlara yol açabilecektir.

Göç Kavramı

Göç, insan türünün en yaygın eylemlerinden birisidir. Tarih boyunca insanlar, karşı karşıya kaldıkları ekonomik ve siyasal değişimler, çalkantılar, insan hakları ihlalleri, afetler, kıtlık, açlık, salgın hastalıklar, ülkelerarası çatışmalar, iç savaşlar vb. çok çeşitli nedenlerle topraklarını, kendi rızaları ve/veya başkalarının baskı ve tehditleri sonucu terk etmek, geçici ve/veya sürekli bir çözüm olarak yaşamlarını sürdürebilecekleri daha güvenli yerlere sığınmak zorunda kalmışlardır (Çağlar, 2011). Çağlar boyunca, varlığını giderek artan oranda sürdürmüş olan göç, günümüz ulusal ve uluslararası alanlarda, özellikle de soğuk savaş döneminin sona ermesi ile daha da belirginleşmiş ve tüm toplumsal yaşamları, farklı biçimlerde de olsa, etkilemiş olan küreselleşme sonucunda; çok parçalı, çok taraflı ve karmaşık bir hal almıştır. Diğer bir deyişle göç, günümüzde ulusal ve uluslararası alanda daha da belirgin bir hal almış ve evrensel bir sorun olma özelliğini pekiştirmiştir. Dolayısıyla, taraflar ve süreçlerde değişimler, çeşitlilik ve artış olunca, oluşan durumları tanımlayacak ve evrensel kılacak kavramsal analiz ve tanımlara gereksinim daha da önem kazanmıştır.

Göç ile ilgili genel tanımlar birden fazla olmasına rağmen algı ortaktır. Karpat'a (2003:3) göre bu algı, "asıl yerinden, ulaşılmak istenen yere hareket"tir. Bu bağlamda göç kavramı, en yalın biçimiyle, insanların bir coğrafya üzerinde yer değiştirmeleri, bireylerin ya da toplumsal kümelerin bir yerden başka bir yere gitmeleri şeklinde tanımlanabilir (Lee, 1966:16). Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde göç, "ekonomik, toplumsal, siyasal sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşimden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret" (TDK, 2016) olarak tanımlanmaktadır. Meydan Larousse Ansiklopedisi (1971) ise göçü "ekonomik, siyasal ya da sosyal nedenlerin etkisiyle bireylerin yer değiştirmesi" olarak tanımlamıştır. Uluslararası Göç Örgütü (IOM, 2009:22) ise göçü, "uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği hareketler" olarak açıklamaktadır. Göç, "belirli bir zaman ve mekânda, belirli bir mesafe ve sürede meydana gelen fiziksel, coğrafik ayrılmalar veya sosyo-kültürel hareketlilik" (Hoşgör, 1998:104; Türkyılmaz vd, 1998:25) olarak da görülmektedir. Göç, doğrudan ekonomik gerekçelerle ilişkilendirilerek, "daha iyi yaşam beklentisiyle bireyler ve toplulukların yaşadıkları ortamları bırakıp, geçici veya sürekli olarak yeni yerleşim yerlerine gitmeye karar vermeleri" (Pazarlıoğlu, 2005:121;

²⁰ Uluslararası Göç Örgütü (IOM) 1970'lerde çalışanlarına yönelik bir sözlük çalışması başlatmış, çalışma zaman içerisinde yapılan eklenti ve geliştirmelerle 2001 yılında tamamlanmış ve 'Göç Terimleri Sözlüğü, Yayın No: 18' olarak 2009 yılında Türkçe olarak yayımlanmıştır.

Yenigül, 2004:274) şeklinde de tanımlanmaktadır. Bütün bu tanımlardan hareketle göçü, sosyal, ekonomik, siyasal, askeri, hukuksal, eğitimsel, kültürel, bireysel ve diğer nedenlerle idari yerleşim birimleri, coğrafi bölgeler ve/veya ülkeler arasında gerçekleşen, geçici veya kalıcı süreli yerleşim yeri değişikliklerine karşılık gelen, dinamik bir süreç olarak tanımlamak da olanaklıdır.

Bütün açıklamalarda, kavramı tanımlayan unsurlar arasında, yer değiştirme, belirli bir mesafeyi kat etme, geçicilik, kalıcılık, sosyal-kültürel hareketlilik gibi boyutları ve sınırları muğlak unsurların yer aldığı göze çarpmaktadır. Ayrıca durağan nitelikte olmayan aktif ve dinamik bir süreçten söz edildiği dikkat çekmektedir. Tanımlarda yer alan unsurlara ilişkin muğlaklık ve görecelilikler, gerek kavramı gerekse de onunla ilişkili diğer kavramları tartışmalı kılmakta ve incelenmeye değer hale getirmektedir. Ayrıca kavramın; antropoloji, sosyoloji, ekonomi, hukuk, yönetim, tarih, coğrafya, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, sosyal çalışma ve sosyal hizmetler, lojistik vb. pek çok alanın ortak ilgi konusu olması, ona çok boyutlu bir nitelik kazandırmakta (Mutluer, 2003:9) ve böylelikle gerek kavramın, gerekse de ilişkili diğer kavramların tanımlanmasını güçleştirmektedir (Akşit, 1998:67). Örneğin, literatürde göç, daha yaygın bir biçimde, hem ülke içine hem de ülke dışına yönelik insan hareketlerini anlatmak üzere kullanılmaktadır. Bununla birlikte, göçün yalnızca ülke dışına yönelik gerçekleşen bir insan hareketi olduğunu savunanlar da vardır. Örneğin Asar'a (2004:242) göre göç, "her hangi bir amaçla vatandaşı olduğu ülkenin dışına çıkan ve diğer ülkelerde yaşamını sürdüren kişilerin gerçekleştirdiği insan hareketidir". Ancak göç, ülke içi/dışı, geçici/daimi süreli, düzenli/düzensiz, yasal/yasadışı vb. ayrımlara ve amaçlar ile sonuçların farklılığına bakılmaksızın bütün insan hareketleri olarak değerlendirilmektedir. Oysaki tamamı göç başlığı altında birleştirilen bu kavramlar arasında teknik, pratik ve yasal anlamda önemli farklılıklar vardır. Örneğin, 6458 nolu Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (2013) uyarınca düzenli göç, yabancıların, yasal yollarla Türkiye'ye girişini, Türkiye'de kalışını ve Türkiye'den çıkışını ifade etmektedir. Buna karşın düzensiz göç, yabancıların yasadışı yollarla Türkiye'ye girişini, Türkiye'de kalışını, Türkiye'den çıkışını ve Türkiye'de izinsiz çalışmasını ifade etmektedir. Hal böyle olunca, daha öncede ifade edildiği gibi, olası bir kavram kargaşasının önüne geçmek amacıyla, göç ve ilişkili kavramlara açıklık getirmeye çalışmanın, bu çalışma çerçevesinde uygun olacağı düşünülmüştür.

Göç olgusunun bazı kural ve ilkelere bağlı gerçekleştiğini savunan Ravenstein (2008:198-199) çalışmalarını, 1871 ve 1881 yılı İngiliz nüfus sayımı verileri üzerine kurmuş ve bu verilerden hareketle 'göç kanunları' adını verdiği bazı ilkeler oluşturmuştur. Ravenstein bu ilkeleri şu başlıklar altında sıralamıştır: Göç ve mesafe, göç ve basamakları, yayılma ve emme süreci, göç zincirleri, doğrudan göç, kır-kent yerleşimcileri farkı, kadın – erkek farkı²¹.

Ravenstein'a göre göçlerin çoğu, kısa mesafeli göç hareketi olarak ve genellikle yaygın bir yer değiştirme veya yerinden etme sonucunda gerçekleşir. Bu türden yer değiştirme

²¹ Daha fazla bilgi için ayrıca bakınız Çağlayan, (2006: 68-72).

veya yerinden etmeler, büyük ticaret ve endüstri merkezlerine yönelen bir dizi göç dalgası başlatır. Sanayi, ticaret ve ulaşım araçları geliştikçe göç hacmi de artar. Büyük merkezlere doğru yönelen göçün boyutlarını belirleyen temel etkenler ise, bu kentlerdeki yeni (iş, eğitim, sağlık vb.) olanaklardır. Dolayısıyla yaygın bir yer değiştirme veya yerinden etme sonucu kırsaldan kente doğru yönelen göç dalgasının başlangıçtaki hedefi en yakındaki kent merkezleridir. Daha sonra bu akım, adım adım büyük ticaret ve endüstri merkezlerine yönelir. Göçler nedeniyle boşaltılan kırsal alanlar nispeten daha uzak yörelerden gelenlerle doldurulur. Büyük ticaret ve endüstri merkezlerinin çekiciliğinin daha uzak bölgelere ulaşmasıyla bu süreç daha da hızlanır. Büyük ticaret ve endüstri merkezleri, diğer doğal nedenlerden ziyade aşama aşama gerçekleşen göç etkisiyle daha da büyür. Her bir basamak kente yakınlaştıkça ve kentin avantajları diğer göçmenler tarafından algılandıkça, göç tüm ülkeye yayılır ve ülkenin her yerinde hissedilir (1885: 198-199). Diğer bir deyişle, bu ilkelere bakıldığında, Ravenstein göçün zamanla zincirleme olarak geliştiğini ve göç alan yerleşim yerlerinin aynı zamanda göç de verdiğini belirtmiştir. Böylece her bir göç dalgası, itici ve çekici faktörlerin etkisiyle, tetikleyici etki göstererek bir diğer göç dalgası yaratmaktadır. Çok net bir şekilde görülmektedir ki, Ravenstein için göç, bir kez başladığında ardı ardına devam eden zincirleme bir süreçtir. Yayılma ve emme süreçlerinde bir amaç birlikteliği vardır. Göç, kendi başına amaç olamaz, bireyler sadece göç etmek istedikleri için yer değiştirmezler. Göçmenler için amaç, kentte gelişen ekonomik ve ticari faaliyetin getirisinden pay almaktır. Kentin getirisinden pay alma isteği ya da daha iyi yaşama arzusu, yayılma sürecini desteklemektedir. Yeni ve hızlı bir şekilde gelişmekte olan sanayinin ihtiyaç duyduğu işgücü göçle karşılanmakta ve böylece gelen göç, kentsel sanayi merkezlerince emilmektedir. Ravenstein'in ortaya koymuş olduğu bu işleyişte görüldüğü gibi, her iki süreç göçle ihtiyaçlarını karşılamakta ve amaç bakımından birliktelik içerisinde hareket etmektedir.

Özetlemek gerekirse, Ravenstein'in (1885: 167-235) ilk beş göç ilkesi, iki göç modelinden söz etmektedir. İlk modelde göç (ilk dört ilke) basamaklı bir şekilde, kısa mesafeli ve zincirleme olarak sanayi ve ticaret merkezlerine doğru gerçekleşmektedir. İkinci modelde ise (beşinci ilke) basamaksız, uzun mesafeli ve dolaysız olarak ticaret ve sanayi merkezlerine yönelmektedir. Bu göç modellerindeki ortak nokta, göçün, ticaretin ve sanayinin geliştiği büyük kentlere doğru olduğudur. Diğer bir deyişle göç, yaşam olanaklarının, bir şekilde sınırlı olduğu bir ortamdan göreceli olarak daha iyi olan bir ortama doğru (en azından bu beklenti ile) yer değiştirme işlemi şeklinde gerçekleşmektedir. Bununla birlikte Faist (2003), göç ve göçmen konusuna farklı bir yaklaşım getirmiştir. "Bu yaklaşıma göre uluslararası alanın öznesi olan bireyden bundan böyle 'göçmen' olarak bahsetmek mümkün değildir. Göçün ilk yıllarında, 'göçmen' olarak nitelendirilebilecek insanlar, toplumsal ilişkileriyle, siyasal tartışmalarıyla, ticari yapısıyla, müziğiyle, ritmiyle, sembolleriyle, yüzleriyle, renkleriyle, duvarlarındaki afişleriyle, sokaklarındaki sesleriyle, bankalarıyla, işyerleriyle, kahvehaneleriyle ve insan manzaralarıyla farklı ve kalıcı alanlar yaratmışlardır. Almanya ile Türkiye arasında son kırk yılın göç deneyiminin ardından Almanya Türkleri tarafından yaratılan alan, böyle bir alandır". Yazar bu durumu, İngiltere ve Hindistan, Fransa, Belçika ile Cezayir ve Fas kökenli göçmenler ilişkisi için de örnek olarak kullanmakta ve yaşanan

göç deneyimlerinin ardından yaratılan alanlar da, uluslararası alan olarak değerlendirilmektedir.

Göçlerin Türleri

Göç literatürüne bakıldığında, göç türlerine ilişkin farklı sınıflama ve kavramlaştırmalara rastlamak olanaklıdır. Örneğin Özkalp, (1995: 209) göçleri, göç eden grupların özelliklerine bağlı olarak grup göçü ve bireysel veya aile göçü olarak ikiye ayırmaktadır. Grup göçü; ilkel çağlarda görülen, çoğunlukla kabile yaşam modelinde rastlanan, bir coğrafi bölgeden başka bir bölgeye olan hareketliliktir. Bireysel veya aile göçü ise dünya çapında görülen, insanların gelişmemiş ya da az gelişmiş ülke ve/veya bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru gerçekleştirdiği göçtür. Ayrıca, Özkalp'e göre göçler, sebep-sonuç ilişkileri bağlamında, iç göç, dış göç, gönüllü göç, zorunlu göç, kısıtlı ya da sürekli göç şeklinde de sınıflandırılabilirler (1995: 209). Petersen ise beş göç tipi üzerinde durmuştur: ilkel, zorlama -zoraki, yönlendirilen, serbest ve kitlesel göçler (1958: 259-264). İlkel göç, avcılık ve toplayıcılık döneminde görülen ve ilkel kabilelerin kendilerine yiyecek ve yeni yerler bulmak amacı ile bir yerden başka bir yere göç anlamına gelen bir göç çeşididir. Zorunlu veya zorlamalı göçte, insanlar buldukları bir yerden siyasi, hukuki, ekonomik, doğal afetler vb. kararlar sonucu yer değiştirmeye zorlanmaktadır. Örneğin, Yahudilerin Sovyet Rusya'dan ve Nazi Almanya'sından göç etmeleri, zorlamalı bir göçtür. Aynı şekilde, yerleşim yerleri baraj göl havzası altında kalmış olan köylülerin, göç etmek zorunda kalmaları ise zorunlu göç olarak değerlendirilebilir. Kontrollü – yönlendirilen göç, bir ülkedeki bir nüfusun diğer bir ülkeye kontrollü olarak göç etmesi anlamında kullanılmaktadır. Kontrollü göçte gidilecek ülke, hangi oranda ve ne tür bir nüfusu kabul edeceğine dair kotalar belirlemiştir (Aktaran Özkalp, 1995: 211). Serbest göç ise daha çok ülke içinde yapılan, insanların kendi istekleri ile yaptıkları göç hareketlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Kitlesel göç ise, büyük nüfus gruplarının, çeşitli sebeplerle bir yerleşim yerinden veya bölgeden başka bir bölgeye, ülkeye toplu olarak kitleler halinde göç etmesi durumudur.

Kosinski de bir anlamda sınıflamasını Petersen'in sınıflandırmasına dayandırmış ve göç tiplerini şu şekilde vermiştir (Aktaran Datta, 2003:20): Zaman açısından (geçici/daimi göç), mesafe açısından (kısa mesafeli/uzun mesafeli göç), aşılın sınır açısından (iç/dış/bölgesel göç), verilen karar açısından (gönüllü/yöneltilen/zorunlu göç), dahil olanlar açısından (bireysel/kitlesel göç), sosyal organizasyon açısından (aile/klan/bireysel), politik organizasyon açısından (sponsorlu/serbest), sebep açısından (ekonomik/ekonomik olmayan) ve amaçlar açısından göç.

Richmond ise göç türlerini sınıflamada, isteğe bağlı olma (gönüllülük) ölçütünü temel almaktadır. İsteğe bağlı göçte, daha iyi bir yaşam sürme amacı doğrultusunda kendi toplumunu bırakarak diğer bir topluma göç etme söz konusudur. Bu kategoriye uluslararası göç, yasal olmayan göç ve işçi göçü girmektedir. İsteğe bağlı olmayan göçler ise bir önceki sıralamada geçen zorunlu ve zorlama göç kapsamında yer almaktadır. Örneğin, savaş, sivil çatışmalar, devrimler, ayrımcılık, dinsel rekabet, doğal

afetler ve gelişim programları vb. nedenlerle yerinden edilen insanları kapsamaktadır (Aktaran Buz, 2004: 24).

Göçün, türler açısından sınıflandırıldığı bir diğer durum ise belirli esaslar üzerinden yapılmıştır (Yalçın, 2004:17-21). Bu esaslar, şunlardır: a) İrade esasına göre göçler. Burada bireyin iradesi belirleyici olmakta ve göç, gönüllülük – zorunluluk açısından ele alınmaktadır. b) Yoğunluk esasına göre göçler. Burada ise göç, bireysel ve kitlesel göçler olarak değerlendirilmektedir. c) Ülke sınırları esasına göre göçler. Bu tür göçler ise iç ve dış yapılan göçler olarak sınıflandırılmaktadır. d) Yerleşme süreleri esasına göre göçler. Bu grupta anılan göçler ise geçicilik ve süreklilik durumu baz alınarak tanımlanmaktadır.

Süre ölçütü baz alındığında göçler; kısa süreli (geçici), uzun süreli ve daimi göç olarak da sınıflandırılmaktadır. İster kısa süreli, ister uzun süreli olsun, yer değiştirme hareketleri iç veya dış göç biçiminde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda göçler, ülke sınırları esasına göre ve/veya yönleri bağlamında, iç göçler ve dış göçler olmak üzere iki şekilde sınıflandırılabilir. İç göçler, ülke içinde yerleşim birimleri arasında çeşitli nedenlerle yapılan nüfus hareketleridir. Tanım olarak ‘**iç göç**’, bir ülke içinde bölge, kent, kasaba ve köy gibi bir yerden diğerine yerleşmek amacıyla yapılan nüfus hareketleri olarak tanımlanmaktadır (Üner, 1972:77). TDK Türkçe Sözlüğü’ndeki tanıma göre ise, bir ülke sınırları içinde genellikle küçük yerleşim bölgelerinden büyük kentlere geçici veya sürekli kalmak üzere göç etmek olarak tanımlanmıştır. Ayrıca göçün akım yönü, ülke içine olabildiği gibi, dışına da olabilmektedir. Akım yönü ülke dışına olan göçler, dış göç olarak tanımlanmaktadır.²² Bu tanımlamalarda göç kavramının tanımında, göçün yönü ile ilgili net bir belirleme olmadığı görülmektedir. Oysaki göçler, kırdan-kente, kentten-kente, kentten-kıra ve kırdan-kıra olabilmektedir. Özellikle iç göçlerin yönleri itibariyle; köylerden şehirlere basamaklı göç, köylerden şehirlere sıçramalı göç, şehirlerarası basamaklı göç ve şehirlerden şehirlere sıçramalı göç olarak da tasnif edilebilmektedir (Sezal, 1997:150). Bazen de, daha önceden göç eden akraba ya da çalışmaya gitmiş olan eşin yanına aile birleşimini sağlamak da dahil olmak üzere yapılan göçler de vardır. Literatürde, özellikle daha önce göç etmiş akrabaların yanına göç etme durumuna, ‘**zincirleme göç**’ (Öztekin, 2016:7) de denmektedir. Bu tür göçler, göç eden açısından daha az risk taşımaktadır. Zira, daha önce göç etmiş olan akraba, göçmenin yerleşim ve iş problemi dahil olmak üzere hemen hemen her sorunun çözümüne yardımcı olmaktadır. Türkiye’de, özellikle 1960 – 1990 yılları arasındaki yoğun gecekondulaşma sürecinde bu durumlar sıklıkla yaşanmıştır.

Bir başka sınıflandırma ise düzenlilik kıstası üzerinden yapılmaktadır. Bu bağlamda göçleri, düzenli - düzensiz göçler olarak ikiye ayırmak olanaklıdır²³. Kişilerin kendi ülkeleri dışındaki herhangi bir ülkede, kendi ülkelerinin, topraklarından transit geçiş yaptıkları ülkenin ve gittikleri ülkenin yasal prosedürü çerçevesinde kısa süreli veya süreli konaklaması durumu ‘**düzenli göç**’ olarak tanımlanmaktadır. **Düzensiz göç** ise

²² Türk Dil Kurum Online Sözlüğü, www.tdk.gov.tr (Erişim: 10.10.2016).

²³ Düzenli ve Düzensiz Göç kavramları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. (Atasü-Topçuoğlu, 2016: 1-20).

hedef ülkeler için ülkelerine yasadışı yollardan gelen veya yasal yollarla gelip yasal çıkış süreleri içerisinde çıkış yapmayan kişileri kapsarken; kaynak ülke için ülkesini terk ederken gerekli prosedürlere uymadan ülke sınırlarını geçen kişileri içerir. Transit ülkeler içinse; kaynak ülkelerden hedef ülkeye ulaşmak için yasal ya da yasal olmayan yollarla ülkeye girip bu ülkeyi bir geçiş ülkesi olarak kullanıp ülke sınırını terk eden kişiler, düzensiz göç edenler kapsamında değerlendirilmektedir.²⁴

Diğer bir sınıflandırma ise göçlerin yasal olup olmadığı ölçütü üzerinden yapılmaktadır. Bu bağlamda göçleri, **yasal ve yasadışı göçler** olarak ikiye ayırmak olanaklıdır. Bilindiği üzere, yasal yollardan bir ülkeden bir ülkeye göç edilebilmesi için, bireyin göç kararı alması yeterli olmayabilir. Sınır ötesi göç hareketinin gerçekleşmesi, zorunlu olan bazı prosedürlerin yerine getirilmesine bağlıdır. Örneğin, Avustralya her yıl belli bir miktarda yasal göçmen kabul etmektedir (Önal vd, 2001: 19). Yasal göç çerçevesinde günümüzde en yaygın olan göç türünün, 'beyin göçü' olduğu söylenebilir. IOM Sözlüğü'nde '**beyin göçü**'; eğitilmiş ve yetenekli bireylerin çeşitli nedenlerle (ülkelerindeki çatışmalar gibi siyasal nedenlerden, kendilerine yeterli fırsatlar sunulmamasına kadar geniş bir yelpazede değişen nedenlerle) ülkelerinden ayrılıp başka bir ülkeye (dışa göç) göç etmeleri olarak tanımlanmaktadır. "Yasadışı" ifadesi farklı anlamlar içerebileceğinden, IOM'nin bu ifade yerine "gizli göç" teriminin karşılığı olarak "göçle ilgili kurallara aykırı bir şekilde gizlice göç etmek" ifadesini kullandığı görülmektedir. Bir yabancıya herhangi bir ülkeye, söz konusu ülkenin girişle ilgili düzenlemelerini ihlal ederek girmesi veya yasal olarak girmiş olsa bile ülkenin göçle ilgili mevzuatına aykırı olarak kalış süresini aşması durumlarında meydana gelir (IOM, 2009: 21). IOM tarafından yapılan tanımın, bazı eksikliklerine rağmen (izinsiz çalışma vb.), genel anlamda 'yasadışı göç' kavramını açıkladığı söylenebilir.²⁵

Göç durumu, zaman, amaç, neden, biçim, mesafe, yer ya da yasal/yasadışı ölçütleri çerçevesinde sınıflandırılabilir, genel anlamı ile temel ölçüt göç edenin iradesi olmalıdır. Bu açıdan göç **gönüllü ve zorunlu** olarak ikiye ayrılabilir. Gönüllü göç eyleminde - nedenleri farklı ve çeşitli olmakla birlikte- asıl belirleyici, göç edenin kendi rızası ile göç eylemine karar verip vermediğidir. Birey tamamen kendi özgür iradesi ve rızası ile eyleme geçmektedir. Zorunlu göç eyleminde ise, bireyin iradesi-rızasından daha çok, farklı koşulların zorlaması belirleyici faktördür. Bunun yanında konu farklı bir açıdan değerlendirildiğinde, tüm göçlerin bir tür "zorunluluk" içerdiği de söylenebilir. Örneğin, hiç bir zorlama olmadan, birey kendi iradesi ile göç eylemine kalkmış olsa dahi, göç edilecek yeri, mevcut yerleşim yerinden cazip kılan bir durum söz konusudur ki, birey bu eylemde bulunuyor. Burada da bir kavramsal kargaşadan söz edilebilir. Esasında gönüllü görünen göçün de, bir tür mevcuttan daha iyiye erişme arayışının ürünü bir durum olduğundan, bir nevi zorlama içerdiği söylenebilir. Ancak bu zorlama, gündelik dilde anlaşılabilir baskı, taciz, şiddet, zorunluluk vb. tarz bir zorlama anlamına

²⁴ Detaylı bilgi için bkz. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, (2015), www.goc.gov.tr/icerik/uyum_409_564 ve www.goc.gov.tr/icerik3/genel-bilgi_409_422_423, (Erişim tarihi, 14. 10. 2016).

²⁵ Detaylı bilgi için bkz. (Eker, 2008), <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/12345/6615/226690.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim tarihi, 13. 10. 2016).

gelmemelidir. Bu zorlama, bir istek veya arzu biçiminde de olabilir. Türkiye’de pek çok bürokratin, emeklilik yaşamında batı sahillerine yerleşme ve yaşamını orada sürdürme arzusu buna örnek olarak verilebilir. Görünürde her hangi bir zorlama söz konusu değildir. Ancak birey yaşamının son dönemini deniz kenarında veya doğduğu köyde-kentte geçirmek isteyebilir. Ya da küçük kentteki bürokratin emekli olduğunda, daha iyi sağlık olanaklarının bulunması nedeniyle metropol kente veya çocuklarının bulunduğu yere yerleşmesi gibi gerekçeler vermek olanaklıdır. Kısacası bu durumda bile bir gereksinim zorlaması söz konusu olmaktadır. Konu bu boyutuyla ele alındığında tüm göçlerin bir tür zorlama içerdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. İzleyen alt bölümde gerek göç kavramı, gerekse de göçle ilişkili olarak kullanılan diğer kavramlara daha fazla açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Göç ile İlişkili Diğer Kavramlar

Uluslararası Göç Örgütü (IOM) 1970’lerde çalışanlarımıza yönelik bir sözlük çalışması başlatmış; çalışma, zaman içerisinde yapılan eklenti ve geliştirmelerle 2001 yılında tamamlanmış ve ‘Göç Elkitabı’²⁶ olarak yayınlanmıştır. Çalışmada, göç konusuyla ilgili tanımların genellikle anlaşılabilir, tartışmalı ya da çelişkili olduğu, bunun yanında genel olarak kabul edilmiş olan tanımlarda eksiklikler bulunduğu dikkat çekilmiştir. Bu durumun temel nedeninin; ‘göçün geleneksel olarak sadece ulusal düzeyde ele alınması’ olduğu belirtilmektedir. Gerçekten de, göç terimlerinin kullanım şekilleri ülkeden ülkeye farklılık göstermekte, hatta bu terimlerin, aynı ülke içerisindeki kullanımları dahi, anlam ve imaları açısından çeşitlilik gösterebilmektedir. Örnek vermek gerekirse, yazılı basında ‘transit ülke’ konumunda olan Türkiye için, ‘transit güzergâh’, ‘geçiş ülkesi’; ‘düzensiz göçmenler’ için, ‘kaçak’, ‘mülteci’; ‘göçmen kaçakçıları’ için, ‘insan tacirleri’, ‘insan kaçakçıları’ vb. kavramlarının kullanıldığı görülmektedir. Dahası aynı haberin içinde, aynı eylemi ifade etmek üzere, hem ‘insan ticareti’ hem de ‘göçmen kaçakçılığı’ kavramlarının birlikte kullanıldığı da görülmektedir (Demir ve Erdal, 2010: 45). Keza, aralarında küçük farklılıklar olan; ‘yasadışı göç’, ‘gizli göç’, ‘belgesiz göç’, ‘düzensiz göç’ gibi terimler de birbirinin yerine kullanılabilir. Aynı ya da benzer olgular için kullanılan terimlerin çeşitliliğine, IOM tarafından hazırlanan sözlüğün (2009) önsözünde de dikkat çekilmiştir. Aşağıda, göç kavramıyla ilişkili, sahada ve ilgili literatürde sık kullanılan ve çoğu zaman karıştırılan diğer kavramlar, çoğunlukla, IOM Sözlüğü’ndeki tanımlar baz alınarak açıklanmıştır.

Söz konusu sözlükte **göç kavramı**, “uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek, süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleri” (s.22) olarak tanımlanmış ve bu tanıma mülteciler, yerinden edilmiş kişiler ve ekonomik göçmenler de dahil edilmiştir. Bireylerin, “yeni bir ikamete sahip olmak amacıyla veya yeni bir ikametle sonuçlanacak şekilde ... ülkenin bir bölgesinden başka bir bölgesine göç etmeleri” (s.27) **‘iç göç’**; bunun tersi, bir ülkeden başka bir ülkeye

²⁶ Söz konusu yayın, 2009 yılında IOM tarafından, “Göç Terimleri Sözlüğü, No: 18” olarak Türkçe basılmıştır. Bilindiği üzere IOM, göç alanındaki en güçlü ve organize kurumdur ve ayrıca 19 Eylül 2016 tarihinden itibaren BM’ye bağlı bir kurum haline gelmiştir. Bu nedenle, kavramsal tanımlamalarda IOM’in sözlüğü temel alınmıştır.

gerçekleşen göç ise ‘**dış göç**’ olarak kabul edilmektedir. İç göçte, aynı ülke içinde yer değiştirme olurken, dış göçte ülkeler arasında yer değiştirme söz konusudur. Bununla birlikte, ‘kişilerin geçici veya daimi olarak başka bir ülkeye yerleşmek üzere menşei ülkelerinden veya mutad olarak ikamet ettikleri ülkeden ayrılmaları’na (s.59) ‘**uluslararası göç**’ denmektedir. “Tanınan, yasal kanallar kullanılarak gerçekleşen göç” (s.14) durumuna ‘**düzenli göç**’; “gönderen, transit ve alıcı ülkelerin düzenleme normlarının dışında gerçekleşen hareketler” (s.15) ise ‘**düzensiz göç**’ olarak kabul edilmektedir. Herhangi bir “ülkeye gelen göçmenlerin giriş ve varışları ile ülkeden göç edenlerin çıkış ya da ayrılışlarının toplamı, ‘**toplam göç hacmi**’ni verir ve buna, net göçten farklı olmak üzere ‘**toplam göç**’ denir. Toplam göç, girişler ve çıkışlar arasındaki farktan doğan **net göç**ten ya da göç dengesinden farklıdır. Bu dengeye, gelişler gidişlerden fazla olduğunda ülkeye ‘**net olarak giren göç**’, gidişler gelişlerden fazla olduğunda da ‘**ülkeden çıkan net göç**’ adı verilir” (s.56). Eğer göç, “kişilerin bireysel olarak veya aileleriyle birlikte göç etmesi” (s.5) biçiminde olursa, buna da ‘**bireysel göç**’ denmektedir. Bireysel göçler, genelde bireyin kendisi tarafından finanse edilmektedir. Zaman zaman bu tür göçlerin örgütler veya devletlerce finanse edildikleri de görülmüştür. “Dışarıdan yardım almadan bir kişinin ya da grubun göç planlarını hazırlayıp o planı izlemesi” (s.52), ‘**kendiliğinden gelişen göç**’ olarak tanımlanmaktadır. “Eğitim görmüş ve yetenekli kişilerin, çatışma ya da fırsat azlığı gibi nedenler yüzünden menşe ülkeden üçüncü bir ülkeye göçü”ne (s.5) ‘**beyin göçü**’; “göç olgusu içine gittikçe artan kadın katılımı” (s.23) söz konusu ise bu duruma da ‘**göçün kadınlaşması**’ denmektedir. “Göç hukuku kurallarını çiğneyerek, gizli ya da saklı şekilde gerçekleşen göç” (s.21) durumuna ‘**gizli göç**’; “ev sahibi ülkede, mültecinin aslen ikamet ettiği topluluktan ayrılması”na (s.28) ‘**ikincil göç**’; “göçmen statüsü için başvuru yapan kişi”ye ‘**ana/birincil/esas başvuru sahibi**’; “bir başkasının başvurusu temelinde göçmen statüsü alan kişi, genellikle eş ya da reşit olmamış küçük”e ise ‘**ikincil başvuru sahibi**’ denmektedir.

Yine tanımsal karmaşa yaşanan bir diğer durum ise gruplar halinde yapılan göçlerle ilgilidir. “Menşe ülke dışına (istisnai ve düzensiz) gruplar halinde hareket”e (s.56) ‘**toplu göç**’ denmektedir. Diğer bir deyişle **toplu göç**, bir toplumun bir kısmının katıldığı yüksek miktarda kişiyi kapsayan toplu yer değiştirmeler anlamına gelmektedir. Saddam Hüseyin’in, 1988 yılında Kuzey Irak’a yönelik yürüttüğü kimyasal saldırı (Halepçe) sonucu 500 bin dolayında insanın Irak’tan ülkemize göçü, toplu göç olarak tanımlamak olanaklıdır. “Yabancıların yerleşim amacıyla başka bir ülkeye ...” (s.61) gitmelerine ‘**ülkeye göç**’; “başka bir devlette yerleşmek amacıyla bir Devletten ayrılmak ya da çıkmak” (s.61) durumuna ise ‘**ülkeden göç**’ denmektedir. Eğer kişiler, “gidiş ülkesine geri döndükten sonra tekrar ülkeden göç ederlerse” (s.60) bu duruma da ‘**ülkeden tekrar göç**’ adı verilmektedir. “İstihdam amacıyla kişilerin anavatanlarından ayrılarak başka bir devlete gitmeleri” (s. 8) de ‘**çalışma amaçlı göç**’ olarak tanımlanmaktadır. “Ülkeler arasında geçici ya da daha kalıcı şekilde gerçekleşen akışkan insan hareketi” (s.10) söz konusu ise bu durum, ‘**dairesel göç**’ olarak değerlendirilmektedir. “Doğal ya da insan yapımı nedenlerden dolayı içerisinde yaşama ve refaha yönelik tehditleri de içeren bir zorlama unsuru bulunan göç hareketi” (s.69) ise ‘**zorla göç**’ olarak adlandırılmaktadır. “Bireylerin, bir devlet veya herhangi bir

uluslararası kuruluştan yardım olarak gerçekleştirdiği göç” (s.64) türüne ‘**yardımlı göç**’; “seyahat etmeyi daha kolay ve uygun hale getirerek meşru göçü desteklemek ve teşvik etmek” (s.37) durumuna ise ‘**kolaylaştırılmış göç**’ denmektedir. Eğer “dosyası reddedilen sığınmacılar, insan ticareti mağduru göçmenler, sorunlu öğrenciler, nitelikli vatandaşlar ve diğer göçmenler gibi ev sahibi ülkede kalması mümkün olmayan ya da kalmak istemeyen ve kendi menşe ülkelerine gönüllü olarak geri dönmek isteyen kişiler”e (s.64), maddi ve lojistik bir yardım sağlanmışsa, bu duruma da ‘**yardımlı gönüllü geri dönüş**’ denmektedir.

Göçmenlerin “varış ülkesi veya üçüncü ülkeler”, (s.34) ‘**kabul eden ülke**’ olarak nitelendirilir. “İlgili kişinin vatandaşı olduğu Devlet”e (s.41) ‘**menşe devlet**’; “göç akınlarnın (yasal ya da yasadışı) kaynağı durumundaki ülke”lere de (s.41) ‘**menşe ülke**’ denmektedir. “Genelde, bir kişinin en az bir senesini başka bir ülkede geçirdikten sonra menşei ülkesine veya mutad ikamet yerine gitmesi”ne (s.13) ‘**dönüş göçü**’ denir. Bu dönüş, bireyin kendi iradesi veya iradesi dışı da olabilir. “Çeşitli uluslararası hukuki belgelerde öngörülen koşullar çerçevesinde, mülteci veya savaş esirlerinin vatandaşı oldukları ülkeye geri dönme hakkı” (s.20) vardır ve bu hak, ‘**geri dönüş**’ olarak nitelendirilir. Kendi ülkesi dışında başka bir ülkeye yerleşmiş birey(ler), daha sonra kendi rıza ve iradesi ile kendi ana-menşei ülkelerine döndüklerinde, bu duruma ‘**gönüllü dönüş**’ veya ‘**gönüllü geri dönüş**’ denmektedir. “Kabul eden ülkenin başka bir alternatifte yer bırakmayan koşullar yaratmasından dolayı mültecilerin menşei ülkelerine geri dönmeleri” (s.30) durumuna da ‘**istek dışı geri dönüş**’ denmektedir. “Bir devletin vatandaşı olmayan bir kişiye yönelik olarak o kişinin o devlet topraklarında kalmasının yasaklandığını belirten talimat” (s.50) durumuna ise ‘**sınırdışı emri**’ denir. Aynı şekilde, “bir devletin, bir kişiyi, hayatı veya özgürlüğünün tehdit altında olacağı veya ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşü yüzünden zulüm görebileceği veya işkence riskiyle karşı karşıya kalacağı başka bir devletin topraklarına herhangi bir şekilde geri göndermesi” ise ‘**geri gönderme**’ (s.20) olarak tanımlanmaktadır. Buna karşılık, Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi’nde “hiçbir taraf devlet, bir kişinin ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşü yüzünden tehlikeye gireceği toprakların sınırlarına, söz konusu kişiyi hiçbir şekilde sınır dışı etmeyecek veya geri göndermeyecektir” (s.21) denilerek, ‘**geri gönderme**’ durumu hukuki güvence altına alınmıştır. Ancak bu ilkenin, içinde bulunulan ülkenin güvenliğine tehdit oluşturan veya mahkeme kararı ile suç işlediği kesinleşen kişiler için uygulanamayacağını da belirtmek gerekir. “Kendi geleneksel etnik yurtlarını bırakıp dünyanın diğer taraflarına dağılan halklar ya da etnik nüfuslar” (s.12), o halk ya da etnik kimliğin ‘**diaspora**’sını oluşturur.

Göç olgusunun önemli kavramlarından bir diğeri ise ‘göçmen’ kavramıdır. **Göçmen**, “hem maddi ve sosyal durumlarını iyileştirmek hem de kendileri veya ailelerinin gelecekte beklenenlerini artırmak için başka bir ülkeye veya bölgeye göç eden kişi ve aile fertleri” (s.22) olarak tanımlanmaktadır. Ama bu yer değiştirme, bireyin isteği-rızası sonucu olacağı gibi iradesi veya rızası dışı da oluşabilir. Birey(ler), “yasadışı giriş veya vizenin geçerlilik tarihinin sona ermesi yüzünden transit veya ev sahibi ülkede hukuki statüden yoksun” (s.15) olarak kalmış ise bu durum, ‘**düzensiz göçmen**’lik olarak

nitelendirilmektedir. “Yaşam koşullarını ters bir şekilde etkileyen çevre koşullarında meydana gelen ani ya da aşamalı değişiklikler yüzünden mutad yerleşim yerlerini gerek geçici, gerek daimi olarak terk etme zorunluluğu altında olan ya da terk etmek zorunda kalan ya da terk etmeyi tercih eden ve ülke içinde ya da ülke dışına hareket eden kişiler ya da kişi grupları” (s.8) söz konusu ise, bu durum ‘**çevresel göçmen**’ olarak tanımlanmaktadır. “Yaşam kalitesini iyileştirmek amacıyla kendi menşei ülkesinin dışına yerleşmek üzere mutad ikamet yerini terk eden kişi”ye (s.16) ‘**ekonomik göçmen**’; aynı şekilde, ekonomik gereksinimlerini karşılayamama sonucu göç etmek zorunda kalan kişiler ise, ‘**yoksulluğa bağlı göçmen**’ (s.68) olarak tanımlanmaktadır. Göç ile ilgili ve özellikle yurt dışındaki vatandaşlar için de kullanılan bir diğer kavram ‘göçmen işçi’ kavramıdır. “Vatandaşı olmadığı bir devlette ücretli bir faaliyetle işgal edecek olan, işgal eden veya işgal etmiş olan kişi” (s.23) ‘**göçmen işçi**’; “münferit bir işçi ile yapılan iş sözleşmesi, ya da bir şirket ile yapılan hizmet sözleşmesi dahilinde belirli süreler boyunca kabul eden ülkede kalan kalifiye, yarı kalifiye olan ya da kalifiye olmayan işçiler” (s.19) ise ‘**geçici göçmen işçiler**’ olarak nitelendirilmektedir. Bu tür çalışanlara, ‘**sözleşmeli göçmen işçiler**’ de denmektedir. “Olağan ikamet ülkesinden ayrılarak en az bir yıllığına başka bir ülkeye giden ve varış ülkesi gerçekte yeni olağan ikamet ülkesi haline gelen kişi” (s.59) ‘**uzun vadeli göçmen**’ olarak adlandırılmaktadır. Bu durumdaki bireyler, “çıkış ülkesi açısından, ‘**uzun vadeli ülke dışına giden göçmen**’ (emigration); varış ülkesi açısından ise ‘**uzun vadeli ülkeye gelen göçmen**’ (immigration)” (s.59) olarak değerlendirilmektedir. “Dinlenme, tatil, arkadaş ya da akraba ziyareti, iş veya tıbbi tedavi amaçlarıyla gerçekleşen hareketler dışında, en az üç aylığına ama bir yıldan az olmak üzere, kendi olağan ikamet yeri dışında başka bir ülkeye giden kişi” (s.39)lere ise ‘**kısa süreli göçmen**’ denmektedir. “Becerileri nedeniyle, ev sahibi ülkeye kabul ile ilgili olarak kendisine genellikle ayrıcalıklı muamele gösterilen göçmen işçi” ise ‘**kalifiye göçmen**’ olarak tanımlanmaktadır. “İstihdama erişmek veya belirli bir süre boyunca bir yere yerleşmek amacıyla bir ülkeye veya bir ülkeden giden veya gitme izni bulunan göçmenler” (s.22) ‘**göçmen akışı**’nı; “belirli bir zamanda bir ülkede ikamet eden toplam göçmen sayısı” (s.22) ise ‘**göçmen stoku**’nu oluşturur. Bir yabancı için ilgili yasal mevzuata uygun olarak bir ülkeye giriş biçimine ‘**yasal giriş**’; bunun tersi durumuna ise ‘**yasadışı giriş**’ denmektedir.

Bir ülkenin kendi mevcut mevzuatına göre kendi ülkesine gelen göçmene verdiği statü, ‘**göçmen statüsü**’ olarak nitelendirilmektedir. “İnsanların yurt dışına daimi veya geçici olarak yerleşmek üzere ayrıldıkları ülke” (s.23) ‘**gönderen ülke – menşe ülke**’; yıllık bazda mülteci veya göçmen almayı kabul eden ‘**varış ülkesi** veya ‘**üçüncü ülkeler**’ (s.34) ise ‘**kabul eden ülke**’ olarak tanımlanmaktadır. Aynı paralelde, ‘yasal veya yasa dışı göç akınları için varılacak konumundaki ülke’ (s.25)lere de ‘**hedef ülke**’ denmektedir. Yine ülke bazında, göç ile ilgili ve sıklıkla kullanılan kavramlardan bazıları, ‘güvenli menşe ülke’, ‘güvenli üçüncü ülke’ ve ‘güvenli bölge’ kavramlarıdır. ‘**Güvenli menşe ülke**’, “hiçbir zaman veya genel olarak mülteci yaratmayan ülke” (s.24) olarak tanımlanırken; ‘**güvenli üçüncü ülke**’, “kabul eden ülkeye göre, menşe ülke dışında, sığınmacının koruma bulduğu veya bulabileceği” (s.24) ülkedir. İçinden yasal ya da yasadışı göç akınlarının geçtiği ülkelere de ‘**transit ülke**’ denmektedir. ‘**Güvenli bölge**’ ise “yaralı ve hasta muharipler veya muharip olmayanlar ile savaşlarda yer

almayan sivillerin savaşın etkilerine karşı korunduğu tarafsız bölge” anlamında kullanılmaktadır.

“Bir ülkeye yasal olarak giriş yapmış ve kabul kriterlerine uygun bir şekilde ülkede kalan göçmen” (s.36) ‘**kayıtlı-belgeli göçmen**’; “uygun belgelere sahip olmadan bir ülkeye giriş yapan veya ülkede kalan yabancılar” (s.36) ise ‘**kayıt dışı – belgesiz yabancı**’ olarak tanımlanmıştır. “Bir devlete giriş yapmalarına, söz konusu devlette kalmalarına ve çalışmalarına izin verilmeyen göçmen işçiler veya onların aile fertleri” (s.36), ‘**kayıt dışı – belgesiz göçmen işçiler**’; “İlgili devlet hukuku ve o devletin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar uyarınca çalıştığı ülkeye girme, orada kalma ve ücretli aktivitelerde bulunma izni olan göçmen işçi ya da aile üyeleri”ne (s.36) ise ‘**kayıtlı – belgeli göçmen işçi**’ denmektedir. “Kendisini mülteci yapabilecek korkular ya da tehlikeler dışındaki sebeplerle devletinden ya da toplumundan kaçan kişi”lere (s.67) ‘**yerinden edilmiş kişi**’; “özellikle silahlı çatışma, genel şiddet durumları, insan hakları ihlalleri veya doğal veya insan eliyle yaratılmış felaketlerin etkilerinden kurtulmak için mutad olarak ikamet ettikleri yerlerden kaçmaya zorlanmış veya kaçmak zorunda kalmış olan ve devletlerin uluslararası olarak tanınan sınırlarını aşmamış olan kişi veya gruplar” (s.60) ise ‘**ülkesinde yerinden edilmiş kişiler**’ olarak tanımlanmaktadır. Buna karşılık, “zulüm, yaygın şiddet, silahlı çatışma durumları ve diğer insan yapımı felaketler nedeniyle ülkesinden kaçmak zorunda kalmış kişiler” (s.60), ‘**ülke dışında yerinden edilmiş kişiler**’ olarak adlandırılmaktadır. “Genelde üçüncü bir ülke olmak üzere, insanların (mülteciler, ülkesinde yerinden edilmiş kişiler vs.) başka bir coğrafi bölge ve ortama yerleşmeleri ve entegre olmaları” (s.66) durumuna ise ‘**yerleştirme**’ denmektedir. Bu süreç, mültecilerin seçilmesinden başlayıp bir toplum içine yerleştirilmeleri ile sonuçlanır. Zaman zaman, değişik nedenlerle ‘**yerleşim amacıyla gelen göçmenler**’e de rastlanmaktadır. “Uzun veya sınırsız süreyle ve ekonomik, sosyal veya siyasi hakları hemen hemen hiç kısıtlanmaksızın kalma izni verilen yabancılar” (s.66), yerleşim amacıyla gelen göçmenler olarak değerlendirilmektedir. Bu kişiler, iş bulma, aile ve akraba birleşimi, yabancı emekliler veya yasal yerleşme hakkı bulunan göçmenlerden oluşur. ‘**Aile birleşimi**’, “zorla ya da gönüllü göç nedeniyle birbirinden ayrı düşmüş aile üyelerinin menşe ülke dışında başka bir ülkede yeniden bir araya gelmeleri” (s.1) durumudur. Bazen “kendi ülkeleri dışındaki bir ülkeye, o ülkeye olan tarihsel, etnik ya da diğer bağları nedeniyle kabul edilen yabancılar” (s.51) da olabilmektedir. Bu kişiler ise ‘**soya bağlı yerleşimciler**’ olarak kabul edilmektedir.

Yine göç alanı ile ilgili öne çıkan kavramlardan bir diğeri ise ‘**mülteci**’lik kavramıdır. “İrki, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişi”ye (s.43) ‘**mülteci -refugee**’ denmektedir. BMMYK tarafından tanınan **mülteci** ise, “BMMYK’nın tüzüğündeki kriterlere uygun olan ve Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi veya Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü’ne taraf olan bir ülkede bulunup bulunmaması veya hukuki belgeler uyarınca ev sahibi ülke tarafından mülteci olarak tanınıp tanınmaması fark etmeksizin, Yüksek Komiserlik tarafından sağlanan Birleşmiş Milletler korumasından yararlanmaya hak kazanmış kişi”

(s.42) olarak belirlenmiştir. “Zulüm, yaygın şiddet, silahlı çatışma durumları ve diğer insan yapımı felaketler nedeniyle ülkesinden kaçmak zorunda kalmış kişiler” (s.60) bazen, ‘**fiili mülteciler - de facto**’ olarak da adlandırılmaktadır. Bu durumdaki kişiler genelde toplu halde yer değiştirirler. “Menşe ülkelerinden ayrıldıklarında mülteci olmayan ancak daha sonra (haklı nedenlere dayalı zulüm korkusu yüzünden) mülteci haline gelen kişiler“ de ‘**yerinde mülteciler**’ olarak nitelendirilmektedir. İlgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde bir ülkeye mülteci olarak kabul edilmek isteyen ve mültecilik statüsüne ilişkin yaptıkları başvurunun sonucunu bekleyen kişi” ise ‘**sığınmacı – asylum seeker**’ olarak tanımlanmıştır. Eğer bir devlet, sığınmacıya, ‘geri göndermeme ilkesi’ çerçevesinde kendi toprakları üzerinde uluslararası haklardan faydalanma sonucunu doğuracak şekilde, menşe ülkenin yargı yetkisine karşı koruma sağlar ise (s.61), bu duruma ‘**ülkesel sığınma**’ denmektedir. “Başka bir yere yerleştirilmeleri şartıyla bir Devletin topraklarına geçici olarak giriş yapmalarına izin verilen mülteciler” (s.57), ‘**transit halindeki mülteciler**’ olarak adlandırılmaktadır. “Zulüm görebilecekleri bir ülkeye doğrudan geri gönderilmemesine rağmen, sığınma hakkı verilmeyen veya başvurusunu incelemeye istekli bir Devlet bulunamayan ve sığınma amacıyla ülkeler arasında dolaştırılan mülteciler” (s.13) ise ‘**dolaşım halindeki mülteciler**’ olarak tanımlanmaktadır. “Devletler, topraklarında bulunan kişilere kendi takdirine göre ‘**sığınma hakkı**’ verebilir” (s.49). Sığınmacılığın bir türü olarak kabul edilebilecek olan ve özellikle “devletlerin sınırları dışında, kendilerine yargı muafiyeti sağlanan yerlerde, kendisine zulmeden bir otoriteye karşı koruma talep eden bireylere sağladıkları koruma” (s.13) biçimine ise ‘**diplomatik sığınma**’ denmektedir. “Mülteci statüsü, vize ya da çalışma izni verilmesi gibi kendisine kamusal ya da yasal işlem yapılmasını isteyen kişi”lere (s.5) de ‘**başvuru sahibi**’ denmektedir. “İç hukuk ve devletler hukukuna göre bir kişinin mülteci olarak tanınıp tanınmamasına karar verilen süreç” (s.43) ise ‘**mülteci statüsünün belirlenmesi**’ olarak kabul edilmektedir.

Göç, mültecilik veya yerinden edilme konusundaki bir diğer gerçeklik, ‘zulüm’ ve ‘zorlama’ durumlarıdır. “Mülteci bağlamında ırk, din, tabiiyet, siyasi görüş veya belirli bir sosyal gruba mensubiyetten dolayı yaşam veya özgürlüğün tehdit altında olması” (s.70) durumu ‘**zulüm**’; “fiziksel güç ya da fiziksel güç tehdidi yoluyla” (s.70) baskıya maruz kalma ise ‘**zorlama**’dır. Her ne kadar tanınma yer verilmemiş olsa da insanlar, cinsel tercihlerinden dolayı da baskı, tehdit, şiddet, dolayısıyla ‘zulüm’ ve ‘zorlama’ görebilmektedirler. Zorlama ile ilgili durumlardan bir diğer durum ise zorla sınır dışı etmedir. Bir “Devletin egemenlik hakkını kullanarak, bir yabancıyı ülkeye girişini reddetmesi ya da ülkede kalma izninin sona ermesi sonucunda bu yabancıyı ülkeden dışarı çıkararak belirli bir yere göndermesi” (s.70) durumu, ‘**zorla sınır dışı etme**’ olarak tanımlanmaktadır. Yine bu durumla ilintili bir diğer kavram, “bir kişinin idari ya da yargısal bir karar neticesinde menşe ülkesine, transit ya da üçüncü ülkeye zorla gönderilmesi” (s.69) olarak tanımlanan, ‘**zorla geri gönderme**’ kavramıdır. Zaman zaman değişik nedenlerle bir ülke içinde bazı insan ya da insan grupları, devlet politikası gereği, düzenli – mevcut ikametlerinden kendi rızaları dışında, alınarak o ülkenin başka bir yerine ikamet edilebilirler. Bu duruma ise ‘**zorla yeniden yerleştirme**’ denmektedir.

Göç olgusunun bir diğer önemli kavramı da, ‘göç yönetimi’dir. **Göç yönetimi**, “özellikle hem Devlet sınırları içerisinde yabancıların girişi ve mevcudiyetini hem de mültecilere ve korunma ihtiyacı bulunan diğer kişilere sağlanan korumayı yönetmek üzere, sınır ötesi göçleri düzenli ve insani bir şekilde yönetmek için devlet kurumları ile ulusal bir sistemden oluşan yönetim” (s.22) durumu olarak tanımlanmaktadır. “... su, gıda veya otlak aramak amacıyla bir yerden başka bir yere göç eden birey” (s.22) ya da grup, topluluk üyelerine ‘**göçebe**’ (nomad); “doğrudan veya dolaylı olarak, maddi ya da diğer tür çıkar elde etmek amacıyla, bir kişinin vatandaşı olmadığı ya da daimi olarak ikamet etmediği bir devlete yasadışı girişinin sağlanması” (s.22) ise ‘**göçmen kaçakçılığı**’ olarak tanımlanmaktadır. Göçmen kaçakçılığı ile yakın ve sıklıkla karıştırılan bir kavram ise ‘**insan ticareti kavramı**’dır. “Kuvvet kullanarak veya kuvvet kullanma tehdidiyle ya da diğer bir biçimde zorlama, kaçırma, hile, aldatma, gücünü kötüye kullanma ya da kişinin hassasiyetinden yararlanma veya başkası üzerinde denetim yetkisi olan kişilerin rızasını kazanmak için o kişiye veya başkasına kazanç ya da çıkar sağlama yoluyla kişilerin istismar amaçlı temini, bir yerden bir yere taşınması, devredilmesi, barındırılması ya da teslim alınması” (s.29), ‘**insan ticareti**’²⁷ olarak nitelendirilmektedir. Bu işi yapan kişi, ‘**insan taciri**’; bu işten mağdur olan bireye de ‘**insan ticareti mağduru**’ denmektedir. “Kişileri, uluslararası kabul görmüş bir Devlet sınırından yasadışı olarak taşımak için kendileriyle yaptığı anlaşma üzerine hareket ettiren aracı kişi” (s.28) ise ‘**insan kaçakçısı**’ olarak tanımlanmaktadır.

Göç konusunda, daha çok savaş, etnik çatışma vb. durumlarda sıklıkla gündeme gelen bir diğer kesim, ‘**hassas gruplar**’dır. Özellikle, “... çatışma ve kriz zamanlarında ayrımcı uygulamalar, şiddet, doğal ve çevresel felaketler veya ekonomik zorluklarla karşılaşma riski daha yüksek olan herhangi bir grup veya toplumdaki kesimler; çatışma ve kriz dönemlerinde daha fazla risk altında olan kadınlar, çocuklar veya yaşlılar gibi toplumsal gruplar ya da kesimler” (s.25) ‘**hassas gruplar**’ olarak tanımlanmaktadır. Görüldüğü üzere engelliler ile cinsel tercih farklılığı olan LGBT grupları bu sınıflama içerisine dahil edilmemiştir. Esasında herhangi bir engele sahip bireyler ile cinsel yönelim ve tercihleri farklı olan bireyler de, göç ve göçmenlik süreçlerindeki olumsuzluklardan etkilenen kesimi oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu kesimler de dikkate alınmalıdır. Buna karşın genel olarak göç literatür ve araştırmalarında, bu tür hassas gruplardan oluşan göçmenlere yeterli önemin verilmemiş veya verilmiyor olduğunu belirtmek gerekir.

Göçmenlerin kendilerini süreç içerisinde kırılan kılan bir diğer durum ise entegrasyon ve asimilasyon sorunsallıklarıdır. “Göçmenlerin hem birey hem de grup olarak toplumun bir parçası kabul edildiği süreç” (s. 17) olarak kabul edilen ‘**entegrasyon**’a karşılık ‘**asimilasyon**’, “bir etnik ya da sosyal grubun – genellikle azınlığın – diğer bir grup ile uyumlu hale gelmesi” (s.3) getirilmesidir. Uyum/entegrasyon, genelde göçmenlerin ana toplum ve değerlerini benimsemesi, içselleştirmesi ve gündelik yaşamına uyum süreci gibi algılanıyor olsa da bu süreç çift taraflıdır. Burada göçmenler ve ev sahibi toplumun karşılıklı olarak yapmaları gereken şeyleri tarif eden bir durum

²⁷ İnsan ticareti – kaçakçılığı konusunda detaylı bilgi için bkz. (Atasü-Topçuoğlu, 2015).

söz konusudur. Diğer bir deyişle, bir etkileşim söz konusudur²⁸. Oysa **asimilasyon**, göçmenlerin dil, yaşam biçimi, gelenek ve göreneklere ile aidiyet duygularında değişim gerçekleştirmek, zaman içerisinde bireyin bu konularda ev sahibi bireylerle aynı özelliklere sahip olması anlamına gelmektedir. Asimilasyon, kendi içinde bir zorlama durumu taşıyor olsa da bazen bireyin kendi isteği ile, ana toplumun değerlerine olan hayranlığı sonucu, zaman içinde belirli bir zorlama olmadan da gerçekleşebilir. Eğer uyum veya asimilasyon tam olarak gerçekleştirilmemiş ise, göçmen grubu çoğunlukla azınlık olarak nitelendirilmekte ve ayrımcılığa maruz kalabilmektedir.

'**Azınlık**', evrensel kabul gören bir tanım olmamakla birlikte, "bir Devletteki genel nüfusa göre sayıca daha az olan, hakim konumda bulunmayan, genel nüfustan farklı etnik, dinsel veya dilsel özellikler taşıyan ve zımnen kendi kültür, gelenek, din veya dilini muhafaza etmek için dayanışma içindeki gruplar" (s.4) şeklinde tanımlanmaktadır. '**Ayrımcılık**' ise "lehine olunan ve aleyhine olunan arasında hiçbir makul ayrımın yapılmadığı bir durumda, herkese eşit davranmama" (s.4) olarak nitelendirilmektedir. Diğer bir deyişle '**ayrımcılık**', toplumdaki her hangi bir birey veya grubun din, dil, köken, ülke, bölge, gelenek ve görenek, cinsel tercih, cinsiyet vb. gibi biyolojik, kültürel, ekonomik, hukuksal ya da sosyal özelliklerinden dolayı ana toplumdaki dışlanması ve farklı sosyal, kültürel, ekonomik ve hukuksal yaptırım - uygulamalara maruz bırakılması demektir. Eğer bir mülteci kendi menşesi ülkesine geri döner ve "ülkesindeki toplumun değerleri, yaşam şekli, dili, ahlaki ilkeleri, ideolojisi ve geleneklerini yeniden benimsemesi" (s.65) söz konusu olursa, bu durum '**yeniden kültürel entegrasyon**'; "menşesi ülkesindeki ekonomik sistemin yeniden bir parçası haline gelmesi"ne (s.66) '**yeniden ekonomik entegrasyon**'; kendi "menşesi ülkesindeki sosyal yapıya yeniden dahil olması" (s.66) durumuna ise '**yeniden sosyal entegrasyon**' denmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Göçler, çeşitli nedenlere (ekonomik, siyasi-askeri, kültürel, hukuksal vb.) bağlı olarak farklı tür ve biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Gerek nedenlerdeki, gerekse de türlerdeki bu çeşitlilik de tanımlamalarda karmaşaya neden olabilmekte ve ortak bir dil oluşturulmasını güçleştirebilmektedir. İnsanlar neden göç ederler sorusuna yanıt aramaksızın göç çalışmalarına ilişkin ortak bir dil ve anlayışın oluşturulabilmesi neredeyse olanaksızdır. Göç olgusunu yaratan nedenlerin bazen iç içe olması, bu nedenlerin belli başlıklar altında toplanmasını güçleştirebilmektedir. Örneğin göçü zorunlu kılan nedenler başlığı altında doğal afetler ve bunun yanında siyasi nedenler de olabilir. Benzer biçimde, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu tarafından 1997'de yapılan bir araştırmanın kayıtlarında şu bulguya yer verilmiştir: "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yaşayan insanların can ve mal emniyetine yönelik terör olaylarının sonucunda gerçekleşen göçler, ani, hazırlıksız, gönülsüz, umutsuz, can ve mal güvenliğini sağlamak için zorunlu bir kaçış şeklinde cereyan etmektedir" (Örnek,

²⁸ Entegrasyon, Uyum ve Assimilasyon konusunda detaylı bilgi ve tanımlamalar için ayrıca bkz. (Çağlar ve Onay, 2015: 39-76).

2011:9). Bu örnekte de görülebileceği gibi göçler gerek zorunlu, gerekse de farklı nedenlerin bir sonucu olarak gerçekleşebilmektedir.

Ravenstein, göçü yaratan ya da artıran etkenler olarak kötü veya baskıcı kanunlara, olumsuz iklim koşullarına ve ağır vergilere işaret etmiştir. Ancak Ravenstein için göçün temel etmeni, ekonomik anlamda daha iyi olma isteğidir; bunun dışındaki diğer koşullar bu kadar güçlü olmamakla birlikte, ikincil sırada gelmektedir. Dolayısıyla ekonomik olarak daha iyi olma isteğinin yarattığı göç dalgalarının, diğer koşulların yarattığı göç dalgalarından, daha güçlü olduğunu söylemek olanaklıdır. Ravenstein'in yaptığı ikinci ekleme ise göçün sürekliliğiyle ilgilidir. Göçün sürekli artarak devam eden bir süreç olduğunu vurgulamakla birlikte, bu sürecin nedeni olarak da sanayinin gelişmesini ve buna bağlı olarak sanayi ve ticaret merkezlerinin çoğalmasını göstermektedir (Aktaran Yağcı, 2004, 26). Ayrıca; tarımsal üretimin karlı olmayışı, düşük ücret, sınırlı iş olanakları, eğitim, sağlık, vb. olanaklardan yoksunluk, kıtlık, çatışma ve terör gibi etkenlerin göçleri tetikleyerek, yeni iş, sosyal yaşam, yüksek ücret, ucuz ya da verimli toprak, sağlık, eğitim vb. olanakların yüksek olduğu merkezlere yönelttiği görülmektedir. Ravenstein'in tespitlerinden hareketle, göç hareketlerinin ana istikametinin, tarımsal alanlardan sanayi ve ticaret merkezlerine yönelik ve dolayısıyla da göçün en başta gelen hem itici ve hem de çekici nedeninin ekonomik olduğu söylenebilir.

Genel olarak itme – çekme etkenleri üzerinden analizini yapan Petersen (1958), asıl olarak bu etkenler temelinde yatan nedenlere işaret etmiştir. Neden bazı insanlar göç ediyorken diğerleri göç etmiyor sorunsalı üzerinde duran Petersen, belli bir zaman diliminde itme faktörü olan bir durumun zaman içerisinde çekme faktörüne dönüşebileceğini belirtmiştir. Ekonomik koşulların her zaman için göçün temel nedenlerinden biri olduğunu kabul etmekle birlikte bireysel ve sınıfsal farklılıklara vurgu yapmış ve ekonomik durumun göçü nasıl etkilediğini açıklamıştır.

Nonneman ve Kaizen (2007: 121-146)'a göre ise; insanların buldukları yerleri terk etmelerinin kabaca iki tane nedeni vardır. Bunlar; yoksulluk, işsizlikten kurtulma gibi 'ekonomik'; savaş, yargısız infaz, insan hakları ihlallerinden korunabilmek gibi 'siyasi-askeri' nedenlerdir. Bununla birlikte Nonneman ve Kaizen bu iki temel nedenin yanı sıra, üçüncü neden olarak doğal afetleri, dördüncü neden olarak da diğer nedenler kavramı altında macera, hayal peşinde koşma gibi nedenlerden söz etmektedir.²⁹

Tarihsel süreçte siyasi-askeri nedenlere dayalı olarak da birçok göç hareketi yaşanmıştır. Bunların başında, 1880'lerde Rusya'da başlayan Yahudi düşmanlığı (anti-semitizm) ve Yahudilere yapılan saldırılar neticesinde Yahudilerin başka ülkelere göç etmesi gelir (Eker, 2008: 49). Keza aynı dönemde, Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmeye başlaması nedeniyle, 1821 ile 1922 yılları arasında 5 milyondan fazla Müslüman da Balkanlar ve Kafkaslardan sürülüp atılmıştır (Mc Carthy, 1998: 1). Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı sürecinde, Anadolu'nun değişik yerlerinde yaşamakta olan

²⁹ Daha fazla bilgi için bakınız, Nonneman Walter and Julie Kaizen (2007: 121-146),

Osmanlı vatandaşı 100 binlerce Ermeni, güvenlik kaygıları nedeniyle, bu günkü Suriye ve Lübnan topraklarına göç ettirilmiştir. Tarihin ilerleyen aşamalarında; savaş, etnik temizlik, terörizm gibi siyasal yıkımların ya da ırkçılık, toplumdaki dışlama, siyasal baskılar vb. siyasal-askeri nedenlerin insanların yerlerinden olmasına yol açtığı çok sayıda örnekten söz etmek olanaklıdır. Siyasal-askeri nedenler kapsamında ayrıca, mübadeleler, serbest piyasa ekonomisinin sağlamalaştırılmasına yönelik olarak uygulanan siyasal programlar, bölgeler arası seçmen siyasal davranış farklılıkları, etnik ve mezhepsel baskılar, gecekondu alanlarının siyasal rant çevrelerine dönüşmesi, çarpık yapılaşma vb. nedenler de sayılabilir.

Göçler üzerinde etkili olan bir diğer alan ise sosyo-kültürel nedenlerdir. Eğitim eksiliği, cinsiyet temelli ayrımcılıklar ve küreselleşmenin dünya kültüründe yarattığı tek-tilleştirme, kan davası, bir arada yaşama/yaşamama güdüsü, gettolaşma, hemşericilik, gecekondulaşma süreci vb. gibi olgular, sosyo-kültürel nedenler bağlamında ilk aklı gelenlerdir. Aynı biçimde, iletişim ve seyahat olanaklarının çoğalması, ucuzlaması ve daha önceden göç etmiş bulunan insanlarla (diaspora) kurulan bağlar (göçmen ağları) gibi nedenlerin de göçü kolaylaştıran unsurlar kapsamında değerlendirilmesi olanaklıdır (Eker, 2008: 6). Ayrıca, eğitim sistemlerinden ders kitaplarına, beslenme alışkanlıklarından müzik zevklerine ve giyime kadar geniş bir alanda genel olarak yaşam tarzlarını ve davranış biçimlerini başta ABD olmak üzere, Batı'ya özgü kalıpların belirlediği söylenebilir. Bu durum, 'en güçlü' olana bir özenme ve dünyada bir kültürel benzeşme yaratmıştır. Bu benzeşme ve özenti göç olasılıklarını artırarak uluslararası göçlere yeni boyutlar getirmiştir (Eker, 2008: 243)³⁰.

Uluslararası göçlere neden olan ve göçün süreklilik arz eden bir duruma gelmesine yol açan bu genel nedenlerin yanı sıra, göçün kendine özgü; ailevi, etnik, demografik, dinsel, sağlıkla ilgili, teknik, doğal afetler, çevresel vb. nedenleri de bulunmaktadır. Özellikle, son dönemde üzerinde çokça konuşulan, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi çevresel nedenlerin de göç olgusunu tetiklediği bir gerçektir. Dahası, günümüzde, çevre güvenliğinin uluslararası güvenlikle ilişkilendirilmesi, çevresel nedenlerin yakın gelecekteki uluslararası göç hareketlerinin temel belirleyicilerinden biri olacağını göstermektedir³¹.

Göç, çoğu kez bireysel bir karar gibi görünebilir ve bireylerin neden göç ettiklerini tam olarak belirleyebilmek kolay olmayabilir. Çünkü birçok insan için farklı ve karmaşık motivasyonlar söz konusu olabilir. Bu nedenle, göç konusunda buraya kadar açıklanan nedenlere, bireylerin nasıl tepkiler verdikleri önem taşımaktadır. Bu tepkiler, kaçınılmaz olarak kişiden kişiye değişkenlik gösterecektir. İnsan davranışlarının genelleştirilmesinin zorluğu, göçün nedenlerini açıklayan tek bir açıklama biçiminin olamayacağına, çoğu zaman yukarıda sayılan pek çok nedenin bir arada etkili olabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca, her ne kadar, literatürde göçlerin birincil nedeninin ekonomik olduğuna dair kanaatler yaygın olsa da, hangi etkenlerin başat göç

³⁰ Daha fazla bilgi için ayrıca bakınız, Mutluer, (2003).

³¹ Daha fazla bilgi için bakınız, Brauch, (2005).

nedeni olduğu, zaman, mekân, algı biçimi gibi faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Örneğin, IOM'un 1995 tarihli araştırmasında, ülkemizdeki transit yasa dışı göçmenlerin yarısından fazlası (% 56), göç etme nedeni olarak siyasi nedenleri göstermiştir (Aktaran, Narlı, 2003: 78). İkincil faktörler kapsamında da; ekonomik, kültürel, ailevi vb. nedenler sıralanmıştır.

Bununla birlikte, hangi etkenlerin başat olduğunun ilerisinde, 'göç'ün direkt gelişmişlikle (başarılı – başarısız toplumlar) de bağlantılı olduğunu söylemek gerekir. Diğer bir deyişle, göç veren yer - bölge - ülke açısından güvensiz, iyi - cazip olmayı başaramamış bir toplumdur; göç alan yer - bölge - ülke açısından ise iyi - cazip olmayı başarmış, güvenli bir toplum olma durumunun varlığından da söz etmek gerekir. Dolayısıyla ulusların – toplumların başarılı olup olmadıklarının ölçütlerinden birisinin de göç alan veya veren olma özelliği olduğunu söylemek olanaklıdır.

Sonuç olarak özetlemek gerekirse, kuraklık, afet, kötü hava koşulları gibi çevresel – doğal durumların yarattığı zorunluluklar; sosyal, kültürel ve siyasi durumların yarattığı göçe zorlayıcı koşullar; bireylerin, toplulukların kendi irade, istek ve rızalarıyla karar verdikleri göç durumu ile kentleşme ve teknolojik gelişmelerin büyük ticaret ve sanayi merkezlerine çektiği kitlesel göçler, göç çeşit ve durumlarını oluşturmaktadır. Göç, nedeni ve şekli ne olursa olsun, kim tarafından nereye – nasıl yapılırsa yapılsın, bilinen mevcut durumdan bilinmeyene, bağrında, 'daha iyi olacak umutları' taşıyan ve süreklilik arz eden bir serüvendir - yolculuktur. Bazı durumlarda tasavvufi anlamda, bireyin kendi içinde gerçekleştirdiği bir yolculuk dahi olabilir. Bu yolculuğun ne zaman, nerede ve ne şekilde sona ereceğinin tek belirleyeni ise yaşamın sona ermesidir. Diğer bir deyişle, bireyin gerçekleştirdiği en son göç -teolojik söylemle, bu dünyadan diğer dünyaya yaptığı göçtür- ve göç serüveni ancak yaşamın sona ermesiyle noktalanmaktadır denebilir. Bu nedenle, göç literatüründeki kavram kargaşasının önüne geçmek büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA :

AKŞİT, Belma T. (1998), "Göç Araştırmalarında Hızlı Değerlendirme Metodolojisi", **Konferans: Türkiye'de Göç; 8 Haziran 1997**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, Ocak 1998, s. 67-77.

ASAR, Aydoğan, (2004), **Türk Yabancılar Mevzuatında Yabancı ve Hakları**, Ankara: Emek Ofset.

ATASÜ-TOPÇUOĞLU, Reyhan (2015), **Ideology and the Fight Against Human Trafficking**, New York: Routledge.

ATASÜ-TOPÇUOĞLU, Reyhan (2016), "Göç Yazınındaki Düzenli ve Düzensiz Göç Kavramları: İnsan Hakları Temelinde Bir Kavramsal Sorgulama", **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt 34, 2016, s 1-20.

BRAUCH, Hans Günter, (2005), **Environment and Human Security: Towards Freedom from Hazards Impacts**, UN University, Institute for Environment and Human Security, Publication Series No.2, Bonn, Germany.

BUZ, Sema, (2004), **Zorunlu Kaçış Zorla Kabul, Mültecilik**, Ankara: SGDD Yayınları.

ÇAĞLAR, Ali ve Abdülkadir Onay (2015), "Entegrasyon/Uyum: Kavramsal ve Yapısal Bir Analiz" iç. **Göç ve Uyum** (Ed. B. D. Şeker, I. Sirkeci ve M. M. Yüceşahin), Londra: Transnational Press London, s. 39 – 76.

ÇAĞLAR, Ali (2011), **Türkiye’de Sığınmacılar: Sorunlar, Beklentiler ve Sosyal Uyum**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

ÇAĞLAYAN, Savaş (2006), “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, Güz 2006, Sayı 17, s. 67-91.

DATTA, Amal (2003), **Human Migration: A Social Phenomenon**, New Delhi: Mittal Publications.

DEMİR, Oğuzhan Ömer ve Hakan Erdal (2010), “Yasadışı Göç ile İlgili Kavramların Doğru Anlaşılabilmesi Sorunu ve Yazılı Basında Çıkan Haberler Üzerine Bir İnceleme”, **Polis Bilimleri Dergisi**, Cilt:12 (1), s. 45.

Dünya Göç Raporu (2011), **World Migration Report 2011** - IOM Publications https://publications.iom.int/bookstore/free/WMR2011_English.pdf (Erişim: 10.02.2018).

EKER, Kemal (2008), **Türkiye’de Yasa Dışı Göç Sorunu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

FAIST, Thomas (2003), **Uluslararası Göç ve Ulusaşın Toplumsal Alanlar**, (Çev. Azat Zana Gündoğan), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

HOŞGÖR, Şeref (1998), “Türkiye’de Kantitatif Yöntemlerle Dolaylı Göç Tahminleri, Sorunları ve Yaklaşımlar,” **Konferans: Türkiye’de İçgöç; 6-8 Haziran 1997**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, Ocak 1998, s. 104-124.

IOM (Uluslararası Göç Örgütü) (2009) **Göç Terimleri Sözlüğü**, Cenevre: IOM, Yayın No: 18.

KARPAT, Kemal (2003), **Türkiye ve Orta Asya**, Ankara: İmge Yayınevi.

LEE, Everett S. 1966), “A Theory of Migration”, **Demography**, Vol. 3, No. 1. pp. 47-57.

Mc CARTHY, Justin (1998), **Ölüm ve Sürgün**, (Çev. Bilge Umar), İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

Meydan Larousse Ansiklopedisi (1971), İstanbul: Meydan Yayınevi, 5. Cilt.

MUTLUER, Mustafa (2003), **Uluslararası Göçler ve Türkiye**, İstanbul: Çantay Kitabevi.

NARLI, Ayşe Nilüfer (2003), “Human Smuggling and Migration of Illegal Labor to Turkey”, in **Crushing Crime in South Eastern Europe: A Struggle of Domestic, Regional and European Dimension**, National Defense and Bureau Security Policy.

NONNEMAN, Walter and Julie Kaizen (2007), “Irregular Migration in Belgium and Organized Crime: An Overview”, **International Migration**, 45 (2), pp. 121-146.

ODMAN, M. Tefik (1995), **Mülteci Hukuku**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayını No:15.

ÖNAL, İ. Kemal vd (2001), **Dünyada ve Türkiye’de Yasadışı Göç**, Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) Yabancılar Hudut İltica Dairesi Başkanlığı.

ÖRNEK, Servet (2011), **Göç ve Din**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

ÖZDEMİR, Hakan (2012), “Türkiye’de İç Göçler Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 30, s. 14.

ÖZKALP, Enver (1995), **Sosyolojiye Giriş**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

ÖZTEKİN, Sıdika (2016), **AB, ABD ve Türkiye’nin Göç ve Sosyal İçerme Politikalarının Analizi**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YL Tezi, İzmir.

PAZARLIOĞLU, M. Vedat (2005), “İzmir Örneğinde İç Göç’ün Ekonometrik Analizi”, **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt 14, Sayı 1, 2005, s.121.

PETERSEN, William (1958), “A General Typology of Migration”, **Amerikan Sociological Review**, Vol: 23, No. 3 (Jun., 1958), pp. 256-266.

RAVENSTEIN, Ernst Georg (1885), “The Laws of Migration”, **Journal of the Statistical Society of London**, Vol. 48. No.2, June 1885, pp. 167-235.

SEVİNÇ, Bahar Yenigül (2004), “Göçün Kent Mekânı Üzerine Etkileri”, **G.Ü. Fen Bilimleri Dergisi**, 18 (2), s. 274.

SEZAL, İhsan (1997), “Göçler ve Şehirleşemeyen Şehirler”, **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç**, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2013), **Türkiye ve Göç**, Ankara: GİGM Yayını.

Türk Dil Kurum Online Sözlüğü, www.tdk.gov.tr (Erişim: 10.10.2016).

TÜRKYILMAZ, Ahmet S. vd. (1998), **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları**, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını.

ÜNER, Sunday (1972), **Nüfusbilim Sözlüğü**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (2013), Kanun no: 6458.

YALÇIN, Cemal (2004), **Göç Sosyolojisi**, Ankara: Anı Yayınları.

YENİGÜL, Sevinç Bahar (2004), “Göçün Kent Mekânı Üzerine Etkileri”, **G.Ü. Fen Bilimleri Dergisi**, 18 (2), s. 274.

Adalet Bakanlığına Bağlı Kurumlarda alışan Personelin Yaşadığı Tükenmişlik, İş Doyumunu ve Yaşam Doyumunu Arasındaki İlişkilerin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

Bülent Tansel*

zet: Bu alışmada, Adalet Bakanlığı'na bağlı Adliyeler ile İdare Mahkemelerinde alışan personelin yaşam alanlarındaki doyumunu, iş doyumunu ve mesleki tükenmişlik dzeyelerinin kurumda çalıştıkları unvanlarına, hizmet sürelerine, cinsiyetlerine, medeni durumlarına, yaşlarına, eğitim durumlarına, çalıştıkları birime, çalışma saatlerine, ocuk durumlarına, hobi durumlarına, mesleği seçme nedenlerine ve mesleklerinde değiştirmek isteyip istemedikleri durum değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı kişisel özellikleriyle mesleki özellikleri arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmanın rneklemini Mersin ilinde çalışan 505 adliye personeli oluşturmaktadır. Araştırmada; Sosyo Demografik Bilgilerden Oluşan Kişisel Bilgi Formu, Maslach Tükenmişlik Envanteri Genel Formu (MTE-GF), Minnesota İş Doyumu leği (MİD) ve Yaşam Alanlarındaki Doyum leği (YAD) kullanılmıştır. Elde edilen verilerin istatistiksel analizlerinde; öncelikle iş doyumunu, yaşam doyumunu ve mesleki tükenmişlik seviyelerinin değişkenlere göre normallik analizi yapılmış, 50'den büyük gruplar için Kolmogorov-Smirnov, 50'den daha az boyuttaki gruplar için Shapiro-Wilk normallik testi sonuçları dikkate alınmıştır. Çoklu gruplarda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve ikili gruplarda t-testi kullanılmıştır. Normal dağılıma sahip olmayan çoklu gruplarda Kruskal Wallis testi, ikili gruplarda Mann – Whitney U testi kullanılmıştır. Kişisel özelliklerle mesleki özellikleri arasındaki ilişkiler Pearson ki Kare testi ile analiz edilmiştir. Çalışanların “medeni durumları” ile “ocuk sahibi olma durumlarının” duyarsızlaşma; “yaşlarının” duyarsızlaşma, kişisel başarı ve iş doyumunu; “hobi durumlarının” duygusal tükenme, kişisel başarı ve yaşam doyumlarını etkilediği gözlenmiştir. Mesleki zelliklerinin duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı, iş ve yaşam doyumlarının kişisel özelliklerine göre daha fazla etkili olduğu görülmektedir. Unvanları ve çalıştıkları birim; duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı, iş ve yaşam doyumunda etkili olmaktadır. Hizmet süreleri duyarsızlaşma, kişisel başarı ve iş doyumlarını etkilemektedir. Mesleği seçme nedenleri ve meslekte en çok değiştirmek istedikleri husus, duygusal tükenme, duyarsızlaşma, iş ve yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Mevut alışma, diğer illerdeki Adalet Bakanlığı'na bağlı adliyelerde alışan personele uygulanarak, karşılaştırılmalı ve kapsamlı sonuçlar geliştirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Adalet Bakanlığı Personeli, İş Doyumu, Yaşam Doyumu, Tkenmişlik.

* Dr. Toros Univeritesi IISBF, 45 Evler Kamps, Yenişehir, Mersin, tansel46@hotmail.com

Study on Some Variables of The Relationship Between Justice, Business Satisfaction And Life Satisfaction of The Staff Working in The Institutes of The Justice Ministry

Abstract: *This study, investigates the life satisfaction, job satisfaction and burnout of personnel working at Courthouses and Administrative Courts for Ministry of Justice. Whether conditions differ according to their title, experience, gender, marital status, age, education level, department, working hours, child status, hobbies, the reason to select their occupation, and what they want to change in their job as well as whether there is a significant relationship between personnel's personal attributes and job related attributes constitute problem status. This research is a descriptive study that uses a sample from Courthouse personnel in Mersin city. The sample is consisting of 505 personnel ⇒(273 female (53,9%) and 233 male (46.1%)⇒. In this research, a personal information form that includes socio demographic information of participants, Maslach Burnout Inventory General Form (MBI-GF), Minnesota Satisfaction Questionnaire (MSQ) and Satisfaction with Life Scale (SWLS) were used. In the statistical analysis of data, first the Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk normality tests were administrated to the burnout, job satisfaction and life satisfaction data. Also, one way ANOVA and t-test were applied to the data to examine the difference of the groups. It is found that among the personal attributes, marital status and having children affect depersonalization levels; age affects depersonalization, personal success and job satisfaction levels; having a hobby affects emotional exhaustion, personal success and life satisfaction levels. Compared to personal attributes, more job-related attributes affect justice personnel's emotional exhaustion, depersonalization, personal success, job satisfaction and life satisfaction levels. Title and department of the personnel are found to affect all of emotional exhaustion, depersonalization, personal success, job satisfaction and life satisfaction levels; experience affects depersonalization, personal success and job satisfaction; the most influential factor to select their occupation and what they want to change most in their job are found to affect their emotional exhaustion, depersonalization, job satisfaction and life satisfaction levels. This study can further be improved by applied to personnel of the Courthouses and Administrative Courts that are belonging to the Ministry of Justice in other cities. This would provide comparative and more exclusive results.*

Key Words: *Ministry of Justice Personnel, Job Satisfaction, Life Satisfaction, Burn out.*

1. GİRİŞ

Günümüzde bireyler her alanda kendini hissettiren zorlanmalarla dolu bir yaşamla karşı karşıyadır. Bu zorlanmalar bireyin psikolojik dengesini bozarak, bir taraftan yaşamın devamı için gerekli olan enerjiyi açığa çıkarırken, diğer taraftan tüm enerjisini yok edebilecek bir paradoksla bireyi çaresiz, savunmasız ve zayıf bırakabilmektedir (Yılmaz Boylu, 2012:123). Özellikle bireyler sürekli olarak insanlarla yüz yüze ilişkiyi gerektiren mesleklerde çalışıyorsa bu kaygı, iş ve yaşam koşullarına paralel olarak daha da artabilir (Baltaş ve Baltaş, 1993). İnsanın yaşam sürecinin önemli bir bölümünü kapsayan ve bu süreçte çoğunlukla yetişkinlik döneminin temel gelişim görevlerinden biri olarak kabul edilen çalışma, kişinin bedensel veya zihinsel olarak herhangi bir yönde emek vermesi ve bunun ekonomik, psikolojik sosyal ve kültürel rolleri açısından doyum sağlaması durumudur. Yetişkinlik dönemi ile birlikte birey iş ve meslek yaşamına adım atmaktadır. Bu süreç bireyin, yaşam sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu sürecin başlamasıyla uzun yıllar süren ve emeklilik süreciyle tamamlanan çalışma yaşamına girilmiş olur. Çalışma yaşamı insan yaşamında önemli bir yere sahiptir. Çünkü insan yaşamının yaklaşık üçte biri çalışarak geçer. Çalışma ile birey sadece maddi kazanç elde etmekle kalmaz bir yandan da yaptığı işten mutluluk elde etmesi, başarı kazanması ve tatmin olması gibi unsurlarla manevi kazanımlar elde eder (Özsoy, 2005). Çalışma ekonomik değerinin yanı sıra aynı zamanda tatmin sağlama aracıdır. Meslek bireyin kendini gerçekleştirme, işe yaradığını hissetmesi ve kendini ifade etmesi bakımından önemlidir (Kulahçı, 1991).

Tükenme; işte kronik hale gelen baskı veya stresten kaynaklanan fiziksel, duygusal ve zihinsel tükenme duygusu olarak tanımlanmakta ve bireyin işine ve hayata karşı olumsuz duygular hissetmesi ile karakterize edilmektedir. Mesleki baskılara daha fazla tahammül edemeyen ve iş stresinden tamamıyla ezildiğini hisseden tükenmiş bireyler bir kırılma noktasına ulaşma eğilimindedirler (Pines ve Giora, 2005:625-635). “Tükenmişlik” kavramı, Freudenberger (1974:159-165)’in “Journal of Social Issues” dergisinde yayımlanan makalesi ile literatüre girmiştir. Freudenberger’ e göre tükenmişlik; enerji, güç ve kaynaklarda aşırı isteklerde bulunulması sonucunda yaşanan başarısızlık, aşınma ve bitkinlik duygularının toplamıdır. Freudenberger, tükenmişliğin fiziksel ve davranışsal göstergelerini belirleyerek, kavramı daha somut hale getirmeye çalışmıştır. İş ortamında karşılaşılan her farklı durum birey için sorun haline gelebildiği gibi, bireyin gelişimine katkı da sağlayabilir. İnsanlarla çalışmayı gerektiren mesleklerde; duygusal süreçlerin yoğunluğu, sürekli insanlarla ilişki ve etkileşimin gerekliliği, kişilik özelliklerinin çalışmaları etkilediği bilinmektedir (Ergin, 1992:145). Maslach’a (Maslach, 1981:34; Maslach & Jackson, 1981:104) göre tükenmişlik, işe bağlı tutum ve davranışlardaki değişikliklerle kendini gösteren duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve azalmış kişisel başarı duygusu olmak üzere üç bileşene sahip; kronik yorgunluk, çaresizlik ve ümitsizlik hisleri, negatif bir benlik kavramının gelişmesi ile iş, yaşam ve diğer insanlara yönelik olumsuz tutumlarla belirginleşen fiziksel, duygusal ve zihinsel bir tükenme sendromudur. Pines ve Aronson’a göre (1988) ise tükenmişlik, bir şevk, enerji, idealizm, perspektif ve amaç kayıdır ve sürekli strese, umutsuzluğa, çaresizliğe ve kapana kısılmışlık duygularına neden olan fiziksel, duygusal ve zihinsel bir yorgunluk (tükenmişlik) durumudur. Bu olumsuz tutumlar, aynı zamanda kişinin tüm yaşamına yayılarak evliliğinde ve kişilerarası ilişkilerinde problemler yaşamasına neden olmaktadır. Günümüzde çalışanların tükenmişlik ve iş doyumları ile ilgili birçok araştırma yapılmaktadır. Yurtdışında yapılan çalışmalar incelendiğinde her alanda iş

görenlerin tükenmişlik, iş ve yaşam doyumları ile ilgili çok sayıda araştırmanın var olduğu da görülmektedir. Bununla birlikte ülkemizde tükenmişlik ve iş doyumu ile ilgili araştırmalar daha çok eğitim ve sağlık alanındaki çalışanlar (Avşaroğlu, 1995; Çam, 1992; Ergin, 1992; Helvacı ve Turhan, 2013; Kavlu, 2008; Kaya ve vd., 2010; Ünal, Karlıdağ ve Yoloğlu, 2001; Kebapçı, 2010; Özyurt, Hayran ve Sur, 2006) sonrasında antrenörlerden (Tatlıcı, 2006) otomotiv sektörü çalışanlarına (Sümer, 2005); büro çalışanlarından (Özkanan, 2009; Akdoğan, 2009), öğrencilere (Kutsal, 2011; Çapulcuoğlu, 2012; Gündüz, Çapri ve Gökçakan, 2012), bankacılardan (Gürbüz ve Karapınar, 2014; Yelboğa, 2007) muhasebecilere (Ay ve Avşaroğlu, 2010) ve polislere (Aksoy, 2012; Arslan, 2010; Gündüz, Erkan ve Gökçakan, 2007; Kaya, 2010; Okyay, 2009; Şanlı ve Akbaş, 2009; Şeker ve Zırhloğlu, 2009; Yiğit, 2012) kadar geniş bir yelpazede ele alınmıştır. Bununla birlikte, bu araştırmaya konu olan Adalet Bakanlığı'na bağlı çalışan ceza infaz koruma memurlarıyla (Yılmaz Boylu, 2012; İlgün, 2010; Nalbant ve Akman Karabeyoğlu, 2011), aile mahkemesi uzmanlarıyla (Atamtürk, 2010), hâkim ve cumhuriyet savcılarlarıyla (Baduroğlu, 2010) ve barolara bağlı avukatlarla (Demirkol, 2006; Gürses, 2006), tükenmişlik, yaşam ve iş doyumları üzerine yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Ancak, bu araştırma, adliyelerde görevli personele yönelik Türkiye'deki ilk çalışma olarak, bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır. Adalet Bakanlığı'na bağlı kurumlarda çalışan personelin tükenmişliği, stresli çalışma koşullarından kaynaklanmaktadır. Çalışanların toplumda suç işleyen insanlarla sık sık yüz yüze geliyor olmaları, suç potansiyeli taşıyan insanlarla çalışma zorunluluğu içerisinde bulunmaları ve kendilerine sağlanan yönetim desteğinin yetersizliği tükenmişlik yaşamalarına neden olabilmektedir. Ayrıca yapılan işin bireyin eğitimine ve yeteneğine uygunluğu, mesleğini isteyerek seçip seçmediği, iş yerinde kendisine ya da bir başkasına haksızlık yapıp yapılmadığı, işe alınma sırasında adil davranılıp davranılmadığı algısı da çalışanların performansını etkilemektedir (Yıldırım, 2007:261). Çalışanların yaptıkları işle bütünleşmeleri ya da tükenmişlikleri arttığında doğrudan etkilenen önemli boyutlarından biri de iş doyumlarıdır (Kahraman ve vd., 2011:14). Tüm çalışanlar, çalışma koşullarının iyileştirilmesini, çalışma yaşamına ilişkin ekonomik, psikolojik ve toplumsal gereksinimlerinin, özlem ve isteklerinin karşılanmasını istemektedirler. Çalışanlar çalıştıkları kurumlarda ihtiyaçları karşılandığı, kendilerini önemli hissettiği ve emeğinin karşılığını aldığı sürece doyumlu olmaktadır (Demirkol, 2006:8). Bir anlamda, çalışan açısından beklentilerin gerçekleştirilemiyor olması, bir sonraki aşamada yönetiminde çalışanlardan beklediklerini alamaması anlamına gelir (Dalkılıç, 2014:1). Bununla birlikte, yaşam doyumu, bireyin kendi yaşam örüntüleri ve standartları ile ilişkili süreçlerin bir bütünüdür. Çalışanların ekonomik durumları, mesleki statüleri, hizmet verdikleri yer, çevre koşulları ve beklenti düzeyleri gibi değişkenler yaşam doyumlarını etkileyen unsurlardır. Dolayısıyla, çalışanların iş doyumu ve mesleki tükenmişlik düzeylerini algılama biçimleri, yaşam doyumlarını etkileyebilmektedir (Yılmaz Boylu, 2012:126).

Bu çalışmayla çalışanların duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı, iş doyumu ve yaşam seviyeleri arasındaki ilişkilerin ortaya konulması amaçlanmakta, özellikle adliye personelinin sahip olduğu bu durumlardan yaşam doyumuna etki eden boyutlar tespit edilerek, onların yaşam doyumu seviyelerini iyileştirmeye yönelik çalışmalar için kaynaklık teşkil edebilecek bilimsel verilere ulaşmak hedeflenmektedir. Kısacası, bu çalışma da amaç, adalet çalışanlarının yaşam doyumu, iş doyumu ve tükenmişlik düzeylerini algılama biçimlerini incelemek ve bu boyutların birbirleriyle olan ilişkilerini bazı değişkenlere göre ortaya koymaktır.

2. Yöntem

Bu bölümde sırasıyla, araştırmanın deseni, araştırma grubu, veri toplama araçları ve verilerin analizi açıklanmaya çalışılmıştır.

2.1. Araştırma Grubu

Bir ilde bulunan Adliyeler ile İdare Mahkemelerinde çalışan personelin demografik özelliklerinin (cinsiyet, medeni hal, çocuk durumu, yaş, eğitim seviyesi, hobi durumu, unvan, hizmet süresi, çalıştığı birim, haftalık mesai saati, mesleği seçme nedeni ve meslekte değiştirmek istediği hususun) yaşam doyumları, iş doyumları ve mesleki tükenmişliklerine olan etkisinin araştırıldığı bu çalışma, var olan durumu olduğu gibi saptamaya yönelik betimsel ve keşfedici bir araştırmadır ve bundan dolayı bu araştırmada tarama modellerinden genel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte olan ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 1999:58). Araştırma, Adliyeler ile İdare Mahkemelerinde görev yapan Hâkim ve Cumhuriyet Savcılarının dışındaki personel ile yürütülmüştür.

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından oluşturulan bu form, çalışmaya katılan personelin kurumda çalıştıkları unvanlarına, hizmet sürelerine, cinsiyetlerine, medeni durumlarına, yaşlarına, eğitim durumlarına ilişkin demografik bilgiler ile çalıştıkları birime, çalışma saatlerine, hobi durumlarına, mesleği seçme nedenlerine ve mesleklerinde değiştirmek istedikleri durum değişkenlerine ilişkin verileri içermektedir.

2.2.2. Maslach Tükenmişlik Ölçeği Genel Formu (MTE-GF)

Maslach ve Jackson (1981:104) tarafından geliştirilen Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin (Maslach Burnout Inventory), dokuz tanesi duygusal tükenme, beş tanesi duyarsızlaşma, sekiz tanesi kişisel başarı boyutunu ölçen toplam 22 maddeden oluşmaktadır. Değişik araştırmacılar tarafından Türkçe'ye uyarlanan (Çam, 1992:158; Ergin, 1992:150) Maslach Tükenmişlik Ölçeği'nin bu araştırmada kullanılan formunun uyarlaması, Ergin (1992:150) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin Türkçe formunda orijinalinden farklı olarak maddeler 7'li yerine 5'li Likert tarzında (0= Hiçbir zaman; 4= Her zaman) değerlendirilmektedir. Ölçeğin, duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı alt boyutlarından alınabilecek en düşük puan (minimum puan), 0'dır. Belirtilen alt ölçeklerden alınabilecek en yüksek puanlar (maksimum puan) ise sırasıyla; 36,20 ve 32'dir. Ölçeğin Türkçe formunun faktör yapısının İngilizce orijinaline uygun olduğu saptanmış ve iç tutarlık katsayıları duygusal tükenme boyutu için .83, duyarsızlaşma boyutu için .65, kişisel başarı boyutu için .72 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan test tekrar test güvenilirlik katsayıları ise sırasıyla .83, .72, .67'dir. Ölçekten her biri bir boyut için olmak üzere üç ayrı toplam puan elde edilmekte, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutlarında yüksek, kişisel başarı boyutunda düşük puan daha fazla tükenmişlik yaşandığına işaret etmektedir.

2.2.3. Minnesota İş Doyum Ölçeği (MİDÖ)

Weiss ve Arkadaşları tarafından is doyumunu ölçmek amacıyla geliştirilen ve ilk kez Oran, tarafından Türkçeye çevrilen 20 maddeden oluşan ölçektir (Oran, 1989). Kişinin işinden duyduğu hoşnutluk derecesini tanımlayan her bir madde 5'li Likert tarzında (1=Hiç hoşnut değilim;5=Çok hoşnudum) değerlendirilmektedir. Ölçekten iç kaynaklı (intrinsic) doyumunu (1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 19, 20), dış kaynaklı (extrinsic) doyumunu (5, 6, 12, 13, 14, 16, 17, 18) ve genel doyumunu (tüm maddeler) ölçen puanlar elde edilmektedir. Genel doyum puanı 20 maddeden elde edilen puanların toplamının 20'ye, içsel doyum puanı içsel faktörleri oluşturan maddelerden elde edilen puanların toplamının 12'ye, dışsal doyum puanı dışsal faktörleri oluşturan maddelerden elde edilen puanların toplamının 8'e bölünmesi ile elde edilmektedir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 100, en düşük puan 20 olup, orta noktaya düşen 60 ise nötr doyumunu ifade etmektedir. Puanların 20'ye yaklaşması doyum düzeyinin düştüğünü, 100'e yaklaşması ise yükseldiğini göstermektedir. Yurt içinde yapılan araştırmada güvenilirlik katsayısının .90 (Yıldırım, 1996), yurt dışında yapılan araştırmada ise, güvenilirlik katsayısının .82 ile .92 arasında değiştiği bulunmuştur (Erdwins ve Diğ., 2001:234).

2.2.4. Yaşam Alanlarındaki Doyum Ölçeği (YADÖ)

Uluslararası İyi Olma Grubu (International Wellbeing Group, 2006:4), Tarafından Cummins (2003)'in Kapsamlı Yaşam Kalitesi Ölçeği (Comprehensive Quality of Life Scale)'ne dayanarak geliştirilmiştir. Yaşam Alanlarındaki Doyum Ölçeği, 8 temel yaşam alanındaki doyumunu toplam 8 soru ile ölçmekte olup 0-10 derecelidir. Ayrıca genel yaşam doyumunu ölçen bir soru bulunmaktadır. Veriler toplam puan üzerinden değerlendirilir. Puanlar arttıkça yaşam doyumunu artmaktadır. Ölçekteki 8 faktör yaşam doyumunun bütününe ilişkin varyansın % 30 ile % 60'ını açıklamaktadır. Bu faktörlerden birisi olan ve ölçeğe sonradan eklenen "kutsallık anlayışınız ve dininizden ne kadar memnunsunuz" maddesi Avustralya örnekleminde yaşam doyumunu açıklama varyansına etki etmediğinden ve örneklem açısından çekince yaratabileceğinden bu araştırmaya dâhil edilmemiştir. Toplam 8 soru ile ölçülen yaşam alanları; yaşam standartları, kişisel sağlık, yaşamdaki başarı, kişisel ilişkiler, kişisel güvenlik, toplumla bağlantılık ve gelecek güvenliğidir. Bu alanlar, genel bir doyum faktörü altında birleşebilmektedir. Avustralya'da ki uygulamalarda ölçeğin güvenilirliğine ilişkin Cronbach Alpha katsayısı .70-.85 arasında, test-tekrar test güvenirligi ise 1-2 haftalık sürede .84 olarak belirtilmektedir. Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985:73)'in Yaşam Doyumu Ölçeği'yle .78 paralel geçerliği vardır (International Wellbeing Group, 2006:6). Türkçe'ye çevrilmesi ve uyarlaması Şimşek (2011), tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada kullanılan Yaşam Alanlarındaki Doyum Ölçeği'nin Türkçe çevirisinin Cronbach Alpha katsayısı .87 ve yaşam doyumunu ölçeği ile paralel geçerliği .75'dir .

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışma, bir ilde bulunan Adliyeler ile İdare Mahkemelerinde çalışan personelle; gönüllülük esasına göre, çalıştıkları birim, hizmet süresi, çalışma saatleri göz önüne alınarak araştırmacı tarafından, uygulanmıştır. Bazı durumlarda ilgili bölüm elemanlarından yönergelere uymak kaydıyla uygulamada destek alınmıştır. Elde edilen veriler, tek tek incelenerek hatalı ya da yönergelere uygun doldurulmayanlar çıkarılmıştır. Kalan 505 veri SPSS 22.0 programına girilerek adliye çalışanlarının demografik verilerini analiz etmek için betimsel İstatistikler kullanılmıştır. Adliye çalışanlarının kişisel özellikleri (cinsiyet, medeni hal, çocuk durumu, yaş, eğitim seviyesi, hobi durumu) ile mesleki özelliklerinin (unvan, hizmet süresi, çalıştığı birim,

haftalık mesai saati, mesleği seçme nedeni ve meslekte değiştirmek istediği husus) onların sahip olduğu mesleki tükenmişlik (duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı), iş doyumunu ve yaşam doyumuna etkisini incelemek için en uygun yöntemi belirlemek üzere normallik testi yapılmıştır. 50 den büyük gruplar için Kolmogorov-Smirnov, 50 den daha az boyuttaki gruplar için Shapiro-Wilk normallik analizi sonuçları dikkate alınmıştır (Bakınız: Ekler) Normal dağılıma sahip ikili değişkenlerin etkisi bağımsız örneklemlili t-testi ile normal dağılıma sahip olmayan ikili değişkenlerin etkisi Mann – Whitney U testi ile normal dağılıma sahip çoklu değişkenlerin etkisi tek yönlü varyans analizi ile normal dağılıma sahip olmayan çoklu değişkenlerin etkisi Kruskal Wallis testi ile incelenmiştir. Kişisel demografik özelliklerle mesleki demografik özellikler arasındaki ilişkiler Pearson ki Kare testi ile analiz edilmiştir (Bütün analizlerde anlamlılık seviyesi $p < 0.05$ alınmıştır).

3. Bulgular

3.1. Betimleyici İstatistikler

Bu bölüm çalışmaya katılan adliye personelinin kişisel özellikleri (cinsiyet, medeni hal, çocuk durumu, yaş, eğitim durumu ve hobi durumu) ile mesleki özelliklerini (unvan, hizmet süresi, birim, haftalık mesai saati, mesleği seçme nedeni ve meslekte değiştirmek istediği husus) betimleyici istatistiksel olarak sırasıyla Tablo 1 ve Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 1: Kişisel Demografik Faktörlerin Betimleyici İstatistikleri

Demografik Değişkenler		Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Cinsiyet	Kadın	272	53,9	53,9
	Erkek	233	46,1	100,0
Medeni Hal	Bekâr	167	33,1	33,1
	Evli	306	60,6	93,7
	Diğer (Dul, Boşanmış)	32	6,3	100,0
Çocuk	Yok	218	43,2	43,2
	Var	287	56,8	100,0
Yaş	24 yaş ve altı	54	10,7	10,7
	25-28 yaş	108	21,4	32,1
	29-32 yaş	104	20,6	52,7
	33-36 yaş	80	15,8	68,5
	37-40 yaş	43	8,5	77,0
	41-44 yaş	36	7,1	84,2
	45 yaş ve üzeri	80	15,8	100,0

Eğitim	Lise	110	21,8	21,8
	MYO	164	32,5	54,3
	Lisans ve üzeri	231	45,7	100,0
Hobi	Yok	259	51,3	51,3
	Var	246	48,7	100,0

Tablo 1'e göre çalışmaya katılan adliye personelinin yarısından biraz fazlasını (%53,9) kadınlar; büyük çoğunluğu (%60,6) evli çalışanlar; yarısından biraz fazlasını (%56,8) çocuk sahibi olanlar; çoğunluğunu (%42) 25-32 yaş arasında olanlar; çoğunluğunu (%45,7) lisans ve üzeri eğitime sahip olanlar ve yarısından daha az fazlasını (%51,3) bir hobiyeye sahip olmayanlar oluşturmaktadır.

Tablo 2: Mesleki Demografik Faktörlerin Betimleyici İstatistikleri

Demografik Değişkenler		Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Unvan	Yazı İşleri Müdürü	58	11,5	11,5
	Zabıt Kâtibi	352	69,7	81,2
	Mübaşir	47	9,3	90,5
	Diğer	48	9,5	100,0
Hizmet Süresi	0-2 yıl	110	21,8	21,8
	3-5 yıl	120	23,8	45,5
	6-8 yıl	71	14,1	59,6
	9-11 yıl	64	12,7	72,3
	12-17 yıl	49	9,7	82,0
	18 yıl ve üzeri	91	18,0	100,0
Birim	Ceza Mahkemeleri	147	29,1	29,1
	Hukuk Mahkemeleri	120	23,8	52,9
	İcra Mahkemeleri	15	3,0	55,8
	İcra Müdürlükleri	45	8,9	64,8
	Savcılık Kalem	108	21,4	86,1
	Diğer	70	13,9	100,0
Haftalık Mesai	40-49 saat	412	81,6	81,6
	50-59 saat	73	14,5	96,0
	60 saat ve üstü	20	4,0	100,0
	Kendi İsteği	183	36,2	36,2

Adalet Bakanlığına Bağlı Kurumlarda Çalışan Personelin Yaşadığı Tükenmişlik, İş Doyumu ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkilerin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

Mesleği Seçme Nedeni	Aile İsteği/ Prestij/ Ekonomik	239	7,7	44,0
	Başka Şans Yok	205	40,6	84,6
	Diğer	78	15,4	100,0
Meslekte Değiştirmek İsteddiği Husus	Çalışma Saatleri	17	3,4	3,4
	Ekonomik Koşul	210	41,6	45,0
	Arkadaşlık İlişkisi/ Toplumsal Bakış	20	4,0	48,9
	Yükselme Koşulları	42	8,3	57,2
	Amir-Memur İlişkisi	197	39,0	96,2
	Hiçbir şey	19	3,8	100,0

Tablo. 2'ye göre araştırmaya katılanların mesleki özellikleri incelendiğinde: katılanların çoğunun zabıt kâtabi oldukları (%69,7); ceza veya hukuk mahkemelerinde çalışan (sırasıyla %29,1 ve %23,8); haftalık 40-49 saat mesaiye sahip (%81,6); çalıştığı mesleği başka şansı olmadığı için veya kendi isteğiyle seçen (sırasıyla %40,6 ve %36,2) ve çalıştığı meslekte ekonomik koşulları veya amir-memur ilişkilerini değiştirmek istedikleri (sırasıyla %41,6 ve %39,0) görülmektedir.

3.2. Hipotez testleri

Adliye çalışanlarının demografik özelliklerinin (cinsiyet, medeni hal, çocuk durumu, yaş, eğitim seviyesi, hobi durumu, unvan, hizmet süresi, çalıştığı birim, haftalık mesai saati, mesleği seçme nedeni ve meslekte değiştirmek istediği husus) onların yaşam doyumları, iş doyumları ve mesleki tükenmişliklerine olan etkisi; çalışanların kişisel demografik özellikleriyle (cinsiyet, medeni hal, çocuk durumu, yaş, eğitim seviyesi, hobi durumu) mesleki demografik özellikleri (unvan, hizmet süresi, çalıştığı birim, haftalık mesai saati, mesleği seçme nedeni ve meslekte değiştirmek istediği husus) arasındaki ilişkiler hipotez testleriyle incelenmektedir.

3.2.1. Demografik Özelliklerin Mesleki Tükenmişlik, İş Doyumu ve Yaşam Doyumuna Etkisine Yönelik Testler

Normal dağılıma sahip ikili değişkenlerin etkisi bağımsız örnekleme t-testi ile normal dağılıma sahip olmayan ikili değişkenlerin etkisi Mann – Whitney U testi ile normal dağılıma sahip çoklu değişkenlerin etkisi tek yönlü varyans analizi ile normal dağılıma sahip olmayan çoklu değişkenlerin etkisi Kruskal Wallis testi ile incelenmiştir.

3.2.2. Kişisel Özelliklerin Mesleki Tükenmişlik, İş Doyumu ve Yaşam Doyumuna Etkisine Yönelik Testler

Normallik Testi sonuçlarına göre, adliye çalışanlarının cinsiyetlerinin, çocuk ve hobi durumlarının onların sahip olduğu duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı ve yaşam

doyumunu seviyelerine etkisi Mann – Whitney U testi ile iş doyumunu seviyelerine etkisi bağımsız örneklemeli t-testi ile analiz edilmiştir. Çalışanların medeni durumlarının onların sahip olduğu duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı ve yaşam doyumunu seviyelerine etkisi Kruskal Wallis testi ile iş doyumunu seviyelerine etkisi tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Çalışanların yaşlarının onların sahip olduğu duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı seviyelerine etkisi Kruskal Wallis testi ile iş ve yaşam doyumunu seviyelerine etkisi tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Çalışanların eğitim seviyelerinin onların sahip olduğu duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı, iş ve yaşam doyumunu seviyelerine etkisi Kruskal Wallis testi ile incelenmiştir. Yapılan testleri sonucunda elde edilen anlamlılık değerleri (p-değeri) Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3:Kişisel Özelliklerin Mesleki Tükenmişlik, İş Doyumu ve Yaşam Doyuma Etkisi: p-Değerleri

Demografik Faktör	Sig.				
	Duygusal Tükenme	Duyarsızlaşma	Kişisel Başarı	İş Doyumu	Yaşam Doyumu
Cinsiyet	0,304 ^a	0,916 ^a	0,746 ^a	0,824 ^b	0,084 ^a
Medeni Hal	0,653 ^c	0,002 ^{c*}	0,910 ^c	0,329 ^d	0,694 ^c
Çocuk	0,062 ^a	0,000 ^{a*}	0,770 ^a	0,066 ^b	0,741 ^a
Yaş	0,353 ^c	0,024 ^{c*}	0,027 ^{c*}	0,006 ^{d*}	0,576 ^d
Eğitim	0,960 ^c	0,519 ^c	0,235 ^c	0,879 ^c	0,491 ^c
Hobi	0,009 ^{a*}	0,305 ^a	0,002 ^{a*}	0,072 ^b	0,000 ^{a*}

* p<0.05, anlamlı ilişki

a: Mann – Whitney U testi ile elde edilmiştir.

b: Bağımsız Örneklemeli t-testi ile elde edilmiştir.

c: Kruskal Wallis testi ile elde edilmiştir.

d: Tek Yönlü Varyans Analizi ile elde edilmiştir.

Adliye çalışanların kişisel özelliklerinin onların sahip oldukları duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı, iş ve yaşam doyumunu seviyelerine etkisi araştırıldığında çalışanların medeni durumlarının duyarsızlaşma seviyelerini; çocuk sahibi olma durumlarının duyarsızlaşma seviyelerini; yaşlarının duyarsızlaşma, kişisel başarı ve iş doyumunu seviyelerini; hobi sahibi olma durumlarının duygusal tükenme, kişisel başarı ve yaşam doyumları seviyelerini etkilediği görülmektedir. Cinsiyet ve eğitim durumlarının araştırmaya konu olan mesleki tükenmişlik, iş ve yaşam doyumunu seviyelerine etki etmediği anlaşılmaktadır. Etkili faktörlerin detayları Tablo 4, 5, 6 ve-7 de belirtilmektedir.

Tablo 4: Çalışanların Medeni Durumunun Duyarsızlaşma Seviyelerine Etkisi

Medeni Hal	N	\bar{X}	SS
Bekâr	167	10,44	6,66
Evli	306	8,46	6,98
Diğer (Dul/Boşanmış)	32	11,18	8,05

Adliye çalışanlarının medeni durumları incelendiğinde duyarsızlaşma seviyeleri en yüksek olan grubun boşanmış/dul olanların olduğu (ortalama 11,18) görülürken en düşük olan grubun evliler olduğu (ortalama 8,46) görülmektedir.

Tablo 5: Çalışanların Çocuk Durumunun Duyarsızlaşma Seviyelerine Etkisi

Çocuk Durumu	N	\bar{X}	SS
Yok	218	10,70	10,70
Var	287	8,21	8,21

Adliye çalışanlarının çocuk durumları incelendiğinde çocuk sahibi olmayanların çocuk sahibi olanlara göre daha yüksek duyarsızlaşma seviyesine sahip olduğu (sırasıyla ortalamalar 10,70 ve 8,21 ortalamalı ile) görülmektedir.

Tablo 6: Çalışanların Yaşlarının Duyarsızlaşma, Kişisel Başarı ve İş Doyumu Seviyelerine Etkisi

Yaş	N	Duyarsızlaşma		Kişisel Başarı		İş Doyumu	
		\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS
24 yaş ve altı	54	11,25	6,39	29,07	10,49	37,42	17,71
25-28 yaş	108	10,14	6,72	29,81	10,58	39,00	14,32
29-32 yaş	104	10,69	6,88	30,10	9,02	35,65	15,53
33-36 yaş	80	8,41	7,35	30,51	9,64	34,40	16,13
37-40 yaş	43	9,16	6,89	30,95	9,39	33,32	16,37
41-44 yaş	36	6,69	6,47	31,52	10,27	42,13	15,79
45 yaş ve üzeri	80	7,10	7,11	34,50	10,10	42,57	14,58

Adliye çalışanlarının yaşları incelendiğinde orta yaş grubunun (41+) en düşük duyarsızlaşma seviyelerine sahip olduğu görülürken, gençlerde (24-) duyarsızlaşmanın en fazla olduğu görülmektedir. Çalışanların kişisel başarı seviyeleri yaşları arttıkça artmaktadır. İş doyumu

seviyesi açısından, en yüksek doyuma 45 yaş ve üzeri çalışanlar sahipken en az doyuma 37-40 yaş arasındakiler sahip olmaktadır.

Tablo 7: Çalışanların Hobi Durumunun Duygusal Tükenme, Kişisel Başarı ve Yaşam Doyumu Seviyelerine Etkisi

Hobi Durumu	N	Duygusal Tükenme		Kişisel Başarı		Yaşam Doyumu	
		\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS
Yok	259	27,74	13,58	29,52	10,42	53,16	18,17
Var	246	24,82	14,38	32,28	9,35	59,58	17,47

Adliye çalışanlarının hobi sahibi olmalarının onların duygusal tükenme, kişisel başarı ve yaşam doyumu seviyelerini olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Hobi sahibi adliye çalışanlarının daha düşük seviyede duygusal tükenmeye ve daha yüksek seviyede kişisel başarı ve yaşam doyumuna sahip oldukları anlaşılmaktadır.

3.2.3. Mesleki Özelliklerin Mesleki Tükenmişlik, İş Doyumu ve Yaşam Doyumuna Etkisine Yönelik Testler

Normallik Testi sonuçlarına göre, adliye çalışanlarının unvanlarının onların sahip olduğu duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı, iş ve yaşam doyumu seviyelerine etkisi Kruskal Wallis testi ile analiz edilmiştir. Çalışanların hizmet süreleri, çalıştıkları birim, haftalık mesai saatleri ile mesleği seçme nedenlerinin onların duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı ve yaşam doyumu seviyelerine etkisi Kruskal Wallis testi ile iş doyumu seviyelerine etkisi tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Çalışanların mesleklerinde en çok değiştirmek istedikleri hususun onların duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve iş doyumu seviyelerine etkisi Kruskal Wallis testi ile yaşam doyumu seviyelerine etkisi tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Yapılan testleri sonucunda elde edilen anlamlılık değerleri (p-değeri) Tablo 8'de belirtilmektedir.

Tablo 8: Mesleki Özelliklerin Mesleki Tükenmişlik, İş Doyumu ve Yaşam Doyuma Etkisi: p-değerleri

Demografik Faktör	Duygusal Tükenme	Duyarsızlaşma	Sig.		
			Kişisel Başarı	İş Doyumu	Yaşam Doyumu
Unvan	0,000 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,008 ^{a*}	0,002 ^{a*}	0,021 ^{a*}
Hizmet Süresi	0,182 ^a	0,001 ^{a*}	0,028 ^{a*}	0,000 ^{b*}	0,553 ^a
Birim	0,000 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,039 ^{a*}	0,000 ^{b*}	0,001 ^{a*}
Haftalık Mesai	0,419 ^a	0,188 ^a	0,955 ^a	0,068 ^b	0,056 ^a

Adalet Bakanlığına Bağlı Kurumlarda Çalışan Personelin Yaşadığı Tükenmişlik, İş Doyumu ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkilerin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

Seçme Nedeni	0,000 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,114 ^a	0,000 ^{b*}	0,000 ^{a*}
Husus	0,000 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,629 ^a	0,000 ^{a*}	0,002 ^{b*}

* p<0.05, anlamlı ilişki

a:Kruskal Wallis testi ile elde edilmiştir.

b:Tek Yönlü Varyans Analizi ile elde edilmiştir.

Adliye çalışanların mesleki özelliklerinin onların sahip oldukları duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı, iş ve yaşam doyumu seviyelerine kişisel özelliklerine göre daha fazla etkili olduğu görülmektedir. Çalışanların unvanları ve bağlı olduğu birim, duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı, iş ve yaşam doyumu seviyelerinin tamamına etkili olmaktadır. Hizmet süreleri duyarsızlaşma, kişisel başarı ve iş doyumu seviyelerini etkilemektedir. Mesleği seçme nedenleri ve meslekte en çok değiştirmek istedikleri husus onların duygusal tükenme, duyarsızlaşma, iş ve yaşam doyumunu etkilerken; haftalık çalışma saatleri bu çalışmaya konu olan mesleki tükenmişlik, iş ve yaşam doyumu seviyelerinden hiçbirini etkilememektedir. Etkili faktörlerin detayları Tablo. 9,10,11,12 ve13'te belirtilmiştir.

Tablo 9: Çalışanların Unvanlarının Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarı, İş ve Yaşam Doyumu Seviyelerine Etkisi

Unvan	N	Duygusal Tükenme		Duyarsızlaşma		Kişisel Başarı		İş Doyumu		Yaşam Doyumu	
		\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS
Yazı İşleri Müdürü	58	24,03	13,30	6,55	5,50	34,03	9,34	41,84	16,34	58,32	16,67
Zabit Kâtabi	352	27,54	13,30	10,00	6,91	30,48	9,47	36,59	14,66	56,04	17,99
Mübaşir	47	28,74	17,28	10,76	7,94	28,40	11,58	35,00	18,82	50,27	19,49
Diğer	48	17,72	13,70	5,93	6,76	32,25	12,05	43,66	18,06	61,58	17,77

Adliye çalışanlarının unvanlarının etkisi incelendiğinde duygusal tükenme ve duyarsızlaşma seviyeleri en yüksek olanların mübaşir unvanına (sırasıyla ortalamalar 28,74 ve 10,76), en az olanların diğer unvanlara (sırasıyla ortalamalar 17,72 ve 5,93) sahip olduğu görülmektedir. Kişisel başarı seviyeleri en yüksek olanlar yazı işleri müdürleri iken (ortalama=34,03) en düşük olanlar mübaşirler olarak (ortalama=28,40) ortaya çıkmıştır. İş ve yaşam doyumu en yüksek grup diğer unvana sahip olanlar iken (sırasıyla ortalamalar 43,66 ve 61,58), en düşük grup mübaşirlerdir (sırasıyla ortalamalar 35,00 ve 50,27).

Tablo 10: Çalışanların Hizmet Sürelerinin Duyarsızlaşma, Kişisel Başarı ve İş Doyumu Seviyelerine Etkisi

Hizmet Süresi	N	Duyarsızlaşma		Kişisel Başarı		İş Doyumu	
		\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS
0-2 yıl	110	9,91	6,52	30,99	9,70	40,90	15,77
3-5 yıl	120	10,24	6,85	29,38	10,14	36,75	16,13
6-8 yıl	71	10,74	7,53	29,26	9,80	31,33	14,25
9-11 yıl	64	9,32	7,27	30,96	9,34	35,15	14,73
12-17 yıl	49	7,48	6,61	32,08	9,92	36,53	16,27
18 yıl ve üzeri	91	7,08	6,87	33,19	10,53	42,58	15,01

Adliye çalışanlarının hizmet sürelerinin etkisi incelendiğinde duyarsızlaşma seviyesi en yüksek olan grubun 6-8 yıl hizmet süresine sahip olanlar (ortalama = 10,74) olduğu görülürken en düşük olan grubun 18 yıl ve üzeri olanlar (ortalama=7,08) olduğu görülmektedir. Kişisel başarı ve iş doyumu seviyeleri en yüksek olanlar 18 yıl ve üzeri hizmet süresine sahip olanlar (sırasıyla ortalamalar 33,19 ve 42,58) iken en düşük olanlar 6-8 yıl hizmet süresine sahip olanlardır (sırasıyla ortalamalar 29,26 ve 31,33).

Tablo 11: Çalışanların Birimlerinin Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarı, İş ve Yaşam Doyumu Seviyelerine Etkisi

Birim	N	Duygusal Tükenme		Duyarsızlaşma		Kişisel Başarı		İş Doyumu		Yaşam Doyumu	
		\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS
Ceza Mahkemeleri	147	29,61	13,80	10,79	7,07	28,90	10,16	34,00	15,91	52,82	18,20
Hukuk Mahkemeleri	120	26,40	13,79	8,78	6,67	31,04	8,82	40,12	15,52	57,50	16,39
İcra Mahkemeleri	15	24,66	19,07	9,66	8,01	31,80	12,47	35,13	21,44	56,86	20,33
İcra Müdürlükleri	45	34,62	12,35	10,77	7,47	33,33	8,91	30,42	14,58	49,44	20,04
Savcılık Kalemi	108	23,97	11,06	9,61	6,69	31,54	9,40	40,13	12,91	58,74	17,06
Diğer	70	17,91	14,11	5,47	6,05	31,85	12,04	42,94	16,46	62,02	18,33

Adliye çalışanlarının çalıştıkları birimin etkisi incelendiğinde duygusal tükenme seviyesi en yüksek olanlar icra müdürlüklerinde çalışırken (ortalama=34,62), en düşük olanlar diğer birimlerde çalışmaktadır (ortalama=17,91). Duyarsızlaşma seviyeleri en çok olanlar ceza mahkemelerinde çalışanlar (ortalama=10,79), en az olanlar diğer birimlerde çalışanlardır (ortalama=5,47). Kişisel başarı seviyesi göz önüne alındığında en yüksek seviyeye İcra Müdürlüklerinde çalışanların sahip oldukları görülürken (ortalama=33,33), en az seviyeye ceza mahkemelerinde çalışanların sahip olduğu (ortalama=28,90) görülmektedir. İş ve yaşam doyumu açısından en yüksek seviyeye diğer birimlerde (sırasıyla ortalamalar 42,94 ve 62,02) çalışanlar sahipken, en düşük seviyeye icra müdürlüklerinde çalışanlar (sırasıyla ortalamalar 30,42 ve 49,44) sahiptir.

Tablo 12: Çalışanların Mesleği Seçme Nedenlerinin Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, İş ve Yaşam Doyumu Seviyelerine Etkisi

Mesleği Seçme Nedeni	N	Duygusal Tükenme		Duyarsızlaşma		İş Doyumu		Yaşam Doyumu	
		\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS
Kendi İsteği	183	21,26	13,09	7,85	6,33	42,27	15,29	59,57	16,93
Aile İsteği/Prestij/ Ekonomik Nedenler	39	28,05	13,78	9,53	7,28	38,84	14,64	58,74	16,48
Başka Şans Yok	205	30,80	14,24	10,93	7,25	33,59	15,81	52,16	19,45
Diğer	78	25,53	11,74	8,20	6,96	37,33	14,73	58,23	15,88

Adliye çalışanlarının mesleği seçme nedenlerinin etkisi incelendiğinde duygusal tükenme ve duyarsızlaşma seviyeleri en yüksek olanların (sırasıyla ortalamalar 30,80 ve 10,93) mesleklerini başka şansları olmadıkları için seçenler oldukları gözlemlenirken; en düşük olanların (sırasıyla ortalamalar 21,26 ve 7,85) mesleklerini kendi istekleriyle seçenler olduğu görülmektedir. Bezer şekilde iş ve yaşam doyumu seviyeleri en yüksek olanlar (Sırasıyla ortalamalar 42,27 ve 59,57) mesleklerini kendi istekleriyle seçenlerken en düşük olanlar (Sırasıyla ortalamalar 33,59 ve 52,16) mesleklerini başka şansları olmadıklarından seçenlerdir.

Tablo 13: Çalışanların Meslekte En çok Değiştirmek İstedikleri Hususun Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, İş ve Yaşam Doyumuna Etkisi

Değiştirilmek İstenilen Husus	N	Duygusal Tükenme		Duyarsızlaşma		İş Doyumu		Yaşam Doyumu	
		\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS
Çalışma Saatleri	17	29,82	12,44	9,88	7,04	43,11	11,48	59,76	16,49
Ekonomik Koşul	210	25,57	13,52	8,73	7,04	37,74	15,13	55,96	17,36
Arkadaşlık İlişkisi/Toplumsal Bakış	20	23,65	11,90	7,10	5,35	41,65	18,41	51,90	21,91
Yükselme Koşulları	42	20,09	12,79	6,73	6,92	44,50	12,85	62,26	14,05
Amir-Memur İlişkisi	197	29,86	14,01	10,91	6,93	33,54	15,07	54,28	18,98
Hiçbir şey	19	11,36	10,46	6,00	5,44	56,78	16,54	69,15	14,69

Adliye çalışanlarının mesleklerinde en çok değiştirmek istedikleri hususun etkisi incelendiğinde amir-memur ilişkilerini değiştirmek isteyenler en yüksek seviyede duygusal tükenme ve duyarsızlaşma sahipken (sırasıyla ortalamalar 29,86 ve 14,01) hiçbir şeyi değiştirmek isteyenler en az seviyelere (sırasıyla 11,36 ve 6,00) sahiptir. İş doyumuna seviyeleri en yüksek olanlar hiçbir şey değiştirmek isterken (ortalama=56,78) en düşük olanlar amir-memur ilişkilerini değiştirmek isteyenlerdir (ortalama=33,54). Yaşam doyumuna açısından en yüksek seviyeye mesleklerinde hiçbir şeyi değiştirmek isteyenler (ortalama=69,15) sahipken en düşük seviyeye arkadaşlık ilişkileri/toplumsal bakışı değiştirmek isteyenler (ortalama=51,90) sahiptir.

3.2.4. Adliye Çalışanlarının Kişisel Özellikleriyle Mesleki Özellikleri Arasındaki İlişkilere Yönelik Testler

Çalışanların kişisel demografik özellikleriyle (cinsiyet, medeni hal, çocuk durumu, yaş, eğitim seviyesi, hobi durumu) mesleki demografik özellikleri (unvan, hizmet süresi, çalıştığı birim, haftalık mesai saati, mesleği seçme nedeni ve meslekte değiştirmek istediği husus) arasındaki

Adalet Bakanlığına Bağlı Kurumlarda Çalışan Personelin Yaşadığı Tükenmişlik, İş Doyumu ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkilerin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

İlişkiler Pearson ki Kare testi ile analiz edilmiş, test sonuçlarının anlamlılık değerleri (p-değeri) Tablo.14’te gösterilmektedir.

Tablo 14: Çalışanların Kişisel Özellikleri ile Mesleki Özellikleri Arasındaki İlişkiler: p-değerleri

	Unvan	Hizmet Süresi	Birimi	Mesai Saati	Seçme Nedeni	Değiştirmek İsteddiği Husus
Cinsiyet	0,014*	0,202	0,293	0,364	0,336	0,006*
Medeni Durum	0,003*	0,000*	0,003*	0,862	0,914	0,339
Çocuk	0,000*	0,000*	0,068	0,794	0,709	0,017*
Yaş	0,000*	0,000*	0,036*	0,962	0,121	0,000*
Eğitim	0,000*	0,000*	0,961	0,522	0,121	0,114
Hobi	0,299	0,007*	0,078	0,134	0,054	0,241

* p<0.05, anlamlı ilişki

Mesleki özelliklerden “unvan ”la kişisel özelliklerden cinsiyet, medeni hal, çocuk durumu, yaş ve eğitim arasındaki ilişkiler anlamlı olarak tespit edilmiş; “hizmet süresi” ile medeni hal, çocuk durumu, yaş, eğitim ve hobi durumu arasındaki ilişkiler anlamlı bulunmuş; “birim” ile medeni hal ve yaş arasındaki ilişkiler anlamlı bulunmuş; “meslekte değiştirilmek istenilen husus” ile cinsiyet, çocuk durumu ve yaş arasındaki ilişkiler anlamlı görülmüştür. Çalışanların “mesai saatleri” ile “mesleği seçme nedenlerinin kişisel özelliklerle bir ilişkisi saptanamamıştır. Anlamlı bulunan ilişkilerden bazılarının detayları Tablo.15, 16, 17, 18, 19 ve 20’de gösterilmektedir.

Tablo 15: Çalışanların Cinsiyet ve Unvan Çapraz Tablosu.

		Unvan				
		Yazı İşleri				Toplam
		Müdürü	Zabıt Kâtibi	Mübaşir	Diğer	
Kadın	Sayı	27	206	19	20	272
	% Cinsiyet	9,9%	75,7%	7,0%	7,4%	100,0%
Erkek	Sayı	31	146	28	28	233
	% Cinsiyet	13,3%	62,7%	12,0%	12,0%	100,0%
Toplam	Sayı	58	352	47	48	505

% Cinsiyet 11,5% 69,7% 9,3% 9,5% 100,0%

Cinsiyet*Unvan çapraz tablosu göre kadınlar en çok zabıt katibi (%75,7) en az mübaşir (%7,0) unvanlarıyla çalışırken erkekler en çok zabıt katibi (%62,7) en az mübaşir ve diğer unvanlarda (%12) çalışmaktadır.

Tablo 16: Çalışanların Yaş ve Unvan Çapraz Tablosu.

		Unvan				
		Yazı İşleri Müdürü	Zabıt Kâtibi	Mübaşir	Diğer	Toplam
24 yaş ve altı	Sayı	1	41	7	5	54
	% Yaş Grup	1,9 %	75,9 %	13,0 %	9,3 %	100,0 %
25-28 yaş	Sayı	0	95	6	7	108
	% Yaş Grup	0,0 %	88,0 %	5,6 %	6,5 %	100,0 %
29-32 yaş	Sayı	3	85	11	5	104
	% Yaş Grup	2,9 %	81,7 %	10,6 %	4,8 %	100,0 %
Yaş Grup 33-36 yaş	Sayı	8	60	6	6	80
	% Yaş Grup	10,0 %	75,0 %	7,5 %	7,5 %	100,0 %
37-40 yaş	Sayı	8	30	3	2	43
	% Yaş Grup	18,6 %	69,8 %	7,0 %	4,7 %	100,0 %
41-44 yaş	Sayı	9	17	4	6	36
	% Yaş Grup	25,0 %	47,2 %	11,1 %	16,7 %	100,0 %
45 yaş ve üzeri	Sayı	29	24	10	17	80
	% Yaş Grup	36,3 %	30,0 %	12,5 %	21,3 %	100,0 %
Toplam	Sayı	58	352	47	48	505
	% Yaş Grup	11,5 %	69,7 %	9,3 %	9,5 %	100,0 %

Yaş ve Unvan çapraz tablosuna göre çalışanın yaşı arttıkça müdür gibi unvanlarda çalışma oranının arttığı görülmektedir.

Tablo 17: Çalışanların Eğitim ve Unvan Çapraz Tablosu

	Unvan	Toplam
--	-------	--------

Adalet Bakanlığına Bağlı Kurumlarda Çalışan Personelin Yaşadığı Tükenmişlik, İş Doyumu ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkilerin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

			Yazı İşleri Müdürü	Zabıt Kâtibi	Mübaşir	Diğer	
Eğitim Durumu	Lise	Sayı	3	66	23	18	110
		% Eğitim	2,7%	60,0%	20,9%	16,4%	100,0%
	MYO	Sayı	21	117	12	14	164
		% Eğitim	12,8%	71,3%	7,3%	8,5%	100,0%
	Lisans ve üzeri	Sayı	34	169	12	16	231
		% Eğitim	14,7%	73,2%	5,2%	6,9%	100,0%
	Toplam	Sayı	58	352	47	48	505
		% Eğitim	11,5%	69,7%	9,3%	9,5%	100,0%

Eğitim ve Unvan çapraz tablosuna göre çalışanın eğitim seviyesi arttıkça müdür ve mübaşir unvanlarıyla çalışma oranları artarken; zabıt kâtibi ve diğer unvanlar adı altında çalışma oranları azalmaktadır.

Tablo 18: Çalışanların Yaş ve Birim Çapraz Tablosu

		Birim						Toplam	
		Ceza Mebk.	Hukuk Mebkeme	İcra Mebke	İcra Müdürl.	Savcılık Kalemi	Diğer		
Yaş Grupları	24 yaş ve altı	Sayı	18	15	1	4	13	3	54
		% Yaş	33,3 %	27,8 %	1,9 %	7,4 %	24,1 %	5,6 %	100,0
	25-28 yaş	Sayı	34	23	3	1	35	12	108
		% Yaş	31,5 %	21,3 %	2,8 %	0,9 %	32,4 %	11,1%	100,0
	29-32 yaş	Sayı	34	24	4	8	21	13	104
		% Yaş	32,7 %	23,1 %	3,8 %	7,7 %	20,2 %	12,5%	100,0
	33-36 yaş	Sayı	20	20	2	10	15	13	80
		% Yaş	25,0 %	25,0 %	2,5 %	12,5 %	18,8 %	16,3%	100,0
	37-40 yaş	Sayı	10	13	1	5	11	3	43
		% Yaş	23,3 %	30,2 %	2,3 %	11,6 %	25,6 %	7,0%	100,0
	41-44 yaş	Sayı	12	8	2	4	3	7	36
		% Yaş	33,3 %	22,2 %	5,6 %	11,1 %	8,3 %	19,4%	100,0
	45 yaş ve üzeri	Sayı	19	17	2	13	10	19	80
		% Yaş	23,8 %	21,3 %	2,5 %	16,3 %	12,5 %	23,8%	100,0
	Toplam	Sayı	147	120	15	45	108	70	505
		% Yaş Grup	29,1 %	23,8 %	3,0 %	8,9 %	21,4 %	13,9%	100,0 %

Yaş ve Birim çapraz tablosuna göre çalışanlar en yüksek oranda Ceza ve Hukuk Mahkemelerinde çalışırken, en oranlarda icra mahkemeleri ve müdürlüklerinde çalışmaktadırlar.

Tablo 19: Çalışanların Cinsiyet ve Meslekte En çok Değiştirmek İstedikleri Husus Çapraz Tablosu

		Husus							
		Çalışma Saatleri	Ekonomik Koşul	Arkadaşlık İlişkisi/ Toplumsal Bakış	Yükselme Koşulları	Amir-Memur İlişkisi	Hiçbir şey	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	Sayı	9	99	14	27	118	5	272
	% Cinsiyet	3,3 %	36,4 %	5,1 %	9,9 %	43,4 %	1,8 %	100,0 %	
Cinsiyet	Erkek	Sayı	8	111	6	15	79	14	233
	% Cinsiyet	3,4 %	47,6 %	2,6 %	6,4 %	33,9 %	6,0 %	100,0 %	
Toplam		Sayı	17	210	20	42	197	19	505
		% Cinsiyet	3,4 %	41,6 %	4,0 %	8,3 %	39,0 %	3,8 %	100,0 %

Kadın çalışanların çoğu (%43,4) mesleklerinde en çok amir-memur ilişkisini en azı (%1,8) hiçbir şeyi değiştirmek isterken; erkek çalışanların en çoğu (%47,6) mesleklerinde en çok ekonomik koşulları en azı (%2,6) arkadaşlık ilişkileri/toplumsal bakışı değiştirmek istemektedir.

Tablo 20: Çalışanların Çocuk ve Meslekte En çok Değiştirmek İstedikleri Husus Çapraz Tablosu

		Hususlar							
		Çalışma Saatleri	Ekonomik Koşul	Arkadaşlık İlişkisi/ Toplumsal Bakış	Yükselme Koşulları	Amir-Memur İlişkisi	Hiçbir şey	Toplam	
Çocuk	Yok	Sayı	11	77	7	14	100	9	218
	% Çocuk	5,0 %	35,3 %	3,2 %	6,4 %	45,9 %	4,1 %	100,0 %	
Çocuk	Var	Sayı	6	133	13	28	97	10	287
	% Çocuk	2,1 %	46,3 %	4,5 %	9,8 %	33,8 %	3,5 %	100,0 %	
Toplam		Sayı	17	210	20	42	197	19	505
		% Çocuk	3,4 %	41,6 %	4,0 %	8,3 %	39,0 %	3,8 %	100,0 %

Çocuk sahibi çalışanlar mesleklerinde en çok (%46,3) ekonomik koşulları en az (%2,1) çalışma saatlerini değiştirmek isterken; çocuk sahibi olmayanlar mesleklerinde en çok (%45,9) amir-memur ilişkisini en az (%3,2) arkadaşlık ilişkisi/toplumsal bakışı değiştirmek istemektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada adliyede çalışan personellerin demografik özelliklerinin (cinsiyet, medeni hal, çocuk durumu, yaş, eğitim seviyesi, hobi durumu, unvan, hizmet süresi, çalıştığı birim, haftalık mesai saati, mesleği seçme nedeni ve meslekte değiştirmek istediği husus) tükenmişlik, iş doyum ve yaşam doyum seviyelerine olan etkisi incelenmiş olup, kişisel özelliklerle (cinsiyet, medeni hal, çocuk durumu, yaş, eğitim seviyesi, hobi durumu) mesleki özellikler (unvan, hizmet süresi, çalıştığı birim, haftalık mesai saati, mesleği seçme nedeni ve meslekte değiştirmek istediği husus) arasındaki ilişkiler araştırılmıştır.

Buna göre çalışanların kişisel özelliklerinden “medeni durumları” ile “çocuk sahibi olma durumlarının” duyarsızlaşma seviyelerini; “yaşlarının” duyarsızlaşma, kişisel başarı ve iş doyum seviyelerini; “hobi sahibi olma durumlarının” duygusal tükenme, kişisel başarı ve yaşam doyumları seviyelerini etkilediği görülmektedir. Medeni durum açısından boşanmış/dul olanlar en yüksek duyarsızlaşmaya sahipken bu seviye evlilerde en düşüktür. Yine çocuk sahibi olmanın çalışanların duyarsızlaşma durumunu iyileştirdiği görülmektedir. Orta yaş grubunun (41+) en düşük duyarsızlaşma seviyelerine sahip olduğu görülürken, gençlerde (24-) duyarsızlaşmanın en fazla olduğu görülmektedir. Çalışanların kişisel başarı seviyeleri yaşları arttıkça artmaktadır. İş doyum seviyesi açısından, en yüksek doyuma 45 yaş ve üzeri çalışanlar sahipken en az doyuma 37-40 yaş arasındakiiler sahip olmaktadır. Adliye çalışanlarının hobi sahibi olmalarının onların duygusal tükenme, kişisel başarı ve yaşam doyum seviyelerini olumlu yönde etkilediği görülmektedir.

Adliye çalışanların mesleki özelliklerinin onların sahip oldukları duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı, iş ve yaşam doyum seviyelerine kişisel özelliklerine göre daha fazla etkili olduğu görülmektedir. Çalışanların unvanları ve bağlı olduğu birim; duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı, iş ve yaşam doyum seviyelerinin tamamına etkili olmaktadır. Hizmet süreleri duyarsızlaşma, kişisel başarı ve iş doyum seviyelerini etkilemektedir. Mesleği seçme nedenleri ve meslekte en çok değiştirmek istedikleri husus ile onların duygusal tükenme, duyarsızlaşma, iş ve yaşam doyumunu seviyeleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Mesleki özelliklerden “unvanla kişisel özelliklerden cinsiyet, medeni hal, çocuk durumu, yaş ve eğitim arasındaki ilişkiler anlamlı olarak tespit edilmiş; “hizmet süresi” ile medeni hal, çocuk durumu, yaş, eğitim ve hobi durumu arasındaki ilişkiler anlamlı bulunmuş; “birim” ile medeni hal ve yaş arasındaki ilişkiler anlamlı bulunmuş; “meslekte değiştirilmek istenilen husus” ile cinsiyet, çocuk durumu ve yaş arasındaki ilişkiler anlamlı görülmüştür. Çalışanların “mesai saatleri” ile “mesleği seçme nedenlerinin” kişisel özelliklerle bir ilişkisi saptanmamıştır.

KAYNAKÇA :

AKDOĞAN, M. (2009). *Büyük Ölçekli İşletmelerde Çalışan Ofis İşgörenlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin Kişisel, Örgütsel ve Kişilerarası Faktörlere Göre Yordanması*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.

AKSOY, S. (2012). *Samsun'da Çalışan Polislerin İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin Yapısal Eşitlik Modellemesi ile İncelenmesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

ARSLAN, B. (2010). *Çalışanlarda Çatışma Çözme Yöntemlerinin Tükenmişlik Üzerine Etkisi ve İstanbul Emniyet Müdürlüğünde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

ATAMTÜRK, E. (2010). *Aile Mahkemeleri Uygulamalarında Yaşanan Sorunların Aile Mahkemesi Uzmanlarının Tükenmişlik Düzeylerine ve İş Doyumlarına Etkisi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

AVŞAROĞLU, S., DENİZ, M., KAHRAMAN, A. (2005). Teknik Öğretmenlerde Yaşam Doyumu, İş Doyumu ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14):118.

AY, M. ve AVŞAROĞLU, S. (2010). Muhasebe Çalışanlarının Mesleki Tükenmişlik, İş Doyumu ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, ss. 1170-1181.

BADUROĞLU, G.E. (2010). *Hâkim ve Cumhuriyet Savcılarında Psiko-Somatik Hastalıklar ve Tükenmişlik Sendromu*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

BALTAŞ, A. ve BALTAŞ, Z. (1993). "Stres ve Başa Çıkma Yolları" Remzi Kitapevi, 13. Baskı İstanbul.

CUMMINS, R. A. (2003). Normative life satisfaction: Measurement issues and a homostatic model. *Social Indicators Research*, 64, 225-256.

ÇAM, O. (1992). *Tükenmişlik Envanterinin Geçerlik ve Güvenirliğinin Araştırılması*, VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, ss. 155-160.

ÇAPULCUOĞLU, U. (2012). *Öğrenci Tükenmişliğini Yordamada Stresle Başa Çıkma, Sınav Kaygısı, Akademik Yetkinlik ve Anne-Baba Tutumları Değişkenlerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mersin Üniversitesi, Mersin.

DEMİRKOL, İ. (2006). *Avukatlarda İş Doyumu, Tükenmişlik ve Denetim Odağının Bazı Demografik Değişkenler Bağlamında İncelenmesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mersin Üniversitesi, Mersin.

DALKILIÇ, O.S. (2014). *Çalışma Hayatında Tükenmişlik Sendromu, Tükenmişlikle Mücadele Teknikleri*, Nobel Yayınları, 2. Basım, Ankara.

DIENER, E., EMMONS, R., LARSEN, R. J., ve GRIFFIN, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.

ERDWINS, C. J., BUFFARDI, L. C., CASPER, W. J., O'BRIEN, A. S. (2001). "The Relationship of Women's Role Strain to Social Support, Role Satisfaction, and Self-efficacy", *Family Relations*, Vol.50, No.3, pp. 230-238.

ERGİN, C. (1992). "Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Envanterinin Uyarlanması", 7. *Psikoloji Kongre Kitabı*, Ankara: Psikologlar Derneği Yayınları, ss.143-154.

FREUDENBERGER, H. J. (1974). Staff burnout. *Journal of Social Issue*, 30, 159-165.

GÜNDÜZ, B., ERKAN, Z. ve GOKÇAKAN, N. (2007). Polislerde Tükenmişlik ve Görülen Psikolojik Belirtiler, *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, ss. 283-298.

GÜNDÜZ, B., ÇAPRI, B. ve GOKÇAKAN, Z. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, ss.38-55.

GÜRBÜZ, H. ve KARAPINAR, M. (2014). Bankacılık Sektöründe Çalışanların Tükenmişlik Düzeylerinin Maslach Kriterlerine Göre Ölçülmesi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 10, Sayı 23, ss. 267-278.

GÜRSES, İ. (2006). *Avukatların Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi: Sakarya Örneği*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

HELVACI, İ. ve TURHAN, M. (2013). Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi: Silifke'de Görev Yapan Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, ss.58-68.

INTERNATIONAL WELLBEING GROUP (2013). *Personal wellbeing index-adult (PWI-A): 5th Edition*. Centre on Quality of Life, Deakin University, Melbourne: Australian, ss.1-40.

İLGÜN, E. (2010). *İnfaz Koruma Memurlarının İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.

KAHRAMAN, G., ENGIN, E., DÜLGERLER, Ş. ve OZTÜRK, E. (2011). Hemşirelerde İş Doyumu, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 4 (1), 12-18.

KARASAR, N. (1999). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Nobel Yayıncılık, 9. Basım, Ankara, ss.53-70.

KAVLU, İ. (2008). *Acil Servislerde Çalışan Hemşirelerin Tükenmişlik ve İş Doyumlarının Yaşam Kalitesine Etkisi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.

KAYA, Ş. (2010). *Ankara İlinde Çalışan Polislerin Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.

KAYA, N., KAYA, H., AYIK, S.E., UYGUR, E. (2010). Bir Devlet Hastanesinde Çalışan Hemşirelerde Tükenmişlik, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, ss. 401-419.

KEBAPÇI, A. (2010). *Acil Birimlerde Çalışan Hemşirelerde Çalışma Ortamının Tükenmişlik Düzeylerine Etkisi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

KUTSAL, D. (2009). *Lise öğrencilerinin Tükenmişliklerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

KÜLAHÇI, Ş. (1991). “ Kadının Çalışma Sorunu,” *Milli Eğitim Vakfı Dergisi*, Sayı 22.

MASLACH, C. (Eds.) (1981). *The burnout syndrome*, pp. 30-53. Park Ridge, IL: London House.

MASLACH, C. ve JACKSON, S.E. (1981). “The Measurement of Experienced Burnout”, *Journal of Occupational Behaviour*, Vol: 2, pp. 99–113.

NALBANT, A. ve AKMAN KARABEYOĞLU, Y. (2011). Çocuklarla Çalışan İnfaz Koruma Memurlarına Yönelik Hazırlanan Kişilerarası İlişkiler Psikoeğitim Programının Etkisi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl 11, Sayı 21, ss. 223-250.

OKYAY, N. (2009). *Emniyet Teşkilatına Bağlı Okullardan Mezun Olup Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğünde Görev Yapan Polislerin Psikolojik Hizmet Algıları, İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeyinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.

ORAN, B.N. (1989). *A Study on Job Satisfaction of a Group of Academical Staff in Marmara University*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.

ÖZKANAN, A. (2009). Örgüt İklimi ve Tükenmişlik İlişkisi: Büro Çalışanları Üzerine Bir Alan Araştırması, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.

ÖZSOY, O. (2005). *Değişen Dünyada Meslek Seçimi, Geleceğin Meslekleri*, Hayat Yayınları, İstanbul.

ÖZYURT, A., HAYRAN, O. ve SUR, H. (2006). Predictors of burnout and job satisfaction among Turkish physicians, *QJM Advance Access publishes*, doi 10, 1093, ss.2-9.

PINES, A.M., KAFRY, D. (1978). “Occupational Tedium in the Social Services” *Social Work*, 23: 499-507.

PINES, A. M. ve ARONSON, E. (1988). *Career burnout: Causes and cures*. New York: Free Press.

PINES, A. M. ve GIORA, K. (2005). “Stres and Burnout: The Significant Difference” *Personality and Individual Differences* 39, 625-635.

Adalet Bakanlığına Bağlı Kurumlarda Çalışan Personelin Yaşadığı Tükenmişlik, İş Doyumu ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkilerin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

SÜMER, D. (2005). *İnsan Kaynakları Eğitim Fonksiyonunun Mesleki Tükenmişlik Üzerine Etkisi ve Otomotiv Yan Sanayinde Bir Uygulama*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

ŞANLI, S. ve AKBAS, T. (2009). Adana İlinde Çalışan Polislerin İş Doyumu Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Polis Bilimleri Dergisi*, 11 (2), ss.73-86.

ŞEKER, B.D. ve ZIRHLIOĞLU, G. (2009). Van Emniyet Müdürlüğü Kadrosunda Çalışan Polislerin Tükenmişlik, İş Doyumları ve Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi, *Polis Bilimleri Dergisi*, 11 (4), ss. 1-26.

ŞİMŞEK, E. (2011). The effects of organizational communication and personality traits on life satisfaction, *Unpublished doctoral thesis*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Turkey.

TATLICI, M. (2006). *Atletizm Antrenörlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.

ÜNAL, S., KARLIDAĞ, R. ve YOLOĞLU, S. (2001). Hekimlerde Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeylerinin Yaşam Doyumu Düzeyleri ile İlişkisi, *Klinik Psikiyatri Dergisi*, (4), ss.113-118.

YILDIRIM, F. (1996). *Banka Çalışanlarında İş Doyumu ve Algılanan Rol Çatışması İle Tükenmişlik Arasındaki İlişki*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

YILDIRIM, F. (2007). İş doyumu ile Örgütsel Adalet İlişkisi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 62 (1), ss. 203-222.

YILMAZ Boylu, A. (2012). Adalet Bakanlığı'na Bağlı Kurumlarda Çalışan Personelin Yaşam Doyumu, İş Doyumu ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Cinsiyet ve Hizmet Süresi Değişkenlerine Göre İncelenmesi, *Adalet Dergisi*, Sayı:44, ss. 123-141.

YİĞİT, R. (2012). Çevik Kuvvet Görevlilerinin Benlik Saygıları ile Yaşam Doyumu ve Stresle Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, ss. 61-75.

EKLER

Normallik Testleri

Tablo. 21 Kişisel Özellikler için Normallik Testi Sonuçları: p-değerleri

Demografik Faktör	Sig.					
	sd	Duygusal Tükenme	Duyarsızlaşma	Kişisel Başarı	İş Doyumu	Yaşam Doyumu
Cinsiyet						

Kadın		272	0,007 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,033 ^{a*}	0,200 ^a	0,010 ^{a*}
Erkek		233	0,005 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,200 ^{a*}	0,200 ^a	0,094 ^a
Medeni Hal	Bekâr	167	0,046 ^{a*}	0,003 ^{a*}	0,200 ^a	0,200 ^a	0,036 ^{a*}
	Evli	306	0,001 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,004 ^{a*}	0,200 ^a	0,097 ^a
	Diğer (Dul veya Boşanmış)	32	0,893 ^b	0,104 ^b	0,392 ^b	0,867 ^b	0,023 ^{b*}
Çocuk	Yok	218	0,033 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,200 ^a	0,200 ^a	0,002 ^{a*}
	Var	287	0,001 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,001 ^{a*}	0,200 ^a	0,066 ^a
Yaş	24 yaş ve altı	54	0,200 ^a	0,059 ^a	0,200 ^a	0,200 ^a	0,200 ^a
	25-28 yaş	108	0,200 ^a	0,200 ^a	0,172 ^a	0,054 ^a	0,200 ^a
	29-32 yaş	104	0,008 ^{a*}	0,005 ^{a*}	0,200 ^a	0,200 ^a	0,200 ^a
	33-36 yaş	80	0,200 ^a	0,000 ^{a*}	0,200 ^a	0,200 ^a	0,096 ^a
	37-40 yaş	43	0,077 ^b	0,001 ^{b*}	0,549 ^b	0,548 ^b	0,651 ^b
	41-44 yaş	36	0,015 ^{b*}	0,001 ^{b*}	0,032 ^{b*}	0,213 ^b	0,808 ^b
	45 yaş ve üzeri	80	0,200 ^a	0,000 ^{a*}	0,010 ^{a*}	0,200 ^a	0,200 ^a
Eğitim	Lise	110	0,200 ^a	0,011 ^{a*}	0,200 ^a	0,200 ^a	0,200 ^a
	MYO	164	0,001 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,026 ^{a*}	0,032 ^{a*}	0,200 ^a
	Lisans ve üzeri	231	0,030 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,043 ^{a*}	0,200 ^a	0,016 ^{a*}
Hobi	Yok	259	0,042 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,093 ^a	0,200 ^a	0,020 ^{a*}
	Var	246	0,000 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,007 ^{a*}	0,200 ^a	0,007 ^{a*}

* p<0.05, normal dağılıma sahip değil

a: Kolmogorov-Smirnov testi ile elde edilmiştir.

b: Shapiro-Wilk testi ile elde edilmiştir.

Tablo. 22 Mesleki Özellikler için Normallik Testi Sonuçları: p-değerleri

Demografik Faktör		Sig.					
		sd	Duygusal Tükenme	Duyarsızlaşma	Kişisel Başarı	İş Doyumu	Yaşam Doyumu
Unvan	Yazı İşleri Müdürü	58	0,032 ^{a*}	0,030 ^{a*}	0,200 ^a	0,010 ^{a*}	0,200 ^a
	Zabıt Kâtibi	352	0,002 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,022 ^{a*}	0,200 ^a	0,000 ^{a*}
	Mübaşir	47	0,009 ^{b*}	0,033 ^{b*}	0,619 ^b	0,476 ^b	0,395 ^b

Adalet Bakanlığına Bağlı Kurumlarda Çalışan Personelin Yaşadığı Tükenmişlik, İş Doyumu ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkilerin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

	Diğer	48	0,014 ^{b*}	0,000 ^{b*}	0,000 ^{b*}	0,206 ^b	0,064 ^b
Hizmet Süresi	0-2 yıl	110	0,040 ^{a*}	0,076 ^a	0,200 ^a	0,165 ^a	0,200 ^a
	3-5 yıl	120	0,200 ^a	0,018 ^{a*}	0,007 ^{a*}	0,200 ^a	0,179 ^a
	6-8 yıl	71	0,012 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,200 ^a	0,200 ^a	0,041 ^{a*}
	9-11 yıl	64	0,001 ^{a*}	0,024 ^{a*}	0,200 ^a	0,200 ^a	0,200 ^a
	12-17 yıl	49	0,095 ^b	0,001 ^{b*}	0,019 ^{b*}	0,143 ^b	0,882 ^b
	18 yıl ve üzeri	91	0,194 ^a	0,000 ^{a*}	0,035 ^{a*}	0,200 ^a	0,200 ^a
Birim	Ceza Mahkemeleri	147	0,022 ^{a*}	0,002 ^{a*}	0,087 ^a	0,200 ^a	0,200 ^a
	Hukuk Mahkemeleri	120	0,200 ^a	0,000 ^{a*}	0,200 ^a	0,200 ^a	0,006 ^{a*}
	İcra Mahkemeleri	15	0,033 ^{b*}	0,201 ^b	0,165 ^b	0,626 ^b	0,043 ^{b*}
	İcra Müdürlükleri	45	0,094 ^b	0,039 ^{b*}	0,096 ^{b*}	0,570 ^b	0,046 ^{b*}
	Savcılık Kalemi	108	0,053 ^a	0,006 ^{a*}	0,200 ^a	0,200 ^a	0,200 ^a
	Diğer	70	0,008 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,003 ^{a*}	0,200 ^a	0,045 ^{a*}
Haftalık Mesai	40-49 saat	412	0,002 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,007 ^{a*}	0,200 ^a	0,008 ^{a*}
	50-59 saat	73	0,005 ^{a*}	0,003 ^{a*}	0,200 ^a	0,200 ^a	0,200 ^a
	60 saat ve üstü	20	0,466 ^b	0,150 ^b	0,623 ^b	0,168 ^b	0,803 ^b
Mesleği Seçme Nedeni	Kendi İsteği	183	0,001 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,001 ^{a*}	0,200 ^a	0,007 ^{a*}
	Aile İsteği/ Prestij/ Ekonomik	239	0,200 ^a	0,200 ^a	0,200 ^a	0,199 ^a	0,200 ^a
	Başka Şans Yok	205	0,011 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,200 ^a	0,200 ^a	0,078 ^a
	Diğer	78	0,200 ^a	0,007 ^{a*}	0,033 ^a	0,064 ^a	0,200 ^a
Meslekte Değiştirmek İstedığı Husus	Çalışma Saatleri	17	0,558 ^b	0,102 ^b	0,755 ^b	0,985 ^b	0,878 ^b
	Ekonomik Koşul	210	0,006 ^{a*}	0,000 ^{a*}	0,001 ^{a*}	0,200 ^a	0,200 ^a
	Arkadaşlık İlişkisi/ Toplumsal Bakış	20	0,838 ^b	0,165 ^b	0,265 ^b	0,828 ^b	0,128 ^b
	Yükselme	42	0,040 ^{b*}	0,000 ^{b*}	0,090 ^b	0,406 ^b	0,681 ^b

Koşulları							
Amir-Memur İlişkisi	197	0,041 ^{a*}	0,004 ^{a*}	0,200 ^a	0,200 ^a	0,064 ^a	
Hiçbir şey	19	0,008 ^{b*}	0,044 ^{b*}	0,105 ^b	0,009 ^{b*}	0,307 ^b	

* $p < 0.05$, normal dağılıma sahip değil

a: Kolmogorov-Smirnov testi ile elde edilmiştir.

b: Shapiro-Wilk testi ile elde edilmiştir.

Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Temel Açmazları Ve Uzlaşım İmkânları

Mustafa Uluçakan *

Özet: Bu makalenin amacı, Türk sivil-asker ilişkilerinin temel açmazlarının neler olduğu ile Batılı demokratik gözetim norm ve standartlarına uygun bir ilişki biçimi tesisi için uzlaşım imkânlarının olup olmadığını incelemektir. Amaca varmak için öncelikle, Batılı sivil kontrol yöntemlerinin neler olduğu, nasıl uygulandığı ve hangi yönleriyle Türkiye örneğinden farklılaştığı konuları ele alınmıştır. Arkasından, Türk sivil-asker ilişkilerinin temel açmazlarının neler olduğu ve siyasi otorite ile askeri elitlerin bu konular üzerinde ne ölçüde uzlaşım sağlamadıkları tartışılmıştır. Son olarak da, sivil ve askeri elitler ile vatandaşlar arasında diyalog, işbirliği, değer ve hedeflerin paylaşımına dayalı bir uzlaşım zemini üzerine oturtulmuş bir demokratik gözetim modelinin tesisi olanakları sorgulanmıştır. Nitel ve ikincil verilere dayanan çalışma sonucunda Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde yaşanan temel zorlukların, kurumsal nedenlerden ziyade, ilişki tarafları arasındaki kültürel ayrışmalardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Diğer bir deyişle çalışmada, sözü edilen demokratik gözetim modelinin; din-devlet ilişkileri, ayrılıkçı Kürt sorunu, militarist, otoriteryen eğilimler üreten eğitim ve kültür kalıpları gibi siyasal kültürde ayrışmalara yol açan ve bu yönüyle demokrasi krizi yaratan sorunlar çözüldüğü takdirde sağlanabileceği sonucuna varılmıştır. Çalışmanın Türk sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerinin daha iyi anlaşılması ve yorumlanmasına imkân sunabileceği ve bu bağlamda ilgili literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sivil – Asker İlişkileri, Türk Sivil - Asker İlişkileri, Türk Silahlı Kuvvetleri, Demokratik Gözetim, Uzlaşım

*Dr. Öğr. Üyesi, Avrasya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, mulucakar@gmail.com

The Main Dilemmas of Civil-Military Relations in Turkey and the Potentials for Concordance

***Abstract:** The aim of this paper is to analyze and discuss the realm of discordances, as well as the potential for concordance for setting a civil-military relation that is convenient with the Western democratic governance norms and standards. In order to reach this aim study begins with the examination on what the Western civilian control means are, how they are applied and differ from the Turkish samples. Then, the main dilemmas of the Turkish civil-military relations and the degree of concordance between the civil and the military elites on those matters are discussed. Finally, the possibilities for setting a democratic governance model, based on dialogue, co-operation and shared objectives among the civil, the military elites and the citizenry, are investigated. As a result of the study based on qualitative and secondary sources, it is determined that the main dilemmas of the Turkish civil-military relations are stemmed from the cultural divergences among the related parties rather than institutional reasons. In other words, the study concludes that such a democratic governance model could be achieved if the problems paving the way for the political divergences and thus triggering democratic crises such as; religion-state relations, separatist Kurdish question and cultural patterns fabricating militarist and authoritarian tendencies were tackled. It is estimated that the study may offer an opportunity to better understand and construe the dynamics of the Turkish civil-military relations and thus contribute the related literature.*

***Key Words:** Civil – Military Relations, Turkish Civil – Military Relations, Turkish Armed Forces, Democratic Oversight, Concordance*

GİRİŞ

Bu makalenin amacı, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini anlamamıza hizmet edebilecek bütünlüklü bir açıklama çerçevesi oluşturarak, siyasi otorite ile askeri elitler arasındaki uzlaşmazlık alanlarını ve uzlaşma imkânlarını değerlendirmek ve tartışmaktır. Amaca varmak için çalışma üç ana çerçevede ele alınmıştır. Diğer bir deyişle makalede, öncelikle, Batılı kontrol yöntemlerinin neler olduğu, nasıl uygulandığı ve Türk sivil-asker ilişkilerinin hangi yönleriyle Batılı kontrol yöntemlerinden farklılaştığı konuları ele alınmıştır. Daha sonra, Türkiye’de demokratik gözetim konusunun temel açmazlarının neler olduğu ve bu kapsamda siyasi otorite ile askeri elitlerin hangi konular üzerinde ve ne ölçüde uzlaşıp uzlaşmadıkları tartışılmıştır. Son olarak da, taraflar arasında diyalog, işbirliği, değer ve hedeflerin paylaşımına dayalı bir uzlaşma zemini üzerine oturtulmuş bir demokratik gözetim modelinin tesisi olanakları sorgulanmıştır. Bu kapsamda Türkiye’de tarihsel süreç içerisinde askerî vesayeti sona erdirmeye yönelik olarak gerçekleştirilen siyaset kurumu düzenlemeleri ile sivil-asker ilişkilerini etkilemesi muhtemel değişken ve faktörlerden bazılarının³⁴, Türkiye’deki askerî vesayet üzerindeki etkileri sorgulanmıştır.

Çalışma için gereksinim duyulan veriler iki farklı kaynaktan elde edilmiştir: İlki, konu hakkında yazılmış, yayımlanmış çalışmalara dayalı ikincil kaynaklardan elde edilen verilerdir. İkinci olarak, askerlerin algı biçimlerinin tespitine yönelik olarak, subay emeklisi ve farklı nedenlerle ordudan ayrılmış subaylarla yapılan mülakatlardan³⁵ elde edilen verilerdir. Ayrıca tartışma ve analizleri zenginleştirmek amacıyla, Türk vatandaşlarının demokrasi ve sivil-asker ilişkilerine ilişkin algı biçimlerinin tespitine yönelik olarak araştırma şirketleri tarafından yapılan araştırmaların verilerine göz atılmıştır. Bu veriler, gerekli tartışma ve değerlendirmeler için bütünlükçü bir yaklaşım ile ele alınmıştır.

Aslında, ABD ve Avrupa’da akademik çevreler, ‘güvenlik sektörünün demokratik gözetimi’ sorunsalı kapsamına, sadece ülkelerin ordularını değil, silah taşıyan bütün güvenlik birimlerini (polis, jandarma, sahil güvenlik, özel güvenlik birimleri, vb.), eşit öncelikli inceleme alanları olarak dâhil etmektedir. Ancak Türkiye’de, sözü edilen bu birimlerden sadece Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) siyaseti düzenleme yeteneğine sahip olması, bu çalışmanın, TSK’yı kapsayacak biçimde sınırlandırılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla, çalışmanın konusu, silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü üzerinden örüntülenmiştir.

³⁴Sivil-asker ilişkilerini etkilemesi muhtemel; ‘askerlerin siyasal karar alma süreçlerinde yer alış biçimi’, ‘askerî eğitim’, ‘askerlerin meslek içi sosyalleşme süreçleri’, ‘askerî disiplin’, ‘itaat kültürü’, ‘militarist zihniyet kalıpları’, ‘iç güvenlik’ ve ‘askeri korporatist yapılanma’ gibi faktör ve değişkenlerin, Türk sivil-asker ilişkilerini en fazla etkileyenler olduğu düşünülmektedir.

³⁵Mustafa Uluçakar tarafından 2013 yılında tamamlanan, ‘Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü’ başlıklı doktora tezi çalışması kapsamında, muhtelif kuvvet, sınıf ve rütbedeki 3 emekli general ve 6 albay; siyasî görüşleri nedeniyle TSK’dan ilişkileri kesilmiş, askerî darbe mağduru 3 eski subay ve dört asker kökenli akademisyen olmak üzere toplamda 16 adet derinlemesine yarı-yapılandırılmış mülakat yapılmıştır.

Türk sivil-asker ilişkileri konulu araştırma ve incelemelerin çoğunda Samuel P. Huntington (1993)'un 'liberal sivil-asker ilişkileri kuramının',³⁶ analiz çerçevesi kullanılmakta ve sivil-asker ilişkileri sorunsalı, siyasi otorite ile askerler arasında gerçekleşen stratejik biçimli bir ilişki ve/veya sivil-asker dikotomisi olarak ele alınmaktadır. Buna karşın Rebecca L. Schiff (1995), 'Uyum Kuramı'³⁷ (Theory of Concordance) olarak adlandırılabilir sivil-asker ilişkileri modellemesinde, vatandaşları da ilişki kapsamına dâhil etmektedir. Benzer biçimde, Türk sivil-asker ilişkilerini ele alan çalışmalarında, vatandaşları da bu ilişkiye dâhil ederek normatif bir çerçeve oluşturmayı deneyen az sayıdaki araştırmacıdan biri olan Nilüfer Narlı (2004), siyasal otorite, askeriye ve vatandaşların birlikteliğiyle Türkiye'nin tarihsel, kültürel, sosyal koşullarına uygun bir yönetim modeli yaratılmasının gerektiğini düşünmektedir. Esasen, Türk sivil-asker ilişkileri Batılı pratiklerde benzerlerine rastlanmayan toplumsal ve siyasal örüntüler ile biçimlenmekte ve toplumun bütününe sinen söylem ve pratiklerden etkilenmektedir. Türk sivil-asker ilişkilerine ilişkin tarihsel sürece bakıldığında, vatandaşların sivil-asker ilişkilerine ilişkin çerçeveyi çizmede kuşatıcı roller üstlendiği, dahası askeri müdahaleleri teşvik etmede de caydırmada etkin bir rol oynadığı görülecektir.³⁸ Bu nedenle çalışmada Türk vatandaşları sivil-asker ilişkilerinin tarafları arasına dâhil edilerek analiz çerçevesi genişletilmiştir.

1. Türk Sivil-Asker İlişkilerinin Batılı Emsalleriyle Karşılaştırılması

Devletlerin kontrol ve baskı işlevini yerine getirmekle görevli olan ordular, şiddet gereçleri ile donatılmaktadır. Silah taşıyan bu kurumsal yapıları Platon (2001: 65), 'koruyucular' olarak adlandırmaktadır. Plâton'un Devlet isimli eserinde, 'quis custodiet ipsos custodes' (koruyuculardan kim koruyacak veya kontrol edenleri kim kontrol edecek) sorusu³⁹ yer almaktadır. Zira koruyucuların sahip oldukları şiddet tatbikine uygun olan bu donanımın, tesis edildiği amaç dışında, bireysel hak ve

³⁶Huntington askerliğin bir meslek alanı/uzmanlık alanı olarak ayrılması ve sınırlarının çizilmesi zorunluluğuna vurgu yaparken, buradan çıkan bir sonucun da altını çizmektedir. Huntington'a göre, askerler üzerindeki sivil kontrolün en üst düzeye çıkarılabilmesi için, en sağlıklı ve etkin norm, objektif kontroldür. Objektif kontrol, askerlerin profesyonel yeteneğinin artırılması ve politikadan bütünüyle uzaklaştırılması ile sağlanır. Huntington profesyonel meslek ile diğer iştiğal alanları arasındaki ayrımı da, sorumluluk, uzmanlık ve değerleri ortaklaştırma kavramları aracılığıyla yapmaktadır. Bu üç kavramdan oluşan bir yapı, profesyonellik olarak adlandırılmaktadır (Huntington 1993: 80–81).

³⁷ Schiff'in modelinin metodolojisinde, diğerlerinden farklı olarak, siyasi otorite, askerî elit ve vatandaşlar, sivil-asker ilişkilerinin tarafı olarak görülmektedir. Schiff sözü edilen bu tarafların; ordunun sosyal kompozisyonu, orduya aktarılacak kaynakların -insan, teçhizat ve malî- niteliklerine ilişkin siyasal karar verme süreçlerinde askerlerin oynadığı rol, askere alma metotları ve ordunun değer, ritüeller ve sembolleri olarak sıraladığı dört ölçüt üzerinde uzlaşma sağlanmasının istikrarlı bir sivil-asker ilişki biçimi yaratacağını düşünmektedir (Schiff, 1995: 7–24).

³⁸ 27 Mayıs 1960 darbesinin faileri arasında gördüğü CHP'nin 1957 seçimlerinde artırdığı oylarını, darbe sonrasında düşürmüş ve 1965 seçimlerinde 1960 darbesiyle siyasal yaşamına son verilen DP'nin devamı olan AP'yi desteklemiştir. 12 Eylül 1980 Darbesi'ni ekseriyetle destekleyen vatandaşlar, 1980 Darbesi sonrasında askerî yönetimin önerdiği siyasal seçeneklere destek vermemiştir. En son olarak da 15 Temmuz 2016'da seçilmiş siyasi otorite çağrısıyla vatandaşlar sokaklara dökülerek, 248 şehit vermek pahasına FETO darbesini engellemiştir.

³⁹ Soru Plâton tarafından, şu şekilde cevaplandırılmıştır: "Onlar kendilerini kendilerinden de koruyacaklardır. Biz koruyuculara öyle asil bir yalan söylemeliyiz ki, bu yalan onları, hizmet ettikleri kitleden daha iyi olduklarına ve bu nedenle de, kendilerinden daha düşük niteliktekileri kontrol etmekle yükümlü olduklarına inandırsın" (Plâton, 2001: 265).

özgürlüklere yönelik olarak kullanılabilmesi de ihtimal dâhilindedir. ‘Quis custodiet ipsos custodes’ sorusu, birbiriyle bağlaşıklık bir dizi ilave soruyu da beraberinde getirmektedir. Bunlar, ‘demokratik düzeni ve toplumu koruyuculara karşı kim koruyacaktır?’, ‘koruyucuları gözetim altında tutacak başka koruyucu kurumsal yapılar mı kurulmalıdır?’, ‘eğer öyleyse, en üst kurumsal yapıyı kim gözetim altında tutacaktır?’ sorularıdır. Bu çerçevede güvenliği sağlamakla görevlendirilen kurumların etkin bir şekilde kontrol edilmesi için, kimin, hangi yetki ile hangi hususları, niçin ve nasıl kontrol edeceği sorularının da cevaplandırılmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, orduların kuruluşundan bu yana geçerli olma özelliğini sürdüren güvenliğin sağlanması ihtiyacına yönelik olarak oluşturulan silahlı gücün, demokrasinin öngördüğü diğer kurumsal yapıları tehdit etmeye ve/veya ortadan kaldırmaya yönelik eylemlerde kullanıma olasılıklarının nasıl bertaraf edileceği hususu, demokratik sistemlerin önde gelen sorunlarından biri olma özelliğini taşımaktadır. Demokratik sistemlerde, devletlerin tekelindeki meşru gücün kullanıma esaslarına ilişkin sorulara, öncelikle anayasal/yasal ve yapısal/kurumsal düzenlemeler yoluyla cevap getirilmeye çalışılmaktadır. Bu düzenlemeler ‘demokratik olarak seçilmiş siyasi otoriteyi’, orduların anayasa/yasayla belirlenmiş görev ve sorumluluklar dışında söylem ve eylemlerde bulunmalarını caydıracak/önleyecek tedbirleri almaya yetkili kılmaktadır.

Carlos C. Montero’ya (2007: 4) göre, Avrupa demokrasileri tarihsel ve kültürel gelişim çizgilerinin ayırt ettiği iki farklı biçimde tasnif edilmektedir. Bunlar, geleneksel demokrasiler ve post-otoriter demokrasilerdir. Hükümet etme biçimleri tarihsel ve kültürel bağlamla ilintili biçimde şekillenmekte ve anayasada yer almaktadır. Demokratik sistemlerde anayasalar; kurucu, düzenleyici ve egemen yasalardır. Yurttaşların temel hak ve özgürlükleri ile kuvvetler ayrılığı ve dengesi anayasalarla kurulur. Montero (2007: 5) anayasal düzenlemeleri, demokratik kontrolün en önemli ögesi olarak görmekte ve orduları kontrol etmeye yönelik düzenlemelere, anayasalarda yer verilmesinin uygun olacağını belirtmektedir. Ancak Avrupa demokrasilerinin tümünde, orduları kontrol etmeye yönelik anayasal/yasal ve kurumsal düzenlemeler, benzer biçimde düzenlenmemektedir.⁴⁰ Bu nedenle de, eşit ölçüde güçlü ve etkin değildirlir. Ayrıca Avrupa devletlerinin anayasalarının pek azında, orduların demokratik ve/veya sivil kontrolünün açıkça tarif edildiği bir çerçeveye yer verilmektedir. Millî güvenlik siyaseti belirleme süreci kararlarının ve karar vericilerin hesap verebilirliğini düzenleyen hükümler ise pek çoğunda yeterince belirgin değildir. Keza hükümet etme biçimleri de; monarşiler, parlamenter demokrasiler ve başkanlık/yarı başkanlık sistemleri şeklinde farklılaşmaktadır. Anayasal/yasal düzenlemeler ile hükümet etme biçimlerinin farklılaşması, bütün kontrol ve denge mekanizmalarının genel bir norma uydurulmasını güçleştirmektedir.

Orduların kontrolüyle yükümlü makamlar kapsamına yasama, yürütme ve hatta yargı erklerinin bazı unsurları dâhil edilmektedir. Bunlar komite ve komisyonlar şeklinde teşkil edilmektedir. Bu oluşumlar dışında; kamu denetçiliği, hesap uzmanlığı, vb. usuller de, siyasi otoritenin ordular üzerindeki denetimini sağlamaya yönelik olarak

⁴⁰Örneğin, Andora, İzlanda, Lihtenştayn, Monako ve San Marino gibi ordusu bulunmayanlar dışında kalan devletlerin anayasalarının hepsinde, orduların yönetimine ilişkin farklı hükümler yer almaktadır.

kullanılmaktadır. Ayrıca üniversiteler, araştırma kuruluşları, basın-yayın organları ile Hükümet Dışı Örgütler (NGO's, - Non-Governmental Organizations) de demokratik kontrolün bir parçası olarak kullanılmaktadır. Ancak bütün bu teşkilât, usul ve unsurların kullanılış biçimleri arasında da kayda değer farklar bulunmaktadır. Bu nedenle, demokratik kontrolün uluslararası veçhesi (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı - AGİT, NATO, Cenevre Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Denetimi Merkezi - DCAF⁴¹ vb. belgeleri), Avrupa demokrasilerinde görülen; usul, mevzuat ve uygulama farklarının giderilmesine yönelik olarak tasarlanmakta ve yapılandırılmaktadır.

Hans Born, Philipp Fluri ve Anders B. Johnsson (2003: 6) parlamentoları, orduların denetiminde yetkili en üst makam olarak görürken, buna ilişkin dört neden sıralamaktadırlar. Bunlardan ilki, demokratik sistemlerde parlamentoların otokratik eğilim ve uygulamaları caydırmaya/önlemeye yönelik en etkin kurumsal yapılar oluşudur. İkincisi, 'temsilsiz rıza olmaz' ilkesi gereği, temsilin en anlamlı yansıması parlamentolardır. Üçüncüsü, demokratik kontrolü sağlamaya yönelik yasal çerçeveyi, parlamentoların kurması ilkesidir. Dördüncüsü ise parlamentoların, devlet ile halk arasında köprü görevi görecektir kurumsal yapılar olmasıdır. Parlamentoların demokratik kontrol kapsamındaki işlevleri ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, yasama işlevi, savunma bütçesini onaylama, tavsiyede bulunma ve uyarma işlevleri; müşterek işlevlerdir. Parlamentoların gözetim ve denetime ilişkin işlevlerinin yerine getirilmesi için, genellikle, özel yetkili komisyon ve komiteler şeklinde, bazı özel yapılar oluşturulmaktadır. Parlamentonun bu komisyon ve komiteler marifetiyle; millî güvenlik siyaseti sürecini gözetim altında tutabilme ve kontrol edebilme imkânına kavuşturulması hedeflenmektedir. Bu komite ve komisyonlar; dış işleri, plan ve bütçe, endüstri, ticaret, bilim ve teknoloji, savunma sanayi destekleme/icra, vb. alanlarda faaliyet göstermektedirler. Parlamentolar; orduların demokratik kontrolüyle yükümlü en yetkin makamlar olmakla birlikte, kontrol sistemi zincirinde yürütme ve yargıya da önemli roller verilmektedir. Birçok demokratik sistemde yürütmenin başı, silahlı güçlerin de başkomutanı durumundadır. Bu rol ve işlev, farklı biçimlerde (sembolik, şekli, katı, daha az/çok aktif biçimleriyle) algılanmakta ve kurulmaktadır. Cumhurbaşkanlarının başkomutanlık yetkisi dışındaki yetkileriyle; başbakanların, bakanlar kurullarının ve savunma bakanlıklarının sorumluluk ve yetkilerine ilişkin anlayış ve düzenlemeler de farklılaşmaktadır. Bazı ülkelerin yürütme düzenlemeleri içinde yer verdikleri millî güvenlik kurullarının konumlandırılmaları ile yetki ve sorumlulukları da önemli değişiklikler göstermektedir.

Yargı erkinin demokratik kontrol ile ilişkili rol ve işlevlerinin en önde geleni, anayasa mahkemesinin rol ve işlevleridir. Anayasa mahkemeleri, genellikle, orduların bireysel hak ve özgürlükler ile demokratik düzeni tehdit eder mahiyetteki karar ve eylemlerinin yargılanması makamı olarak görülmektedir. Askerî mahkemelerin statü ve işlevlerinin

⁴¹Merkezi, Cenevre'de (İsviçre) bulunan, Cenevre Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Kontrolü Merkezi (The Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces - DCAF), 2000 yılında İsviçre Hükümeti'nin girişimiyle kurulmuştur. Türkiye de dâhil, 46 devlet tarafından desteklenen bu uluslararası bağımsız kuruluşun amacı ülkelerdeki orduların, demokrasiye uygun hareket etmeleri için gerekli denetim mekanizmalarını oluşturma konusunda hükümetlere, parlamentolara, sivil toplum örgütlerine danışmanlık sunmaktır.

belirlenmesi de yargı erkini orduların demokratik kontrolü ile ilişkili kılmaktadır. Zira bazı durumlarda, askerlerin suçta iştirak biçimleri de, sivillerin suçta iştirak biçimleri de, suçun mahiyeti ve davanın görüleceği mahkeme konusunda tereddütler yaratabilmektedir. Bu nedenle askerî yargı, genel yargı sistematığının içinde yer alabildiği gibi, dışında da tutulabilmektedir. Askerî yargının ayrı tutulduğu hallerde, yetkilendirilme alan ve düzeyleri de farklılaşabilmektedir. Bu tür durumlarda, bazı ülkelerde kamu denetçileri de devreye girebilmektedir. Kamu denetçileri, kişisel hak ve özgürlükleri kamu adına korumak ve garanti altına almak üzere görevlendirilen bağımsız kurumsal aktörlerdir. Genellikle kamu denetçileri parlamenter yapı içerisinde teşkil edilmekte ve yetkilendirilmektedir. Fakat bazı örneklerde kamu denetçilerinin yürütme düzeneği içerisinde teşkil edildiği ve yetkilendirildiği de görülmektedir. Hatta dünyada, savunma bakanlıklarına bağlandığı örnekler de mevcuttur. Ülkelerin bir kısmında askerî kamu denetçiliği varken, bazılarında bu kurumlar yoktur.⁴² Hesap uzmanlığı ve diğer denetçilik yapılarına da, demokratik kontrol sisteminin parçaları arasında yer verilmektedir. Ancak hesap uzmanlığı ve diğer denetçilik işlevlerinin nasıl yerine getirileceği konusunda da farklı anlayış ve uygulamalar görülmektedir. Demokratik kontrolün en uç elemanı ise, uluslararası standartların millî standartlarla uyumlaştırılmasını ve/veya uluslararası standartlara uydurulmasını temin etmek üzere ortaya çıkan teşkilâtlar ve rehber belgeleridir.

Özetle demokratik kontrolün kim tarafından yapılacağına ilişkin alan içerisine, en başta anayasalar/yasalar ve parlamentolar dâhil edilmektedir. Bu katman içerisinde ayrıca, yürütmenin katları (cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar kurulu, savunma bakanlığı), yargı kurumları, kamu denetçiliği, hesap uzmanlığı gibi yasal ve kurumsal yapılara da yer verilmektedir. Ülkeden ülkeye biçimleri değişmekle birlikte, uluslararası teşkilât ve belgeler aracılığıyla da bir standart oluşturulmaya çalışılmaktadır. ‘Kontrolü gereken unsurlar’ kapsamına, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın (United Nation Development Program) (UNDP) 2002 Yılı Kalkınma Raporu’nda güvenlikle ilgili aktörler kapsamında yer verilenler dâhil edilmektedir.⁴³ Bunlar; silahlı kuvvetler, polis, yarı askerî kuvvetler, jandarma, istihbarat servisleri, sahil güvenlik, sınır güvenlik, gümrük yetkilileri ile ihtiyatî ve yerel/özel güvenlik birimleridir.

Demokratik kontrolün ‘nasıl’ına ilişkin ilkelere de hem yukarıda sözü edilen UNDP raporunda hem de 3 Aralık 1994 tarihli AGİT Davranış İlkeleri Rehberi’nde⁴⁴ yer verilmektedir. Bu belgelerde gözetim ve denetimin ‘nasıl’ına ilişkin bazı ilke ve prensipler sıralanmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi, güvenlik meselelerinde en üst otoriteyi seçilmiş siyasi temsilciler olarak konumlandırılan ilkedir. Belgelerde seçilmiş siyasi temsilcilerin,⁴⁵ gözetim ve kontrol işlevini hangi araçlarla⁴⁶ yerine getireceğine de

⁴² Askerî kamu denetçiliği yetkisi bazı ülkelerde, (örneğin, Estonya, Finlandiya, Polonya, Romanya, Sırbistan, Slovenya ve İsveç) genel kamu denetçiliğine verilmektedir.

⁴³ AGİT Davranış İlkeleri Rehberi’nde de benzer hükümler yer almaktadır.

⁴⁴ AGİT, (1993) “Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security”, Programme for Immediate Action Series, No.7, <https://www.osce.org/fsc/41355?download=true>, (31.09.2016).

⁴⁵ Cumhurbaşkanı, başbakan, yasama ve yasama içindeki komiteler, savunma, içişleri, dışişleri ve maliye bakanlıkları bu kapsama dâhil edilmektedir.

yer verilmektedir. Belgelerde ayrıca, gözetim ve denetimin ‘nasıl’ına ilişkin ilave bir dizi önleme yer verilmektedir. Bunlardan ilki, millî güvenliğin zorunlu kıldığı gizlilik halleri haricinde güvenlikle ilgili planlama sürecinin hem hükümet hem de kamu içinde yaygın şekilde erişilebilir hale getirilmesidir. İkincisi, güvenlik güçlerinin, seçilmiş siyasi otoritenin üstünlüğünü sorgulamaksızın kabul edecek bir profesyonel etik çerçevesinde eğitilmesidir.⁴⁷ Üçüncüsü, sivil toplumun, güvenlik güçlerini denetleyecek araç ve imkânlarla sahip kılınması ve kamuoyunun güvenlik politikalarına ilişkin tartışmalara yapıcı katkı sağlamasıdır. Dördüncüsü, güvenlik güçlerinin kompozisyonunun kadınlar ve azınlık grupları da dâhil olmak üzere, toplumdaki çeşitliliği yansıtmasıdır. Beşincisi, askerî harcamaların, güvenliğin gerektirdiği zorunlu harcamaları kapsayacak ölçüde kısıtlanmasıdır. Altıncısı, demokratik kontrolle ilgili uluslararası yükümlülüklerle uyumun denetlenmesidir.

Türk sivil-asker ilişkilerinin Batılı örneklerinden farklılaşan yönlerine ilişkin en kapsamlı girdiler, AB ilerleme raporları çerçevesinde yapılmıştır. Ayrıca konuya ilişkin kayda değer çalışmalardan biri, Avrupa Güvenlik Araştırmaları Merkezi (Center for European Security Studies - CESS), 2004-2010 yılları arasında Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne (AB) üyelik hazırlığı bağlamında Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerindeki baskıları, seçenekleri ve değişim olasılıklarını inceleyen çalışmadır. Bu çalışma, İstanbul Politika Merkezi (İPM) ile işbirliği içinde yürütülmüş ve merkezi Ankara’da bulunan Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) de Nisan 2005’te çalışmalara iştirak etmiştir. CESS Kasım 2005’de, *Türk Sivil-Asker İlişkileri ve Avrupa Birliği: Süregelen Buluşmaya Hazırlık* başlıklı bir rapor⁴⁸ hazırlamıştır. Konuyla ilgili bir diğer çalışma ise, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı’nın (TESEV), Cenevre Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Kontrolü Merkezi – (DCAF) ile birlikte yürüttüğü çalışmadır. Çalışma sonunda, ‘Almanak Türkiye 2005 - Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim’ başlıklı bir rapor hazırlanmıştır.⁴⁹ Geline aşamada Türk sivil-asker ilişkilerinin Batılı örneklerinden farklılaşan yönlerine ilişkin olarak, pek çok yeni düzenleme yapılmış olmakla birlikte, bu makalede, ağırlıklı olarak, AB ilerleme raporlarında dikkat çekilen hususlar ile bu iki kurumun tespitlerine yer verilmiştir.

1998 ve 1999 yılları AB İlerleme Raporu’nda, “ordu üzerindeki sivil kontrol eksikliği kaygıya neden olmaktadır” denmiş ve bu bağlamda, ordunun Milli Güvenlik Kurulu aracılığıyla siyasî hayatta oynadığı çok önemli role dikkat çekilmiştir. 2000 yılı İlerleme Raporu’nda “AB, NATO ve AGİT standartlarına aykırı olarak, Genelkurmay Başkanı hala Başbakan’a karşı sorumludur” denmiş; ayrıca belgede, Radyo Televizyon Üst

⁴⁶Bunlar; ulusal güvenlik danışmanlık kurumları, komisyonlar, komiteler, finansal/idarî kurumlar, ombudsmanlar, hesap uzmanlığı, adli soruşturma/kovuşturma ile insan hakları kurul/komisyonları, meslek örgütleri, medya, araştırma kurumları, sivil toplum kuruluşlarıdır.

⁴⁷Keza güvenlik güçlerinin eğitimi, anayasanın/yasaların, uluslararası hukukun ve insan haklarına uyumu sağlayacak ve geliştirecek biçimde düzenlenmelidir.

⁴⁸Daha fazla bilgi için bakınız; Greenwood, David. (2005) Türk Sivil-Asker İlişkileri ve Avrupa Birliği: Süregelen Buluşmaya Hazırlık, <http://www.cess.org/publications/occasionals/view/?id=6> (Erişim: 19 Ekim 2016).

⁴⁹Bayramoğlu, Ali ve Ahmet İnsel (2005) Almanak Türkiye 2005-Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim, http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Almanak_Turkiye_2008_Guvenlik_Sekt%C3%B6r%C3%BC_Ve_Demokratik_Gozetim.pdf (Erişim:17 Ekim 2016).

Kurumu ve Yüksek Öğretim Kurulu’nda Genelkurmay Başkanı tarafından seçilmiş birer üyenin bulunmakta olduğuna da işaret edilmiştir. 2003 yılı İlerleme Raporu’nda, milli savunmanın gizliliği gerekçesiyle Sayıştay denetiminden kaçan bazı bütçe dışı fonlar bulunduğu ve askerî harcamaların; hem bütçenin onaylanması, hem de hesapların denetlenmesi bakımından, parlamento tarafından tam olarak kontrol edilmesinin sağlanması gerektiği belirtilmiştir. 2005 yılı Raporu’nda ise Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nda değişiklik yapılması ve sivilin askeri mahkemelerde yargılanması gereğine dikkat çekilmiştir. CESS ve TESEV-DCAF tarafından hazırlanan raporlarda ise kuvvetli vurgularla, Avrupa’daki genel kabul görmüş normun, askerlerin seçilmiş siyasi otoriteye, hiçbir belirsizliğe yer vermeyecek şekilde tabi olması gerektiğine işaret edilmiştir. Ayrıca, Avrupa Birliği ülkelerinin tümünde, savunma politikasının yapılması, planlama, programlama, bütçeleme ve harcama konularında, askerlerin yetki ve özerkliklerinin ciddi biçimde sınırlandırıldığı, hatta pek çok Avrupa ülkesinde askerlerin askerî harekât planlaması konularında bile tam bir manevra serbestisine sahip olmadığı ifade edilmiştir.

Bu raporlarda, Türkiye’deki mevcut durumun birkaç yönüyle Avrupa’da genel kabul görmüş normlara uygun olmadığı belirtilmiştir. Bunlardan ilki, silahlı kuvvetlerin kontrol ve yönetiminin, bizzat hükümetin başı tarafından değil, bir bakan tarafından yerine getirilmesidir.⁵⁰ İkincisi, Avrupa ülkelerinde, genel bir kural olarak askerlerin, bakanlarının açık bir izni olmaksızın güvenlikle ilişkili konularda dahi kamuoyuna beyanda bulunmalarını hususudur.⁵¹

Özetle, gerek AB ilerleme raporları gerekse de sözü edilen çalışmalarda temel beklenti, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerini ters bir hiyerarşi üzerine oturttuğu düşünülen hususlara ilişkin olarak kapsamlı yasal ve yapısal düzenlemelerin yapılmasıdır. Yasal düzenlemeler kapsamında, genellikle, askerleri; atama, terfi, millî savunma politikası, askerî sorumluluk açısından ‘hukukî ve siyasi denetim’ dışında bırakan hususların öne çıkarıldığı görülmektedir. Yapısal düzenlemeler kapsamında da, küçük ve profesyonel ordu teşkili, Genelkurmay Başkanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı’nın emir komuta bağlantıları ile Askerî Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi’nin yeniden düzenlenmesi hususları yer almaktadır. Bu bağlamda, MSB’nin teşkilât ve çalışma usullerinin yenilenmesi ve Genelkurmay Başkanlığı’nın MSB’ye, Jandarma Genel Komutanlığı ile Sahil Güvenlik Komutanlığı’nın İçişleri Bakanlığı’na bağlanması gerekliliğine işaret edilmektedir.⁵² Ayrıca Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ile Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfının (TSKGV) sahip oldukları şirketlerin kendine özgü konum ve yapılanmasının gözden geçirilmesi de bu düzenlemeler kapsamında mütalâa edilmektedir. Bilindiği gibi gerek AB uyum süreci kapsamında gerekse de 15 Temmuz 2016’dan sonra gerçekleşen reformlar ile Türk

⁵⁰ Avrupa ülkelerinden sadece, İngiltere’de Genelkurmay Başkanı savunma bakanına bağlı olmakla birlikte, bazı durumlarda, Başbakanla doğrudan temas kurma hakkına sahiptir. Türkiye’de ise 15 Temmuz 2016’da yaşanan darbe girişimi öncesinde Genelkurmay Başkanı Başbakan’a bağlıydı.

⁵¹ Oysaki Türkiye’de askerler 2007 yılına değin siyasi otoritenin açık izni olmaksızın siyasî nitelikte beyanlarda bulunmuşlardır.

⁵² Bu birimler, 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası çıkarılan KHK ile İçişleri Bakanlığı’na bağlanmıştır.

sivil-asker ilişkilerinin, Batılı örneklerinden farklılaşan yönlerine ilişkin olarak zikredilen bu düzenlemelerin neredeyse tamamı gerçekleştirilmiştir.

2. Türk Sivil-Asker İlişkilerinin Temel Açmazları

TSK'nın, siyasetin uzmanlık ve sorumluluk alanına sürekli müdahil ve ülkenin tarihsel sürecinin neredeyse bütününde siyasetle iç içe olduğu tezi, göz ardı edilemeyecek bir gerçeği yansıtmaktadır. Liberal Batılı paradigmada sivil-asker ilişkileri, salt askerî müdahaleleri önlemeye matuf bir bakış açısıyla ve ikili karşılıklar düzeyinde kuramlaştırılmakta ve böylelikle vatandaş etkisi göz ardı edilmektedir. Böyle olunca da, Türkiye'deki müdahalelerin arka planındaki ittifak ve işbirliklerinin Batıdan farklılaşan karakteristikleri yeterince anlaşılammakta ve siyasi otorite dayatmasıyla ve/veya siyasi otorite-askerî liderlik uzlaşmasıyla yapılacak birtakım yasal yapısal ve kurumsal düzenlemeler yoluyla, askerlerin bütünüyle siyasetin dışına çıkarılabileceği gibi bir sonuca varılmaktadır. Ancak, Türk siyasal yaşamındaki sivil-asker ilişkilerine ilişkin pratikler dikkatlice incelendiğinde, liberal paradigmanın açıklama çerçevesinin bazı yönleriyle yetersiz kaldığı görülecektir. Örneğin, liberal paradigmada sivil-asker ilişkileri, sivil ve askerî elit gibi birbirinden kesin hatlarıyla ayrılabilen iki varlık arasındaki bir dikotomi üzerine ve/veya bu iki varlığın stratejik biçimli bir ilişkisi olarak kurulmaktadır. Oysaki Türk siyasal geçmişinde birbirinden kategorik biçimde ayrılmış sivil ve asker elit tabakaları neredeyse hiç olmamıştır. TSK'nın bir kısım müdahalelerinin, askerî elitler ile sivil elitlerin bir kısmının (üniversiteler, bazı iş çevreleri vb.) bir blok halinde birleşerek, siyasi iktidarın da içinde yer aldığı diğer bir bloğa (üniversiteler, bazı iş çevreleri vb.) karşı bir tavır biçiminde gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca, Türk vatandaşlarının bütün tarihsel süreç boyunca devletin temsiliyle özdeşleştirdiği askerîye ile bir tür sembiyotik ilişki içinde bulunurken, seçilmiş temsilcileriyle kurduğu oldukça kırılabilir ilişki biçimi, hem siyasi otoritenin hem de askerlerin reflekslerini Batıdaki örneklerinden farklılaştırmaktadır (Aydınlı, 2009: 581).

Nilüfer Narlı (2004), siyasal otorite, askeriye ve vatandaşların birlikteliğiyle Türkiye'nin tarihsel, kültürel, sosyal koşullarına uygun bir yönetim modeli yaratılmasının gerektiğini düşünmektedir. Narlı'ya (2004: 163) göre, 2000'li yıllara kadar, askerler ve vatandaşlar birbirleriyle 'algısal' bir ilişki; siyasi otorite ile askerler ise, 'bağlamsal' bir ilişki biçimi içerisinde olmuşlardır. Askerlerle siyasi otoritenin birlikte yer aldığı Milli Güvenlik Kurumu'nun (MGK) vatandaşlarla hiçbir ilişkisi olmamıştır. Vatandaştan gelebilecek hiçbir girdi, karar tavsiye etme konumundaki bu kurumu bağlamamaktadır. Ayrıca kurum siyasi otoriteyi, askerlerle olan bağlamsal ilişkisi uyarınca yönlendirebilmektedir. Vatandaşla askerler arasında ise çift yönlü, ama açık ve şeffaf olmayan bir algısal ilişki vardır. Vatandaşlar askerlerle olan bu ilişki biçiminden edindikleri algısal toplamı, siyasi otoriteye göndermekte, siyasi otorite ise vatandaş algılarına bağlı çıktılar üretmektedir. Askerlerin siyaseti etkileyebilmesinin en önde gelen nedeni, Türkiye'nin tarihsel, sosyal ve kültürel koşulları ile çok katlı toplum yapısının oluşmasında etken olan kurumsal bağlamdır. Bunun yanı sıra, komşu ülkelerle tarih boyunca süregelen çatışmalar ve 'vatanın -ki millete de teşmil edilmektedir- bölünmez bütünlüğü' konusundaki kaygılar da bu üstünlüğü kurucu ve pekiştirici

işlevler görmektedir (Narlı, 2004: 158). Narlı, toplumdaki yaygınlığının yanı sıra, yasalarca da desteklenen üç ayrı inanışın, Türk sivil-asker ilişkilerini Batılı örneklerinden farklılaştırdığına dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, ‘Türkler tarih boyunca asker-millet olarak yaşaya gelmiştir’ inanışdır. İkincisi, ‘her Türk asker doğar’ mottosu; üçüncüsü ise, ‘TSK vatani ve milleti sadece dış ve iç tehditlere karşı değil, demokrasi ve laikliğin tehlikeye düştüğü durumlarda da korumakla mükelleftir’ inanışdır (Narlı, 2004: 158).⁵³ Ayrıca Narlı (2008: 4), askerlerin siyaseti etkileme gereçlerinden birinin de, enformel mekanizmalar kapsamındaki basın bilgilendirme gereçleri olduğunu belirtmektedir. Özellikle ordunun Türkiye’deki gelişmelere ilişkin siyasi nitelikli beyanları, müdahaleler yoluyla orduya karşı ürkek tutumlar geliştiren siyasal partilerce ciddiye alınmıştır. TSK’nın bu türden basın bilgilendirme ve siyasal içerikli beyanat verme oranında 2007 sonrasında büyük bir düşüş gözlenmiştir.⁵⁴

Nilüfer Narlı (2004: 174), AB süreci çerçevesinde sivil-asker ilişkilerinde yapılan düzenlemelerin yukarıda sözü edilen tabloyu bir ölçüde değiştirdiğini değerlendirmektedir. Yeni düzenlemeler sonucunda, daha önce askeriye’nin domine ettiği Millî Güvenlik Kurulu (MGK), yasama ve yürütme üzerindeki erkini büyük ölçüde yitirmiştir. Ayrıca, askerlerin siyasi otoriteyi etkilemeye matuf anayasal ve yasal yetkileri daraltılmış, buna mukabil siyasi otorite millî savunma politikasını ve savunma bütçesini kontrol edecek daha güçlü anayasal ve yasal yetkilerle donatılmıştır. Ancak vatandaşların, gerek askerlerle kurduğu algısal ilişki gerekse de siyasi otoriteyle kurduğu girdi sağlama yeteneği, bu değişimlerden pek etkilenmemiştir. Bunun nedeni de Millî Siyaset Planlaması, Millî Savunma Planlaması, Savunma Bütçesi ve Harcamaları ile ilgili açıklık ve şeffaflık düzenlemelerinin eksikliğidir. İşte Narlı (2004: 184)’ya göre de, Türk sivil-asker ilişkilerini AB standartları altında tutan şey, siyasi otoritenin savunma planlamasına ilişkin bilgi eksikliği ile askerleri bu konulara ilişkin olarak yetkili gören geleneksel anlayıştır.

Nilüfer Narlı (2009), AB sürecinin sivil-asker ilişkileri üzerine etkilerini analiz ederken dört dinamik değişkene başvurmuştur: Birinci değişken, AB uyum sürecidir. Bu değişken temel değişken olup, sivil-asker ilişkilerini üç farklı biçimde etkilemektedir. Bunlardan ilki, siyasi otoritenin askerler üzerindeki etkisini artıran yönüdür. İkincisi, savunma siyaseti ve savunma bütçeleme sürecini şeffaflaştırma yönüdür. Üçüncüsü ise parlamenter gözetimi artıran yönüdür. İkinci değişken, Türk güvenlik kültürüdür. Bu ise AB uyum sürecinden etkilenerek, vatandaşların güvenlik algılarını değişime uğratan kararsız bir değişkendir. Üçüncü değişken, sivil-asker ilişkilerine ilişkin kültürdür. Dördüncü değişken ise, Türkiye’deki güvenlik ortamını direkt veya dolaylı biçimde

⁵³ Ancak günümüzde (2016 yılı sonu ve 2017), toplumun bazı kesimlerince, özellikle ‘demokrasi ve laikliğin tehlikeye düştüğü durumlarda da korumakla mükelleftir’ inanışında ciddi bir erozyon olmuş ve Mustafa Kemal Atatürk’ün kurmuş olduğu bu ordunun asli yapısından uzaklaştığı görüşü, giderek yaygınlaşmıştır denebilir.

⁵⁴ TSK, 2007 yılı içerisinde 42 adet basın bilgilendirme toplantısı ile 73 adet basın açıklaması yapmıştır. 2007 yılında 6 adet konuşma yapan ve TSK’nın internet sayfası aracılığıyla 10 mesaj veren dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, 2008 yılında hiç konuşma yapmamış ve sadece 2 mesaj vermiştir. Keza TSK, 27 basın bilgilendirme toplantısı ile 6 adet basın açıklaması yapmıştır. Görüleceği üzere, TSK’nın basın bilgilendirme ve siyasal içerikli beyanat verme oranında 2007’den 2008’e kayda değer bir düşüş gözlenmektedir. Bu düşüş daha sonraki yıllarda da devam etmiştir.

etkileyen ABD güvenlik politikalarıdır. Bu politikalar, sivil-asker ilişkilerini etkileyen yönüyle önem kazanmaktadır. Özellikle de 2003 yılından beri Irak'ta devam eden sürecin Türkiye'deki sivil-asker ilişkileriyle bağlantılı güvenlik kültürünü nasıl etkilediği önemlidir. Bunlara ek olarak Narlı (2009: 57-60), siyasal kültür ile güvenlik kültürünün birbirleriyle sürekli bir iletişim içerisinde olduğunu belirtmektedir. Bu etkileşim, güvenlik politikalarına etki etmektedir. Benzer biçimde güvenlik kültüründeki değişimler, sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesinde etkili olmaktadır. Narlı, kurumsal değişimler kapsamında, anayasal ve yapısal değişimi; kültürel değişim kapsamında ise güvenlik kültürü ile bağlantılı olarak sivil-asker ilişkilerine ilişkin kültürdeki değişimi kast etmektedir. Yine Narlı (2009: 57)'ya göre, her ne kadar 2000'ler sonrasındaki süreç, sivil-asker ilişkilerinin taraflarını birbirine yakınlıktırdıysa da, taraflar arasındaki uzlaşımın yeterince güçlendiğini söylemek güçtür. Sözü ettiği bu yakınlaşmanın genelde siyasal kültürden, özelde de güvenlik kültüründeki değişimlerden etkilendiğini belirten Narlı, bu kültür değişimini etkileyen değişkenler kapsamında, öncelikle, iki hususa işaret etmektedir. Bunlardan birincisi; AB uyum süreci, diğeri ise; ABD'nin 2003 sonrası Irak'ta uyguladığı güvenlik politikalarıdır.

Sami Faltas ve Sander Jansen (2006), Nilüfer Narlı'nın analizlerinin, Schiff'in uyum modelinin⁵⁵ değiştirilmiş bir versiyonu olduğunu, ancak, Schiff'in modelinde yer alan, 'üç taraf' anlayışının 'iki taraf' ağırlıklı (askerî ve siyasi otorite) bir model ile ikame edildiğini öne sürmektedir. Böylelikle askerî siyaseti şeffaflaştırmak, açıklamak ve meşrulaştırmak, bu iki tarafın görevi olarak görülmektedir. Bununla birlikte sivil-asker ilişkilerini bir tür sivil-asker elitler dengesi olarak görenlerin aksine Narlı, sivil-asker ilişkileri, askerler ve vatandaşlar arasındaki ilişki biçimlerini değiştirmekle mümkün olabileceğini, bu değişimin motor gücünün ise siyasi otorite ve vatandaşlar olacağını söylemektedir (Faltas ve Jansen, 2006: 18). Narlı (2004) ise modelini, Rebecca L. Schiff'in (1995: 7-24) uyum modeli ile Robin Luckham'ın (1971: 3-35) yaklaşımlarından ödünç aldığını belirtmektedir.

3. Siyasi Otorite ile Askeri Elitler Arasındaki Uzlaşma/Uzlaşmazlık Alanları

Bu başlık altında, mülakat sonuçlarından elde edilen veriler çerçevesinde en fazla öne çıkan faktör ve değişkenler⁵⁶ üzerindeki uzlaşmazlık alanları değerlendirilmiştir. Aslında sivil-asker ilişkilerini etkilemesi muhtemel pek çok faktör ve değişkenden söz

⁵⁵Schiff'in modelinin metodolojisinde, diğerlerinden farklı olarak, siyasi otorite, askerî elit ve vatandaşlar sivil-asker ilişkilerinin tarafı olarak görülmektedir. Schiff, sözü edilen bu tarafların; ordunun sosyal kompozisyonu, orduya aktarılabilecek kaynakların -insan, teçhizat ve malî- niteliklerine ilişkin siyasal karar verme süreçlerinde askerlerin oynadığı rol, askere alma metodları ve ordunun değer, ritüeller ve sembollerini olarak sıraladığı dört ölçüt üzerinde uzlaşma sağlanmasının istikrarlı bir sivil-asker ilişki biçimi yaratacağını düşünmektedir.

⁵⁶TSK'nın rol ve işlevleri, örgütsel özellikleri ile onun değer ve ritüelleri, askere alma sistemi, asker yargı, askerî eğitim sistemi, askerlerin meslek içi sosyalleşme süreçleri, askerî özerklik, kurum çıkarları-korporatist yapılanma, savunma planlaması, mili savunma bütçesi, dış etkiler, ordunun iç güvenlik konusundaki görevleri, din, siyasal kültürün gelişmişlik düzeyi, kavramlar ile TSK'nın rol ve işlevlerine ilişkin algı biçimleri ile proteryen-militarist zihniyet kalıpları, askerî disiplin, itaat kültürü, askerlerin meslek içi sosyalleşme süreçleri bu kapsamda değerlendirilmiştir.

etmek olanaklıdır.⁵⁷ Örneğin Luckham (1971: 35), “hiçbir değişkenin tek başına sivil-asker ilişkilerinin karakteristiklerinin belirli bir duruma ilişkin olarak açıklanmasında yeterli olamayacağını” ifade etmektedir.

Mülakat verileri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, siyasi otorite ile askerlerin ‘devlet’ kavramını ele alış biçimlerinin, pek çok yönüyle, birbirinden ayrıldığı, buna karşılık, ‘demokrasi’ kavramının anlamı üzerinde geniş çaplı bir uzlaş içinde bulunduğu gözlenmiştir. Siyasi otorite mensupları ve destekçileri, 2002 öncesi dönemdeki Türk Devleti’nin aile yaşamını, dini, çalışma hayatını baskı altına aldığını; devletin çok büyüdüğünü, masraflı olduğunu ve piyasaya müdahaleci vasfının öne çıktığını değerlendirmişlerdir (AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu, 2012, Akdoğan, 2004). Buna karşın mülakat verilerine göre askerler devleti, daha ziyade, toplumun koruyucusu olan ve onu gözetten devlet anlamına gelen, ‘devlet baba’ tabiriyle gelenekçi bir biçimde kavramlaştırmakta ve ona bir tür kutsiyet atfetmektedir. Askerler, 14 yıldır iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) programında yer verdiği demokrasi kavrayışının, -en azından resmî söylemleri itibarıyla-, Batı tipi liberal demokrasi normlarıyla uyduğunu buna karşın, iktidar pratiklerinin; parti programına yansıttığı demokrasi anlayışıyla; diğer bir deyişle, Batılı gelişmiş demokrasi pratikleriyle uyumlu olmadığını düşünmektedir. Askerlerin siyasi otorite pratiklerine yönelik eleştirilerini birkaç başlık altında toplamak olanaklıdır. Bunlardan ilki ve en önemlisi, siyasal otoritenin; bireylerin, toplumun ve devletin baskısından uzak bir biçimde düşünce ve inançlarını ifade edebilmelerini, kendi tercihlerine göre ve özgürce yaşayabilmelerini engellediğine yönelik eleştiridir. İkincisi, siyasi otoritenin devletle toplum arasında bağ kuran demokratik kitle örgütlenmelerini pratikte etkisizleştirdiği ve Sivil Toplum Kuruluşlarını (STK) devletin aracı kurumları haline getirdiği; üçüncüsü, güçler ayrılığının yürütme lehine bozulduğu eleştirileridir. Dördüncüsü ise, seçim sistemi, siyasal partiler yasası, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) ve Radyo ve Televizyon Üst Kurumu (RTÜK) gibi darbe dönemi sistem ve teşkillerini değiştirmeye yönelik siyasi otorite niyetinin eksikliğine ilişkin eleştiridir.

Taraflar arasında tartışmaya konu olan bir diğer kavram da ‘özerklik’ kavramıdır. Askerler, orduların yapısı ile savunmanın ve harbin gerektirdiği zorunluluklar nedeniyle TSK’ya, kendi iç işlerini düzenlemeye yönelik ve çerçevesi yasalarla belirlenmiş şekilde, kısmî bir kurumsal özerklik verilmesinin uygun ve hatta faydalı olacağını düşünmektedir. Ayrıca askerlerin çoğu; TSK’ya kendi iç düzenlemelerini yapma konusunda kısmi bir özerklik verilmemesi halinde, TSK’nın siyasetin bir uygulama aracı haline dönüşebilme riski olduğunu ileri sürmüşlerdir. Cizre ise, TSK’nın mevcut

⁵⁷Kotera Bihimya (1977), doktora çalışmasında sivil-asker ilişkilerini etkilemesi muhtemel yaygın faktör ve değişkenleri sıralamaktadır. Bunlar; kavramlara dair algı biçimleri, tarihsel geçmiş, siyasal kültürün gelişmişlik düzeyi, din, proteryen ve militarist kültür, orduların kurucu ve modernleştirici işlevleri, askere alma sistemi, orduların kompozisyonu, askeri ritüeller, askeri eğitim/profesyonelleşme, orduların kurumsal çıkarları, askeri örgütlenme biçimi, iç güvenlik görevleri, dış etkiler, millî güvenlik siyaseti, savunma planlaması ve bütçeleme süreçleri olarak sıralanmaktadır. Daha fazla bilgi için bakınız; Bihimya, Kotera, (1977), *Civil-Military Relations: A Comparative Study of India and Pakistan*, PhD Dissertation, Rand Post Graduate School, Santa Monica, California, USA.

konum ve bağlantılarının, onu siyasal anlamda özerk kıldığını ve dolayısıyla siyasete müdahale etmesine imkân verdiğini düşünmektedir (Cizre, 2006:151–166).⁵⁸

Mülakat verileri ‘siyaset ve siyasetçi’ kavramlarının da, taraflar arasında farklı biçimlerde algılandığını göstermektedir. Askerlerde, ‘siyaset’ kavramını ‘güç’ kavramıyla ilişkilendiren bir anlayış hâkimdir. Böyle olunca da ‘siyasetçi’ kavramı, gücü ele geçirmek ve muhafaza etmek için her şeyi feda edenlere ve/veya gücü kurnazlık, dalavere gibi yöntemlerle ele geçirenlere atfedilen bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. İsmail Safi (2005: 126), Türk toplumunun bütününde de yaygın olan, ‘siyaset’ ve ‘siyasetçiler’ karşısındaki mesafeli ve şüpheli tavrı, ‘tipik bir muhafazakâr özellik’ olarak tanımlamaktadır. Bu mesafeli ve şüpheli duruşa hâkim olan kodun ise, siyasetin kirli olmasının yanı sıra, ayrıştırıcı bir kavram olarak görülmesinden kaynaklandığını değerlendirmektedir. Buna karşın siyasi otorite ve Türk siyaset bilimi çevrelerinde bu kavramlar olumlanmaktadır. Örneğin Yalçın Akdoğan (2004: 6), ‘Muhafazakâr Demokrasi’ isimli çalışmasında, ‘siyaset’ kavramını, farklılıkların tanındığı bir uzlaşma zemini olarak tanımlamakta ve kavramı, yapıcı ve birleştirici yönlerini öne çıkararak olumlamakta ve bir tür hizmet sevdası olarak yüceltmektedir.

‘Militarizm’ ve ‘pretoryenizm’ kavramlarının etimolojik anlamları üzerinde belirli bir uzlaşma sağlandığı söylenebilir. Ancak, kavramların Türk siyasal yaşamının etkili aktörlerinden hangi(leri)si ile ilişkilendirildiği, başka bir deyişle, kavramların faileri konusu oldukça tartışmalıdır. Siyasi otorite mensuplarında, pretoryen vasıflı bir ordu olarak TSK’nın, militarist kültürün oluşturulması ve taşınmasının asli faili olduğu kanaati hâkimdir. Buna karşılık askerlerin çoğunda, TSK’nın pretoryen özellikler taşıyan bir ordu olmadığı kanaati hâkimdir.

Aynı şekilde, ‘itaat ve itaatsizlik (kültürü)’ kavramlarının da, askerlerde ve sivillerde farklı şekillendiğini söylemek olanaklıdır. Askerlere her şeyden önce öğretilen disiplin tanımının içeriğinde yer alan emredicilik, askerlerdeki ‘itaat’ kavramını sivillerden farklı biçimlendirmektedir denebilir. Ulrich Bröckling’in (2008: 23–24) ifade ettiği gibi, orduların en başta gelen görevi, hasmı imha etmek ve/veya savaşa azim ve iradesini yok etmektir. Askerlerde bu görevin yerine getirilebilmesinin en önde gelen koşulunun disiplin olduğuna dair yaygın bir inanış vardır. Esasen Türkiye’de itaat kültürü yerine itiraz kültürünü yeşertecek güçlü kaynakların varlığından söz edebilmemiz güçtür. Sadece ordu değil aile, okul, vb. pek çok kurumsal yapı ve hatta bizatihi din ve siyaset, itaat ve biat kültürü devşirmeye yönelik işlevler görmektedir. Dolayısıyla askerler, sivil elitler ve vatandaşlar da yoğun biçimde itaat kültürünün etkisine maruzdurlar. Ancak askerler ile sivillerin itaat konusuna bakış biçiminde belirgin bir farklılık söz konusudur. Bu farklılık, orduların bir kurumsal yapı olarak savaşa yönelik şiddet tatbikatı ihtiyacının gerektirdiği düzenlemelerden ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda, İç Hizmet Kanunu ve Askerî Ceza Kanunu’nun, üst ve âmirlere mutlak itaati temine yönelik düzenlemeleri ile özellikle Askerî Ceza Kanunu’nun 41/3-b maddesi bu farklılığı keskinleştiren düzenlemeler olarak öne çıkmaktadır. Çalışma ile ilişkilendirildiğinde; itaate ilişkin bakış açısı ve tutumun en önemli yanı, askerlerde yerleşik üst, âmir ve

⁵⁸ Cizre’nin TSK’nın özerkliği ile ilgili görüşlerinin gerek akademik çevrelerde gerekse de siyasi çevrelerde geniş çaplı bir destek gördüğü söylenebilir.

emirlere mutlak itaat tutum ve davranışının, siyasete müdahale düşüncesini destekleyebilecek vasfıdır. Buna karşın askerler, askerliğin bir itaat örgütlenmesi olduğunu ve itaatın, sanılanın aksine, askerî müdahaleleri caydırıcı rol ve işlev üstlendiği kanaati taşıdıkları görülmüştür.

TSK’nın rol ve işlevleri, örgütsel özellikleri ile onun değer ve ritüellerine ilişkin algı biçimlerinin; askerleri siyasete müdahaleye sevk eden ve müdahaleleri meşrulaştırabilen kodlar içerdiği, keza, TSK’nın siyasi olarak dilsizleştirilmesinin gerekliliği konusunda askerlerin de dâhil olduğu geniş bir görüş-kanaat birliği vardır. Ancak TSK’nın hangi rol ve işlevlerinin, hangi örgütsel özelliklerinin ve TSK’ya ilişkin ne türden algılamaların askerî müdahalelere dayanak ve müdahalelerin meşrulaştırılmasına olanak sağladığına ilişkin görüşler farklılaşmaktadır. Örneğin, mülakat edilen askerlerin çoğu, Cumhuriyet’in kurulmasından bu yana TSK’nın halkı eğitime gibi bir fonksiyonu ve sorumluluğu olduğuna inanmaktadır. Oysaki TSK’nın bu fonksiyonunu, toplumu biçimlendirmeye matuf baskıcı ve tepeden inme bir pratik olarak değerlendirmek de mümkündür (Altnay 2004). Askerler, TSK’nın eğitici rol ve işlevler üstlenmesinin nedenini, büyük ölçüde, Osmanlı’dan itibaren çağdaşlaşmaya dönük bilgileri ilk alan kurum olması ve halkın ordusu olması argümanları üzerinden gerekçelendirmektedirler. TSK’nın okuma-yazma eğitimi, aile planlaması, aile içi şiddetin önlenmesi, toplu yaşam kuralları ile şoförlük vb. mesleklerin öğretilmesi gibi alanlarda vatandaşları bilgilendirmek ve eğitmek suretiyle sağlıklı bir toplum yaratılmasına da katkıda bulunduğu düşüncesi, temel olumlama gerekçesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Daha geniş bir bakış açısıyla, TSK’nın savunma dışı görevleriyle toplumsal gelişime katkı sağladığı yönündeki inanışları, bir tartışma ve uzlaşmazlık alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Askerlerin bu inanışlarının gerekçelendirildiği temel argüman, TSK’nın bulunduğu bölgelerde sağlık, kültür hatta ekonomi alanına katkı sağlamasıdır. Gerçekten de birçok yerde özellikle yerel esnaf, kendi menfaatleri için bölgelerinde bir askerî birliğin bulunmasından hoşnuttur. Buna karşın, TSK’nın çoğu zaman kendisine tevdi edilmemiş bulunan bu görevleri üstlenmesi, iki temel gerekçeye dayandırılarak eleştirilmektedir (Altnay 2004, Akça, 2006). Bunlardan ilki; devlet gereçleriyle ve/veya özel teşebbüs yoluyla üstlenilmesi gereken bu görevlerin yerine getirilmesinin, TSK tarafından yapılıyor olmasının haksız rekabete yol açtığı; ikincisi ise TSK’nın bu rol ve işlevleri aracılığıyla toplumda, askerî müdahale zeminlerini kuran ve darbeleri haklılaştıran bir kültürü ürettiğidir (Altnay 2004, Akça, 2006).

Birsen Örs (1996), askerî örgütlenmenin özellikleri kapsamında sıraladığı; ‘grup bilinci ve dayanışma’ unsurunun, orduları hem fiziksel olarak en güçlü örgütlenme konumuna hem de sosyal olarak diğer toplumsal örgütlenmelerin dışına ve üstüne taşıdığı öne sürmektedir. Tanel Demirel (2010) ise, “askerlerdeki müdahaleci eğilimlerin en önde gelen kaynağının, başta askerî eğitim olmak üzere diğer meslek içi sosyalleşme süreçlerinin yönelimi olduğunu” ifade etmektedir. Adı geçenlerin bu iddialarının haklılığı üzerinde geniş bir fikir birliği olduğu söylenebilir.

Türkiye’de Askerlik Kanunu esaslarınca, ‘askerliğe elverişli değildir’ raporu olmayan herkes, ilâve bir seçim sürecine tabi tutulmadan, silah-altına alınmaktadır. Yine mülakat edilen askerlerin bir kısmı bu uygulamayı, ulus düşüncesinin pekiştirilmesinde bir araç

gibi görmenin yanı sıra, savunma yükünün eşit paylaşımı gibi argümanlarla izah etmeye çalışmışlardır. Diğer bir kısım asker ise, başta psikolojik problemli askerler olmak üzere, ilâve bir seçime tabi tutulmaksızın hizmetle mükellef sayılanların TSK'nın etkinliğini düşürdüğünü ileri sürmüşlerdir. Ayrıca bu kişiler, temel eğitimin uzun sürmesinin usta birliklerinde geçen süreyi kısalttığı, profesyonel olmayan askerlerin silah, araç-gereç, malzemeyi etkili kullanamadığı, bu durumun da maliyetleri arttırdığını ifade etmişlerdir. Kaldı ki zorunlu askerlik, özellikle terörle mücadelenin gerektirdiği uzmanlık ihtiyacını da karşılamaktan uzaktır. Bu düşünceler ışığında TSK'nın komuta kademesi de dâhil, sayıca giderek artan bir bölümünde, tam veya kısmî bir profesyonellik uygulamasına geçilmesine dair görüşlerin yaygınlaşmaya başladığı söylenebilir. Tarafların özetle, zorunlu askerlik meselesiyle ilgili kararların; tehdit değerlendirmesi, askerî harekâtın gerektirdiği personel ihtiyacı vb. gibi çoğu maliyetle ilgili hususlarda 'beka-refah' ikilemi çerçevesinde ve siyasi otorite tarafından verilmesi gerektiği düşüncesinde ortaklaştığı söylenebilir.

Mülakat verileri, ordu, siyasi irade ve vatandaş arasındaki ayrışmanın, yaygın olarak, din ve bağlantılı olarak, laiklik üzerinden okunduğuna işaret etmektedir. Bu okuma biçiminde, TSK'nın dine bakışına dair yaygın algının, gerilimi yaratan unsurların başında geldiği ve TSK'daki laiklik ve laikliğin korunması reflekslerinin, ciddi manada bir uzlaşmazlık nedeni olduğu yargısı belirginleşmektedir. Bulgular dinin, bizatihi bir inanç biçimi olarak değil de, toplumu biçimlendirmedeki rol ve işlevleri itibarıyla taraflar arasında tartışmalı bir alan olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Askerler ve siyasi otoritenin bakış biçimindeki en önemli ayrışma eksenine ise, tarikat ve cemaatlerin; toplumsal, sosyal ve siyasal yaşamında yer alış biçimine ilişkin değerlendirmelerinde ortaya çıkmaktadır. Oysaki Osmanlı'nın yükselme döneminde din unsuru, hem askerlerin hem de sivilin siyasete bakışını benzeştiren en önemli etken olmuştur. Turan Güneş'e (1983: 93-94) göre, Padişahı bütün toplumun gözündeki 'Zillullah-ı fil Âlem' yani Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak kabul eden bir anlayış, iktidarı bütün toplum nezdinde başat kılmıştır. Böylelikle iktidara karşı siyasal, kültürel ve ideolojik bir muhalefetin kurumlaşmasını da engellemiştir. İslamiyet'in başlangıcında da ehli-sünnet iktidarının karşısında kalan her eğilim sapkınlıkla suçlanmıştır.

Dış etkilere ilişkin algılar ve bu algılara bağlı değerlendirmeler kapsamında, AB uyum süreci çerçevesinde yapılan düzenlemeler genellikle her iki kesim tarafından olumlanmaktadır. Buna karşılık, ABD'nin başta Irak, Suriye ve İran'a yönelik dış politikası olmak üzere güvenlik stratejisinin gerektirdiği pratikleri, vatandaşlar ve askerlerle siyasi otoriteyi birbirinden ayırma potansiyeline haiz konular olarak öne çıkmaktadır. Mülakatlarda değerlendirmeye sunulan diğer bir soru, ordunun iç güvenlik konusundaki görevlerine ilişkin olmuştur. Başta iç güvenliğin neyi kapsadığı konusu da olmak üzere, tarafların iç güvenlik olgusuna bakışları farklılaşmaktadır. İç güvenlik kapsamına, 'terör meselesi', 'Kürt meselesi' ve hatta 'liberal-muhafazakâr ile ulusalcıların uzlaşmazlığı' gibi konulara ilişkin siyasal içerikli görüş ve değerlendirmeler dâhil edilmektedir. Bu meseleleri ele alışları bakımından, askerlerle siyasi otoritenin görüşleri (kategorik biçimde) farklılaşabilmektedir. Askerlerin önemli bir kısmı, güvenlikle ilgili bakış biçiminin değişmesinin, TSK'nın güvenlik de dâhil, bir

kısım görevlerinin tadil edilmesini gerektirdiği düşüncesindedirler. Bu kapsamda öncelikle telaffuz edilen, ‘iç güvenlik görevleridir’. Askerler, artık iç güvenlik görevlerinin dış tehdide göre düzenlenmiş teşkillere yerine getirilemeyeceğini, bu kapsamda polis ve jandarmanın; kuvvet, teçhizat, silah araç ve gereçleri ile görev yapma usullerinin yeniden ele alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Siviller de aynı görüşü paylaşmışlardır. Her iki grubun bu konuda uzlaş içinde olmalarının temel nedeninin, günümüz güvenlik konseptinin geçirmiş olduğu evrim ve küreselleşme ile sınır aşan pek çok faktörün iç ve dış güvenlikte önem kazanmış olması ve dolayısıyla yeni oluşan durumlara eski usul örgütlenmelerle yanıt verilemeyeceği düşüncesidir denebilir. Kısacası günümüz iç güvenlik olgusu, klasik güvenlik uygulamalarının çok ilerisine geçmiş; yeni teknoloji, donanım, mücadele biçimi ve uzmanlaşmış birimlerin oluşturulmasına gereksinim yaratmıştır. Demokrasinin kendisini, silahlı olarak tehdit etmeye kalkışan bütün söylem ve eylemleri iç güvenlikle ilgili görmeye ve bunlarla mücadelede yasal yaptırımlar, yapısal düzenlemeler ve hatta şiddet kullanımının gerekliliği konusunda ise taraflar arasında bir uzlaş olduğu söylenebilir. Ancak bu tehditlerin kapsamına hangi söylem ve eylemlerin gireceği hususu bir hayli tartışmalıdır ve uzlaşma yoluyla açıklığa kavuşturulmasının yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Yine elde edilen mülakat verileri değerlendirildiğinde darbelerin, ‘Türk demokrasisinin kendi refleksleriyle kendini düzeltebilme imkânlarını tırpanladığı’ görüşü de mülakat edilenler tarafından büyük ölçüde paylaşılmıştır. Askerler, ‘bu genel inanışlarına rağmen neden darbe yapıldığına?’ ilişkin soruyu farklı biçimde cevaplamışlardır. Bu cevaplardan en önde geleni, komutanların tehdide ilişkin algıları ve durumdan çıkardıkları vazifeyi yerine getirmedikleri takdirde, tarih önünde hesabını veremeyecekleri bir yükümlülük altına gireceklerine dair algılamaları olmuştur. İkincisi, darbeler öncesinde yaşanan kargaşa ortamları; üçüncüsü, demokratik sistem ve değerlerin mevcut siyasi otorite tarafından aşındırılması nedeniyle, hükümete yönelik kitlesel eleştirinin ve demokrasi talebinin darbelere dayanak sağladığı ve onları meşrulaştırdığı şeklindeki görüşlerdir. Dördüncüsü, vatandaşlarda Türk siyasal yaşamının krizli durumlarında, ‘TSK gereğini yapar’ gibi bir algının varlığı olarak ifade edilmiştir. Beşincisinin, sadece TSK’ya özgü değil de, bütün kamu kurumlarının doğasında yer alan değişime direnme refleksi; altıncısının, yasaların tanzim edilmiş biçiminin darbelere imkân sağladığı kanaatidir. Yedincisi, ABD’nin küresel çıkarlarının korunması ihtiyacı; sekizincisi, değişime direnç gösteren yerleşik protest kültürle, konjonktürün gerektirdiği değişim ihtiyacının çatışması (merkez-çevre ikilemi olarak da okunabilir); dokuzuncusunun ise, demokrasi kültürü ve siyasal kültürün gelişmişliği ve yerleşik itaat kültürüne karşı itaatsizlik kültürünün eksikliği olarak dillendirilmiştir. TSK’nın darbeleri, kendi kurumsal kazanımlarını genişletmek amacıyla yönelik olarak gerçekleştirdiği iddiası ise askerler arasında hiç taraftar bulmamıştır.

‘Anayasa ve yasaların sivil-asker ilişkilerini düzenlemede yetersiz kaldıkları’ hususunda askerlerin de katıldığı geniş çaplı bir uzlaş mevcuttur. Bu kapsamda mülakat edilen askerler, ‘başta Anayasa olmak üzere, İç Hizmet Kanunu, Askerî Ceza Kanunu, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) ile Askerî Yargıtay Kuruluş Kanunu’nun, askerî vesayete imkân verecek biçimde düzenlendiği ve revize edilmesi gerektiğini’ ileri sürmüştür. Keza Sayıştay Kanunu’nun TSK’yı denetlemeye yönelik hükümlerinin

yeterli olmadığı ve OYAK ile Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) kanunlarının yeniden düzenlenmesi gerektiği de ifade edilmiştir. İlaveten, TSK'yu siyasal denetime kapatan kurumsal yapılar ve şeffaflık ihtiyacı konusu üzerinde genel bir uzlaşma olduğu görülmüştür. Ancak askerler demokratik kontrolü sağlamaya matuf yapısal ve kurumsal düzenlemelerin, tayin, terfi vb. iç işleyişi de kapsayacak biçimde genişletilmesinin, demokratik kontrolün amaçlarını aşacağını belirtmişlerdir. Ayrıca böylesi bir tutumun, TSK gibi bir baskı aygıtını, siyasal otoritenin pragmatik siyasetini uygulamasının bir gereği haline dönüştürebileceğini de ifade etmişlerdir. Nitekim son yıllardaki polis teşkilatının ve hatta yargının durumunu, bununla bağlantılı örnekler olarak gösterenler de olmuştur.

TSK'nın aşırı merkezleşmiş yapısı ile emir komuta bağlantılarının demokratik kontrolün gereklerine uygun düzenlenmesi konusunda kısmî bir uzlaşma olmakla birlikte, bu düzenlemelerin sağlıklı bir sivil-asker ilişkisi biçimini garanti etmedeki etkinlik ve yeterlilikleri tartışmalıdır. Askerler, Türk siyaset ve siyaset bilimi çevrelerince önde gelen faktörler arasında sıralanan; 'Genelkurmay Başkanlığı'nın ve/veya Kuvvet Komutanlarının MSB'ye bağlanması', 'İç Hizmet ve Askeri Ceza Kanunu'nda radikal değişiklikler yapılması', 'askeri yargı ve sağlık sisteminin değiştirilmesi' gibi konuların askeri darbeleri önlemeye matuf işlevleri bakımından görece önemsiz olduğunu kabul etmektedirler. Bu düzenlemelerin görece önemsizleştirilmesinde ana etkenin, müdahalelerin kendini kurumsallaştırabilmesi ve yasallaştırabilmesi, diğer bir deyişle darbelerin, kendi kurumlarını ve yasalarını yaratması ve hatta meşrulaştırabilmesi olanağına sahip olmalarıdır denebilir.

TSK'nın, kurumsal çıkarları ve korporatist yapılanması, özellikle de OYAK ve TSKGV aracılığıyla kapitalist hegemonya projelerine bağlı siyasal söylem ve eylemlerde bulunduğu argümanı da sorulmuş ve özellikle bu argümanın geçerliliği askerlerce kabul edilmemiştir. Diğer bir deyişle askerler, konuyla ilişkili olarak, pek çok emeklilik sigortası kuruluşunun da benzer çıkarları sağladığı; bir emekli albayın emekliliği sırasında 30 yılı aşkın bir üyeliğin sonucunda, yapılan zorunlu kesintilerin ancak faiz karşılığını alabildiğini ve OYAK'ın iştirakçisi olduğu şirketlerin mallarını piyasa değerleri üzerinden tükettiklerini belirtmişlerdir.

Asker kökenliler ile akademik çevreler arasındaki diğer önemli bir uzlaşmazlık alanı da, savunma planlaması konusudur. Savunma planlaması özü itibarıyla teknik vasıflı ve uzmanlık gerektiren bir faaliyettir. Ancak bu durum ne parlamenter denetimin gerektirdiği sivil uzmanlık açığının kapatılmayacağı, ne de savunma bütçesinin denetlenemeyeceği anlamına gelmektedir. Millî savunma planlaması, savunma harcamaları ve savunma bütçesine ilişkin süreçlerde askerlerin bulunmasının gerekip gerekmediği ve savunma planlamasının gerektirdiği uzmanlık ihtiyacının nasıl karşılanacağı konusu, sivillere yeterince açılmamış olduğundan tartışmalı özellikler göstermektedir.

İlgili literatüre tekrar bakıldığında ise Nilüfer Narlı, siyasi otorite ile askerî elitler ve vatandaşlar arasındaki uzlaşma/uzlaşmazlıklara konu olan ve uzlaşma gerektiren alanları, dış etkiler ve iç etkiler başlıkları altında sıralamıştır. Bunlardan; AB uyum süreci, ABD'nin güvenlik politikası ve özellikle de Irak'a yönelik politikası dış etkiler olarak

belirtilmiştir. Narlı, siyasal kültürü ve özellikle güvenlik kültürü ile güvenlik siyasalarını biçimlendiren usul ve teknikleri ise, iç etkiler alanında ele almıştır. Narlı’ya (2009: 82) göre, 2000’li yıllarda yaşanan değişimlerin pek çoğu, özellikle de, karar alma süreçlerindeki değişimler, sivil ve askerî elitler arası uzlaşımı bozucu özellikler taşımaktadır. Geçmişte iç güvenlik anlayışında yaşanan değişimlerin ve barış sürecinin getirdiği güçlüklerin, Balyoz, Ergenekon vb. yasal süreçlerin, özellikle de 15 Temmuz’da yaşanan gelişmelerin, askerlerin bir kısmını rahatsız ettiği söylenebilir. Dolayısıyla net bir şekilde görünür olmamakla birlikte, bu son yıllarda yaşanan gelişmelerin askerlerin (daha çok emekli askerler) bir kısmı ile sivil elitler arasında yeniden derinde bir ayrışma – uzaklaşma yaratmış olabileceği ileri sürülebilir.

Konijnensbelt (aktaran Faltas ve Jansen, 2006: 19) de, siyasi otorite ile askerî elitler arasındaki uzlaşım ve uzlaşmazlık alanlarına ilişkin bir değerlendirme yapmıştır. Bu kapsamda, iç ve dış siyasete ilişkin yedi farklı alanın varlığını vurgulamıştır. Dış siyasete ilişkin olarak, Kıbrıs Meselesi, Ermeni Meselesi, Irak’ın Kuzeyi ve AB üyeliği; iç siyasete ilişkin olarak da, din - laiklik, terörle mücadele, Kürt Meselesi alanlarını bu kapsamda değerlendirmiştir. Konijnensbelt ayrıca söz konusu sorun alanları, bir şekilde, çözüme kavuşturulmadığı sürece, sivil-siyasi otorite ile askerî elitler arasında kalıcı bir uzlaşım sağlanamayacağını değerlendirmektedir. Gerçekten de, Türk sivil-asker ilişkileri perspektifinden bakıldığında söz konusu tezin tartışmaya değer olduğu düşünülmektedir.

Din ve etnisite, askerlerce Türkiye’nin ulus inşası sürecinde, inşayı sekteye uğratabilecek en tehlikeli güç odakları olarak görülmüştür. Daha açık bir deyişle ayrılıkçı Kürt hareketleri ve dinî itaat odakları oluşturulmaya çalışılan ulus devleti parçalayabilecek potansiyele sahip tehditler olarak görülmüştür (Akyaz, 2002). Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren bu kaygının etkisiyle normatif ve fiili düzenlemeler, uygulamalar gündeme getirilmiştir. TSK’da tarihsel sürecin bütününde ayrılıkçı Kürt hareketlerine ve tarikat-cemaat faaliyetlerine karşı ihtiyatlı duruş, hatta kuşku söz konusu olmuştur. Bu ihtiyatlı duruşun nedeni, doğrudan Kürt halkına ve/veya dine karşı olmaktan değil, tarihi tecrübelerden çıkarılan dersler olduğu, mülakat edilenlerce ifade edilmiştir. Örneğin, 31 Mart Vakası dinin siyasete âlet edilebileceğini gösteren bir olay olarak askerlerin zihinlerine yerleşmiştir. Askerlerin 31 Mart Vakasından çıkardığı ilk ders; dinsel anlayış birliğinin sağlanmadığı bir orduda dinin, ‘uhrevî’ bir sadakat merkezi olarak ayrışma dinamikleri yaratacak derecede güçlü bir tehdit haline gelebileceği ve ordunun profesyonel işlevlerini yerine getirmesinde engel oluşturabileceği kanaati olmuştur. Ayrıca milli mücadele dönemindeki fetvalar savaşı, Menemen Hâdisesi vs. de ordunun tarikat ve cemaatlere karşı kuşkulu tavrının oluşumunda etkili olmuştur. Keza gerek milli mücadele dönemindeki ayrılıkçı Kürt isyanları ve özellikle de, 1980’lerin başında ortaya çıkan PKK’nın Kürt kökenli vatandaşlarımız üzerinde sosyal kontrol sağlamayı, bir yandan da yeknesak bir etnik kimlik inşası gerçekleştirmeyi amaçlayan terör eylemleri askerlerin zihninde anayasa ve yasalarda Kürtler lehine yapılacak düzenlemelere⁵⁹ mesafeli durmasını sağlamıştır.

⁵⁹Demokratik çözümün yerel boyutlarının tanımlanması, kimlik ve özgür vatandaşlığın tanımlanması, devlet okullarında Kürtçe öğreniminin serbest bırakılması, Kürtçe dilinin başta devlet televizyonları

4. Uzlaşma İmkânları

Çalışmadan elde edilen bulgular, güçlü bir devlet olmanın yolunun, siyaset-ordu işbirliğinden ve TSK'nın sivil otoriteye bağlı olmasından geçtiği inancının yaygınlığına işaret etmektedir. Keza, demokratik yönetimlerin özünde bir elit yönetimi olduğunu, elitler arası anlaşmanın toplumsal sorunların çözümünde önemli bir rol oynadığı, mülakat edilenlerce dile getirilmiştir. Türk vatandaşlarının askeri darbeler karşısındaki duruşu, onların demokrasiye ve demokratik gelişime olan inancının açık bir delilidir. En azından bu yaygın demokrasi talebi bile, sivil-asker ilişkilerinin vatandaşın onaylayacağı bir uzlaşma zaptı çerçevesinde kurulabilmesinin imkân dâhilinde olduğunu düşündürmektedir.

Başta din, din-devlet ilişkileri de dâhil olmak üzere, değer ve ritüellerin, daha geniş bir deyişle, kültür kalıplarının en keskin kenarlı uzlaşmazlık konusu olduğu bir gerçektir. Buna mukabil araştırma bulguları, TSK ile siyasi otorite arasındaki uzlaşmazlıkların başında gelen, din ve din-devlet ilişkisi konusunda elitler arası uzlaşma sağlamaya yönelik bir uzlaşma ve çözümleme çerçevesi kurulabilmesinin olanaklı görüldüğüne işaret etmektedir. Keza bu çerçeveyi kıymetlendirecek en önemli hususun da; sivil-asker elit uzlaşmasının, vatandaşın hissiyatını da gözetmesi, bunun için de vatandaşın olabilen en üst düzeyde bu uzlaşma katılımına sağlanması olduğu düşünülmektedir. Zira sivil elit ile asker elitler arasında zaman zaman yaşanan uzlaşmazlıklara rağmen, din sosyolojisinde “dinlerin bütünleştirici etkisinin çatıştırmaya nazaran daha fazla olduğu genel bir gözlem haline gelmiştir” (Altınay, 2010: 210). Kemal Karpat (2010: 8)⁶⁰ din ile devletin kaçınılmaz bir biçimde ilişkili iki unsur olduğuna ve bu ikisi arasındaki çatışma yerine uzlaşma halinin, bu iki unsurun da hayatiyeti bakımından önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Dinin siyasi ve askerî elitler için de birleştirici bir unsur olduğuna ilişkin tespitlere, Atatürk'ün 1 Mayıs 1920'de TBMM'de yaptığı konuşmada da tanık olunmaktadır.⁶¹

olmak üzere basın ve yayın organlarında kullanılması, Kürtlerin etnik temelde siyaset yapan siyasi hareketler olarak organize olmaları ile kamu politikalarını etkilemeleri vb. düzenlemeler.

⁶⁰ Karpat (2010: 8) bu konuda şu açıklamayı yapmıştır: “Tüm dinler isimleri ne olursa olsun manevi değer, inanç, siyasi ve sosyal ahlak kaynağı olarak medeniyetlerin temel unsurlarıdır. Belirli bir dine sahip olmayan, yani manevi yönü bulunmayan bir medeniyetin -vücut bulamayacağı gibi- uzun süre yaşaması da mümkün değildir. Diğer yandan dinler ancak siyasi-dünyevi kurumların yarattığı hukuk düzeni ve güvenlik içinde ayakta kalabilirler. Şüphesiz dinler hukuk düzenini daima etkilemişlerdir. Fakat kendi başlarına siyasi, dünyevi, idari yapı yaratamazlar; çünkü devlet, siyasi ve dünyevi güçlere, yani maddiyata dayandığı için dinin temsil ettiği manevi inançlardan ayrı bir siyasi varlıktır. Evet, din kısa süre için kendi devletini yaratabilir, fakat bu din-devlet beraberliği uzun sürmez, İslam'da Hazreti Muhammed ve Halife Ebu Bekir zamanında din-devlet ayrılığı yoktu, çünkü Müslüman toplumu farklılaşmamıştı, küçüktü. Halife Ömer zamanında ümmet genişleyince devlet de idari bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Din-devlet ikiliği İslam'da devamlı tartışma konusu olmuştur fakat sonunda İb'n Teymiyye gibi köktenci düşünürler bile devletlerin lüzumunu-zarureti kabul etmişlerdir”.

⁶¹ “Efendiler, meselenin bir daha tekerür etmemesi ricası ile bir iki noktayı arz etmek isterim: Burada maksut olan ve Meclis-i âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Lâz değildir. Fakat hepsinden mürekkep ‘anasır-ı İslamîyedir’, samimî bir mecmuadır. Binaenaleyh bu heyet-i âliyenin temsil ettiği hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsur-u İslam'a münhasır değildir. Anasır-ı İslamiye'den mürekkep bir kütleye aittir. Bunun böyle olduğunu hepimiz biliriz. Binaenaleyh muhafaza ve

Mülakat edilenler, TSK’nın ciddi boyutlarda etnik ve dini ayrışmalara yol açacağı cihetiyle, ‘Kürt açılımı’, ‘Barzani ile yakınlaşma’, ‘laiklik karşıtı söylem ve eylemler’ ile ‘tarikat ve cemaatlerden ve mensuplarının devlet kadrolarına sızması’ konularından ötürü kaygı duyduğu ifade edilmiştir. Geline aşamada, 2013’te başlayan ‘çözüm süreci’ 2015 yılında, siyasi otorite- Barzani yakınlaşması ise 2017 yılında fiilen sona ermiş; FETÖ’ye karşı sürdürülen kararlı mücadele neticesinde siyasi otorite arasında uzlaşmazlığa konu olan ayrılıkçı Kürt meselesi ve din-devlet ilişkisi üzerinde, an azından günümüz itibariyle, uzlaş sağlanmıştır. Ancak bu uzlaşın kalıcılığının, ancak ve ancak, sözü edilen süreçlere benzer girişimlerde, askerler ve vatandaşları da içine alan geniş katımlı uzlaşlarla sağlanabileceği değerlendirilmektedir.

İtaat kavramının toplumun bütün katmanlarında benzer kültür kalıplarıyla kurulmasının, bozucu etkisi kadar yapıcı etkisi de olabilecektir. Bu nedenle itaat/itaatsizlik kültürü sivil-asker ilişkilerinde uzlaştırıcı bir düzlem olarak da kullanılabilir. Siviller ile askerlerin itaat kavramına bakış biçimleri arasındaki farklılığın telâfisi kapsamında akla gelen ilk şey, itaate ilişkin konuları düzenleyen, yasal, yapısal ve toplumsal düzenlemelerdir. Bu düzenlemelerden kasıt sadece askerliğe ilişkin olan düzenlemeler değildir. Diyanet, üniversite ve basın yayın gibi önde gelen bilgilendirme kaynakları yoluyla devşirilen itaat anlayışının da bu kapsamda değerlendirilmesi gerekir. Ayrıca, TSK’da profesyonelleşme sürecinin ivmesine paralel olarak, itaate ilişkin sivillerle askerleri birbirinden ayıran bakış biçimlerinin farklılığında azalma olacağı düşünülmektedir.

Askerî eğitimin, demokratik kontrolün ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi fikri üzerinde mülakat edilenlerin tamamının katıldığı geniş çaplı bir uzlaş söz konusudur. Bu nedenlerle askerî eğitim, öğretim ve eğitici formasyonunun MEB’in ve YÖK’ün çerçevesini kuracağı geniş katımlı bir düzenlemeyle yeniden ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmüştür. Araştırma sonuçları, askerî okullarda görevli öğretmenlerin tümünün asker olması yerine öğretim kadrosunun karma bir eğitici formasyonu ile değiştirilmesi gerektiği konusunu, başta gelen bir önlem olarak ortaya koymuştur. Keza eğitim müfredatının, sosyal bilimleri daha çok kapsayacak biçimde genişletilmesinin, faydalı olabileceği de dile getirilmiştir. Bir başka dikkat çekilen husus ise, küçük yaşlarda başlatılan askerî okul öğretiminin başlangıç yaşının daha ileriye çekilmesidir.⁶² Ayrıca, askerî okulların bilimsel vasfını geliştirmede, başta üniversiteler olmak üzere, teknoloji araştırma kuruluşlarının da desteğinin sağlanmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Mülakat bulguları, TSK’nın, tarihsel süreç içerisinde gerçekleştirdiği cuntalaşmayı önleyici düzenlemeler sonrasında, büyük ölçüde, komuta kademesinin en üstü tarafından kontrol edilebilir bir kurum olma özelliği kazandığına işaret etmektedir. Bu durum, TSK’nın siyasi otorite tarafından kontrol edilebilir olmasının da siyasi otoritenin başı ile komuta kademesinin tepesi arasında sağlanabileceği gibi bir sonuca

müdafaasıyla iştiğal ettiğiniz millet bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif anasır-ı İslamiye’den mürekkeptir” (Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997: 74-75).

⁶²Araştırma verileri, 2015 yılına aittir. Ancak, bilindiği üzere 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasındaki gelişmeler sonucunda bu askerî okullar Kanun Hükmünde Karamame - KHK ile kapatılmıştır.

varmamızı da kolaylaştırmaktadır. Nitekim bulgular, 2000’li yıllarda siyasi otorite ile asker elitler arasında belirgin bir uzlaşma sağlanabildiğini, buna karşın mevcut uzlaşma çerçevesinin yeterli olmadığı ve mevcudun ötesine taşınan ve vatandaşları da kapsayacak bir demokratik uzlaşma çerçevesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, 2000’li yıllarda sivil ve asker elitler arasında belirgin bir uzlaşma sağlanabilmesi nedeniyle pek çok demokratik gözetim düzenlemesi hayata geçirilmiştir. Ancak tekrar etmek gerekirse, TSK içine sızmış FETÖ mensuplarının 15 Temmuz’daki darbe kalkışması sonrasındaki tartışmalar da göstermiştir ki, mevcudun ötesine taşınacak ve vatandaşları da kapsayacak bir demokratik uzlaşma çerçevesine ihtiyaç vardır. Bu türden bir uzlaşma için de, sadece demokratik gözetim değil, bütün siyasi nitelikli karar alma süreçlerinin şeffaflaştırılması ve vatandaşların siyasal katılımına imkân verecek biçimde düzenlenmesi, özel bir önem arz etmektedir.

5. SONUÇ

Huntington’a (1993) atfedilen klasik liberal sivil-asker ilişkileri çerçevesinde düzenlenen Batı tipi siyasi kontrol standartlarında, askerlerin siyasete müdahalesi, siyaset kurumlarının orduları kontrole ilişkin rol ve işlevlerinin yetersizliği durumuna özgü bir hal olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, siyasi kontrol unsurları vasıtasıyla, mutlak biçimde, siyasi otoriteye tabi kılınmış bir ordu yapısı (civilian supremacy) temel öngörüdür. Bu çerçevede, sorumluluk ve uzmanlık alanları, siyasetin uzmanlık alanından ayrıştırılmış (separation) ve siyasetin dışına çıkarılmış (isolation) bir ordu yapısının, sağlıklı bir sivil-asker ilişki modelini garanti edeceği varsayılmaktadır. Gerek AB uyum süreci kapsamında gerekse de 15 Temmuz 2016’dan sonra gerçekleşen reformlar ile Türk sivil-asker ilişkilerinin, Batılı örneklerinden farklılaşan yönlerine ilişkin yasal yapısal ve kurumsal düzenlemelerin neredeyse tamamı gerçekleştirilmiştir. Buna rağmen Türkiye’de Avrupa standartlarıyla bütünüyle uyumlu ve istikrarlı bir demokratik gözetim modelinin tesis edilebildiğini söyleyebilmek güçtür. Bunun en önde gelen nedeninin, demokratik gözetim düzenlemelerinin siyasi otorite dayatmasıyla ve/veya siyasi otorite ile askerler arasındaki kapalı kapılar ardındaki uzlaşma yoluyla gerçekleştirilmesi olduğu değerlendirilmektedir. Bir diğer deyişle Türk sivil-asker ilişkilerini Avrupa standartları gerisinde tutan şey asıl etken, sivil-asker ilişkisi düzenlemelerine ilişkin karar verme süreçlerinin dışında tutulan Türk vatandaşlarının konuya ilişkin bilgi eksikliği ile askerleri bu konulara ilişkin olarak yetkili gören geleneksel anlayıştır. Oysaki en başta 15 Temmuz darbe kalkışmasında olduğu gibi, Türkiye’nin tarihsel geçmişindeki sivil-asker ilişkilerine yönelik inceleme sonuçları, siyasi otorite, askerler ve vatandaşlar arasındaki uzlaşma/uzlaşmazlıkların askerî darbeleri teşvik etmede de caydırmada da etkili olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de de, TSK’yı siyasete ve bu yolla toplumsal yaşama müdahaleye zorlayan yasal yapısal ve kurumsal nedenlerin varlığı tartışılmazdır. Ancak diğer pratiklerden farklı olarak, onun Türk toplumunca algılanan yeri ve örgütlenme özelliklerinden ötürü, vatandaşlar, aydınlar ve hatta siyasetçilerce de, devlet düzenini sağlamaya yönelik olarak siyasete müdahaleye davet edildiği de, inkârı güç bir gerçektir. Bu bağlamda, demokrasiyi özümseyecek toplu bir siyasal kültür örüntüsünü yaratmanın gücü ve etkisi, askeri darbeleri önlemeye yönelik yasal, yapısal ve kurumsal düzenlemelerin bu ilişkiyi

tanzim etmedeki gücü kadar hatta daha da önemlidir. TSK’nın demokratik kontrolünün önde gelen ve vazgeçilemeyecek hedefi, onu siyasi otoriteye, geri dönüşlere neden olmayacak bir biçimde, bağlamaktır. Bu da ancak, yetki ve sorumluluk alanlarının mümkün olduğunca açık şekilde tarif edildiği şeffaf bir demokratik gözetim modelini uzlaşlar yoluyla hayata geçirerek başarılabilecektir. Keza araştırma bulguları da, Türkiye’de istikrarlı bir demokratik gözetim modelinin askeri elitler ile vatandaşlar arasında diyalog, işbirliği, değer ve hedeflerin paylaşımına dayalı bir uzlaş zeminini üzerine bina edilebileceğini göstermektedir.

Sonuçta, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde yaşanan temel zorluklar, kurumsal nedenlerden ziyade, ilişki tarafları arasındaki kültürel ayrışmalardan kaynaklanmaktadır. Başta, din-devlet ilişkileri, ayrılıkçı Kürt sorunu, militarist, otoriteryen eğilimler üreten eğitim ve kültür kalıpları olmak üzere siyasal kültürde ayrışmalara yol açan ve bu yönüyle demokrasi krizi yaratan sorunlar çözümlerse, bu uyumun yeniden sağlanabileceği ve Türkiye’de istikrarlı bir demokratik gözetim modelinin tesisinin mümkün olabileceği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA :

AGİT (1993). Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security. Programme for Immediate Action Series, No. 7, <https://www.osce.org/fsc/41355?download=true>, (erişim tarihi: 31.03.2018).

AKÇA İ. (2006), **Militarizm, Kapitalizm ve Devlet: Türkiye’de Orduyu Yerli Yerine Koymak**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi.

AKDOĞAN, Y. (2004), **Muhafazakâr Demokrasi**, Alfa Yayınları, İstanbul.

AK PARTİ (2012), **2023 Siyasi Vizyonu, Siyaset-Muhafazakâr Demokrat Kimlik**, <https://www.akparti.org.tr/upload/documents/akparti2023siyasivizyonuturkce.pdf>, (erişim tarihi: 20.04.2018).

AKYAZ D. (2002), Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine, İletişim Yayınları, İstanbul.

ALTINAY A. G. (2004), **The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey**, Palgrave MacMillan, New York.

ALTINAY H. (2010), Sosyal Çatışma ve Din, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 2, s. 187-215

ATATÜRK DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU, ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ (1997), **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri Cilt: I-III**, Ankara.

AYDINLI, E. (2009), A Paradigmatic Shift for the Turkish General and an End to the Coup Era in Turkey, **The Middle East Journal**, Volume 63, Number 4, 2009, s. 581–596, Middle East Institute.

BAYRAMOĞLU, A. ve İnel, A. (2005), **Almanak Türkiye 2005-Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim**, http://tesev.org.tr/wp.content/uploads/2015/11/Almanak_Turkiye_2005_Guve_nlik_Sektoru_ve_Demokratik_Gozetim.pdf, (erişim tarihi: 12.03.2018).

BIHIMYA, K. (1977), **Civil Military Relations: A Comparative Study of India and Pakistan**, PhD Dissertation, Rand Post Graduate School, Santa Monica, California, USA.

BRÖCKLING, U. (2008), **Disiplin: Askerî İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**, Çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İkinci Basım, İstanbul.

BORN, H., Fluri, P. ve Johnsson, A. (2003), **Handbook for Parliamentarians No: 5, Parliamentary oversight of the security sector: Principles, mechanisms and practices**, IPU/DCAF, Geneva, and Belgrade.

CİZRE-Sakallıoğlu Ümit, (2006), **Muktedirlerin Siyaseti**, İstanbul: İletişim Yayınları.

DEMİREL, T. (2010), 2000’li Yıllarda Asker ve Siyaset: Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu, **SETA Analiz**, Sayı 18.

FALTAS, S. ve JANSEN, S. (2006), Governance and the Military: Perspectives for Change in Turkey, **Papers of a Project Managed by the Centre for European Security Studies (CESS)**, in the Netherlands, in co-operation with the Istanbul Policy Center (IPC)

GREENWOOD, D. (2005), **Türk Sivil-Asker İlişkileri ve Avrupa Birliği: Süregelen Buluşmaya Hazırlık**, <http://www.cess.org/publications/occasionals/view/?id=6>, (erişim tarihi: 19.03.2018).

GÜNEŞ, T. (1983), **Araba Devrilmeden Önce**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

HUNTINGTON, S. P. (1993), **Asker ve Devlet**, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara.

KARPAT, K. (2010), **Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul.

LUCKHAM, R. (1971), A Comparative Typology of Civil-Military Relations, **Government and Opposition**, Volume 6, Issue 1, s. 5–35.

MONTERO, C. C. (2007), “Study on Democratic Control of Armed Forces, Who Controls”, **DCAF Backgrounder**, EU Venice Commission, Strasbourg, France.

NARLI, N. (2003), Initiatives for Transparency-Building in Turkey: International, Domestic and Regional Factors, **Information & Security**, Volume 11, pages: 34–54.

NARLI, N. (2004), **Aligning Civil-Military Relations in Turkey: Transparency Building in Defense Sector and the EU Reforms**, http://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/10_wg9_taf_110.pdf, (erişim Tarihi: 25.03.2018).

NARLI, N. (2008), Turkish Politics: More Democracy and Europe or More Islam? **FRIDE Comment**, (May 2008), http://fride.org/descarga/COM_Turkey_Europe_ENG_may08.pdf, (erişim tarihi: 29.03.2018).

NARLI, N. (2009) Changes in the Turkish Security Culture and in the Civil-Military Relations, **Strategic Culture and Security Sector Reform**, s. 56–84, Western Balkan Security Observers Meeting in Belgrade.

PLÂTON (2001), **Devlet**, (Çeviren Canan Eyi), Gün Yayıncılık, İstanbul.

ÖRS, B. (1996), **Türkiye’de Askerî Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli**, Der Yayınları, İstanbul.

SAFİ, İ. (2005), **Türkiye’de Muhafazakârlığın Düşünsel-Siyasal Temelleri ve Muhafazakâr Demokrat Kimlik Arayışları**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/1689>, (erişim tarihi: 25.03.2018).

SCHIFF, R. L. (1995), Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance, **Armed Forces and Society**, Volume 22, Number 1, fall 1995.

ULUÇAKAR, M. (2013), **Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD, Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

Turkey has been experiencing significant political transformations since the beginning of 2000s. When considering the security sector, the most evident changes undeniably took place in the relationship between the civilian and the military leadership. There had been numerous legal and institutional measures to prevent the military interventions between 2002 and 2016, nevertheless; Turkey witnessed the bloodiest coup attempt, perpetrated by the Gulenist soldiers, on 15 July 2016. However, all segments of the Turkish society blamed Gulenist sect, rather than the military, as the perpetrator of the failed coup, not only the failed coup attempt but also the preceding process aiming at ending the military guardianship plummeted the armed forces’ standing: as the most trusted institution in the country. The failed coup attempt and the following measures that are taken to realign civil-military relations, paved the way for reopening the debates on the issue of democratic governance amongst academic circles, as well as media outlets. In the above-mentioned process’, it seems that the delicate relationship emerged between the civilian and the military leadership on the one side and the lack of transparency in this regard became reason for concern on the other.

The main proposition of this paper is that a democratic governance model, based on dialogue, co-operation and shared objectives among the civil, the military elites and the citizenry, would not only makes the military intervention less likely but also be the most convenient model for Turkish civil-military relations. Such model might be set if the problems paving the way for the divergences between the civilian and the military leadership are solved. With those in mind, the aim of this paper is to analyze and discuss the realm of discordances, as well as the potential for concordance for setting a civil-military relation that is convenient with the Western norms and standards. The study begins with the examination on what the Western civilian control means are, how they are applied and differ from the Turkish samples. Then, the main dilemmas of the

Turkish civil-military relations and the degree of concordance between the civil and the military elites on those matters are discussed. Finally, the possibilities for setting a democratic governance model, based on dialogue, co-operation and shared objectives among the civil, the military elites and the citizenry, are investigated.

The data needed were collected mainly from the secondary resources and interviews done with the 16 military background staff. The interviews were designed to include retired military officers who had served in high-level command posts, academics who have military backgrounds, and scholars who have been discharged from the TAF due to their alleged illegal left, right, radical, religious, or reactionary views, in the aftermath of military interventions. Within this context, 10 retired generals and colonels, 4 academics with military backgrounds, and 3 scholars discharged from the military due to their alleged illegal political views after the 1980 and 1997 coups were interviewed. The citizenry is added as the part of the civil-military relations to widen the scope of the research and to form a normative criterion, because the citizenry has always been effective both fostering and deterring military interventions. Data related to the citizenry perceptions were collected through the researches done by several research companies.

Study concludes that the main dilemmas of the Turkish civil-military relations are stemmed from the cultural divergences among the related parties. The concordance could be achieved if the problems paving the way for the political divergences, and triggering democratic crises on that sense, such as; religion-state relations, separatist Kurdish question and cultural patterns fabricating militarist and authoritarian tendencies were tackled. It is estimated that the study enable to better understand and construe the dynamics of the Turkish civil-military relations and thus contribute the related literature.

Dönüşümcü Liderliğin İş Performansına Etkisi: Lider Üye Etkileşimi Ve Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü

Abdullah ÇALIŞKAN*

Özet: Bu çalışmanın amacı dönüşümcü liderliğin dört boyutunun, çalışanların iş performansına etkisi ve bu etkide lider üye etkileşimi ile örgütsel bağlılığın aracılık rolünün tespit edilmesidir. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişki; faktör analizi, regresyon analizi ve sobel testleri gibi istatistiksel yöntemler ile analiz edilmiştir. Çalışmada Ankara ilinde faaliyet gösteren ve uzay ve havacılık sanayi sektöründe yer alan özel işletmeler ele alınmıştır. Bu konuda hazırlanan anket formu ile 628 çalışandan toplanan veriler kullanılarak çalışmada yer alan değişkenler arasındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, dönüşümcü liderliğin dört boyutunun da iş performansını olumlu yönde etkilediği ve lider üye etkileşimi ile örgütsel bağlılığın bu ilişkide aracılık rolünün olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dönüşümcü Liderlik, İş Performansı, Lider Üye Etkileşimi, Örgütsel Bağlılık.

*Doç.Dr., Toros Üniversitesi Sağlık Bilimleri Yüksekokulu abdullah.caliskan@toros.edu.tr

The Role Of Transformational Leadership On Improving The Job Performance: The Mediating Role Of Leader Member Exchange And Organizational Commitment

Abstract: *The purpose of this study is to identify the impact of four dimensions of transformational leadership on the job performance of employees and to determine the mediating role of leader member exchange and organizational commitment on this impact. The relationship between these variables was analyzed by statistical methods such as correlation and regression analysis, and hierarchical regression analysis was used in testing the mediation effect. Sobel tests were then conducted to confirm the mediation tests. In this study, employees of enterprises operating in space and aviation industry sector in Ankara were dealt. It was tried to determine the relations between the variables with the data gathered from 628 employees by using the questionnaire prepared in this study. As a result of the study, it was determined that the four dimensions of transformational leadership are affecting job performance positively and influential leader member exchange and organizational commitment has a partial intermediary role in the relationship between transformational leadership and job performance.*

Key Words: *Transformational Leadership, Job Performance, Leader Member Exchange, Organizational Commitment.*

1. GİRİŞ

Gittikçe karmaşıklaşan rekabet şartlarında varlıklarını sürdürmek isteyen organizasyonlar, performans ve performansın gelişimi konusunu sürekli geliştirilmesi ve yönlendirilmesi gereken bir değişken olarak görmekte ve bu konuya daha fazla önem vermektedirler (Smith ve Cooper, 1994; Murphy ve Cleveland, 1995). Örgüt içerisinde bireylerin performansının artırılması sorunsali ise, liderin başat görevi olarak şekillenmektedir. Bu çalışmada çağdaş liderlik tiyolojilerinden biri olan dönüşümcü liderliğin işgörenlerin performansını artırma yönelimi ele alınacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Dönüşümcü Liderlik

İlk olarak Burns tarafından ortaya atılan ve daha sonra Bass tarafından geliştirilen dönüşümcü liderlik, sürekli gelişim ve değişim gösteren çevresel faktörler karşısında örgütün rekabet edebilirliğini sürdürebilmesi için, lider tarafından, örgütün yeniden yapılandırılması, çalışanların tutum ve davranışlarında birtakım değişiklikler meydana getirerek, örgütsel hedeflerin gerçekleştirilmesi yönünde bir bağlılık oluşturulması süreci olarak tanımlanmaktadır (Aubrey ve Chelladurai, 2001; Smith vd., 2004; Barbuto, 2005; Srithongrung, 2011).

Dönüşümcü liderlik, değişime yönelik bir liderlik modeli olup; dönüşüm sürecinin çeşitli aşamalarında gerekli davranışları göstererek, değişimin başarıyla gerçekleştirilmesine olanak sağlar (Eisenbach vd., 1999: 84). Geleceğe, yeniliğe, değişime ve reforma dönük olan liderlik biçimidir (Owen vd., 2004). Dönüşümcü liderlerin etkisiyle yalnızca kişisel hedeflerini kovalayan bireylerden oluşan izleyiciler, kendilerine olan güvenlerini artırarak işini sahiplenen, yüksek iş performansı ve nitelikli örgütsel hedefler peşindeki bireylere dönüşmektedir (Bass, 1985; Krishnan, 2005; Spoelstra, 2009). Dönüşümcü liderlik, uzun dönemli örgüte bağlılığı artırmakta ve içsel ödülleri çalışanların davranışlarını ve performanslarını örgütün yararına olacak şekilde dönüştürmektedir (Srithongrung, 2011).

Dönüşümcü liderler, temel beklentileri en iyi şekilde karşılayabilmeleri için astlarıyla etkileşim içindedirler (Yukl, 1999; Stone vd., 2004; Jabnoun ve Rasasi, 2005; Shah vd., 2011). Bireysel anlamda, izleyicilerine ilham kaynağı olarak, onları değişime zorlayarak, onların kişisel gelişimlerini ölçerek; örgütsel anlamda, örgüt içi motivasyon ve ahlak seviyesini yükselterek, beklenenin üzerinde sonuçlar oluştururlar (Berson ve Avelio, 2004; Shiva ve Suar, 2010; Gao ve Bai, 2011).

Bass, dönüşümcü liderliğin dört alt boyutunu idealleştirilmiş etki, ilham verici motivasyon, entelektüel uyarım ve bireysel destek olarak ifade etmiştir (Bass ve Steidlmeier, 1999; Hinkin ve Tracey, 1999; Eisenbach vd., 1999; Chemers, 2000; Stone vd., 2004):

İdealleştirilmiş etki: Örnek kişisel başarımlar, karakter ve davranış vasıtasıyla takipçiler için bir model oluşturan idealleştirilmiş etki dönüşümcü liderliğin temel boyutudur (Hartog ve Van, 1997; Sosik vd., 2002). Lider kendisine duyduğu güveni, bir rol modeli olarak izleyenlerine de yansıtır, etik ve ahlaki değerlere önem verir ve davranışları ve sözleri ile onları, örgütsel hedefler çerçevesinde sürekli başarılı olmaya teşvik eder (Bass, 1990; Gao ve Bai, 2011). Bu

nedenle izleyenler kendilerini liderleri ile özdeşleştirirler ve onun değerlerini, inançlarını kabul ederler. (Bass ve Steidlmeier, 1999; Kelloway vd., 2003).

İlham verici motivasyon: Liderlerin, izleyicilerinin karşı karşıya kaldıkları sorunların üstesinden gelebilmeleri ve işlerini daha iyi yapabilmeleri konusunda bir model oluşturma, vizyon aktarma ve çabalara odaklanmak üzere semboller kullanma kapasitesi, ilham verici motivasyon olarak adlandırılmaktadır (Hartog vd., 1997). Dönüşümcü liderler, ilham verici motivasyon özelliği ile izleyicilerine süreçle ilgili normalüstü hedeflere erişebilmek için, takım ruhu aşılabilir ve onlara coşku ve iyimserlik gösterir (Popper vd., 2000, Greiman, 2009).

Entelektüel uyarım: Varsayımları sorgulayarak, sorunları yeniden çerçevelendirerek ve problemlerin çözümüne yeni yollardan yaklaşarak izleyenlerinin entelektüel gelişim ve yetişmelerine öncülük eden dönüşümcü lider özelliğidir. Bu özellik liderin, izleyicilerinin entelektüel yeteneklerini açığa çıkarmalarını sağlayarak, bilimsel düşünme, kavramsallaştırma, anlama, analiz etme ve çözüm üretme yeteneklerini geliştirir (Zacharatos vd., 2000). Entelektüel uyarım özelliği, zekayı, rasyonelliği ve kişisel problem çözme yeteneğini teşvik edici unsurlar taşımaktadır (Duckett ve Macfarlane, 2003: 311). Dönüşümcü liderler entelektüel uyarımı kullanarak takipçilerin düşüncelerini, hayallerini, yaratıcılığını, değerlerinin farkındalığını ve inançlarını sorgulamasını sağlar (Avolio vd., 2004).

Bireysel destek: Her bireyin farklı ihtiyaçları olduğu, bu ihtiyaçların zamanla ve liderin desteğiyle örgütsel amaçlar doğrultusunda değiştirilebileceği düşüncesi bu yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. İhtiyaçların, lider desteği ile değiştirilmesi bireyin geliştirilmesi anlamına gelmektedir. Dönüşümcü lider gelişmiş koçluk becerileri ve duygudaşlık yeteneğiyle, örgüt içi görev dağılımlarını izleyenlerine öğrenme fırsatı oluşturacak şekilde yapar, kaygılarını dinler, kendilerini geliştirmeleri için önerilerde bulunur (Bass, 1990; Yammarino ve Dubinsky, 1994). Bireysel desteğin sonucunda hedeflenen, işgörenin özel bir kişi olduğunu ona kabul ettirmek ve bunun sonucunda örgüte bağlılığını sağlamak, performansını artırmaktır (Greenberg ve Baron, 2000).

Tablo 1. Dönüşümcü Liderlik Boyutları ve Özellikleri

BOYUTLAR	İŞ ÖZELLİKLERİ
1. İdealleştirilmiş Etki	<ul style="list-style-type: none">❖ Vizyon❖ Güven❖ Saygı❖ Risk Paylaşımı❖ Doğruluk❖ Biçimlendirme
2. İlham verici Motivasyon	<ul style="list-style-type: none">❖ Hedeflere Katılım❖ İletişim❖ İstek
3. Entelektüel Uyarım	<ul style="list-style-type: none">❖ Rasyonelite❖ Problem Çözme
4. Bireysel Destek	<ul style="list-style-type: none">❖ Çalışanla İlgilenme❖ Mentörlük❖ Çalışanı Dinleme❖ Personel Güçlendirme

Stone, G., Russel, R. F. ve Patterson, K. (2004). “Transformational Versus Servant Leadership: A Difference in Leader Focus”, *The Leadership and Organizational Development Journal*, Vol: 25, No:4, s. 349-361.

2.2. İş Performansı

Performans, işgörenin örgütsel amaçlara katkı düzeyine göre ölçülebilen ve örgütün amaçlarına uygun olan davranışlar olarak nitelendirilmektedir (Suliman, 2001). İş performansı ise, çalışanın görevinde ne yapması gerektiğine ilişkin beklentilerle, gerçekte ne yaptığı arasındaki ilişkinin nicel veya nitel olarak ifade edilmesidir (Akal, 2003). Başka bir ifade ile performans, işin bir parçası olarak çalışanların alacakları ücret karşılığında, işe yönelik olarak göstermeleri gereken aktiviteleri olarak değerlendirilmektedir (Motowidlo, 2003). Bu bağlamda iş performansı, nitelikli üretim veya hizmetin sağlanmasına katkıda bulunan doğrudan ya da dolaylı davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Lievens vd., 2008).

İşletmelerin, örgütsel hedeflerine ulaşabilmeleri, rekabet avantajı elde edebilmeleri için, yaptıkları işte yüksek performans gösteren işgörelere ihtiyaçları vardır. Yüksek iş performansı, örgütler kadar, çalışanlar içinde önemlidir. Kendisinden istenenleri gerektiği gibi yerine getirmek ve başarılı olmak, bireyler için bir özgüven ve tatmin kaynağı olduğu gibi; iş performansı, daha yüksek gelir, daha iyi bir kariyer ve sosyal itibar gibi istendik kişisel sonuçların da temel öncülüdür (Sonnentag ve Freese, 2002, Lang vd., 2012). Ancak burada üzerinde durulması gereken önemli bir durum, işgörelenin kendisinden beklenen yüksek performansla ulaşabilmelerinin motive edilme ihtiyaçlarının karşılanması ile mümkün olabileceği gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerektiğidir (Hogan ve Shelton, 1998; McShane ve Von Glinow, 2009).

2.3. Lider-Üye Etkileşimi

Lider-üye etkileşimi, örgütsel liderlik alanında liderlik süreci ile bu sürecin sonuçları arasındaki ilişkileri incelemeye ve tanımlamaya yönelik olarak, rol kuramı, sosyal değişim kuramı ve güven konusunda yapılan çalışmalardan etkilenilerek, Dansereau vd. (1975) ile Graen ve Cashman (1975) tarafından geliştirilmiş bir kuramdır (Philips ve Bedeian, 1994; Gerstner ve Day, 1997; Maslyn ve Uhl Bien, 2001). O dönemde “Dikey İkili Bağlantı” modeli olarak adlandırılan kuram (Çetin vd., 2012), liderlerin, ortam içerisindeki tüm grup üyeleriyle eşit ya da benzer tarzda etkileşimde bulunmadığı, bu ilişkinin lider ile her üye arasında farklı cereyan ettiği varsayımına dayanarak, liderle izleyicileri arasındaki ikili ilişkiyi incelemekte, lider ile izleyicisi arasındaki ilişkiyi bireysel ilişki tabanlı olarak ele almaktadır (Liden ve Graen, 1980; Liden ve Masly, 1998; Graen ve Uhl-Bien, 1995).

Lider, izleyicileri ile zaman ve kaynak kısıtlılıkları veya diğer bazı nedenlerle değişik şekillerde ilişkiler kurarak, lider-üye etkileşimi kalitesini düştükten yükseğe farklı düzeylerde yaşamakta ve bu durum “lider-üye etkileşimi farklılaşması” olarak ifade edilmektedir (Truckenbrodt, 2000; Henderson vd., 2009; Omar vd., 2009). Buna göre ilişkilerde karşılıklı güvene dayalı bir etkileşim düzeyi söz konusudur. Bu etkileşimde, ilişkinin kaliteli olması demek, lider ve astı arasında karşılıklı güvene dayalı ve daha verimli, yüksek kalitede bir etkileşimin yaşanıyor olması demektir. Bu etkileşimlerden, liderle aralarında güven ve yüksek kalitede etkileşim olanlar “grup içi” olarak kabul edilip, ilişki kavramı ile karakterize edilirken; liderle aralarında

resmi ve düşük kalitede etkileşim olanlar “grup dışı” olarak nitelenip, daha çok tanımlanmış rol kavramı ile karakterize edilmektedir (Northouse, 2001; Yukl, 2002; Breland vd., 2007).

Bağlı oldukları liderle, yüksek nitelikli ilişki içinde olan grup içi üyeler, bu ilişki için yüksek düzeyde çaba gösterme ve üstlerine kişisel bağlılık duyma eğiliminde olurlar. Böylece liderin ve örgütün performansını yükseltmek için katkıda bulunurlar. Liderler ise, bu tür izleyicilere daha fazla sosyal destek vererek, örgütsel kaynakları sunarak ve ödüllendirerek karşılık verme eğilimindedirler (Schriesheim vd., 2001; Janssen ve Yperen, 2004). Grup dışındaki üyeleri kapsayan düşük kaliteli bir ilişkide ise, liderin kısıtlı zamanı, enerjisi ve çalışanlara adil davranmaması nedeniyle, üyeler liderlerinden daha az düzeyde etkileşim, güven, destek alır ve daha az ödüllendirilirler (Herold, 1977). Bu durum potansiyel olarak iş tatminsizliğine yol açmakta, örgüte bağlılığı ve iş performansını azaltmaktadır (Maslyn ve Uhl-Bien, 2001).

2.4. Örgütsel Bağlılık

Son zamanlarda yapılan çalışmalar göstermektedir ki, bir örgütün başarısı yalnızca işgörenlerin yeteneklerini nasıl en üst düzeyde geliştirebildikleri ile değil, aynı zamanda işgörenlerinin örgüte ne oranda bağlı oldukları ile de değerlendirilmektedir (Nijhof vd., 1998). Bu nedenle örgütsel bağlılık kavramı, araştırmaya ilişkin değişkenlerin hem bir öncülü, hem de sonucu olarak çalışmalara konu olmaktadır (Suliman ve Iles; 2000; Tayyah ve Tariq, 2001; Lo vd., 2010).

Örgütsel bağlılık, çalışanların, örgütün amaç, hedef ve değerleri ile bütünleşmesi, benimsemesi ve kabul etmesi, kendi değerleri, amaç ve hedefleri ile özdeşleşmesi, örgütün başarısı ve etkinliği için tüm gücüyle çaba sarfetmesi, örgüte sağladığı faydalar ile örgütten aldıkları arasındaki eşitliği hissetmesi ve örgüt üyeliğini devam ettirme arzusu olarak ifade edilmektedir (Becker, 1992; Drummond, 2000; Kreitner ve Kinicki, 2001; Chiu, 2004; Çalışkan ve Hazır, 2012).

Örgütsel bağlılık, kişinin kimliğini oluşturan ve belirten, örgütle olan psikolojik ilişkisidir (Joo, 2010). Literatürde örgütsel bağlılığa ilişkin çalışmalarda Meyer ve Allen’ in (1997) normatif, devam ve duygusal bağlılık modelinin sıklıkla incelendiği görülmektedir. Bu modelde, normatif bağlılık bir yükümlülüğü, devam bağlılığı bir gereksinimi, duygusal bağlılık ise, bir isteği içermektedir (Gellatly vd., 2006; Yozgat ve Şişman, 2007). Yani Meyer ve Allen’e göre, bir çalışan aynı anda birkaç nedenden dolayı örgüte bağlanabilmektedir (Brown, 2003).

Normatif bağlılık, çalışanın örgütünde kalmaya yönelik yükümlülük hisleriyle ilgili olup, ahlaki değerleri ve inançları içeren, bireylerin örgütte kalmak için hissettikleri aidiyet duygusunu yansıtan bağlılığı ifade etmektedir (Laschinger vd., 2001; Meyer vd., 2002; Kuokkanen vd., 2003; Erdheim, Wang ve Zickar, 2006). Normatif bağlılıkta, bireylerin örgüte bağlılık duyması, kişisel yararları için bu şekilde davranmaları istendiğinden değil, yaptıklarının doğru ve ahlaki olduğuna inanmalarındandır (Obeng ve Ugboro, 2003). Birey aldığı eğitimler veya kurduğu iyi ilişkiler gibi sebepler yüzünden kendini, üyesi olduğu örgüte karşı borçlu hissetmekte ve örgüte de minnet duyduğu için çalışmaya devam etmektedir (Yıldırım ve Demirel, 2009). Kısaca, çalışan örgütsel sadakati en doğru davranış ve en erdemli karar olarak değerlendirdiği için örgütsel üyeliğini devam ettirmektedir (Rowden, 2000; Cheng ve Stockdale, 2003).

Devam bağlılığı, örgütten ayrılmanın maliyetinin çok yüksek oluşuna ya da başka bir alternatif olmayışına bağlı olarak ortaya çıkan, çıkarı, menfaate dayalı, zorunlu bir bağlılıktır (Meyer vd., 2002). Başka bir ifadeyle devam bağlılığı, çalışanların örgütte kalmaya ihtiyaç duymaları sonucu gelişmektedir. Bu tür bağlılıkta işgören, örgüt için harcadığı emek, zaman ve çabanın karşılığında edindiği statü, ücret, yetki gibi maddi ve manevi tatmin unsurlarını, örgütten ayrılmasıyla birlikte kaybedeceğine inanmakta ve bu inanç onun örgütte kalmasını sağlamaktadır (Allen ve Grisaffe, 2001; Swailes, 2002; Obeng ve Ugboro, 2003; Erkmn ve Bozkurt, 2011).

Duygusal bağlılık ise, çalışanın örgüte ve amaçlarına olan bağlılığı, örgütsel objelere sarılması ve örgütüyle özdeşleşmesidir (Kanter, 1968; Steers, 1977; Mowday vd., 1979; Wiener, 1982; Chen ve Francesco, 2003). Çalışanın, örgütüyle ve örgütünün hedef, değer ve amaçlarıyla kendi değer ve amaçlarını özdeşleştirip, bu amaçları gerçekleştirmek amacıyla örgüt üyeliğini sürdürmeyi istemesi durumunda ortaya çıkmaktadır (Meyer vd., 2002). Duygusal bağlılığın yüksek olduğu örgütlerde, örgütün değer ve normları ile çalışanlar arasında bir uyum oluşmakta, bu da bireylerin örgütün amaç ve hedeflerini daha kolay ve içten kabullenmesini ve örgütle bütünleşmesini sağlamaktadır (Çalışkan ve Hazır, 2012). Örgütün amaç ve hedeflerine yürekten bağlı olan bireyler, örgütsel üyeliğin devam etmesi konusunda daha çok çaba sarfetmekte, her türlü fedakârlığı göstermektedirler (Ketchland, 1998; Cheng ve Stockdale, 2003). Literatürde en çok ele alınan bağlılık türü, duygusal bağlılıktır. Allen ve Meyer bu bağlılık türünün kişinin kendisini örgütün bir parçası olarak görmesinden kaynaklandığı için çok önemli görmektedirler. Sonuçları itibarıyla duygusal bağlılık, örgütler tarafından en fazla arzulanan bağlılık türüdür (Çöl ve Gül, 2005).

3. HİPOTEZLERİN OLUŞTURULMASI

Son yıllarda performans örgütlerde geliştirilmesi ve yönlendirilmesi gereken bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır. İş performansının yönetilmesi ve artırılmasında dönüşümcü liderler, çalışanları motive etmek suretiyle temel rol oynamaktadır. Bu bölümde literatür taraması yapılarak, idealleştirilmiş etki, ilham verici motivasyon, entelektüel uyarım ve bireysel destek olmak üzere dönüşümcü liderliğin dört davranış boyutuyla, iş performansı, lider üye etkileşimi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiler kuramsal ve ampirik çalışmalar ışığında ele alınarak incelenmiş ve hipotezler oluşturulmuştur.

3.1. Dönüşümcü Liderlik ve İş Performansı İlişkisi

İş performansı, her organizasyonun etkililiğini ve başarısını geliştirmek için önemlidir. Cummings ve Schwab (1973), örgütteki çalışanların performansını etkileyen en önemli değişkenin liderlik olduğunu ileri sürmüştür. Çalışanlar, kendilerinden beklenen yüksek performans gerçekleştirebilmek için güçlü bir liderin varlığına ihtiyaç duyarlar. Bass, dönüşümcü liderliğin çalışanların bu ihtiyacını gidererek, onların performansları üzerinde pozitif yönde etkili olduğunu ileri sürmüştür (1990, 1997, 1999). Bu konuda bir imalat firmasının toptan ve perakende dağıtımında yer alan yöneticilere yapılan bir araştırmada dönüşümcü liderliğin iş performansına etkisinin fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Waldman, vd., 1987). Banka çalışanlarına yapılan bir araştırmada ise dönüşümcü liderlik ile iş performansı arasında önemli seviyede pozitif ilişki tespit edilmiştir (Walumbwa, vd., 2008). Yapılan başka

bir araştırmada, dönüşümcü liderlik ile çalışanların iş performansı arasında pozitif yönlü ve kuvvetli bir ilişki tespit edilmiştir (Dvir vd., 2002). Bu çalışmalar göstermektedir ki; dönüşümcü liderlerin çalışanlarını dönüştürme isteği ve onlardan beklediği yüksek performans, çalışanlarla arasında güçlü bir duygusal bağın oluşmasını gerektirmektedir.

Bu kapsamda ampirik çalışmalar ve kuramdan yola çıkarak, dönüşümcü liderliğin iş performansı üzerindeki etkisini test etmek üzere geliştirilmiş hipotezler aşağıda sunulmuştur.

Hipotez 1: İdealleştirilmiş etki, çalışanların iş performansını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

Hipotez 2: İlham verici motivasyon, çalışanların iş performansını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

Hipotez 3: Entelektüel uyarım, çalışanların iş performansını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

Hipotez 4: Bireysel destek, çalışanların iş performansını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

3.2. Dönüşümcü Liderlik ve Lider Üye Etkileşimi İlişkisi

Dönüşümcü liderlik birçok araştırmacıya göre, lider-üye etkileşimi ile bağlantılıdır. Bu bağlamda, Palmer ve arkadaşlarına (2001:6) göre dönüşümcü liderlik bir kişinin başkalarının hislerini yönetmesine, başkalarının faaliyetlerini takip etmesine olanak sağladığı için lider-üye etkileşimi ile bağlantılıdır. Ayrıca, liderlik ile ilgili her iki kavram da karşılıklı saygı, güven ve çalışma ilişkilerinin genel kalitesi açısından örtüşmektedir. Bu yönüyle, lider-üye etkileşimi ve dönüşümcü liderlik belli şartlar altında ve belli zamanlarda birbirini tamamlayabilir. Krishnan (2004:58-72; 2005:14) tarafından sivil toplum kuruluşları üzerinde yapılan çalışmada, dönüşümcü liderlik ile lider-üye etkileşimi arasındaki ilişkiyi destekler bir sonuca ulaşılmış ve dönüşümcü liderlik ile lider-üye etkileşiminin birbirini tamamlayan etkileşiminin örgütler açısından güçlü sayılabilecek bir etkinlik alanı yaratacağı belirtilmektedir.

Dönüştürücü liderlik boyutlarının, lider ve takipçileri arasındaki ilişkinin niteliğini, çalışanlar arasındaki ilişkinin seviyesini, örgüt içerisindeki kaynakların paylaşımı konusundaki adalet algılarını beslediği belirtilmektedir (Sparrowe ve Liden, 1997:522; Wang vd., 2005:422; Erdoğan vd., 2006).

Bu kapsamda ampirik çalışmalar ve kuramdan yola çıkarak, dönüşümcü liderliğin lider-üye etkileşimi üzerindeki etkisini test etmek üzere geliştirilmiş hipotezler aşağıda sunulmuştur.

Hipotez 5: İdealleştirilmiş etki, lider-üye etkileşimini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

Hipotez 6: İlham verici motivasyon, lider-üye etkileşimini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

Hipotez 7: Entelektüel uyarım, lider-üye etkileşimini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

Hipotez 8: Bireysel destek, lider-üye etkileşimini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

3.3. Dönüşümcü Liderlik ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi

Dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen yerli ve yabancı literatürde pek çok çalışma bulunduğu bilinmektedir. Bu çalışmalardan bazılarında söz etmek gerekirse; Riaz vd., (2011) tarafından dönüşümcü liderliğin, işgörenlerin duygusal bağlılığı üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla, Ramachandran ve Krishnan (2009) tarafından dönüşümcü liderliğin duygusal ve normatif bağlılık üzerindeki etkileri ve bu etkide kültürün aracılık rolünün tespiti amacıyla, Tims vd., (2011) tarafından dönüşümcü liderlerin çalışan bağlılığını artırıp artırmadığını tespit etmek amacıyla, Yavuz (2009) tarafından işgörenlerin dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık ile ilgili tutumlarını öğrenmek amacıyla, ve Farahani vd., (2011) tarafından dönüşümcü liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkide duygusal zekanın aracılık rolünün tespiti amacıyla incelemeler yapıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Tse ve Lam (2008) tarafından yapılan bir başka çalışmada, yine dönüşümcü liderlik ile örgütsel bağlılık kavramları arasındaki ilişki irdelenmiş ve çalışma sonucunda, dönüşümcü liderlik davranışının çalışanların örgütsel bağlılığını arttırdığı ve bu iki değişken arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Avolio ve arkadaşları (2004) tarafından dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla bir hastanenin 520 kişilik hemşire kadrosu ile yapmış oldukları araştırma sonucunda, psikolojik güçlendirmenin dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiye dolaylı olarak etki ettiği sonucunu bulgulamışlardır. Ayrıca yine bu çalışma ile, yapısal uzaklığın dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık arasında potansiyel bir aracı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Wang ve Walumbwa (2007) tarafından yapılan çalışmada ise dönüşümcü liderlik dolaylı değişken olarak aile dostu programlar, örgütsel bağlılık ve işten ayrılmalar arasındaki ilişkiye dahil edilmiştir.

Ismail ve arkadaşları (2011) yaptıkları bir çalışmada, dönüşümcü liderlik, güçlendirme ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi 1009 kişi üzerinde incelemiş ve çalışma neticesinde, hem dönüşümcü liderlik ve güçlendirme, hem de dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık arasında anlamlı ilişkiler olduğunu tespit etmişlerdir. Bunun yanı sıra yine aynı çalışma ile, güçlendirme ve dönüşümcü liderlik arasındaki ilişkinin örgütsel bağlılıkla ilintili olduğu sonucunu da bulgulamışlardır.

Lider ve üyeleri üzerine yapılmış olan önceki araştırmalar, yöneticisi ile daha iyi ilişkisi olan üyelerin, daha az ilişkide olanlara göre işlerine daha bağlı olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır (Liao, Hu ve Chung, 2009). Buradan yola çıkılarak, dönüşümcü liderliğin bileşenlerinden biri olarak bahsi geçen kişiselleştirilmiş ilgi ile çalışanların işlerine olan bağlılıkları arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Bu duruma, örgüt içerisinde uygulanan personel güçlendirme, danışmanlık ve kişisel gelişim uzmanlığının bireysel olarak örgüte bağlılık hissini arttırdığı örneği verilebilir (Srithongrun, 2011). Birçok ampirik çalışma göstermektedir ki; dönüşümcü liderlik izleyicilerin örgütsel bağlılıkları üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir (Gao ve Bai, 2011).

Bu kapsamda ampirik çalışmalar ve kuramdan yola çıkarak dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkileri test etmek üzere geliştirilmiş hipotezler aşağıda sunulmuştur.

Hipotez 9: İdealleştirilmiş etki, çalışanların örgütsel bağlılığını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

Hipotez 10: İlham verici motivasyon, çalışanların örgütsel bağlılığını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

Hipotez 11: Entelektüel uyarım, çalışanların örgütsel bağlılığını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

Hipotez 12: Bireysel destek, çalışanların örgütsel bağlılığını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

3.4. Lider-üye Etkileşimi ve İş Performansı İlişkisi

Lider üye etkileşimi, örgütsel performansın artırılması kapsamında çalışanların davranışlarının şekillendirilmesinde etkili olabilmektedir. Özellikle liderlerin, çalışanlara yönelik adil davranışlarının, onların güvenini, örgütsel hedeflere bağlılıklarını artıracak ve sıra dışı bir örgütsel performans düzeyi yaratacağı ifade edilmektedir (Pillai vd., 1999). Goodman ve Svyantek (1999) lider üye etkileşiminin durumsal performansın tahmininde kullanılabileceğini tespit etmişlerdir (1999). Fey ve Björkman (2000) işletmelerin yönetsel ve işgören yapılarının performans üzerindeki etkisini araştırmışlar, bu kapsamda örgüt yapısı-yönetici-işgören- üçgeni arasındaki performans ilişkilerini incelemişler ve işletme performansı ile, örgüt ve yönetsel yapı arasında olumlu yönde bir ilişki tespit etmişlerdir.

Lider üye etkileşiminin kalitesinin, üyelerin memnuniyeti, örgütsel bağlılığı, rollerinin belirgin olması ile pozitif, rol çatışması ve işten ayrılma niyeti arasında negatif ilişki içerisinde olduğu belirlenmiştir (Bauer ve Green, 1996; Deluga, 1998; Gerstner ve Day, 1997; Schriesheim, 1999). Cogliser ve Schriesheim (2000) tarafından grup uyumu, örgüt iklimi ve lider etkinliği ile lider üye etkileşimi arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Blau (1964) sosyal değişim teorisinden yola çıkarak çalışanlardan beklenen performansın gerçekleştirilmesinde çalışanların beklentisi olan iyi lider-üye etkileşiminin rolünde olabileceği değerlendirilmiştir. Lider üye etkileşiminin kalitesinin, üyelerin memnuniyeti, örgütsel bağlılığı, rollerinin belirgin olması ile pozitif, rol çatışması ve işten ayrılma niyeti arasında negatif ilişki içerisinde olduğu belirlenmiştir (Bauer ve Green, 1996; Deluga, 1998; Gerstner ve Day, 1997; Schriesheim, 1999). Bu kapsamda ampirik çalışmalar ve kuramdan yola çıkarak lider-üye etkileşimi ve iş performansı arasındaki ilişkileri test etmek üzere geliştirilmiş hipotez aşağıda sunulmuştur.

Hipotez 13: Lider-üye etkileşimi, çalışanların iş performansını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

3.5. Örgütsel Bağlılık ve İş Performansı İlişkisi

Performans geliştirme konusunda önemle üzerinde durulan değişkenlerden bir diğerinin örgütsel bağlılık olduğu görülmektedir. Bu durum ise sosyal değişim teorisi ile açıklanmaktadır (Loi vd, 2006:112). Blau (1964)'nun sosyal değişim kuramı, çalışanlar ile örgüt arasında var olan göreceli beklentilerle ilişkili karşılıklı zorunlulukları ifade etmektedir (Coyle-Shapiro ve Conway, 2005:778). Bu teoriye göre, çalışanlar örgüt faaliyetlerinin kendileri açısından faydalı olduğuna dair geliştirdikleri inançları doğrultusunda bağlılık ve performans göstermektedirler (Rhoades ve Eisenberger, 2002:699).

Örgütün en önemli kaynaklarından biri olan insan kaynağının, örgütün amaçları doğrultusunda, çalışanın motivasyonunu ve performansını arttırarak özveri ile çalışmasını sağlayacak ve bunun neticesinde işletme performansına da olumlu yönde katkısı olacak olan örgütsel bağlılığı son derece önemli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan yola çıkarak, yoğun rekabet koşulları altında mücadele veren örgütlerin rekabet üstünlüğü kazanmak için sahip oldukları insan kaynağının örgütlerine bağlılıklarına, motivasyonlarına ve performanslarına önem vermek durumunda oldukları aşikardır (Ertan, 2008:2). Çünkü, bir örgüt ancak, çalışanlarını desteklemeye ve onlara yatırım yapmaya başladığı zaman çalışanlarıyla sosyal bir mübadele (değişim) başlattığının sinyallerini vermektedir (Allen vd., 2003:363; Rhoades ve Eisenberger, 2002:699).

Literatür incelendiğinde, örgütsel bağlılık ile işgören performansı arasındaki ilişki konusuna odaklanmış az sayıda araştırma olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların bazılarında örgütsel bağlılıkla iş performansı arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilirken; bazılarında ise negatif yönde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Örgütsel bağlılık ile iş performansı arasında negatif bir ilişki olduğu sonucunu tespit eden araştırmalardan biri olan Steers (1977) ile Wiener ve Vardi'nin (1980) çalışmaları, örgütsel bağlılığın iş performansı ile ilişkisinin açık bir biçimde ifade bulamadığını ortaya koymaktadır. Ancak konu ile ilgili yapılmış bazı araştırmaların ise, örgütsel bağlılık ile iş performansı ilişkisinin çalışanın bağlılık düzeyindeki değişmeye dayandığına dikkat çektiği görülmektedir. Bu ifadenin, Salancik'in (1977) çalışmasında belirttiği, davranış ya da eylemin bağlılığın kanıtı olduğu, bu sebeple bireyin ortaya koyduğu davranışsal eylemlere bakarak bağlılığın değerlendirilebileceği söyleminde hayat bulduğunu görmek mümkündür. Bunun yanı sıra örgütsel amaçlara ulaşmakta yaşanan sıkıntılar, çalışan bağlılığında belirgin bir biçimde düşüşe sebebiyet vereceği ve bunun neticesi olarak da performansın azalabileceğini ortaya koymaktadır (Balay, 2000: 138-139). Gouldner'in (1957) yapmış olduğu bir çalışma neticesinde elde edilen bulgular, örgütsel bağlılık ile performans arasındaki ilişkinin, bireyin şehir ya da kırsal bölgelerde hayatını sürdürüyor olması durumuna göre değişiklik göstereceğini ortaya koymuştur. Bu çalışma sonucuna göre, şehirlerde yaşayan çalışanlar uzmanlaştıkları işlerine daha fazla ilgi göstererek performanslarını bu doğrultuda arttırmaları sebebiyle örgütlerine daha az bağlılık gösterirken; kırsal alanda çalışan bireyler, çalıştıkları örgüte daha yüksek bir bağlılık göstererek, bu yönde yüksek bir performans sergilemektedirler. Stahl, Manley ve Mc Nichols da (1979) benzer bir araştırma yaparak, eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin şehirlerde yaşadıklarını ve bu bireylerin çalıştıkları örgütten çok uzmanlaşmış oldukları işe karşı bağlılık gösterdikleri sonucuna ulaşmışlardır. Bu durumu ise, bireylerin uzmanlaştıkları işi, kendilerini kanıtama ve başka bir örgüte geçmekte bir adım olarak gördükleri şeklinde yorumlamışlardır. Ancak eğitim düzeyi düşük olan bireylerin önceliğinde iş güvenliğinin olduğu ve bu durumu dikkate alması sebebiyle örgütte kalmayı ve örgüte bağlılığı ilk amaç olarak düşündüğünü belirtmişlerdir (Shore ve Martin, 1989:634).

İlgili literatürde örgütsel bağlılık ile performans arasında pozitif yönde ve önemli bir ilişki olduğunu gösteren çalışmaların da mevcut olduğu görülmektedir (Yousef, 2003; Elorza, Aritzeta ve Avestaran, 2011; Rusu, 2013). Örgütsel bağlılığın, performansın yanı sıra örgütsel etkililiğin de önemli bir belirleyicisi olduğu da bilinen bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu durumun görmezden gelinmesinin örgüte zarar vereceği ve ek maliyetlere neden olacağı belirtilmektedir (Kashefi vd., 2013). Brett, Cron ve Slocum (1995) yapmış oldukları çalışma neticesinde, örgütsel bağlılık ile performans arasında çalışanların maddi ihtiyaçlarına bağlı

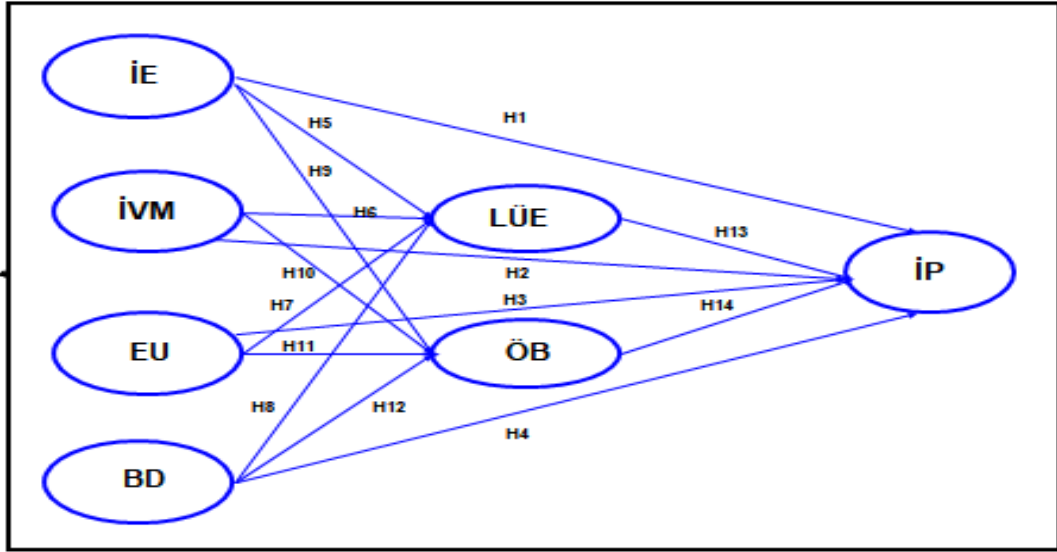
olarak değişen bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca, Razzaq vd. (2013), Roca-Puig vd. (2007) ve Kim (2004) de yapmış oldukları çalışmalar ile örgütsel bağlılık ve performans arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışmışlardır. Bu çalışmalar incelendiğinde örgütsel bağlılığın alt boyutlarından biri olan duygusal bağlılığın, örgütsel bağlılık üzerinde en çok çalışılan ve araştırma yapılan boyutu olduğu görülmektedir (Bergman, 2006). Meyer ve diğ. (2002) örgütsel bağlılığın alt boyutlarının nedenleri ve sonuçları üzerine yaptıkları meta analiz sonucunda, araştırmalarda kullanılan iş tecrübelerini içeren değişkenlerin, duygusal bağlılık ile daha güçlü bir ilişki içerisinde olduğunu göstermiştir. Yapılan uygulamalı araştırmalarda örgütsel bağlılığın alt boyutu olan duygusal bağlılığın tek başına, sonuçları açısından değerlendirildiğinde, performansla güçlü bir ilişkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur (Leung, Chen ve Yu, 2008; Amonphaisal ve Ussahawanitchakit, 2008; Chang ve Chen, 2011; Arshadi ve Hayavi, 2013; Hunton ve Norman, 2010).

Bu kapsamda ampirik çalışmalar ve kuramdan yola çıkarak örgütsel bağlılık ve çalışanların iş performansı arasındaki ilişkileri test etmek üzere geliştirilmiş hipotez aşağıda sunulmuştur.

Hipotez 14: Örgütsel bağlılık, çalışanların iş performansını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Dönüşümcü liderliğin (DL) dört boyutu olan idealleştirilmiş etki (İE), ilham verici motivasyon (İVM), entelektüel uyarım (EU) ve bireysel desteğin (BD), iş performansı (İP) üzerine etkisini ve bu etkide lider üye etkileşimi (LÜE) ve örgütsel bağlılığın (ÖB) aracılık rolünü belirlemeye yönelik olan bu araştırmada, öncelikle örneklem ve ölçeklere ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Ardından örneklemde elde edilen veriler ışığında oluşturulan modele ilişkin analizler yapılmıştır. Bu kapsamda öncelikle her bir değişkenin doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ardından değişkenler arası korelasyonlar tespit edilmiştir. Yapılan hiyerarşik regresyon analizi ile hipotezler ve aracılık etkileri test edilmiştir. Ardından aracılık etkilerini test etmek üzere Sobel testleri yapılmıştır. Tüm bu analizler sonucunda elde edilen bulgular mevcut literatür ile karşılaştırılarak yönetici ve araştırmacılara önerilerde bulunulmuştur. Kuramdan ve ampirik araştırmalardan yola çıkılarak yapılandırılan araştırma modeli Şekil 1’ de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli ve Hipotezler

4.1. Araştırmanın Örnekleme

Araştırma evrenini Ankara’da faaliyet gösteren uzay ve savunma sanayi sektörü çalışanları oluşturmaktadır. Bu örnekleme yaklaşık 10000 kişi çalışmaktadır. Ana kütlede %95 güvenilirlik sınırları içerisinde %5’lik bir hata payı dikkate alınarak örneklem büyüklüğü 370 kişi olarak hesap edilmiştir (Sekaran, 1992:253). Bu kapsamda kümelerle ilgili örnekleme yöntemiyle tesadüfî olarak seçilen toplam 750 kişiye anket uygulaması yapılması planlanmıştır. Gönderilen anketlerden 647’si geri dönmüş, 628’i analiz yapmak için uygun bulunmuştur. Araştırmaya katılanların %67,1’ i erkek (n=422), %62,7’ si (n=394) evlidir. Çalışanların %21,3 (n=134) lise, %68,1 (n=428) üniversite, % 10,4’ ü de (n=66) lisansüstü eğitim derecesine sahiptir. Örneklemin, %15,6’ sı (n=98) 18-25 yaş, %21,8’i (n=137) 26-32 yaş, %35,2’si (n=221) 33-41 yaş ve %27,4’ü (n=172) de 42 ve yukarı yaşlar arasındadır. Çalışanların %25,9’u (n=163) 3 yıldan az, %30,1’i (n=189) 4-7 yıl arası, %27,5’i (n=173) 8-15 yıl arası, %7,8 (n=49) 16-20 yıl arası ve %8,7’ si (n=54) de 21 ve yukarı yıl iş deneyimine sahiptir.

4.2. Araştırmanın Ölçekleri

Dönüşümcü liderliğin (DL) dört boyutu olan idealleştirilmiş etki (İE), ilham verici motivasyon (İVM), entelektüel uyarım (EU) ve bireysel desteğin (BD), iş performansı (İP) üzerine etkisini ve bu etkide lider üye etkileşimi (LÜE) ve örgütsel bağlılığın (ÖB) aracılık rolünü belirlemeye yönelik olan bu araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin bilgiler aşağıda verilmektedir.

Dönüşümcü Liderlik Ölçeği: Çalışmada, işgörenlerin, yöneticilerinin dönüşümcü liderlik tarzına sahip olup olmadıkları konusundaki algılarını belirlemek üzere Bass ve Avolio (1993) tarafından geliştirilen dört boyutlu ölçek kullanılmıştır. Toplam onaltı sorudan oluşan ölçekte dönüşümcü liderliğin her bir boyutu dörder soru ile ölçülmeye çalışılmıştır. Dönüşümcü liderlik ölçeğinde yer alan ifadeler “Yöneticim kendisi için önemli olan kurum değerleri hakkında

konuşur ve bir amaç duygusuna sahip olmanın önemini vurgular.” ve “Yöneticim entelektüel yeteneklerimizi ortaya koyabilmemiz için uygun koşullar yaratır.” şeklindedir. Toplam 5 ifadeden oluşan ölçekte cevaplara 5’li likert ölçeğine göre derecelendirme yapılmıştır (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum). Çalışmada ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla keşfedici faktör analizi yapılmış, verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı belirlenmiştir. Ölçeğin faktör yüklerinin .80 ile .83 arasında olduğu, KMO analiz sonucu .87 ve Barlett testi anlamlı ($p=.000$) olarak tespit edilmiştir. Ardından Amos paket programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı ve faktör yüklerinin .67 ile .72 arasında olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği değerleri diğer ölçeklerinki ile birlikte Tablo 1’de sunulmuştur. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda **ölçeğin toplam Cronbach alfa güvenirlilik katsayısı .89** olarak bulunmuştur.

Dönüşümcü liderliğin ilk boyutu olan *idealleştirilmiş etki (İE)* ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla keşfedici faktör analizi yapılmış, verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı belirlenmiştir. Analiz sonucunda 3 maddeli ölçeğin faktör yüklerinin .77 ile .81 arasında olduğu, KMO analiz sonucu .90 ve Barlett testi anlamlı ($p=.000$) olarak tespit edilmiştir. Ardından Amos paket programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı ve faktör yüklerinin .65 ile .69 arasında olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği değerleri diğer ölçeklerinki ile birlikte Tablo 1’de sunulmuştur. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda **ölçeğin Cronbach alfa güvenirlilik katsayısı .87** olarak bulunmuştur.

İkinci boyut olan *ilham verici motivasyon (İVM)* ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla keşfedici faktör analizi yapılmış, verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı belirlenmiştir. Analiz sonucunda 3 maddeli ölçeğin faktör yüklerinin .79 ile .86 arasında olduğu, KMO analiz sonucu .93 ve Barlett testi anlamlı ($p=.000$) olarak tespit edilmiştir. Ardından Amos paket programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı ve faktör yüklerinin .72 ile .76 arasında olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği değerleri diğer ölçeklerinki ile birlikte Tablo 1’de sunulmuştur. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda **ölçeğin Cronbach alfa güvenirlilik katsayısı .91** olarak bulunmuştur.

Üçüncü boyut olan *entelektüel uyarım (EU)* ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla keşfedici faktör analizi yapılmış, verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı belirlenmiştir. Analiz sonucunda 3 maddeli ölçeğin faktör yüklerinin .80 ile .85 arasında olduğu, KMO analiz sonucu .92 ve Barlett testi anlamlı ($p=.000$) olarak tespit edilmiştir. Ardından Amos paket programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı ve faktör yüklerinin .69 ile .73 arasında olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği değerleri diğer ölçeklerinki ile birlikte Tablo 1’de sunulmuştur. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda **ölçeğin Cronbach alfa güvenirlilik katsayısı .92** olarak bulunmuştur.

Son boyut olan *bireysel destek (BD)* ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla keşfedici faktör analizi yapılmış, verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı belirlenmiştir. Analiz sonucunda 3 maddeli ölçeğin faktör yüklerinin .73 ile .79 arasında olduğu, KMO analiz sonucu .86 ve Barlett testi anlamlı ($p=.000$) olarak tespit edilmiştir. Ardından Amos paket

programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı ve faktör yüklerinin .62 ile .68 arasında olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği değerleri diğer ölçeklerinki ile birlikte Tablo 1’de sunulmuştur. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda **ölçeğin Cronbach alfa güvenirlilik katsayısı .85** olarak bulunmuştur.

Lider-Üye Etkileşimi Ölçeği: Lider üye etkileşimine ilişkin algılamaların belirlenmesinde, Graen vd., (1982) tarafından geliştirilen, daha sonra Bettencourt (2004) tarafından kullanılan ve Türkçe’ ye geçerlemesi Çalışkan vd., (2011) tarafından yapılan ölçekten istifade edilmiştir. Lider-üye etkileşimi ölçeğinde yer alan ifadeler “Yöneticimin işimle ilgili problemlerimi çözmem için ne gerekiyorsa yapmak konusunda kişisel eğilimi vardır.” ve “Yöneticimle olan ilişkiyi ortalamanın üzerinde olarak tanımlayabilirim.” şeklindedir. Toplam beş ifadeden oluşan bu ölçekte cevaplar 5’li likert ölçeği ile değerlendirilmiştir (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum). Graen vd., (1982) kullandıkları ölçeğin güvenilirlik katsayısını .89, Bettencourt (2004) tarafından yapılan güvenilirlik analizi sonucu güvenilirlik katsayısı .89, Çalışkan vd., (2011) tarafından yapılan güvenilirlik analizi sonucu güvenilirlik katsayısı .89 olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmada ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek maksadıyla öncelikle keşfedici faktör analiz yapılmıştır. SPSS paket programıyla yapılan keşfedici faktör analizi sonucunda verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı belirlenmiştir. Devam edilen analiz sonucunda beş maddeli ölçeğin faktör yüklerinin .76 ile .85 arasında olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin Keiser-Meyer- Olkin analiz sonucu .83 ve Barlett testi anlamlı (p=.000) olarak belirlenmiştir. Bu analizlerin ardından Amos paket programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucunda verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı ve faktör yüklerinin .78 ile .95 arasında olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği değerleri diğer ölçekler ile birlikte Tablo 1’de sunulmuştur. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda **ölçeğin güvenirlilik katsayısı bu çalışma için .90** olarak hesaplanmıştır.

Örgütsel Bağlılık (ÖB) Ölçeği: İşletmelerde çalışanların algılanan örgütsel bağlılık düzeyini belirlemek üzere Meyer ve Allen (1991) tarafından geliştirilen ve altı sorudan oluşan duygusal bağlılık ölçeği kullanılmıştır. Sorular “Bu örgüte karşı duygusal bir bağ hissediyorum.”, “Çalıştığım örgütün problemlerini kendi problemim gibi hissediyorum.” şeklindedir. Ölçekte cevaplar 5’li likert ölçeği ile alınmıştır (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum). Çalışmada ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek maksadıyla keşfedici faktör analizi yapılmış, verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı belirlenmiştir. Ölçeğin faktör yüklerinin .78 ile .84 arasında olduğu, KMO analiz sonucu .87 ve Barlett testi anlamlı (p=.000) olarak tespit edilmiştir. Ardından Amos paket programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı ve faktör yüklerinin .66 ile .75 arasında olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği değerleri diğer ölçeklerinki ile birlikte Tablo 1’de sunulmuştur. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda **ölçeğin Cronbach alfa güvenirlilik katsayısı .92** olarak bulunmuştur.

İş Performansı Ölçeği (İP): Çalışanların iş performansının ölçülmesinde; önce Kirkman ve Rosen (1999), daha sonra ise, Sigler ve Pearson (2000) tarafından kullanılan iş performansı ölçeği kullanılmıştır. Dört sorudan oluşan ölçekte sorular “Görevlerimi tam zamanında tamamlarım.” ve “Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımdan eminim.” şeklindedir. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı her iki çalışmada da .70’in üstündedir. Türkiye’de Çöl (2008) tarafından akademisyenler üzerinde uygulanan ölçeğin güvenilirlik katsayısı .82 olarak

tespit edilmiştir. Araştırmada cevaplar 5'li likert ölçeği ile alınmıştır (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum). Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin tek faktörlü yapıya sahip olduğu, faktör yüklerinin .81 ile .86 arasında olduğu, KMO analiz sonucu .82 ve Barlett testi anlamlı ($p=.000$) olarak tespit edilmiştir. Ardından Amos paket programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı ve faktör yüklerinin .73 ile .79 arasında olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği değerleri diğer ölçeklerinki ile birlikte Tablo 1'de sunulmuştur. Yapılan güvenirlik analizi sonucunda **ölçeğin Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .86** olarak bulunmuştur.

Tablo 1. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeklerin uyum iyiliği değerleri

Değişkenler	CMIN/DF	GFI	AGFI	CFI	NFI	TLI	RMSEA
	↑.5	↓.85	↓.80	↓.90	↓.90	↓.90	↑.08
1. (İE)	2,3	.93	.97	.98	.98	.96	.03
2. (İVM)	2,5	.95	.98	.97	.94	.96	.01
3. (EU)	3,6	.98	.92	.96	.97	.96	.06
4. (BD)	3,2	.97	.91	.98	.98	.94	.05
5. (İVM)	1,7	.96	.95	.96	.99	.95	.03
6. (ÖB)	1,7	.95	.93	.95	.96	.97	.02
7. (İP)	2,1	.99	.97	.997	.96	.98	.02

4.3. Bulgular

Araştırma sonucunda elde edilen verilere SPSS ve Amos programında analizler yapılmıştır. Bu kapsamda, ilk aşamada katılımcıların algıladıkları (İE), (İVM), (EU) ve (BD), (İP), (LÜE), ve (ÖB)'ye ilişkin elde edilen verilerin ortalamaları, standart sapmaları ve aralarındaki korelasyonlara bakılmıştır. Analizin ikinci aşamasında yapılan hiyerarşik regresyon analizi ile aracılık etkisi araştırılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen ortalamalar, standart sapmalar ve korelasyon değerleri Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. Verilere ilişkin Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

	Ort.	S.S.	1	2	3	4	5	6	7
1.İE	3.87	.70	(.87)						
2. İVM	3.88	.70	.67**	(.91)					
3. EU	3.87	.69	.67**	.69**	(.92)				
4. BD	3.86	.68	.67**	.66**	.67**	(.85)			
5.LÜE	3.87	.67	.69**	.70**	.70**	.71**	(.90)		
6.ÖB	3.86	.65	.70**	.69**	.70**	.71**	.74**	(.92)	
7. İP	3.87	.69	.68**	.67**	.68**	.67**	.72**	.71**	(.86)

*p \leq .05 ** p $<$.01

Not: Cronbach alfa güvenirlilik katsayıları parantez içinde verilmiştir.

Tablo 2’ de de görüldüğü gibi araştırmaya konu edilen tüm bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Bu nedenle değişkenler arasında önemli etkiler öngörülebilmektedir. Analiz kapsamında modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu olup olmadığını belirlemek amacıyla doğrudanlığa (collinearity) da bakılmıştır. Elde edilen tolerans ve VIF değerleri bağımsız değişkenler arası çoklu bağlantı olmadığını doğrulayan sonuçlar vermiştir (Tolerans $>$.2, VIF $<$ 10). (İE), (İVM), (EU) ve (BD)’nin, (İP) üzerine etkisini ve bu etkide (LÜE) ve (ÖB)’nin aracılık rolünü belirlemeye yönelik olan bu araştırmada, Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen üç aşamalı regresyon analizi yapılmıştır. Bu yöntemle göre, bağımsız değişkenin bağımlı değişken ve aracı değişken üzerinde bir etkisi olmalıdır. Aracı değişken bağımsız değişkenle birlikte regresyon analizine dâhil edildiğinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki regresyon katsayısı düşerken, aracı değişkenin de bağımlı değişken (İP) üzerinde anlamlı etkisi sürmelidir. Bu kapsamda çalışanların LÜE ve ÖB düzeyinin aracılık rolünü belirlemek amacıyla, her bir bağımsız değişkenle (İE, İVM, EU ve BD) aracılığı araştırılan değişkenler (LÜE, ÖB) ve bağımlı değişken (İP) arasındaki ilişkiler hiyerarşik regresyon analizleri aracılığı ile incelenmiş ve Sobel testleri yapılmıştır. Aracılık testine ilişkin bulgular Tablo 3, 4, 5 ve 6’da verilmektedir.

İlk aşamada bağımsız değişken İE ile LÜE ve İP arasındaki ilişkilere bakılmıştır (Tablo.3). Bu aşamanın ilk adımında **İE'nin İP'yi ($\beta = .68, p < .01$) anlamlı olarak etkilediği görülmüştür.** İkinci adımda İE'nin aracılığı araştırılan LÜE'ye olan etkisi irdelenmiştir. Analiz sonucunda **İE'nin LÜE'yi anlamlı olarak etkilediği ($\beta = .69, p < .01$) tespit edilmiştir.** Bu adımda aracılığı araştırılan LÜE'nin İP'ye olan etkisine de bakılarak rapor edilmiştir. **LÜE, İP'yi ($\beta = .72, p < .01$) anlamlı olarak etkilemektedir.** Bu aşamanın son adımında ise İE ve aracılığı araştırılan LÜE birlikte analize sokulmuş ve İP üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Bu analiz sonucunda İE'nin LÜE ile birlikte analize sokulmasıyla İP üzerindeki etkisinin devam ettiği ve azaldığı ($\beta = .33, p < .01$), aracılığı araştırılan LÜE'nin de İP üzerindeki etkisi devam etmiştir ($\beta = .56, p < .01$). Bu şartların sağlanmasının ardından aracılık etkisini teyid etmek amacıyla Sobel testi yapılmış ve Sobel(z) anlamlı bulunmuştur ($z=36.8, p < .001$). Bu bulgu **İE'nin İP'ye etkisinde LÜE'nin kısmi aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir.** Aracılık testinin ikinci aşamasında bağımsız değişken İE ile ÖB ve İP arasındaki ilişkilere bakılmıştır (Tablo.3). Bu aşamanın ilk adımında **İE'nin İP'yi ($\beta = .68, p < .01$) anlamlı olarak etkilediği görülmüştür.** İkinci adımda İE'nin aracılığı araştırılan ÖB'ye olan etkisi araştırılmıştır. Analiz sonucunda **İE'nin ÖB'yi anlamlı olarak etkilediği ($\beta = .70, p < .01$) tespit edilmiştir.** Bu adımda aracılığı araştırılan ÖB'nin İP'ye olan etkisine de bakılarak rapor edilmiştir. **ÖB İP'yi ($\beta = .71, p < .01$) anlamlı olarak etkilemektedir.** Bu aşamanın son adımında ise İE ve aracılığı araştırılan ÖB birlikte analize sokulmuş ve İP üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Bu analiz sonucunda İE'nin ÖB ile birlikte analize sokulmasıyla İP üzerindeki etkisi ortadan kalkmış ($\beta = -.16, p > .05$), aracılığı araştırılan ÖB'nin de İP üzerindeki etkisi devam etmiştir ($\beta = .51, p < .01$). Bu şartların sağlanmasının ardından aracılık etkisini teyid etmek amacıyla Sobel testi yapılmış ve Sobel (z) anlamlı bulunmuştur ($z=14,7, p < .01$). Bu bulgu **İE'nin İP'ye etkisinde ÖB'nin tam aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir. Bu bölüm analizleri sonucunda H1, H5, H9, H13, H14 ve aracılık hipotezleri olan H15 ve H16' nın desteklediği görülmektedir.**

Tablo 3. İdealleştirilmiş Etkinin İş Performansına Etkisinde LÜE ve ÖB' nin Aracılık Rolü Sonuçları

		↔		↔	
		LÜE	İP	ÖB	İP
İE	Test 1				
	İE		.68**		.68**
	R ²		.38		.38
	Adjusted R ²		.38		.38
			(F=177**)		(F=177**)
	Test 2		LÜE→İP		ÖB→İP
	İE	.69**	.72**	.70**	.71**
	R ²	.44	.57	.49	.38
	Adjusted R ²	.44	.57	.49	.38
		(F=213***)	(F=224**)	(F=468***)	(F=173**)
Test 3					
İE		.33**		-.16	
LÜE		.56**			
ÖB				.51**	
R ²		.67		.50	
Adjusted R ²		.67		.50	
		(F=231**)		(F=152**)	
Sobel Test(z)		36.8**		14.7**	

*p \leq .05 ** p \leq .01 *** p \leq .001

Aracılık testleri kapsamında ikinci bağımsız değişken İVM ile LÜE ve İP arasındaki ilişkilere bakılmıştır (Tablo 4). Bu aşamanın ilk adımında **İVM'nin İP'yi ($\beta = .67$, p \leq .01) anlamlı olarak etkilediği görülmüştür.** İkinci adımda İVM'nin aracılığı araştırılan LÜE'ye olan etkisi araştırılmıştır. Analiz sonucunda **İVM'nin LÜE'yi anlamlı olarak etkilediği ($\beta = .70$, p \leq .01) tespit edilmiştir.** Bu aşamanın son adımında ise İVM ve aracılığı araştırılan LÜE birlikte analize sokulmuş ve İP üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Bu analiz sonucunda İVM'nin LÜE ile birlikte analize sokulmasıyla İP üzerindeki etkisinin devam ettiği ve azaldığı ($\beta = .36$, p \leq .01), aracılığı araştırılan LÜE'nin de İP üzerindeki etkisinin devam ettiği tespit edilmiştir ($\beta = .61$, p \leq .01). Bu şartların sağlanmasının ardından aracılık etkisini teyid etmek amacıyla Sobel testi yapılmış ve Sobel (z) anlamlı bulunmuştur (z=32.8, p \leq .001). Bu bulgu **İVM'nin İP'ye etkisinde LÜE'nin kısmi aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir.** Aracılık testinin ikinci aşamasında bağımsız değişken İVM ile ÖB ve İP arasındaki ilişkilere bakılmıştır (Tablo 4). Bu aşamanın ilk adımında **İVM'nin İP'yi ($\beta = .67$, p \leq .01) anlamlı olarak etkilediği görülmüştür.** İkinci adımda İVM'nin aracılığı araştırılan ÖB'ye olan etkisi araştırılmıştır. Analiz sonucunda **İVM'nin ÖB'yi anlamlı olarak etkilediği ($\beta = .69$, p \leq .01) tespit edilmiştir.** Bu aşamanın son adımında ise İVM ve aracılığı araştırılan ÖB birlikte analize sokulmuş ve İP üzerindeki etkilerine bakılmıştır.

Bu analiz sonucunda İVM'nin ÖB ile birlikte analize sokulmasıyla İP üzerindeki etkisinin devam ettiği ve azaldığı ($\beta = .28$, p \leq .01), aracılığı araştırılan ÖB'nin de İP üzerindeki etkisinin devam ettiği tespit edilmiştir ($\beta = .44$, p \leq .01). Bu şartların sağlanmasının ardından aracılık etkisini teyid etmek amacıyla Sobel testi yapılmış ve Sobel (z) anlamlı bulunmuştur (z=31.4, p \leq .01). Bu bulgu **İVM'nin İP'ye etkisinde ÖB'nin kısmi aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir. Bu bölüm analizleri sonucunda H2, H6, H10 ve aracılık hipotezleri olan H17 ve H18' in desteklendiği görülmektedir.**

Tablo 4. Lider- Üye Etkileşiminin İş Performansına Etkisinde LÜE ve ÖB' nin Aracılık Rolü Sonuçları

		β		β	
		LÜE	İP	ÖB	İP
İVM	Test 1				
	İVM		.67**		.67**
	R ²		.32		.32
	Adjusted R ²		.31		.31
			(F=196**)		(F=196**)
	Test 2				
	İVM	.70**		.69**	
	R ²	.50		.55	
	Adjusted R ²	.50		.54	
		(F=211***)		(F=478***)	
Test 3					
İVM		.36**		.28**	
LÜE		.61**			
ÖB				.44**	
R ²		.53		.39	
Adjusted R ²		.53		.39	
		(F=341**)		(F=188**)	
Sobel Test(z)		32.8**		31.4**	

*p \leq .05 ** p $<$.01 *** p $<$.001

Aracılık testleri kapsamında dört bağımsız değişkenden üçüncüsü olan EU ile LÜE ve İP arasındaki ilişkilere bakılmıştır (Tablo 5). Bu aşamanın ilk adımında **EU'nun İP'yi ($\beta = .68$, p $<$.01) anlamlı olarak etkilediği görülmüştür.** İkinci adımda EU'nin aracılığı araştırılan LÜE'ye olan etkisi araştırılmıştır. Analiz sonucunda **EU'nun LÜE'yi anlamlı olarak etkilediği ($\beta = .70$, p $<$.01) tespit edilmiştir.** Bu aşamanın son adımında ise EU ve aracılığı araştırılan LÜE birlikte analize sokulmuş ve İP üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Bu analiz sonucunda EU'nun LÜE ile birlikte analize sokulmasıyla İP üzerindeki etkisinin devam ettiği ve azaldığı ($\beta = .44$, p $<$.01), aracılığı araştırılan LÜE'nin de İP üzerindeki etkisi devam etmiştir ($\beta = .49$, p $<$.01). Bu şartların sağlanmasının ardından aracılık etkisini teyid etmek amacıyla Sobel testi yapılmış ve Sobel (z) anlamlı bulunmuştur (z= 16.2 p $<$.001). Bu bulgu **EU'nun İP'ye etkisinde LÜE'nin kısmi aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir.** Aracılık testinin ikinci aşamasında bağımsız değişken EU ile ÖB ve İP arasındaki ilişkilere bakılmıştır (Tablo 5). Bu aşamanın ilk adımında **EU'nun İP'yi ($\beta = .68$, p $<$.01) anlamlı olarak etkilediği görülmüştür.** İkinci adımda EU'nun aracılığı araştırılan ÖB'ye olan etkisi araştırılmıştır. Analiz sonucunda **EU'nun ÖB'yi anlamlı olarak etkilediği ($\beta = .70$, p $<$.01) tespit edilmiştir.** Bu aşamanın son adımında ise EU ve aracılığı araştırılan ÖB birlikte analize sokulmuş ve İP üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Bu analiz sonucunda EU'nun ÖB ile birlikte analize sokulmasıyla İP üzerindeki etkisinin devam ettiği ve azaldığı ($\beta = .57$, p $<$.01), aracılığı araştırılan ÖB'nin de İP üzerindeki etkisi devam etmiştir ($\beta = .31$, p $<$.01). Bu şartların sağlanmasının ardından aracılık etkisini teyid etmek amacıyla Sobel testi yapılmış ve Sobel (z) anlamlı bulunmuştur (z=23.5, p $<$.01). Bu bulgu **EU'nun İP'ye etkisinde ÖB'nin kısmi aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir. Bu bölüm analizleri sonucunda H3, H7, H11 ve aracılık hipotezleri olan H19 ve H20' nin desteklendiği görülmektedir.**

Tablo 5. Entelektüel Uyarımın İş Performansına Etkisinde LÜE ve ÖB' nin Aracılık Rolü Sonuçları

		β		β	
		LÜE	İP	ÖB	İP
EU	Test 1				
	EU		.68**		.68**
	R ²		.60		.60
	Adjusted R ²		.60		.60
			(F=422**)		(F=422**)
	Test 2				
	EU	.70**		.70**	
	R ²	.62		.59	
	Adjusted R ²	.62		.59	
		(F=328***)		(F=301***)	
Test 3					
EU		.44**		.57**	
LÜE		.49**			
ÖB				.31**	
R ²		.58		.46	
Adjusted R ²		.58		.46	
		(F=578**)		(F=237**)	
Sobel Test(z)		16.2**		23.5**	

*p \leq .05 ** p $<$.01 *** p $<$.001

Aracılık testleri kapsamında son bağımsız değişken olan BD ile LÜE ve İP arasındaki ilişkilere bakılmıştır (Tablo 6). Bu aşamanın ilk adımında **BD'nin İP'yi ($\zeta = .67, p < .01$) anlamlı olarak etkilediği görülmüştür.** İkinci adımda BD'nin aracılığı araştırılan LÜE'ye olan etkisi araştırılmıştır. Analiz sonucunda **BD'nin LÜE'yi anlamlı olarak etkilediği ($\zeta = .71, p < .01$) tespit edilmiştir.** Bu aşamanın son adımında ise BD ve aracılığı araştırılan LÜE birlikte analize sokulmuş ve İP üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Bu analiz sonucunda BD'nin LÜE ile birlikte analize sokulmasıyla İP üzerindeki etkisinin devam ettiği ve azaldığı ($\zeta = .41, p < .01$), aracılığı araştırılan LÜE'nin de İP üzerindeki etkisi devam etmiştir ($\zeta = .52, p < .01$). Bu şartların sağlanmasının ardından aracılık etkisini teyid etmek amacıyla Sobel testi yapılmış ve Sobel (z) anlamlı bulunmuştur ($z = 21.7, p < .001$). Bu bulgu **BD'nin İP'ye etkisinde LÜE'nin kısmi aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir.** Aracılık testinin ikinci aşamasında BD ile ÖB ve İP arasındaki ilişkilere bakılmıştır (Tablo 6). Bu aşamanın ilk adımında **BD'nin İP'yi ($\zeta = .67, p < .01$) anlamlı olarak etkilediği görülmüştür.** İkinci adımda BD'nin aracılığı araştırılan ÖB'ye olan etkisi araştırılmıştır. Analiz sonucunda **BD'nin ÖB'yi anlamlı olarak etkilediği ($\zeta = .71, p < .01$) tespit edilmiştir.** Bu aşamanın son adımında ise BD ve aracılığı araştırılan ÖB birlikte analize sokulmuş ve İP üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Bu analiz sonucunda BD'nin ÖB ile birlikte analize sokulmasıyla İP üzerindeki etkisi ortadan kalkmış ($\zeta = -.08, p > .05$), aracılığı araştırılan ÖB'nin de İP üzerindeki etkisi devam etmiştir ($\zeta = .49, p < .01$). Bu şartların sağlanmasının ardından aracılık etkisini teyid etmek amacıyla Sobel testi yapılmış ve Sobel (z) anlamlı bulunmuştur ($z = 15.8, p < .01$). Bu bulgu **BD'nin İP'ye etkisinde ÖB'nin tam aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir. Bu bölüm analizleri sonucunda H4, H8, H12 ve aracılık hipotezleri olan H21 ve H22' nin desteklendiği görülmektedir.**

Tablo 6. Bireysel Desteğin İş Performansına Etkisinde LÜE ve ÖB' nin Aracılık Rolü Sonuçları

		ζ		ζ	
		LÜE	İP	ÖB	İP
BD	Test 1				
	BD		.67**		.67**
	<i>R²</i>		.53		.53
	<i>Adjusted R²</i>		.53		.53
			(F=511**)		(F=511**)
	Test 2				
	BD	.71**		.71**	
	<i>R²</i>	.68		.64	
	<i>Adjusted R²</i>	.68		.64	
		(F=641**)		(F=578**)	
Test 3					
BD		.41**		-.08	
LÜE		.52**			
ÖB				.49**	
<i>R²</i>		.67		.44	
<i>Adjusted R²</i>		.67		.44	
		(F=481**)		(F=220**)	

<i>Sobel Test(z)</i>	21.7**	15.8**
----------------------	---------------	---------------

*p \leq .05 ** p< .01 *** p< .001

Hiyerarşik regresyon analiz sonuçlarına göre tüm bağımsız değişkenlerin aracı ve bağımlı değişkenleri anlamlı ve pozitif olarak etkilediği görülmektedir. Tabloda 7' de de görüldüğü gibi regresyon analizlerine göre tüm hipotezler destek bulmuştur. Bu kapsamda test edilen toplam 22 hipotezin tamamı destek bulmuştur.

Tablo 7. Hipotez Testi Sonuçları

Hipotez	β	Sonuç
H1: İE\square İP	0.68	Desteklendi
H2: İE\square LÜE	0.69	Desteklendi
H3: İE\squareÖB	0.70	Desteklendi
H4: İVM\square İP	0.67	Desteklendi
H5: İVM\square LÜE	0.70	Desteklendi
H6: İVM\squareÖB	0.69	Desteklendi
H7: EU\square İP	0.68	Desteklendi
H8: EU\square LÜE	0.70	Desteklendi
H9: EU\squareÖB	0.70	Desteklendi

H10:BD □ İP	0.67	Desteklendi
H11:BD □ LÜE	0.71	Desteklendi
H12:BD □ ÖB	0.71	Desteklendi
H13:LÜE □ İP	0.72	Desteklendi
H14:ÖB □ İP	0.71	Desteklendi
İE'nin İP'ye etkisinde LÜE'nin aracılık etkisi vardır.	Kısmi Aracılık	Desteklendi
İE'nin İP'ye etkisinde ÖB'nin aracılık etkisi vardır.	Tam Aracılık	Desteklendi
İVM'nin İP'ye etkisinde LÜE'nin aracılık etkisi vardır.	Kısmi Aracılık	Desteklendi
İVM'nin İP'ye etkisinde ÖB'nin aracılık etkisi vardır.	Kısmi Aracılık	Desteklendi
EU'nin İP'ye etkisinde LÜE'nin aracılık etkisi vardır.	Kısmi Aracılık	Desteklendi
EU'nin İP'ye etkisinde ÖB'nin aracılık etkisi vardır.	Kısmi Aracılık	Desteklendi
BD'in İP'ye etkisinde LÜE'nin aracılık etkisi vardır.	Kısmi Aracılık	Desteklendi
BD'in İP'ye etkisinde ÖB'nin aracılık etkisi vardır.	Tam Aracılık	Desteklendi

*p[†] .05 ** p< .01 *** *p< .001

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma ile idealleştirilmiş etki, ilham verici motivasyon, entelektüel uyarım ve bireysel destek olmak üzere dört boyuttan oluşan dönüşümcü liderliğin iş performansı üzerindeki etkileri ve bu etkide lider-üye etkileşimi ile örgütsel bağlılığın aracılık rolü tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla çalışmada Ankara ilinde faaliyet gösteren uzay ve havacılık sanayi sektöründe yer alan özel işletme çalışanları ele alınmıştır. Bu araştırma ile analize dâhil edilen dönüşümcü liderlik ve dört alt boyutunun iş performansı üzerindeki etkileri regresyon analizi yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırma ile çalışanlara ilişkin dönüşümcü liderlik lider-üye etkileşimi, örgütsel bağlılık ve iş performansı ilişkisine yönelik açıklayıcı bulgular elde edilmiştir.

Analiz sonuçları incelendiğinde; dönüşümcü liderliğin iş performansı ile ilişkili olduğu ve iş performansını idealleştirilmiş etki, ilham verici motivasyon, entelektüel uyarım ve bireysel destek olmak üzere tüm alt boyutlarıyla anlamlı ve pozitif yönlü olarak etkilediği belirlenmiştir. Literatür taraması neticesinde yerli ve yabancı alan yazında bu üç değişkeni bir arada inceleyen çalışmalara rastlanmamıştır. Ancak dönüşümcü liderliğin örgütler üzerinde yarattığı değişime yönelik çok sayıda çalışmaya rastlamak mümkündür. İş performansının son derece önemli bir örgütsel çıktı olduğu göz önüne alındığında ve bu önemli çıktının örgüt içerisindeki pek çok olumlu değişkenle birlikte olumlu yönde artış göstereceği düşünüldüğünde bu çalışmanın söz konusu çalışmaların sonuçlarını destekleyecek nitelikte olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Araştırmanın sonuçlarından biri olarak, lider-üye etkileşiminin iş performansı ile ilişkili olduğu ve lider-üye etkileşiminin iş performansını pozitif ve anlamlı olarak artırdığı tespit edilen bulgulardandır. Bu bulgu benzer araştırmalar ile uyumludur (Bauer ve Green, 1996; Deluga, 1998; Gerstner ve Day, 1997; Schriesheim, 1999).

Bir diğer sonuca göre, çalışanların örgütsel bağlılıklarının iş performansı ile ilişkili olduğu ve örgütsel bağlılığın iş performansını pozitif ve anlamlı bir yönde arttırdığı tespit edilmiştir. Literatürde örgütsel bağlılığın iş performansına hem olumlu hem de olumsuz anlamda etkisi olduğuna dair bulgular tespit edilmiştir. Çalışma neticesinde örgütsel bağlılık ve iş performansı ilişkisinin olumlu yönde olduğunu gösteren çalışmalar ile uyumlu bulgular elde edildiği söylenebilir (Yousef, 2003; Elorza, Aritzeta ve Avestaran, 2011; Rusu, 2013; Kashefi vd., 2013).

Dönüşümcü liderliğin idealleştirilmiş etki, ilham verici motivasyon, entelektüel uyarım ve bireysel destek olmak üzere dört alt boyutunun lider-üye etkileşimi ve örgütsel bağlılık ile de pozitif yönde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu araştırma sonucunda elde edilen diğer önemli bulgular arasında yer almaktadır.

Dönüşümcü liderliğin; çalışanların iş performanslarını arttırmada, örgütsel bağlılık hissetmelerinde ve izleyici ile lider arasındaki ilişkilerde önem arz ettiği ve örgüt için en değerli kaynak olan insan kaynağını örgüt amaçları doğrultusunda motive ederek gelişimlerine katkı sağlamalarında önemli bir kazanım olarak görülmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda

bir liderin sahip olduğu bilgi, beceri ve yeteneklerini etkili bir biçimde kullanma becerisinin yüksek olması, çalışanların örgüt içerisinde sergileyecekleri ilişkilere, mesleki becerilerine ve örgüte karşı duydukları duygu durumlarına yansyacağından iş performanslarının da artmasını sağlayacaktır. Nitekim bu araştırmanın sonuçları da bu beklentileri doğrular tarzda dönüşümcü liderliğin iş performansını anlamlı ve pozitif yönlü olarak etkilediğini göstermektedir.

Dönüşümcü liderliğin çalışanların iş performansları üzerinde etkisinin olduğu, bu etkinin bazı değişkenler aracılığı ile etkisini arttırabileceği ve dolayısıyla da çıktı değişkenlere yansyabildiği düşünülmüştür. Bu noktadan hareketle dönüşümcü liderliğin alt boyutlarının çalışanların iş performanslarına olan etkisinde lider-üye etkileşimi ve örgütsel bağlılığın aracılık rolü araştırılmıştır. Bu kapsamda elde edilen bulgulardan dönüşümcü liderliğin dört alt boyutunun iş performansına etkisinde lider-üye etkileşimi ve örgütsel bağlılığın aracılık rolünün olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, örgüt içerisinde gerçekleşen değişim ve dönüşüm süreçlerinin çeşitli aşamalarında gerekli davranışları göstererek, değişimin başarıyla gerçekleştirilmesine olanak sağlayan bir liderin varlığı çalışanların iş performans düzeyini etkilemektedir. Bu kapsamda sürekli bir değişim ve gelişim gösteren çalışma dinamikleri içerisinde yer alan örgütlerdeki günümüz lider ve yöneticilerine söz konusu araştırma konusu ile ilgili çeşitli tavsiyelerde bulunmak mümkün görünmektedir. Dönüşümü destekleyen ve iyi yöneten bir liderin sahip olduğu bilgi ve becerileri çalışan ve dolayısıyla örgüt yararına olacak şekilde kullanması çalışanların örgüte bağlılıklarını arttıracak, lider-üye etkileşimini olumlu yönde tetikleyecek ve dolayısıyla çalışanların iş performanslarını arttıracaktır. İş performansının artmasında iletişim, etkileşim ve bağlılık olgularının son derece önemli olduğu göz önünde bulundurulmalı ve liderlerin bu tür uygulamaları benimsemeleri gerektiği unutulmamalıdır. Karşılıklı güvene dayalı doğru iletişim ve etkileşim ile oluşturulmuş bir iş ortamı bağlılığı yüksek, kendini örgütündeki olaylara karşı müdahil olmuş hisseden çalışanların, kısa ve uzun vadede örgüt bağlılıklarını arttırarak bu durumun iş performanslarına olumlu olarak yansıyan bir etkiye sahip olacağı bilinmelidir.

Bu çalışmanın, dönüşümcü liderlik, lider-üye etkileşimi, örgütsel bağlılık ve iş performansı kavramlarını ilk olarak bir arada araştırmaya dâhil etmesi sebebiyle, bilimsel birikime ve meslek hayatına sağlayacağı katkı bakımından özgün bir değeri bulunduğu söylenebilir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırmanın uzay ve havacılık sanayi sektöründe yapılmış olması diğer sektörlerde araştırma kapsamında yer verilmemesi araştırmanın önemli bir sınırlılığı olarak düşünülmektedir. Bu nedenle bu çalışmayı takip edecek diğer çalışmalarda farklı illerdeki farklı sektörlerde yer verilmesi bu çalışmadan elde edilen sonuçları farklılaştırabileceği unutulmamalıdır. Araştırmanın belirli bir tarih aralığında yapılmış olması diğer bir önemli kısıt olarak belirtilebilir. Söz konusu değişkenlerin belirli aralıklarla elde edilecek araştırma sonuçlarına dahil edilmesi çalışmanın bulguları bağlamında daha açıklayıcı neticeler doğuracağı tarafımızca değerlendirilmektedir. Araştırmacılara, bu çalışma paralelinde yapılacak gelecek araştırmalarda, Türkiye’de farklı sektörlerdeki, farklı ölçekte ve farklı örgüt kültürleri olan işletmelerden sağlanan verilerin analizi suretiyle, elde edilecek verilerle söz konusu araştırma değişkenlerine yönelik etkilerin araştırılması ve konuyla ilgili daha geniş bir perspektif sağlanması hususu önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Akal, Z., (2003). Performans Kavramları ve Performans Yönetimi, MPM, Ankara.
- Allen, D., Shore, L.M. ve Griffeth, R.W. (2003). "The Role of Perceived Organizational Support and Supportive Human Resource Practices in The Turnover Process". *Journal of Management*, 29: 99-118.
- Allen, N. J. D. ve Grisaffe, B. (2001). Employee Commitment To the Organization And Customer Reactions: Mapping The Linkages, *human Resource Management Review*, V. 11, S. 3, s. 209-236.
- Allen, N.J. ve Meyer, J.P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization, *Journal of Occupational Psychology*, Vol. 63, 1-18.
- Amabile, T. R., Conti, H. Coon, J. L., ve Herron, M. (1996). "Assessing The Work Environment for Creativity", *Academy of Management Journal*, 39, p. 1154- 1184.
- Amonphaisal, K., C. ve Ussahawanitchakit, P., (2008). "Roles of human resource practices and organizational justice in affective commitment and job performance of accountants in Thai firms", *Review of Business Research*, Vol. 8, No.2, 47-58.
- Arshadi, N. ve Hayavi, G., (2013). "The effect of perceived organizational support on affective commitment and job performance: mediating role of OBSE", *Procedia -Social and Behavioral Sciences*, Vol. 84, 739-743.
- Aubrey, K., ve Chelladurai, P. (2001). Perceived transformational leadership, organizational commitment, and citizenship behavior: A case study in intercollegiate athletics. *Journal of Sport Management*, 15, 135-159.
- Avcı, U. ve Turunç, Ö. (2012). Dönüşümcü Liderlik ve Örgüte Güvenin Kariyer Memnuniyetine Etkisi: Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Rolü, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, C:4, S:2, s.45-55
- Avolio, B.J., Zhu, W., Koh, W. ve Bhatia, P. (2004). "Transformational leadership and organizational commitment: mediating role of psychological empowerment and moderating role of structural distance", *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 25, 951-968.
- Barbuto, J. E. (2005). Motivation and transactional, charismatic, and transformational leadership: A test of antecedents. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 11(4), 26-40.
- Bass, B. M. (1990). From Transactional to Transformational Leadership: Learning to Share The Vision. *Organizational Dynamics*, 19, 3-23.

Bass, B. M. ve Avolio, B.J. (1993). Leadership: Theory and research perspectives and directions. Transformational Leadership: A response to critiques. In M.M. Chemers (Ed). San Diego, CA: Academic Pres.

Bass, B. M. ve Steidlmeier, P. (1999). Ethics, Character and Authentic Transformational Leadership Behaviour. Leadership Quarterly. 10 (2): 181-216.

Bass, B. M., ve Avolio, B. J. (1993). Transformational leadership: A response to critiques. In J. G. Hunt, B. R. Baliga, H. P. Dachler, ve C. A. Schriesheim (Eds.), Emerging leadership vistas (pp. 29_40). Lexington, MA: D. C. Health.

Bass, B. M., ve Avolio, B. J. (1993). Transformational leadership: A response to critiques. In M. M. Chemers ve R. Ayman (Eds.), Leadership theory and research: Perspectives and directions (pp. 49–80). San Diego, CA: Academic Press.

Bass, B. M.; 1990; "From Transactional to Transformational Leadership: Learning to Share the Vision", Organizational Dynamics, 18(3),pp. 9-31.

Bass, B.M. (1985). Leadership and Performance Beyond Expectations. New York.

Bass, B.M. (1988). The Multifactor Leadership Questionnaire. Binghamton NY: Center for Leadership Studies. State University of New York at Binghamton. 165.

Bass, B.M. ve Avolio, B.J. (Eds.). (1994). Improving organizational effectiveness through transformational leadership. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Bass, Bernard M.; 1997; "Personel Selling and Transactional/Transformational Leadership", Jurnal of Personal Selling & Sales Management, 17(3), pp. 19-28.

Bass, Bernard M.; 1999;. "Two Decades of Research and Development in Transformational Leadership", European Journal of Work and Organizational Psychology, 8(1), pp. 9-32.

Bauer, T.N. ve Green, S.G. (1996). "Development of Leader-Member Exchange: A Longitudinal Test", Academy of Management Journal, 39(6), p. 1538-1567.

Becker, T. E. (1992). Foci and Bases of Commitment: Are They Distinctions Worth Making?, Academy of Management Journal, Vol. 35, No. 1, s. 232-244.

Bergman, M. E., (2006). "The relationship between affective and normative commitment: review and research agenda", Journal of Organizational Behavior, Vol. 27, No.5, 645-663.

Berson, Y. ve B., J. Avolio. 2004, "Transformational Leadership and the Dissemination of Organizational Goals: A Case Study of Atelecommunnication Firm", Lincoln, NE 68588, United states.

Bettencourt, L. A. (2004). "Change-Oriented Organizational Citizenship Behaviors: The Direct and Moderating Influence of Goal Orientation", Journal of Retailing, 80(3), ss.165-180.

Blau, P. (1964). *Exchange and Power in Social Life*, New York: Wiley.

Breland, J. W., Treadway, D. C., Duke, A. B. ve Adams, G. L., (2007). “The Interactive Effect of Leader-Member Exchange and Political Skill on Subjective Career Success”, *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 13 (3), 1-14.

Brett, J. F., Cron, W. L. ve Slocum, J. W. (1995). “Economic dependency on work: a moderator of the relationship between organizational commitment and performance”, *Academy of Management Journal*, Vol. 38, No.1, 261-271.

Brown, B. B., 2003, *Employees’ Organizational Commitment and Their Perception of Supervisors’ Relations-Oriented and Task-Oriented Leadership Behaviors*, Doctor of Philosophy, The Faculty of the Virginia Polytechnic Institute, State University.

Burns, J. M. (1978) *Leadership*. New York: Harper & Row.

Chang, P-C . ve Chen, S-J. (2011). “Crossing the level of employee’s performance: HPWS, affective commitment, human capital, and employee job performance in professional service organizations”, *The International Journal of Human Resource Management*, Vol. 22, No.4, 883-901.

Chemers, M. M. (2000). *Leadership research and theory: A functional integration*. *Group Dynamics*, 4, 37–43.

Chen, Z. X., Francesco, A. M. (2003). *The Relationship Between The Three Components Of Commitment And Employee Performance In China*. *Journal of Vocational Behavior*, 62, s. 490-516.

Cheng, Y. ve Stockdale, M. S. (2003). *The Validity of the Three-Component Model of Organizational Commitment in Chinese Context*, *Journal of Vocational Behavior*, Article in Press.

Chiu , S. (2004). *The Linkage of Job Performance to Goal Setting , Work Motivation, Team Building, and Organizational Commitment in the High-Tech Industry in Taiwan* , H Wayne Huizenga School of Business and Entrepreneurship Nova Southeastern University, Doctor of Business Administration (yayınlanmamış doktora tezi).

Coyle-Shapiro, J.A-M. ve Conway, N. (2005). *Exchange Relationships: Examining Psychological Contracts and Perceived Organizational Support*, *Journal of Applied Psychology*, 90(4). 774–781.

Cummings, L.L. ve Schwab, D.P. (1973). *Performance in Organisations: Determinants And Appraisal*, Glenview: Scott, Foresman and Company.

Çalışkan, A., ve Hazır, K., (2012). *Psikolojik Güçlendirmenin İş Tatminine Etkisinde Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü*, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), s. 49-77.

Çetin, Ş., Korkmaz, M. ve Çakmakçı, C. (2012). Dönüşümsel ve Etkileşimsel Liderlik ile Lider-Üye Etkileşiminin Öğretmenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 18(1), ss.7-36.

Çöl, G. ve Gül H. (2005). Kişisel Özelliklerin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri ve Kamu Üniversitelerinde Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, Cilt: 19. Sayı:1, s. 291-306.

Dansereau, F., Graen, G.B. ve Haga, W. A. (1975). "Vertical Dyad Linkage Approach To Leadership in Formal Organizations: A Longitudinal Investigation of The Managerial Role-Making Process", *Organizational Behavior and Human Performance*, 13, p. 46-78.

Drummond, H., (2000). *Introduction to Organizational Behavior*, New York, Oxford University Press.

Duckett, H. ve Macfarlane, E. (2003). Emotional Intelligence and Transformational Leadership in Retailing. *Leadership & Organization Development Journal*, 24 (6): 309-317.

Dvir, T., Eden D., Avolio B. J. ve Boas, S. (2002). "Impact of Transformational Leadership on Foolewer Development and Performance: A Field Experiment", *Academy of Management Journal*, 45(4), pp. 735-744.

Eisenbach, R., Watson, K. ve Pillai, R. (1999). Transformational Leadership in The Context of Organizational Change. *Journal Of Organizational Change*, 12 (2): 80-88.

Elorza, U., Aritzeta, A., ve Ayestaran, S. (2011). Exploring the black box in Spanish firms: the effect of the actual and perceived system on employees' commitment and organizational performance. *International Journal of Human Resource Management*, 22(7), 1401-1422.

Erdheim, J., Wang, M., ve Zickar, M. (2006). Linking the Big Five Personality Constructs to Organizational Commitment , *Personality and Individual Differences*, (41), 959-970.

Erdogan, B., Liden, R. C. ve Kraimer, M. L. (2006). *The Academy of Management Journal* Vol. 49, No. 2 pp. 395-406.

Erkmen, T, Bozkurt, S. (2011). Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık İlişkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. XXXI, S. II, s. 197-228.

Ertan, H. (2008). Örgütsel Bağlılık, İş Motivasyonu, İş Performansı Arasındaki İlişki: Antalya'da Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir İnceleme. *Doktora Tezi*, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, ss.3-44.

Farahani, M., Taghadosi, M. ve Behboudi, M. (2011). "An exploration of the relationship between transformational leadership and organizational commitment: The moderating effect of emotional intelligence: Case study in Iran", *International Business Research*, Vol. 4 No. 4, 211-217.

Fey, F. C. ve Björkman I. (2000). "The Effect of Human Resource Management Practices on MNC Subsidiary Performance in Russia", Stockholm School of Economics in St. Petersburg working paper.

Gao, F.Y. ve Bai, S. (2011). "The effects of transformational leadership on organizational commitment of family employees in Chinese family business", 2011 International Conference on Economics, Trade and Development IPEER 7.

Gellatly, I. R., Meyer, J. P. ve Luchak, A. A., (2006). Combined Effects of The Three Commitment Components on Focal and Discretionary Behaviors : A Test of Meyer and Herscovitch's Propositions, Journal of Vocational Behavior, 69 (2), s. 331-345.

Gerstner, C.R. ve Day, D.V. (1997). "Meta-Analytic Review of Leader-Member Exchange Theory: Correlates and Construct Issues", Journal of Applied Psychology, 82(6), p. 827-844.

Goodman, S. A. ve Svyantek, D. J. (1999). "Person-organization fit and contextual performance: Do shared values matter?", Journal of Vocational Behavior, Vol.55.

Graen, G. B., Liden, R. C. ve Hoel, W. (1982). "Role of Leadership in The Employee Withdrawal Process", Journal of Applied Psychology, 67(6), ss.868-872.

Graen, G. B., ve Uhl-Bien, M. (1995). Relationship-based approach to leadership: Development of leader-member exchange (LMX) theory of leadership over 25 years: Applying a multi-level multi-domain perspective. Leadership Quarterly, 6(2), 219–247.

Graen, G.B. ve Cashman, J.F. (1975). "A Role-Making Model of Leadership in Formal Organizations: A Developmental Approach", Kent: Kent State University Press, p. 143–165.

Greenberg, J. ve Barron, R. (2000). Behaviour in Organizations. Prentice Hall, New Jersey.

Greiman B.C. (2009) "Transformational Agricultural Education: A Synthesis Of The Literature", University of Minnesota Journal of Agricultural Education, 50(4): 50 – 62.

Hartog, D. N. ve M. J. Van. (1997). "Transactional Versus Transformational Leadership: An Analysis of The MLQ", Journal of Occupational and Organizational Psychology, Vol. 70, No. 1, 18-32.

Hartog, D., Deanne N., House, R. J., Hanges, P. J., Ruiz-Quintanilla, S. A. ve Dorfman, P. W. (1999). Culture Specific and Cross-Culturally Generalizable Implicit Leadership Theories: Are Attributes of Charismatic / Transformational Leadership Universally Endorsed?. Leadership Quarterly, 10 (2): 219-257.

Henderson, D. J., Liden, R. C., Glibkowski, B. C., ve Chaudhry, A. (2009). LMX differentiation: A multilevel review and examination of its antecedents and outcomes. The Leadership Quarterly, 20, 517-534.

Herold, David M. (1977). Two-Way Influence Processes in Leader-Follower Dyads, The Academy of Management Journal, Vol.20, No.2,224-237.

Hinkin, T. R. ve Tracey, J. B. (1999). The Relevance of Charisma For Transformational Leadership In Stable Organization. *Journal of Organization Change Management*, 12 (2): 105-119.

Hogan, R., ve Shelton, D. (1998). A socioanalytic perspective on job performance. *Human Performance*, 11, 129–144.

Hunton, J. E. ve Norman, C. S., (2010). “The impact of alternative telework arrangements on organizational commitment: insights from a longitudinal field experiment”, *Journal Of Information Systems*, Vol. 24, No.1, 67-90.

Ismail, A., Mohamed, H.B., Sulaiman, A.Z., Mohamed, M.H. ve Yusuf, M.H. (2011). “An empirical study of the relationship between transformational leadership, empowerment and organizational commitment”, *Business and Economics Research Journal*, Vol. 2 No. 1, 89-107.

Jabnoun, N. ve Rasasi, A. J. A. (2005). Transformational Leadership and Service Quality in UAE Hospitals. *Managing Service Quality*, 15 (1): 70-81.

Janssen, O. ve W. V. Yperen (2004). Employees’ Goal Orientations, The Quality of Leader-Member Exchange, and The Outcomes of Job Performance and Job Satisfaction, *Academy of Management Journal*, Vol.47, No.3, 368-384.

Joo, B.K. (2010). “Organizational commitment for knowledge workers: The roles of perceived organizational learning culture, leader-member exchange quality, and turnover intention”, *Human Resources Development Quarterly*, Vol. 21 No. 1, 69-85.

Kanter, R. M. (1993). *Men and Women of the Corporation*. New York: Basic Books.

Kashefi, M. A., Adel, R. M., Abad, H. R. G., Aliklayeh, M. B. H., Moghaddam, H. K. ve Nadimi, G., (2013). “Organizational commitment and its effects on organizational performance”, *Institute of Interdisciplinary Business Research*, Vol. 4, No.12, 501-510.

Kelloway, E. K., Barling, J. K., Elizabeth, C. J. ve Gatlen, B. (2003). Remote Transformational Leadership. *Leadership & Organization Development Journal*. 24 (3): 163-171.

Ketchland, A. (1998). The Existence Of Multiple Measures Of Organizational Commitment and Experience-Related Differences in A Public Accounting Setting, *Behavioral Research in Accounting*, 10, s. 112-115.

Kim, S., (2004). “Individual-level factors and organizational performance in government organizations”, *Journal of Public Administration Research and Theory*, Vol. 15, No.2, 245-261.

Kirkman, B. L. ve Rosen, B. (1999). “Beyond Self-Management: Antecedents and Consequences of Team Empowerment”, *Academy of Management Journal*, 42(1), s. 58–74.

Kreitner, R. ve Kinicki, A. (2001). *Organizational Behavior*, New York: McGraw Hill.

Krishnan, V. R. (2004). "Impact of transformational leadership on followers' influence strategies", *Leadership and Organization Development Journal*, 25(1), ss.58-72.

Krishnan, V. R. (2005). "Leader-Member Exchange, Transformational Leadership, and Value System", *Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, 10(1), ss.14-21.

Krishnan, V. R. (2009). Transformational Leadership and Outcomes: Role of Relationship Duration. *Leadership & Organization Development Journal*, 26 (6): 442-457.

Kuokkanen, L., Leino-Kilpi, H. ve Katajisto, J. (2003). Nurse Empowerment, Job-Related Satisfaction, and Organizational Commitment, *Journal of Nursing Care Quality*, Vol. 18, No 3, September-July.

Landy, F. J., ve Farr, J. L., (1983). *The Measurement of Work Performance*, Orlando, FL: Academic Pres.

Lang, J. W. B., Zettler, I., Ewen, C., ve Hülshager, U. (2012). Implicit motives, explicit traits, and task and contextual performance at work. *Journal of Applied Psychology*, 97, 1201-1217.

Laschinger, H. K. S., Finegan, J. E., Shamian, J. ve Wilk, P. (2004). A Longitudinal Analysis Of The Impact Of Workplace Empowerment On Work Satisfaction. *Journal Of Organizational Behavior*, 25, 4, s. 527-545.

Leung, M.; Chen, D. ve Yu, J., (2008). "Demystifying moderate variables of the interrelationships among affective commitment, job performance, and job satisfaction of construction professionals", *Journal Of Construction Engineering And Management*, December, 963-971.

Liao, S., Hu, D. ve Chung, H. (2009). "The relationship between leader-member relations, job satisfaction and organizational commitment in international tourist hotels in Taiwan", *The International Journal of Human Resource Management*, Vol. 20 No. 8, 1810-1826.

Liden, R. ve Graen, G. (1980). "Generalizability of the Vertical Dyad Linkage Model of Leadership", *Academy of Management Journal*, 23 (3), ss. 451- 465.

Liden, Robert C. ve Maslyn, John M. (1998). "Multidimensionality of Leader-Member Exchange: An Empirical Assessment Through Scale Development", *Journal of Management*, 24 (1), ss. 43-72.

Lievens, F. Conway J. M. ve De Corte, W. (2008). The relative importance of task, citizenship and counterproductive performance to job performance ratings: do rater source and team-based culture matter?, *Journal Of Occupational And Organizational Psychology*, 81, 11-27.

Lo, M. C., Ramayah, T., Win, H. W. ve Songan, P. (2010). The relationship between leadership styles and organizational commitment in Malaysia: Role of leadermember exchange, *Asia Pacific Business Review*, Vol. 16, No. 1-2, s. 79-103.

Loi, R., Hang-Yue, N. ve Foley, S. (2006). "Linking Employees' Justice Perceptions to Organizational Commitment and Intention To Leave: The Mediating Role of Perceived Organizational Support". *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 79:101–120.

Maslyn, J. M. ve Uhl-Bien, M. (2001). "Leader-Member Exchange and Its Dimensions: Effects of Self-Effort and Other's Effort on Relationship Quality", *Journal of Applied Psychology*, 86 (4), ss. 697-708.

McShane, S.L. ve Von Glinow, M.A. (2009). *Organizational Behavior*, New York: McGraw Hill Edition.

Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1991). A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment, *Human Resource Management Review*, 1(1), s. 61-89.

Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1997). *Commitment in the Workplace Theory Research and Application*, Sage Publications, California.

Meyer, John P., Stanley, David J., Herscovitch, Lynne, Topolnytsky, Laryssa (2002). "Affective, Continuance, and Normative Commitment to the Organization: A Meta-Analysis of Antecedents, Corralates, and Consequences". *Journal of Vocational Behavior* 61: 20-52.

Motowidlo, S. J., (2003). *Job Performance*. Inw. Borman, Ilgen, D. ve Klimoski, R. (Der.), *Handbook of Psychology: Industrial and Organizational Psychology*, 12,Hoboken, Nj: John Wiley and Sons.

Mowday, R. T., Porter, L. W. Ve Steers, R. M. (1979). The Measurement of Organizational Commitment, *Journal of Vocational Behavior*, C. 14, s. 224-247.

Murphy, K. R. ve J. N. Cleveland; 1995). *Understanding Performance Appraisal, Social, Organizational and Goal Based Perspectives*, Sage Pub. London.

Nijhof, W. J., De Margrie, M. J. ve Beukhof, G. (1998). Employee Commitment İn Changing Organizations: An Exploration, *Journal of European Industrial Training*, 22 (6), 243-248.

Northouse, P.G. (2001). *Leadership Theory and Practice*. Thousand Oaks, California: Sage, 118.

Obeng, K. ve Ugboro, I. (2003). Organizational commitment among public transit employees: an assessment study, *Journal of the Transportation Research Forum*, Vol. 57, No. 2, s. 83-98.

Omar, Z., Zainal, A., Omar, F., ve Khairudin, R. (2009). The influence of leadership behaviour on organisational citizenship behaviour in selfmanaged work teams in Malaysia. *SA Journal of Human Resource Management*, 7(1).

Owen, H., Hodgson, V. ve Gazzard, N., (2004). *The leadership Manual: Your complete practical guide for effective leadership*. Great Britain: Biddles.

Palmer, B., Walls, M., Burgess, Z. ve Stough, C. (2001). "Emotional intelligence and effective leadership", *Leadership and Organization Development Journal*, 22(1), ss.5-10.

Phillips, A. S. ve Bedeian, A. G., (1994). "Leader-Follower Exchange Quality: The Role of Personal and Interpersonal Attributes", *Academy of Management Journal*, 37 (4), 990-1001.

Pillai, R., Schriesheim C.A., Williams E.S. (1999). "Fairness Perceptions And Trust As Mediators For Transformational And Transactional Leadership: A Two-Sample Study", *Journal Of Management*, 25 (6), ss.897-933.

Popper, M., Mayseless O. ve Castelnovo O. (2000). "Transformational Leadership and Attachment", *Leadership Quarterly*, Summer 2000, Vol.11, Issue 2, *Academic Search Elite*, 22.11.2001, s.1/15.

Ramachandran, S. ve Krishnan, V.R. (2009). "Effect of transformational leadership on follower's affective and normative commitment: Culture as moderator", *Great Lakes Herald*, Vol. 3 No. 1, 23-38.

Rhoades, L., ve Eisenberger, R. (2002). "Perceived Organizational Support: A Review of The Literature". *Journal of Applied Psychology*, 87:698–714.

Riaz, T., Akram, M.U. ve Ijaz, H. (2011). "Impact of transformational leadership style on affective employees' commitment: An empirical study of banking sector in Islamabad (Pakistan)", *The Journal of Commerce*, Vol. 3 No. 1, 43-51.

Roca-Puig, V., Beltran-Martin, I., Escrig-Tena, A. B. ve Bou-Llusar, J. C. (2007). "Organizational commitment to employees and organizational performance", *Personnel Review*, Vol. 36, No.6, 867-886.

Rowden, R. W. (2000). The Relationship Between Charismatic Leadership Behaviors and Organizational Commitment, *Leadership Organizational Development Journal*, 21(1), s. 30-35.

Scott, S. G., ve Bruce, R. A. (1994). "Determinants of Innovative Behavior: A Path Model of Individual Innovation in The Workplace", *Academy of Management Journal*, 37(3), p. 580–607.

Scott, S., ve Bruce, R. (1994). "The Influence Of Leadership, Individual Attributes, And Climate On Innovative Behavior: A Model Of Individual Innovation In The Workplace", *Academy Of Management Journal*, 37, 580-607.

Sekaran, U. (1992). *Research Methods For Business*, Canada: John Wiley ve Sons, Inc.

Shah, T.A., Nisar, M., Rehman, K. ve Rehman, I. (2011). "Influence of transformational leadership on employees outcomes: Mediating role of empowerment", *African Journal of Business Management*, Vol. 5 No.21, 8558-8566.

Shiva, M. ve Suar, D. (2010). "Leadership, LMX, Commitment and NGO effectiveness: Transformational leadership, leader-member exchange, organizational commitment, organizational effectiveness and programme outcomes in nongovernmental organizations", *International Journal of Rural Management*, Vol. 6 No. 1, 117–150.

Shore, L. M. ve Martin, H. J. (1989). Job Satisfaction and Organizational Commitment in Relation to Work Performance and Turnover Intentions, *Human Relations*, 7.

Sigler, T. H. ve Pearson, C. M. (2000). "Creating An Empowering Culture: Examining The Relationship Between Organizational Culture and Perceptions of Empowerment", *Journal of Quality Management*, 5, s. 27–52.

Smith, Brien N., Ray V. Montagno ve Tatiana N. Kuzmenko (2004). "Transformational and Servant Leadership: Content and Contextual Comparisons", *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 10(4): 80–91.

Smith, Mike ve Cooper Cary; 1994; "Leadership and Stress", *Leadership & Organization Development Journal*, 15(2), pp. 3-7.

Sonnentag, S. ve Frese, M. (2002). Performance Concepts and Performance Theory. In S. Sonnentag (Ed.) *Psychological Management of Individual Performance*, John Wiley ve Sons, Ltd. s. 4-25.

Sosik J.J., Potosky D., Junk D.I., " Adaptive Self-Regulation: Meeting Others' Expectations of Leadership and Performance", *The Journal of social psychology*, 2002, 142(2), 211-232

Sparrowe, R. T., ve Liden, R. C. (1997). Process and structure in leadermember exchange. *Academy of Management Review*, 22, 522–552.

Spoelstra, S. (2009). Transformational leadership: Scientific concept or management concept. *The Academy of Management Proceedings*, 2009.

Srithongrung, A. (2011). "The causal relationships among transformational leadership, organizational commitment, and employee effectiveness", *International Journal of Public Administration*, Vol. 34 No. 6, 376-388.

Stahl, M.J., Mc Nichols, C.W., ve Manley, T.R. (1979). Cosmopolitan- local orientations as predictors of scientific productivity, organizational productivity and job satisfaction for scientists and engineers. *IEEE Transactions on Engineering Management*. EM-26(2), 39-43.

Steers, M. R. (1977). Antecedents and Outcomes of Organizational Commitment, *Administrative Science Quarterly*, 22, s. 46-56.

Stone, G., Russel, R. F. ve Patterson, K. (2004). "Transformational Versus Servant Leadership: A Difference in Leader Focus", *The Leadership and Organizational Development Journal*, Vol: 25, No:4, s. 349-361.

Suliman, A. M., Iles, P. A. (2000). The Multi-Dimensional Nature of Organizational Commitment in a Non-Western Context, *Journal of Management Development*, Vol: 19, No: 1, s. 71-82.

Swales, S. (2002). Organizational commitment: a critique of the construct and measures, *International Journal of Management Reviews*, Vol. 4, Iss. 2, 155-178.

Tayyah, S. ve Tariq, N. (2001). Development of an Indigenous Organizational Commitment Questionnaire, *Pakistan Journal of Psychological Research, ProQuest Psychology Journals*, 16, s. 31-44.

Tierney P, Farmer, S.M. ve Graen, G.B. (1999). “An Examination of Leadership and Employee Creativity: The Relevance of Traits and Relationships”, *Personnel Psychology*, 52:591–620.

Tims, M., Bakker, A.B. ve Xanthopoulou, D. (2011). “Do transformational leaders enhance their followers’ daily work engagement?”, *The Leadership Quarterly*, Vol. 22, 121-131.

Truckenbrodt, Y. (2000). The relationship between leader-member exchange and commitment and organizational citizenship behavior (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Nova Southern University, Fort Lauderdale-Davie, FL, USA.

Tse, H.M. ve Lam, W. (2008). “Transformational leadership and turnover: The role of LMX and organizational commitment”, *Academy of Management Proceedings*, 1-6.

W. J. Nijhof, M. J. De Margrie, G. Beukhof, Employee Commitment In Changing Organizations: An Exploration, *Journal of European Industrial Training*, 22 (6), 243-248 (1998).

Waldman, D. A., Bass B. B. ve Einstein W. O.; (1987). “Leadership and Outcomes of Performance Appraisal Processes”, *Journal of Occupational Psychology*, 60, pp. 177-186.

Walumbwa, F. A., Avolio B., J. ve Weichun Z. (2008). “How Transformational Leadership Weaves Its Influence on Individual Job Performance: The Rol of Identification and Efficacy Beliefs”, *Personnel Psychology*, 61, pp. 793-825.

Wang, H., Law, K. S., Hackett, R. D., Wang, D., ve Chen, Z. X. (2005). Leader-member exchange as a mediator of the relationship between transformational leadership and followers’ performance and organizational citizenship behavior. *Academy of Management Journal*, 48, 420–432.

Wang, P. ve Walumbwa, F.O. (2007). “Family-friendly programs, organizational commitment, and work withdrawal: The moderating role of transformational leadership”, *Personnel Psychology*, Vol. 60, 397-427.

Wiener, Y. ve Wardi, Y., (1980). Relationships Between Job, Organization, and Career Commitments and Work Outcomes: an Integrative Approach, *Organizational Behavior and Human Performance*, 26 (1), 81-96.

Wiener, Y., (1982). Commitment in Organizations: A Normative View, *Academy of Management Review*, Vol:7, No:3, 418-428.

Yammarino, F. ve Dubinsky, A. J. (1994). "Transformational Leadership Theory: Using Levels of Analysis to Determine Boundary Conditions", *Personnel Psychology*, 47, s.787-811.

Yavuz, E. (2009). “İşgörenlerin dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık ile ilgili tutumlarına yönelik bir araştırma”. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 1 Sayı. 2, 51-69.

Yıldırım, M. H. ve Demirel, Y. (2009). Örgütsel Güven ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Otomotiv Yan Sanayi Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma, 17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, 21-23 Mayıs, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, s. 585-589.

Yousef, D. A. (2003). Organizational commitment: a mediator of the relationships of leadership behavior with job satisfaction and performance in a non-western country, *Journal of Managerial Psychology*, Vol. 15, No. 1, 6-28.

Yozgat, U. ve Şişman, A. F. (2007). Yeniden Yapılanma Süreci ve Bunun Çalışanların İş Tatmini ve Örgüte Bağlılıkları Üzerindeki Etkisi Bir Kamu Kurumunda Araştırma, 15. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, 25-27 Mayıs, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, s. 745-752.

Yukl, G. (1999). An Evaluation of Conceptual Weakness in Transformational and Charismatic Leadership Theories. *Leadership Quarterly*, 10 (2): 285-305.

Yukl, G. (2002). *Leadership in Organizations*, NJ: Prentice-Hall, Upper Saddle River.

Zacharatos, A., Barling J. ve E. Kelloway K. (2000). "Development and Effects of Transformational Leadership in Adolescents", *Leadership Quarterly*, Summer 2000, Vol.11, Issue 2, *Academic Search Elite*, 22.11.2001, s. 1/12.

Sosyal Pazarlama Kavramı Ve Sosyal Pazarlamada Sosyal Medya Kullanımı: Sağlık Kampanyaları Uygulamaları

Aslıhan Yavuzalp Marangoz *

Özgür Uğur Arıkan **

Özet: Sosyal pazarlama toplum faydası için yapılan pazarlama faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır. Toplumda özellikle sağlık sorunları artıkça daha fazla önem kazanmaktadır. Bu çalışmanın amacı sosyal pazarlama kavramını, boyutlarını ve kapsamını teorik olarak ele alarak sosyal medyanın sosyal pazarlamada kullanım nedenlerini açıklamaktır. Çalışmada ayrıca sağlık kampanyalarının sosyal medya üzerindeki örnekler verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal pazarlama, Sosyal Medya, Sağlık Kampanyaları

* Dr. Öğr. Üyesi, Toros Üniversitesi İİSBF, İktisat Bölümü, aslihan.marangoz@toros.edu.tr

** Dr. Öğrencisi, Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ozgurugurarikan@gmail.com

DOI:

Geliş T. / Received Date: 08.05.2018

Kabul T. / Accepted Date: 14.05.2018

Social Marketing Concept And Social Media Usage In Social Marketing: Health Campaigns

***Abstract:** Social marketing is defined as marketing activities that are done for society's welfare. Social marketing gets more importance with the increase in health problems of society. The aim of this study is to explain the social marketing concept, its dimensions, its scope and the reasons of social media usage in social marketing theoretically. In this study also the social media health campaigns examples are given.*

***Keywords:** Social Marketing, Social Media, Health Campaigns*

GİRİŞ

Günümüzde insanların yoğun iş hayatı ve yaşam temposu karşısında oluşan stres, çeşitli bağımlılıklara ve toplumsal sorunlara yol açmaktadır. Bununla beraber artan nüfus ve çevre kirliliği hem insanların hem doğanın varlığı açısından tehdit oluşturmaktadır. Sağlık, çevre, kaliteli yaşam, eğitim gibi konularda toplum nezdinde dikkat çekmek için sosyal pazarlama uygulamalarına başvurulmaktadır. Sosyal pazarlama, pazarlamacı için değil genel toplumun faydası yaratmak için sosyal davranışlarını etkilemeyi amaçlayan çalışmalar olarak tanımlanmaktadır (Weinreich, 1999: 27).

Pazarlamanın ticari olarak konuları ele alış biçimlerinin maddi geri dönüş ve kar amacı beklentisi olmaksızın ele alınış biçiminin kavramsal karşılığıdır sosyal pazarlama (Stead vd. , 2006: 190). Sosyal pazarlama tek başına bir teorinin vücut bulmuş hali değildir. Tıpkı pazarlama kavramının kendisi gibi bir çok temel bilim ile çerçevesi çizilmiş bir yapıdır. Psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve iletişim teorilerinden beslenmektedir (Kotler ve Zaltman, 1971: 3; Stead vd. 2007: 128).

Sosyal pazarlama, pazarlama uygulamalarından faydalanılarak toplumun yararına ve gönüllü olarak hizmet edecek ve bireylerin refah düzeylerini artıracak düzeyde bireylerin üzerinde kalıcı davranış değişikliği yaratılmaya çalışılması durumudur (Andreasen, 1994: 110). Pazarlamanın bu alt disiplininde gönüllülük, esas teşkil ettiği için (Kotler ve Zaltman, 1971: 9; Jain, 1989: 76; Andreasen, 1994: 109; McMahan, 2002: 76; Stead vd. 2007: 127), toplumun yararına işlemesi arzu edilen durumun geniş kitlelere ulaştırılması hayır kurumlarının, ticari büyüme kaygısı olmayan örgütlerin, kamu kuruluşlarının, hükümetin yürütme organının topyekün çalışması ile mümkün olabileceği düşüncesi hakimdir (McMahon, 2002: 77).

Sosyal medya ise son dönemlerde artan ilgi ile beraber insanlara ulaşmayı sağlayan önemli mecralardan biri haline gelmektedir. Teknolojinin gelişmesi, bilgisayar ve akıllı telefon kullanımının artması, insanların internette geçirdikleri zamanın artması her türlü pazarlama çabalarını olduğu gibi sosyal pazarlama faaliyetleri için de bu mecraanın kullanılmasını sağlamaktadır. Bu çalışmada öncelikle sosyal pazarlama kavramı ve sosyal medya ile ilgili teorik bilgiler verilecek son bölümde ise sosyal medyadaki sosyal pazarlama uygulamalarından bahsedilecektir.

1.SOSYAL PAZARLAMA KAVRAMI

Sosyal pazarlama (Kotler ve Zaltman, 1971: 3) kavramının filizleri 1950' lerin başında; "Niçin sabun sattığın gibi kardeşlik satmayasın ki?" sorusunun sorulmasıyla beraber yeşermiştir. Bu sorunun ortaya çıktığı çalışmada Wiebe kitlelere ulaşılmanın sorumluluklar doğurabileceği ve daha fazla toplumsal sorunun etkili çözülebileceğinden bahsetmiş ve televizyon yayıncılığının ulaşım gücüne vurgu yapmıştır (Wiebe, 1951: 691).Bu makaleden yaklaşık yirmi yıl sonra toplumsal süreçlerle ilgilenmenin ve

toplumun yararına olacak konuların en az ticari konular kadar değerli olduğu sonucuna varılmıştır (Kotler ve Zaltman, 1971: 8).

Sosyal pazarlama, pazarlama uygulamalarının; en genel haliyle kalıcı davranış değişikliği yaratması ve toplumun daha müreffeh olması için yine toplumun gönüllü davranışlar sergilemelerine yönelik yapılandırılması ve uygulanmasıdır (Kotler ve Zaltman, 1971: 5; Andreasen, 1994: 109; Gelibolu, 2011: 52).

Sosyal pazarlamanın ticari pazarlamadan farkları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Sosyal pazarlama ve ticari pazarlama karşılaştırması

SOSYAL PAZARLAMA	TİCARİ PAZARLAMA
Toplum ya da birey yararına işler yapar.	Asıl amacı para kazanmak ve karlılığını yükseltmektir.
Bağışlar, sosyal sorumluk projeleri ya da vergiler ile sürdürülür.	Yatırımcı ya da girişimcilerden finansal destek alır.
Güven esaslı kamuya ilişkin sorumluluk mevcuttur.	Yatırımcılara karşı sorumluluk mevcuttur.
Katılımcıların karar verme hakkı vardır	Hiyerarşik karar verme durumu mevcuttur.
Yöneticiler ve uygulayıcılar risk almayı istemezler	Yöneticiler risk alarak yüksek karlılık peşinde koşarlar.
Yüksek riskli hedefler seçilir.	Ulaşılabilir hedefler seçilir.
Performans ölçmek zordur.	Performansın ölçümü karlılık ile ilişkilendirilir
Hedefler daha uzun dönemli seçilir.	Seçilen hedefler kısa vadede ulaşılabilir olmalıdır.
Tartışmalı uygulamalar üzerinden icra edilir.	Tartışmalı olmayan konular üzerinden icra edilir.
Kamuya karşı sorumluluk mevcuttur.	Bireylere karşı sorumludur.

(Arğan, 2007: 39).

Bireyler zaman zaman kendi problemlerini çözmekte yetersiz kalabilmektedir. Bir sorunun çözülmesi için bir başka bireye ihtiyaç duyulabilmektedir. Bireylerin, bir başkasının problemi için hareketlerinde değişime gitmesi zaman içerisinde olası sorunlarının da dolaylı olarak toplum tarafından çözülmesine temel öğreti oluşturabilecektir (Courtenay, 2004; Wansink, 2006; Ceylan ve Aydın, 2012: 173). Fakat bu durum her zaman kendiliğinden olmayabilir. Problemlerin çözümü için kitlelerin davranışını değiştirmek ihtiyacı hasıl olabilir ve bunun için kitlesel sayılabacak kampanyalar ve reklamlara ihtiyaç duyulabilecektir (Wansink, 2006: 56; Brennan ve Binney, 2010: 140-142).

1.2. Sosyal Pazarlamayı Ortaya Çıkaran Koşullar

Son 50 yıllık süreçte ortaya çıkan salgın hastalıklar, ölümcül hastalıklar (Pfeiffer, 2004: 77), çağımızın sıkıntılarından obezite (Brennan ve Binney, 2010), açlık, ozon tabakası tahribatıyla tetiklenen küresel ısınma ve iklim değişikliği, kitle üretimi ve endüstrileşmenin etkisiyle çocuk işçiler ve çocuk istismarı, politik çekişmeler ve bölgesel çatışmalar sosyal pazarlama gibi toplum sağlığı ve refahına olumlu yönde hizmet etmeye çalışan kavramın gelişmesine uygun koşulların oluşmasına imkan tanımıştır (Fidan, 1995: 26-28; Pfeiffer, 2004: 79; Wansink, 2006: 78; Burnett, 2007: 52; Bayraktaroğlu, 2007: 120; Dann, 2010: 149).

Sosyal pazarlama bireylerin ve toplumun sağlığını ve refahını korumak isterken aynı zamanda bunu toplumun günlük rutinine ve davranış setlerine dahil etmek ister. Hayat kalitesini yükseltmeyi arzu eder. Sosyal pazarlamanın odaklandığı dört farklı başlık bulunmaktadır.(Cheng vd. , 2009: 305;)Bu başlıklar;

Sağlık konularına destek verilmesi ve sağlık konularına ilişkin davranışlar; daha çok sağlık sorunları ve hastalıklara ilişkin bir konu olarak karşımıza çıkan başlıkların sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramlara ilişkin örnekleri sıralandığında; obezlik, AIDS, şeker hastalığı, kanser çeşitleri gibi rahatsızlıklar ve bunlara ilişkin uygulamalardır (İlter ve Bayraktaroğlu, 2007: 121).

Fiziksel yaralanmalardan korunma ve fiziksel hasardan korunmaya ilişkin davranışlar; çocuk istismarı, ruhsatsız bireysel silahlanma, uygunsuz araç kullanımı, çeşitli hususlarda can güvenliğine ilişkin tehlike arz edecek davranış setlerinin tamamı olarak ifade edilebilmektedir (Hoek ve Jones, 2011: 37).

Doğal çevre ve yaşam alanı ile ilgili hassasiyet ve bu konuya ilişkin davranışlar; doğal yaşam alanlarına ilişkin duyarlılık, doğada nesli tükenmek üzere olan hayvanların korunması, doğru tarım ilacı kullanımı, atık yağ ve suların doğru depolanması ve geri dönüşüm durumları olarak ifade edilmektedir (Bloom ve Novelli, 1981: 86).

Toplumsal talepler ve buna yönelik eylemler; daha toplumsal olaylar ile ilgilidir, oy vermek, okuma yazma biliyor olmak, organ donörlüğü yapmak gibi unsurları bünyesinde barındırmaktadır.

Geçmişten günümüze yukarıda tasnif yapılan temel konular üzerinden ve farklı coğrafyalardan çalışmalara konu olan sosyal pazarlamanın ele alındığı çalışmalar Tablo:2' de sıralanmaktadır.

Tablo 2: Son yıllarda sosyal pazarlamanın çalışma konuları.

S. NU.	YAZARLAR	YIL	ÇALIŞMANIN BAŞLIĞI	ÇALIŞILAN KONULAR	GÖRÜŞLER VE SONUÇLAR
1	Kotler ve Zaltman	1971	"Social Marketing: An Approach To Planned Social Change"	Sosyal değişim kavramı	Sosyal pazarlama kavramını ilk defa kullanarak sosyal değişimin planlı bir şekilde pazarlama faaliyetlerince koordine edilebilmesi durumundan bahseden çalışma onlarca farklı çalışmaya mesnet oluşturmaktadır.
2	Bloom ve Novelli	1981	"Problems and Challenges in Social Marketing."	Sosyal pazarlama ve Ticari pazarlama karşılaştırması	Sosyal pazarlama ve ticari pazarlamanın temelinde benzerlikler barındırsa da kendine has kuralları ihtiva ettiği çıkarımında bulunulmuştur. "Amerikan futbolu" ve "rugby" benzetmesinden yararlanılarak ikisinin de antrenman taktikleri aynıdır fakat kural kitapları farklılıklar gösterir ifadeleri kullanılmaktadır.
3	Hastings ve Haywood	1991	"Social Marketing and Communication Health Promotion"	Sağlık uygulamaları	Sağlık uygulamalarının pazarlama karmasına uyumlandırılması gerekliliği ve yaratacağı değerden bahsedilen çalışmada kar yerine toplum sağlığı çıktısına odaklı tanımlamalar yapılmaktadır.
4	Andreasen	1994	"Social Marketing: Its Definition and Domain"	Sosyal pazarlama yeniden tanımlanma	Yazar sosyal pazarlama kavramının henüz çok muğlak olmasından kaynaklanan bir literatür taraması işine girmiştir ve davranış değişikliği yaratma ve eylemlere etki etme vasfı tanımlanan sosyal pazarlamanın her zaman bunu gerçekleştiremediği sonucuna ulaşılmaktadır.
5	Buchanan vd.	1994	"Social marketing: a critical appraisal"	Sağlık promosyonu	Sağlık uygulamaları, sosyal pazarlamanın konusu olmuştur ve burada amaç pazarlama karmasının niteliklerini sağlık pazarlamasına uyumlu bir hale getirmek için yazılmış olan bir çalışmadır.
6	Doug McKenzie-Mohr vd.	2000	"Fostering Sustainable Behavior Through Community-Based Social Marketing"	Su verimliliği ve geri dönüşümlü ürün satın alma	Yapılan çalışmada toplum yararına kalıcı davranış değişikliği yaratmak adına iki farklı vaka çalışması uygulanmıştır. Bu çalışmanın neticesinde içme suyu kullanımını daha verimli hale getirmek için uygulanan pazarlama yöntemleri ve geri dönüşümlü ürünlerin kullanımına yönelik özendirici çalışmalar hedef kitlede istenilen amaca ulaşılmaktadır.

S. NU.	YAZARLAR	YIL	ÇALIŞMANIN BAŞLIĞI	ÇALIŞILAN KONULAR	GÖRÜŞLER VE SONUÇLAR
7	Witte ve Allen	2000	"A Meta-Analysis of Fear Appeals: Implications for Effective Public Health Campaigns"	Korku pazarlaması	Sosyal pazarlama bilgilendirici ve toplumsal yarara hizmet eder şekilde yorumlanmaktadır. Bu durum her zaman bu şekilde olmayabilmektedir. Reklamcıların bu durumu değerlendirirken duygusal geri beslemeler almak suretiyle sosyal pazarlamayı düzenlemeleri önemlidir fikrine ulaşılmaktadır.
8	Joanna vd.	2001	"Effect of large-scale social marketing of insecticide-treated nets on child survival in rural Tanzania"	Sıtma ve böcek öldürücü ağlar	Büyük ölçekli arazilerde meydana gelen sıtma salgını ile karşı karşıya kalınan durumların önüne geçilmesi için böcek öldürücü ağ kullanımı öngören ve sosyal pazarlama ile Güney Tanzanya'da çocuk ölümlerini yirmi çocukta bir ölüme denk gelecek şekilde dengelendiğine vurgu yapılmaktadır.
9	Andreasen	2002	"Marketing Social Marketing in the Social Change Marketplace"	Sosyal değişim kavramı	Çalışmada sosyal pazarlamanın gelişmesine engel teşkil eden unsurlardan bahsedilmiştir. Marka rekabeti, ürün rekabeti, konu unsurları ile büyüme gelişmenin olacağından bahsedilmektedir.
10	Brenkert	2002	"Ethical Challenges of Social Marketing"	Etik	Sosyal pazarlama ilgilendiği konular neticesinde ve değiştirmek istedikleri bakımından klasik pazarlamadan ayrılmaktadır ki bu durum da klasik pazarlamanın hiç karşılaşmadığı etik problemlerle yüzleşmesini gerektirmektedir. Yapılan çalışmada sosyal pazarlamanın sonlanmasından sosyal pazarlamanın demokratik yönüne altı farklı konuyla açıklama yapılmaktadır.
11	McMahon	2002	"The Impact of Social Marketing on Social Engineering in Economic Restructuring"	Sosyal Mühendislik, Halkla ilişkiler	Kar amacı gütmeyen kuruluşlarda, üçüncü sektör pazarlamada ve klasik pazarlamalarda gerçekleşmekte olan gelişim ile beraber sosyal pazarlamada gerçekleşmekte olan değişim ve gelişime bir genel bakış yapılmasını sağlayacak bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.
12	Hastings ve Donovan	2002	"International initiatives: Introduction and overview"	Girişim	Sosyal pazarlamanın sadece bireylerin davranışlarında değişiklik yapmadığına vurgu yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre sosyal pazarlama aynı zamanda toplumsal psikolojik altyapıyı ve sosyolojik düzeyde kitlelerin davranışlarında toplum sağlığını olumlu yönde etkileyecek şekilde etki eder görüşü desteklenmektedir.

S. NU.	YAZARLAR	YIL	ÇALIŞMANIN BAŞLIĞI	ÇALIŞILAN KONULAR	GÖRÜŞLER VE SONUÇLAR
13	Courtenay	2004	"Making health manly: social marketing and men's health"	Erkek sağlığı	Kadınların beden sağlığına erkeklerden daha fazla dikkat ettikleri düşüncesinden yola çıkılarak erkeklerin beden sağlıklarına eğilmelerine yönelik yapılabilecek çalışmaların kapsamından bahsedilmektedir.
14	Hastings	2004	"Fear Appeals in Social Marketing: Strategic and Ethical Reasons for Concern"	Sosyal Pazarlamada korkulan unsurlar ve bunu etik konularla ilişkileri	Sosyal pazarlama uygulamalarında istenmeyen bir durumun kalıcı hasar bırakan sonuçlarına atıflar mevcuttur. Bu durumun farkına varılmasına sebebiyet verilmesi ise kaygı bozukluğu olan ya da mizaç olarak daha korkak olan bireylerde daha fazla kaygılanma durumlarının olması durumu ele alınmıştır. Korku pazarlamasının etik soru işaretlerini içerisinde barındırdığına dair işaretler mevcuttur.
15	Pfeiffer	2004	"Condom Social Marketing, Pentecostalism, and Structural Adjustment in Mozambique: A Clash of AIDS Prevention Messages"	Kondom Sosyal Pazarlama	Çalışmanın temelinde Afro-Amerikalılar arasında yaklaşık 100 milyon üyesi olduğu düşünülen Pentakosal mezhebi üyeleri arasında kondomun tıpkı standart katolik kiliselerinin bakış açısıyla algılanmasından bahsedilmiştir. Mozambikli erkeklerin bu durumu ısrarla reddetmesinden bahsedilmiştir. Bu duruma da maddi kazanç kayıpları yaşamak istemeyen kadınlarında bu durumu dert etmeyerek AIDS hastalığını görmezden gelmelerinden bahsedilmektedir.
16	Grier ve Bryant	2005	"Social Marketing In Public Health"	Toplum sağlığı	Sosyal pazarlama; pazarlama uygulamalarının toplum yararına davranış değişikliği yaratmak için uygulanması durumudur. Tanımından hareketle sağlık sektöründe yaşanan gelişmelerin toplumun anlayabileceği düzeyde yaşam pratiklerine dahil edilmesi durumu ve gelecekte yaşanması muhtemel gelişmelerin toplum sağlığına hizmet edecek şekilde pazarlanmasına yönelik önerilerde bulunulmuştur. Toplumun sağlığına hizmet edecek bireylerin sertifikasyon eğitimine tabi tutulması önerilmiş makalenin kaleme alındığı tarihe kadar böyle bir eğitimin verilmediğine vurgu yapılmaktadır.
17	Gordona vd.	2006	"The effectiveness of social marketing interventions for health improvement: What's the evidence?"	Sosyal pazarlamanın verimliliği ve sağlık gelişimi.	Bir literatür taraması şeklinde yapılandırılan çalışmada sağlıkla ilgili fiziksel aktiviteyi artırmaya yönelik sistemler üzerinde durulmaktadır.

S. NU.	YAZARLAR	YIL	ÇALIŞMANIN BAŞLIĞI	ÇALIŞILAN KONULAR	GÖRÜŞLER VE SONUÇLAR
18	Smith	2006	"Social marketing: an overview of approach and effects"	Gençlerin güvenli araç kullanımı	Sosyal pazarlama kavramı neden uygulanmalıdır sorusundan yola çıkılan çalışmada gençlerin güvenli araç kullanımı ve emniyet kemeri kullanım düzeylerinden bahsedilmektedir. Nasıl ki neredeyse tüm dünya Coca Cola markasını bilse bile her zaman pazarlama karmasının doğru kullanmaya çalışan ilgili firmanın bu çabasının sebebine vurgu yapılmaktadır.
19	Stead vd.	2006	"The meaning, effectiveness and future of social marketing"	Obezite	Sosyal pazarlama ile diyetin mükemmel bir eşleşme yarattığından bahsedilmiştir. En temelinde McDonalds ya da Coca Cola gibi organizasyonların son otuz yılda dünyayı nasıl değiştirdiğine dair bir görüş bildirilerek toplum sağlığı ve refahına yönelik yapılan çalışmaların da bu organizasyonları gibi kararlılıkla ve devinim içinde yapılması vurgulanmaktadır.
20	Wansink, B.	2006	"Mindless eating: Why we eat more than we think."	Gıda, beslenme	Sosyalleşme ve gıda tüketim düzeyleri ile ilgili yapılan çalışmanın özünde insanların bir araya geldiklerinde birbirlerinden gereksiz tüketim konusunda olumsuz etkilendikleri yönünde bulgular elde edilmiştir. Bulgular iki kişi yemek yiyenlerin yalnız yediklerinden %35 daha fazla tüketme eğiliminde olduklarını göstermektedir.
21	Bayraktaroğlu	2007	"Sosyal Pazarlama: Engeller ve Öneriler"	Sosyal pazarlamanın işlerliği	Sosyal pazarlama kalıcı ve olumlu yönde davranış değişikliğini içermektedir. Bu durumu kısaca özetleyen çalışma karşılaşılan güçlüklerle ilişkin sektörden örnekler kullanmaktadır. Bu çalışma göstermiştir ki toplum ortak refahı için bireylerin daha gönüllü olmasını sağlamak için çok büyük maddi güç gerektirecek reklam yerine yasal uygulamaların karar aşamasına olumlu yönde etki etmek ve okulların bünyesinde sosyal pazarlamaya yönelik eğitim verilmesini sağlamak gibi durumlar vurgulanmaktadır.
22	İlter ve Bayraktaroğlu	2007	"Kar Amacı Gütmeyen Sosyal İçerikli Pazarlama Uygulamaları: Sosyal Pazarlama"	Pazarlama karması	Geleneksel pazarlama ve sosyal pazarlama arasındaki farklar ve denklilerden bahsedilmiştir. Sosyal pazarlama kavramı tanımlanırken toplumsal refah için değiş tokuş yapılan ürün ile davranış değişikliği yaratmak ifadeleri kullanılmaktadır.
23	Thackeray vd.	2008	"Enhancing Promotional Strategies Within Social Marketing Programs: Use of Web 2.0 Social Media"	Sosyal medya ve web 2.0	Çalışmada sosyal medya ve web 2.0 kavramları ile sosyal pazarlama ilişkilendirilmiştir. Bu noktadan hareketle geleneksel metotlardan çok daha hızlı bir biçimde ve daha doğru şekilde sağlık yararına stratejiler ve programlar sürdürülebilir sonucuna ulaşılmaktadır.

S. NU.	YAZARLAR	YIL	ÇALIŞMANIN BAŞLIĞI	ÇALIŞILAN KONULAR	GÖRÜŞLER VE SONUÇLAR
24	Wood	2008	"Applying Commercial Marketing Theory to Social Marketing: A Tale of 4Ps (and a B)"	Pazarlama karması	Pazarlama karmasının uygulama biçimlerinin ticari pazarlamadakinden farklı olduğuna dikkat çekilmekte olan bu çalışmada; değişen koşullar ve kar amacı gütmeyen kuruluşların uygulamalarının yanında sağlık uzmanlarının da bu süreçte yer almaları ticari ve sosyal pazarlamanın ayrışmasında kolaylık sağlamaktadır görüşü vurgulanmaktadır.
25	Lefebvre	2009	"Integrating Cell Phones and Mobile Technologies Into Public Health Practice: A Social Marketing Perspective"	Sosyal medya uygulamaları ve cep telefonları.	Cep telefonu ve mobil uygulamalar ile çok sayıda insana ulaşmak mümkün olmaktadır düşüncesinden hareketle toplum sağlığına ilişkin çalışmaları yürüten uzmanların bu durumdan faydalanma düzeyleri ve bunun sağlayabileceği faydalardan bahsedilmektedir.
26	Peattie ve Peattie	2009	"Social marketing: A pathway to consumption reduction?"	Sağlık sektörü	Sosyal pazarlamanın sağlık sektörü üzerinden yapılan çalışmada sigara kullanımının önüne geçmeye çalışıldığı kampanyaların sigara tüketimini azalttığı yönünde görüş bildirilmektedir.
27	Thackeray ve Brad	2009	"A Multidirectional Communication Model: Implications for Social Marketing Practice"	Sosyal medya ve çoklu iletişim kanalları	Değişen teknoloji ile beraberinde değişen iletişim kanalları ve bu kanalların sağladığı aşağıdan yukarı farkındalık artırma düzeylerinden bahsedilmiştir. Bu durumun sosyal pazarlamayı olumlu yönde etkilediğinden bahsedilmektedir.
28	Brennan ve Binney	2010	"Fear, guilt, and shame appeals in social marketing"	Suç, Korku, Utanç	Çalışmada ele alınan korku, suç ve utanç kavramlarının yarattığı sorunlar ve algılanış biçimlerinin ötesinde sosyal pazarlama uygulayıcılarının bu unsurları kullanarak aslında amaçlarına doğru hizmet etmeyen bir davranış sergilemiş olurlar fikrine vurgu yapılmaktadır.
29	Dann	2010	"Redefining social marketing with contemporary commercial marketing definitions"	Sosyal pazarlamanın yeniden tanımlanması	Sosyal pazarlama ile ilgili 1971 yılında Kotler ve Zaltman'ın yaptığı tanımdan günümüze yaklaşım ve tanımlama farklarından bahsedilmiş olan nicel bir çalışmadır. Toplum faydasını artırmak için yapılan toplumda olumlu yönde kalıcı davranış değişikliği yaratan uygulamalar olarak temel bir kavrama doğru evrilen süreçlerden bahsedilmektedir.

S. NU.	YAZARLAR	YIL	ÇALIŞMANIN BAŞLIĞI	ÇALIŞILAN KONULAR	GÖRÜŞLER VE SONUÇLAR
30	DeMeyrick	2010	"Tobacco smoking's changing trajectory in Australia"	Sigara	Sosyal pazarlama sürecinde korku unsurunun kullanılmasının Avusturya'da kadın ve erkeklerde farklı algılanma düzeyleri ile ilgili bir çalışmadır. Çalışmaya göre kadın ve erkeklerin bu stratejilere karşı tutumları değişmektedir.
31	Uhrig vd.	2010	"Social Networking Websites as a Platform for Disseminating Social Marketing Interventions: An Exploratory Pilot Study"	Sosyal ağlar	Klasik pazarlama uygulamalarından sonra kar amacı gütmeyen organizasyonlar da hem iletişim için hem de mesajları en geniş kitleye ulaştırmak için sosyal ağları kullanmaktadır. Bu çalışma göstermiştir ki sosyal ağlar sosyal pazarlama uygulamalarını gerçekleştirmek için ideal bir yapıdadırlar.
32	Wymer	2010	"Rethinking the boundaries of social marketing: Activism or advertising?"	Obezite	Obezite konusunda daha önce uygulanmış sosyal pazarlama uygulamalarının ilgilendikleri durumlardan bahsedilen çalışmada sosyal pazarlamanın sınırlarının artık değişmesi gerektiğinden ve değişen bazı uygulamalar ile bu durumun gerçekleşmeye başladığından bahsedilmektedir. Daha önce bireysel düzeyde konuların ele alındığı sosyal pazarlama artık daha büyük kitlelere ulaşmalı ve yaklaşım da kalabalığı kapsayıcı olmalıdır fikri savunulmaktadır.
33	Saran ve Bitirim	2010	"Terörle Mücadelede Sosyal Pazarlama ve İletişim Stratejileri"	Terörizm, terör	Sosyal pazarlama uygulamalarının terörle mücadelede aktif ve başarılı olarak kullanılmasında önemli olan hususlar olarak hedef kitlenin muzdarip olduğu konuları doğru tespit etmeli ve buna uygun hamleleri yapmalıdır. Aksi takdirde süreç başarısızlıkla sonuçlanabilmektedir.
34	Hoek ve Jones	2011	"Regulation, public health and social marketing: a behaviour change trinity"	Alkollü içecekler, tütün mamulleri	Alkol ve tütün tüketiminde davranış değişikliği yaratmak için sosyal pazarlama kavramının kullanılmasından bahsedilmektedir. Bununla beraber un, tuz, şeker kullanımından vazgeçmekte sigara kullanımından vazgeçmekte toplumsal olarak problemler barındırabilmektedir. Fakat bu değişiklikler hem zor benimsenecek hem de sosyal pazarlama uygulamalarını bu duruma göre şekillenecektir. Bu sayede sosyal sağlık hususunda olumlu yönde değişim söz konusu olabilmektedir.
35	Kotler	2011	"Reinventing Marketing to Manage the Environmental Imperative"	Tüketici yaşam tarzları, pazarlamama	Sosyal pazarlama, tüketici yaşam tarzlarına doğrudan yön verebilmektedir. Su kullanımı ve israfı eğilimleri, düşük emisyon salınımı, ormanların korunumu ile ilgili durumlarda görülmüştür ki sosyal pazarlama kalıcı olarak davranışları değiştirebilmektedir.

S. NU.	YAZARLAR	YIL	ÇALIŞMANIN BAŞLIĞI	ÇALIŞILAN KONULAR	GÖRÜŞLER VE SONUÇLAR
36	Wei vd.	2011	"Social marketing interventions to increase HIV/STI testing uptake among men who have sex with men and male-to-female transgender women"	HIV-AIDS	HIV virüsünün cinsiyet değiştirerek erkek olarak doğmuşken kadın olmayı seçmişler arasında yapılan ampirik çalışmanın neticesinde sosyal pazarlama uygulamalarının hem kontrol amaçlı test yapımına teşvik ettiği hem de korunma yöntemlerine ilişkin farkındalığı ciddi ölçüde artırdığı tespit edilmektedir.
37	Wymer	2011	"Developing More Effective Social Marketing Strategies"	Sosyal problemler	Sosyal pazarlamanın konusunun toplumun refah düzeyini yükseltmek olduğu düşünülerek yapılan çalışmada sosyal pazarlamanın konuları ele alış ve uygulama düzeyi üzerinde durulmuştur. Çalışma sosyal problemler doğru algılanıp yerinde tespit yapılmadığı müddetçe yeterince sağlıklı sonuç vermeyecek olan kampanyalar ya da uygulamalar düzenlenecektir.
38	Çoknaz ve Özçakır	2011	"Sosyal Pazarlama Penceresinden Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi'nin "Spor Kültürü ve Olimpik Eğitim Projesi" Ne Bir Bakış"	Spor kültürü	Sosyal pazarlama kapsamında yapılan değerlendirmelerin sonunda elde edilen bulgular sosyal pazarlamanın yeterince sağlıklı sonuçlar ortaya koymadığını göstermektedir. Bu bağlamda eğitim ve sosyal pazarlamanın senkron sürdürülmesi gerektiği vurgulanmaktadır.
39	Bernhardt vd.	2012	"Social marketing at the right place and right time with new media"	Medya, Sosyal medya, Cep telefonları	Pazarlama karmasının elemanlarından olan "dağıtımın" yeni sosyal ağlar ve kullanıcının içerik üretme konsepti ile yeni bir hal almış olmasından bahsedilmektedir. Sosyal pazarlamanın da özellikle toplum sağlığına olumlu yönde etki gücünü artıracak niteliklerde çalışması için bu sosyal ağların en uygun koşulları oluşturduğu fikrine vurgu yapılmaktadır.
40	Menegaki	2012	"A social marketing mix for renewable energy in Europe based on consumer stated preference surveys"	Yenilenebilir enerji kaynakları	Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımları ile ilgili devlet güvencesiyle önerildiğinde tüketiciler ve toplum kendileri için değer yaratıldığını idrak ederek bu kaynakların kullanımına dönecektir düşüncesi açıklanmıştır. Tüketicilerin güçlü, zayıf yanları tartıp fırsat, tehditleri değerlendirmek suretiyle davranış kararı alacaklardır görüşü vurgulanmaktadır.
41	Thackeray vd.	2012	"Integrating Social Media and Social Marketing: A Four-Step Process"	Sosyal medya	Sosyal pazarlama gibi toplum refahını gözetmek amacıyla uygulanan bir pazarlama metodunun içine sosyal medya uygulamaları ve teknolojiyi entegre etme çabaları mükemmel sayılabilecek düzeyde geri besleme vermektedir. Bu uyum sayesinde kalabalık halk kitlelerine ulaşım ve mesajın topluma ulaşmasında önemli bir entegrasyon olarak adlandırılmaktadır.

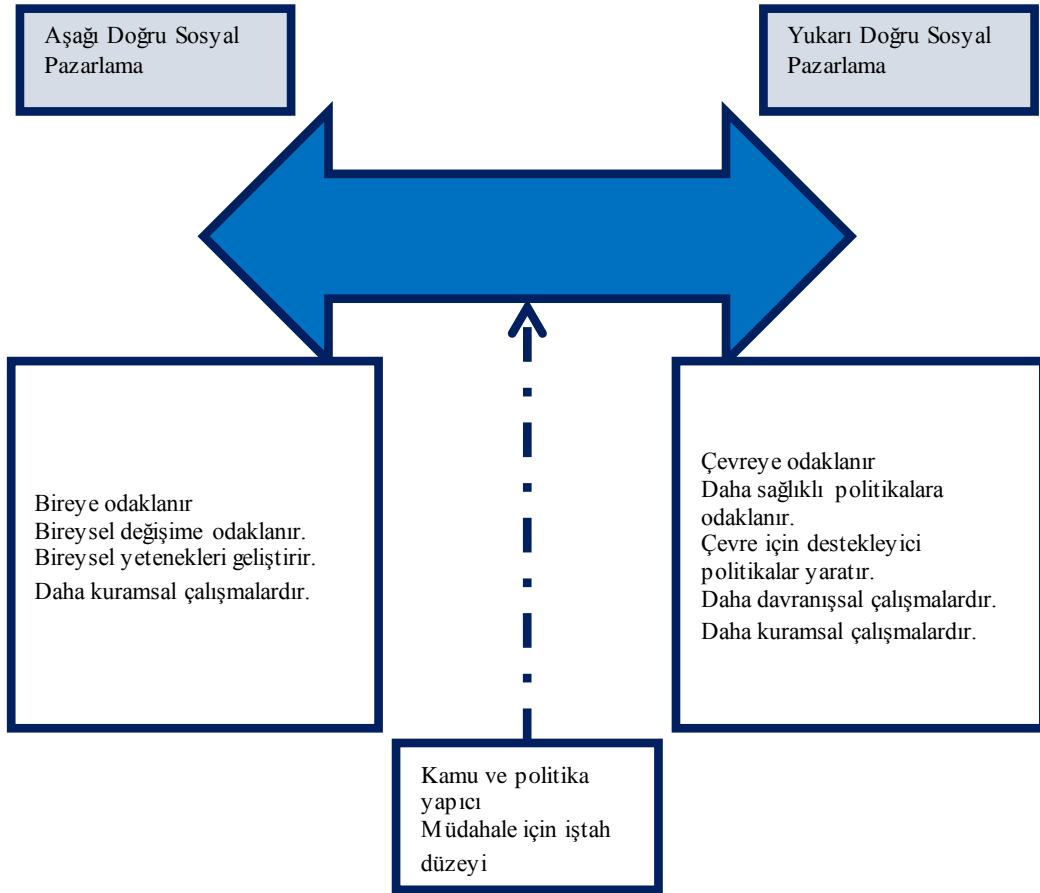
S. NU.	YAZARLAR	YIL	ÇALIŞMANIN BAŞLIĞI	ÇALIŞILAN KONULAR	GÖRÜŞLER VE SONUÇLAR
42	Ceylan ve Aydın	2012	"Organ Bağışına Sosyal Pazarlama Yaklaşımı: Üniversite Öğrencilerinin Organ Bağışına İlişkin Tutum ve Niyetleri Üzerine Bir Araştırma"	Organ bağışı	Organ bağışı ile ilgili süreçlerin sosyal pazarlama perspektifinden ele alınması durumu incelenmiştir. Pazarlama karması organ bağışı ile uyumlandırılmıştır. Bu sürecin klasik sosyal pazarlama yaklaşımları ile olumlu sonuçlar vermeyeceği ortaya koyulduktan sonra sosyal medya ve teknolojik gelişmelerin desteğiyle organ bağışına olumlu tutum oluşturma halinde ölen insanların yakınları da o tutuma uygun olarak ölenin yaklaşımını devam ettirme eğilimine gidecek ve ölenin olumlu tutumu var ise bağışlama kararını alabilecektir.
43	Evans-Lacko vd.	2013	"Influence of Time to Change's social marketing interventions on stigma in England 2009–2011"	Kitle iletişim araçları	Son yıllarda değişen sosyolojik koşullar ve teknolojik alt yapı sosyal medya uygulamalarında da değişimi zaruri hale getirmiştir fikri savunulmaktadır. Çalışmanın devamında sosyal medyanın yoğun insan erişimi için kitle iletişim araçlarından faydalanılmaktadır ki bu durum da sağlık problemlerini ve bundan kaynaklanan aksaklıkların sayısını aşağı çekecektir ifadeleri kullanılmaktadır.
44	Russell-Bennett vd.	2013	"Fresh ideas: services thinking for social marketing"	Hizmet pazarlaması	Hizmet pazarlama düşüncesi sosyal pazarlama fikrinin çerçevesi içinde değerlendirilebilecek bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım sosyal pazarlama düşüncesinin temelinde olan toplum sağlığına ilişkin olumlu ve kalıcı davranış değişikliği yaratma durumuna hizmet edecek şekilde uygulanmalıdır ki uygulayıcılar ve hedef kitle istenilen düzeyde davranışın fikri savunulmaktadır.
45	Schmidt	2013	"Social Marketing and Breastfeeding: A Literature Review"	Emzirme	Grup normlarının emzirme davranışına etkisinde sosyal pazarlamanın aracılık rolü incelenmiştir. Bu çalışma sonucunda sosyal pazarlama grup normlarının zaman içinde değişimine etki ettiği çıkarımı yapılmaktadır.
46	Gelibolu ve Madran	2013	"Çevresel Sorunlara Davranışsal Çözümler Geliştirilmesinde Sosyal Pazarlamanın Kullanılması"	Çevreci davranış	"Topluluk tabanlı sosyal pazarlama modeli" vasıtasıyla yapılan uygulama neticesinde bireylerin geri dönüşüme katkı yapma davranışlarında pozitif yönde anlamlı değişikliklerin sağlandığı tespit edilmektedir.
47	Bilir ve Özcebe	2014	"Tütün Bağımlılığı ve Kontrolü: Bireysel, Toplumsal ve Sosyal Pazarlama Yaklaşımları"	Tütün bağımlılığı	Tütün kullanımının önüne geçmeye ilişkin uygulamalardan bahsedilmek suretiyle genel bir çerçeve çizilmiştir daha sonrasında ise bu süreçte Türkiye' deki uygulamalardan bahsedilmiştir. Sigara bırakma kampanyaları, "dumansız hava sahası" çalışmaları ve sigara içmemeyi özendirme uygulamalarından bahsedilerek uygulamalar örneklendirilmektedir.

S. NU.	YAZARLAR	YIL	ÇALIŞMANIN BAŞLIĞI	ÇALIŞILAN KONULAR	GÖRÜŞLER VE SONUÇLAR
48	Kacar vd.	2014	"Türkiye' deki Çevreci Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal Pazarlama Kampanyalarının İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi	Sivil toplum kuruluşları	Sivil toplum kuruluşlarının sosyal pazarlama uygulamaları ve toplumsal refah için çabaları gün geçtikçe artmakta ve bu durum olumlu geri dönüşler vadetmektedir. Genel olarak iletişim sürecini toplumun genelinin teşkil olduğu ortalama bireyler ile yürütmektedirler ve süreci olumluya götürebilmektedirler.
49	Dursun ve Belit	2017	"Sosyal Pazarlama Hedefi Olarak Enerji Tasarrufu ve Ölçümü"	Enerji tasarrufu	Enerji tasarrufu hem önemli bir kavram hem de ulaşılması güç bir toplumsal hedef olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumun gerçekleşmesine müsaade etmeyen psikolojik bazı öncüller bulunmaktadır. Enerji tasarrufu için gerekli uygulamaların faaliyete geçirilmesi gereklidir bunun için sosyal pazarlama uygulamaları gerçekleştirilmelidir ifadeleri kullanılmaktadır.
50	Gençoğlu vd.	2017	"Sosyal Pazarlama Aracı Olarak Kamu Spotlarının Birey Davranışları Üzerindeki Etkileri: Parametrik Olmayan İstatistiksel Bir Analiz"	Kamu spotu ve tütün kullanımı	Yapılan çalışmada TÜİK' ten alınan veriler neticesinde ülkemizde uygulanan kamu spotlarının tütün mamulü kullanımını azaltmada herhangi bir etkisi olmadığı kanaatine ulaşılmaktadır.

1.3. Sosyal Pazarlamanın Boyutları

Sosyal pazarlama bireylerin özelinde davranış setlerinde değişime odaklanmaktadır. Fakat bu sadece bireylerin kendilerini ilgilendirmez. Ayrıca sosyal pazarlama bireyden topluma doğru toplumda da davranış değişimine odaklanmakta, toplum düzeyinde sorunların üstesinden gelinmesi yönünde harekete geçilmesine odaklanmaktadır (Hoek ve Jones, 2011: 35).

Sosyal pazarlama kavramının boyutları daha çok ilgilendiği yöne ilişkin isimlendirilmiştir. Bu boyutlar “aşağı doğru sosyal pazarlama” ve “yukarı doğru sosyal pazarlama” olarak adlandırılmaktadır kısaca bu durumu bir şekilde açıklamış olan Hoek ve Jones’ a göre sosyal pazarlama Şekil 1’ deki gibidir.

Şekil 1: Sosyal pazarlama boyutları (Hoek ve Jones, 2011: 35).

Aşağı doğru sosyal pazarlama; daha çok bireysel dokunuşlar ile ilgi durumları kapsayacaktır. Bireylerin davranış değişikliklerine odaklanan ve daha çok belirgin bir problemin sonlanması adına bireysel çabalara odaklanır (Hoek ve Jones, 2011: 35).

Yukarı doğru sosyal pazarlama; elbette sosyal pazarlama bireylerin refah düzeylerine ilişkin uygulamalar içerir fakat bu durumu sürdürmeye yönelik ya da ilk adımı atmaya yönelik bazı özendirici ya da yüreklendirici uygulamaları daha birey üstü kurumlardan beklemek durumunu karşılar. Politika uygulayıcılarının davranışlarına yönelik

uygulamalardır. Kimi zaman bir yasal düzenleme kimi zaman bir vergilendirme sistemi ile iyi ve sağlıklı olana yönlendirme gibi uygulamaları kapsar (Hoek ve Jones, 2011: 36).

1. Sosyal Pazarlamada Sosyal Medya Kullanımı

Sosyal pazarlama kavramı özellikle 80' lerde kan kaybetmiş üzerinde pek fazla durulmamıştır. Fakat daha sonra bu durum değişmiş ve üzerinde çalışılan konuların sayısı artmış ve bu sayede sosyal pazarlamanın da tanımı tekrar değerlendirilir hale gelmiştir (Kotler, 2011: 134).

Sosyal pazarlamanın amacının toplumun yararına olan bir durumun toplum tarafından kabulünü sağlamak ve bu durumun kalıcılaşmasına yönelik çalışmaktır ki günümüzde bu durumun en hızlı biçimde ve en kalabalık kitleye ulaşmasına fırsat tanıyan mecra sosyal medya olarak ifade edilebilmektedir (Bernhardt vd., 2012). Sosyal medya Web 2.0 ideolojik ve teknolojik temellerine dayanan ve kullanıcı bazlı içeriklerin kullanılması ve değişimine izin veren bir grup internet tabanlı uygulamalardır (Kaplan ve Haenlein, 2010: 61).

Teknolojinin sürekli gelişme göstermesi, akıllı telefon, tablet ve bilgisayar kullanımının artması, insanların geleneksel medya faaliyetlerine olan ilgilerinin azalması sosyal medyayı hedef kitlelerine ulaşmak isteyen kurum ve kuruluşlar için daha cazip bir alan haline getirmektedir. Bu iki medya türüne bakacak olursak: geleneksel medya işletmelerden tüketicilere tek ve itme yönlü kesintili iletişim sağlarken sosyal medya tüketicilerin de katılımcı olduğu çok yönlü ve ne zaman kesileceğine tüketicilerin karar verdiği bir iletişim şekli sunmaktadır. Kullanıcılar geleneksel medyanın aksine daha özgür, güncel, ölçülebilir, demokratik ve bireysel isteklerine göre paylaşımlar yapabilmektedir (Kırcova ve Enginkaya, 2015: 20).

Sosyal medya markalara tüketiciler ile iletişim kurma ve mal ve hizmetleri ile ilgili bilgiler paylaşarak akılda kalma imkanı sunmakla birlikte sosyal pazarlama kampanyalarında da kullanılmaktadır.

Sosyal pazarlamanın bir çok konusunda kullanılan sosyal medya, bu çalışmada sağlık kampanyaları ile irdelenecektir. Sosyal medyanın kamu sağlığı kampanyalarında tercih edilme sebepleri şu şekilde sıralanabilir (Heldman, Schindelar ve Weaver, yıl, 3-4):

- Sosyal medya sayesinde hedeflenen kitleye ulaşım sağlanabilmektedir: insanların birçoğu sağlıkla ilgili bilgileri internet aracılığıyla araştırmaktadır.
- Sosyal medya sağlık ile ilgili bilgileri yeni alanlarda sunma fırsatı sağlamaktadır: sosyal medya kanallarındaki artış her gün yeni mecralar ortaya çıkarmaktadır.

- Sosyal medya gerçek zamanlı olarak insanlar dinleyerek geri dönüşüm sağlama imkanı sunmaktadır: sosyal medya yapısı gereği çift yönlü iletişim sağlamaktadır bu da karşı tarafın görüşlerinden haberdar olmak demektir.

- Sosyal medya direkt iletişim kurma, güvenilirlik yaratma olanağı sağlamaktadır.

Sosyal medya farklı araçları ile sağlık kampanyaları için yöntemler sunmaktadır. Bunlar şu şekilde belirtilmektedir (Korda ve İtani, 2013,17):

Bloglar: yazarların, belirli konulardaki düşüncelerini, yorumlarını ve bilgilerini paylaştıkları çevrimiçi dergiler olarak tanımlanmaktadır. Sağlık konusunda doktorlar ya da sağlık personellerinin paylaşım yaptıkları bir çok blog bulunmaktadır.

E- oyunlar: çevrimiçi oyun olarak adlandırılan bu oyunlar sağlık oyunları altında insanları çekebilmektedir.

Video paylaşım siteleri: Bir çok konuda videonun paylaşıldığı ve izlendiği siteler, sağlıkla ilgili bir çok gönderiye de yer sağlamaktadır.

Sosyal ağ siteleri: kullanıcılarına bağlantı kurma, bağlantılarına paylaşım yapma, yorum ve cevap yazma imkanı sağlayan sosyal ağ sitelerinde sağlık konuları ile ilgili bir çok sayfa bulunmaktadır.

Wikiler: birden fazla yazarın içerik ürettiği çevrimiçi bilgi kaynakları olan Wikiler yine sağlık alanında konulara da ev sahipliği yapmaktadır.

2. Sosyal Medyada Sağlık Kampanyaları Örnekleri

Çalışmanın bu bölümünde sosyal ağlar ve internet üzerinde yapılan sosyal pazarlamanın birey ve toplum sağlığına ilişkin uygulamalarından bahsedilecektir.

Obezite ve obez çocuklar; 2000' li yılların başında yaygınlaşan konsol ve bilgisayar oyunlarının 12-18 yaş arasında değişen çocukların büyük ölçüde aşırı kilolu ya da obez olmalarına vesile olduğuna ilişkin güçlü verilerden bahsedilmektedir (Vanderwater ve Denis, 2011: 1511-1513). Buna sebep olan oyunların ve internet başında uzun saatler geçirmenin bir sonucu olarak bu zümreye ses duyurmanın en sağlıklı yolu yine dikkatlerini yoğunlaştırdıkları sosyal ağlar ve internet üzerinden olacaktır. Bu sebeple 2011 yılında aralarında Facebook ve MySpace gibi dev sosyal paylaşım mecralarının da bulunduğu kanallar kullanılarak oyun bağımlılarını evlerinin dışında vakit geçirmeye özendirici uygulamalara başvurulmuştur (Vanderwater ve Denis, 2011: 1511-1513).

Bununla birlikte yine az hareket eden gençleri ve çocukları hareketlendirmek için “walk more: live longer” başlıklı kampanya başlatılmıştır (Texas Instruments.com).

Ayrıca yaş ortalaması en düşük olan kullanıcı kitlesine sahip instagram ve pinterest (22 yaş ve 25 yaş) üzerinden başlatılan çocuk obezitesine, tip 2 diyabete ve hareketsizlik kaynaklı kalp rahatsızlığına dur deyin. Onlar dursun siz onları arkada bırakın ve yürüyün temalı kampanyalar çok kısa sürede çok geniş kitlelere ulaştırılmıştır. Bunun bir çıktısı olarak ta yürüyüş hesaplayan ve bu sosyal ağlara doğrudan senkronize olabilen spor uygulamaları oluşturulmuştur (Instagram.com).

Kanser; pankreas kanseri hastaları ile ilgili 2014 yılının şubat ayında başlatılan dünya çapındaki kampanyada aslına bakılırsa hem youtube hem de farklı ülkelerde kanser karşıtı kampanya yapan yerel örgütün katılımıyla sonuç elde edilmek istenmiştir. Bu kampanyada temel slogan “keşke göğüs kanseri olsaydım” olmuştur. Ardından da pankreas kanseri hastalarının nasıl bir psikolojik yıkımda olduğuna ve birçok insanın asla yaşamak istemeyeceği rahatsızlığa bile razı gelindiğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca göğüs kanserine erken teşhis vurgusu yapılarak hayati risklerin önüne geçilebileceği konusunun altı çizilmek istenmiştir (pmlive.com).

Göğüs kanserine ilişkin yapılan bir başka sosyal medya destekli sosyal pazarlama kampanyası ise göğüs kanseri farkındalık ayıdır. Ekim ayında pembe kurdele kullanılarak yapılan bu kampanya da erken teşhisin önemine vurgu yapmaktadır. Bu konunun ses getirmesi için sosyal medyada bolca doküman paylaşmakta ve farklı ülkelerde eş zamanlı kampanyalar yürütülebilmektedir (Shutterstock.inc).

Ağız kanserine farkındalık kazandırmak ve diş hekimi korkusundan dolayı ertelenen diş tedavisinin telafisi olmayan kanser hastalığına döndüğünü vurgulayan bir başka sosyal pazarlama faaliyeti de NewYork’ ta gerçekleşmiştir. Öncelikle otobüslerin üzerine giydirmeye yapılmak suretiyle yürütülen kampanya daha sonra sosyal medya ve web sayfası üzerinden küresel çapta sürdürülen bir kampanyaya dönüşmüştür (Mindprintmarketing.com).

Sosyal medya yalnızca bir sosyal pazarlama kampanyanın sürdürülmesine yönelik mecra olmamaktadır. Ayrıca bu tip kampanyaların yürütülmesine fon sağlayan hayır kurumlarının daha büyük bir kitleye ulaşmasında büyük katkılar sağlamaktadır. Buna benzer bir örnek ise kanser vakalarının erken teşhisinin önemine vurgu yapan ve kanser hastalarının sancılı tedavi süreçlerinde moral desteği almasına çabalayan hayır kurumlarının diğergamlığına vurgu yapılmaktadır (Ideas.Ted.com).

HIV/AIDS; 10 mart dünya aids farkındalık gününe özel 4 farklı ve köklü kondom markası sosyal medyada kullandıkları korku pazarlaması çerçevesinde hazırlanan görseller vasıtasıyla, korunarak cinsel ilişkiye girmenin önemine vurgu yapmışlardır. Ölümle yaşam arasındaki bu çizgide seçimlerin (özellikle keyfi) değil zorunluluğun olması gerekmektedir görüşüne vurgu yapılmıştır (MarketingMind.com).

Tüberküloz; farkındalık günü ile ilintili sosyal medyada ve birçok web sitesinde posterlerine ulaşılabilir. Akciğerlerin fonksiyonları ve sağlığını korumaya yönelik, sağlık kaybında başa gelebilecek hususları fark ettirerek insanların tedbirli olmasını sağlayan kampanyalardandır (Ecdc.com). Peru’ da 2008 yılında yapılan çalışmada farkındalık yaratılmaya çalışılmıştır. Özellikle hedef kitle kenar mahallelerde yaşayan geçim sıkıntısı çekmekte olan varoş semt sakinleridir. Bunun için de basın yayım organlarının yanında sosyal medya ve web siteleri üzerinden bölgenin aktif sosyal medya kullanıcılarına bir mesaj niteliği taşımaktadır (Cheng vd. , 2009: 108-124).

SONUÇ

Artan rekabet işletmelerin pazarlama faaliyetlerini yoğun olarak kullanmalarına sebep olmaktadır. Günümüz dünyasında insanların yaşam koşulları ve stres arttıkça pazarlama dünyası da bu gelişmelerden etkilenmiş ve sosyal pazarlama kavramı ortaya çıkmıştır. Sosyal pazarlama sadece karın değil kısa ve uzun vadede toplum çıkarlarının da dikkate alınması ve pazarlama faaliyetlerinin bu ekseninde sürdürülmesidir. Sağlık, kültür gibi konularda kendini gösteren bu faaliyetler insanlara ulaşmak için her türlü iletişim mecralarını kullanmaktadır. Teknolojik gelişmelerin etkisiyle sosyal medya artık önemli bir mecra olarak kabul görmektedir. Sosyal medya her geçen gün artan kullanıcı sayısı ile birlikte etkinliği ve popülaritesi artan bir mecra haline gelmektedir. Bu da insanlara ulaşmayı amaçlayan tüm kurum ve kuruluşlar için sosyal medyaya yönelik stratejiler geliştirmeye itmektedir. Tüketiciler ulaşmayı hedefleyen ticari firmalar kadar sosyal kampanyaları duyurmaya ve kamu sağlığına yarar sağlamayı hedefleyen birçok işletme de sosyal medyayı sıklıkla kullanmaya başlamıştır. Sosyal pazarlamanın önemli konularından biri olan sağlık kampanyaları da sosyal medya sayesinde daha fazla insana duyurulmakta, insanlar sağlık konularında sosyal medya sayesinde bilgilene ve soru sorma imkanı bulmaktadır. Pazarlamanın her alanında olduğu gibi sosyal pazarlama ve sosyal medya kullanımında başarılı olmak için doğru hedef kitleye, doğru alanda ve doğru mesajlarla ulaşılması gerekmektedir. Bu da sağlık kampanyalarının hedef kitesinin doğru belirlenmesi, bu kitlenin kullandığı sosyal medya araçlarının doğru seçilmesi ve ses getirecek etkinlikte kampanyaların düzenlenmesi ile mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Andreasen, A. (1994). Social Marketing: Its Definition And Domain. Journal Of Public Policy And Marketing, 13 (1), s. 108-114.

Andreasen, A. R. (2002). Marketing Social Marketing in the Social Change Marketplace. Journal of Public Policy & Marketing, 21 (1) Spring, s. 3-13.

Arğan, M. T. (2007). Organ Bağışını Artırmada Sosyal Pazarlama Yaklaşımı: Organ Bağışına Yönelik Bir Tutum Araştırması. Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.

Bayraktaroğlu, G. (2007). Sosyal Pazarlama: Engeller ve Öneriler, Ege Akademik Bakış, 7 (1), s. 117-132.

Bilir, H. ve Özcebe, N. (2014). Tütün Bağımlılığı ve Kontrolü: Bireysel, Toplumsal ve Sosyal Pazarlama Yaklaşımları, Eurasian Journal Pulmonol, 16, s. 63-8.

Bernhardt, J. M. , Mays, D. ve Hall, A. K. (2012). Social Marketing at the Right Place and Right Time With New Media, Journal of Social Marketing, 2 (2), s. 130-137.

Bloom, P. N. ve Novelli, W. D.(1981). Problems and Challenges in Social Marketing. Journal of Marketing; 45 (2), s.79–88.

Brennan, L. ve Binney, W. (2010). Fear, Guilt, And Shame Appeals in Social Marketing, Journal of Business Research, 63 , s. 140-146.

Brenkert, G. G. (2002). Ethical Challenges of Social Marketing. Journal of Public Policy & Marketing, 21(1) Spring, s. 14-25.

Buchanan, D. R. , Reddy, S. ve Hossain, Z. (1994), Social Marketing: A Critical Appraisal, Health Promotion International, 9.

Burnett, J. J. (2007). Nonprofit Marketing Best Practices, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc. (1), s. 49–57.

Ceylan, H. H. ve Aydın, S. (2012). Organ Bağışına Sosyal Pazarlama Yaklaşımı: Üniversite Öğrencilerinin Organ Bağışına İlişkin Tutum ve Niyetleri Üzerine Bir Araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (1), s. 169-190.

Cheng, H. , Kotler, P. ve Lee, N. R. (2009). Social Marketing for Public Health, Canada: Jones & Bartlett Publishers.

Courtenay, W. (2004). Making Health Manly: Social Marketing and Men’s Health. Men’s Health Consulting and McLean Hospital, Harvard Medical School, 2 (1), s. 275-276.

Çoknaz, D. ve Özçakır, S. (2011). Sosyal Pazarlama Penceresinden Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi’nin “Spor Kültürü ve Olimpik Eğitim Projesi” ne Bir Bakış, Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 16 (1), s. 15-26.

Dann, S. (2010). Redefining Social Marketing With Contemporary Commercial Marketing Definitions, Journal of Business Research, 63, s. 147-153.

DeMeyrick, J. (2010). Tobacco smoking's changing trajectory in Australia, *Journal of Business Research*, 63, s. 161-165.

Dursun, İ. ve Belit, M. (2017). Bir Sosyal Pazarlama Hedefi Olarak Enerji Tasarrufu ve Ölçümü, *Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10 (3), s. 130-153.

Ecdc, <https://ecdc.europa.eu/en/tuberculosis/communication>, Erişim Tarihi: 12.01.2018.

Evans-Lacko, S. , Malcolm, E. , West, K. , Rose, D. London, D. ve Rüşch, N. (2013). Influence of Time to Change's social marketing interventions on stigma in England 2009–2011, *The British Journal of Psychiatry*, 202, s. 77-88.

Fidan, Y.(1995).Hizmetlerin Üretim ve Pazarlanması, *Pazarlama Dünyası*, 9 (53), s.26-28.

Gelibolu, L. (2011). Topluluk Tabanlı Sosyal Pazarlama Yaklaşımıyla Sürdürülebilir Tüketim Davranışının Gütülenmesi: Yükseköğretimde Deneysel Bir Uygulama, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi*.

Gelibolu, L ve Madran, C. (2013). Çevresel Sorunlara Davranışsal Çözümler Geliştirilmesinde Sosyal Pazarlamanın Kullanılması, *Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27 (4), s.339-357.

Gençoğlu, P. , Bağlıtaş, H. H. ve Kuşkaya S. (2017). Sosyal Pazarlama Aracı Olarak Kamu Spotlarının Birey Davranışları Üzerindeki Etkileri: Parametrik Olmayan İstatistiksel Bir Analiz, *Uluslararası sosyal araştırmalar dergisi*, 10 (48), s. 622-629.

Gordon R., McDermott L. , Stead M. ve Angus K. (2006). The effectiveness of social marketing interventions for health improvement: What's the evidence? *Journal of the Royal Institute of Public Health*. 120, s. 1133-1139.

Grier, S. ve Bryant, C. A. (2005). Social Marketing In Public Health, *Annual Review Public Health*, 26, s. 319-339.

Hastings, G. ve Haywood, A. (1991). Social Marketing and Communication Health Promotion, *Health Promotion International*, 6 (2), s. 135–45.

Hastings, G. ve Donovan, R. J. (2002). International initiatives: Introduction and overview, *Social Marketing Quarterly*,. 8, s. 2-4.

Hastings, G. , Stead, M. ve Webb, J. (2004). Fear Appeals in Social Marketing: Strategic and Ethical Reasons for Concern. *Psychology & Marketing*, 21 (11), s. 961-986.

Heldman, A. B., Schindelar, J., & Weaver, J. B. (2013). Social media engagement and public health communication: implications for public health organizations being truly “social”. *Public Health Reviews*, 35(1), 13.

Hoek, J ve Jones, S. C. (2011). Regulation, Public Health And Social Marketing: A Behaviour Change Trinity, *Journal Of Social Marketing*, 1 (1), s. 32-44.

Ideas.Ted., <https://ideas.ted.com/correcting-the-overhead-myth-how-dan-pallottas-ted-talk-has-begun-to-change-the-conversation/>, Erişim Tarihi:18.04.2018.

İlter, B. ve Bayraktaroğlu, G. (2007). Kar Amacı Gütmeyen Sosyal İçerikli Pazarlama Uygulamaları: Sosyal Pazarlama, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 28, s. 49-64.

Jain, S. C. (1989). Standardization of International Marketing Strategy: Some Research Hypotheses, *Journal of Marketing*, 53 (1), s. 70-79.

Kaçar, A. İ , Kartal, B ve Kahraman, A (2014). Türkiye’ deki Çevreci Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal Pazarlama Kampanyalarının İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 14, s. 47-74.

Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business horizons*, 53(1), 59-68.

Kırcova, İ., & Enginkaya, E. (2015). Sosyal medya pazarlama. Beta.

Kotler, P. ve Zaltman, G. (1971). Social Marketing: An Approach To Planned Social Change, *Journal Of Marketing*, 35, s. 3-12.

Kotler, P. ve Lee, N. R. (2008). *Social Marketing: Influencing Behaviors for Good*, Third Edition, Los Angeles: Sage Publications.

Kotler, P. (2011). Reinventing Marketing to Manage the Environmental Imperative, *Journal of Marketing*, 75, s. 132-135.

Korda, H., & Itani, Z. (2013). Harnessing social media for health promotion and behavior change. *Health promotion practice*, 14(1), 15-23.

Lefebvre, C. (2009). Integrating Cell Phones and Mobile Technologies Into Public Health Practice: A Social Marketing Perspective. *Social Marketing and Health Communication*, 10 (4), s. 490-494.

Macfadyen, L. , Stead, M. ve Hastings, G. (1999). A Synopsis of Social Marketing, http://www.qihub.scot.nhs.uk/media/162221/social_marketing_synopsis.pdf, Erişim Tarihi: 17.12.2017.

Marketing.mind, (2017). <https://www.marketingmind.in/5-brands-used-social-media-spread-awareness-world-aids-day-2017/>, Erişim Tarihi: 17.12.2017.

McKenzie-Mohr, D. (2000). Fostering Sustainable Behavior Through Community-Based Social Marketing. American Psychological Association, 55 (5), s. 531-537.

McMahon, L. (2002). The Impact of Social Marketing on Social Engineering in Economic Restructuring, Journal of Nonprofit and Public Sector Marketing, 9 (4), s. 75-84

Menegaki, A. N. (2012). A Social Marketing Mix For Renewable Energy In Europe Based On Consumer Stated Preference Surveys, Renewable Energy, 39, s. 30-39.

Mindprintmarketing, <http://mindprintmarketing.com/#oral-cdx>, Erişim Tarihi: 16.02.2018

Peattie, K. ve Peattie, S. (2009). Social Marketing: A Pathway To Consumption Reduction? Journal Of Business Research 62, s. 260-268.

Pfeiffer, J. (2004). Condom Social Marketing, Pentecostalism, and Structural Adjustment in Mozambique: A Clash of AIDS Prevention Messages. Medical Anthropology Quarterly 18 (1), s. 77-103.

Pinterest, <https://tr.pinterest.com/pin/425730971011013676/>, Erişim Tarihi:13.04.2018.

Pmlive, http://www.pmlive.com/pharma_news/pancreatic_cancer_campaign_prompts_backlash_543090, Erişim Tarihi: 21.03.2018.

Russel-Bennett, Wood, R. ; Matthew, J. M. ve Previte, J. (2013). Fresh Ideas: Services Thinking For Social Marketing, Journal of Social Marketing, 3, s. 223-238.

Saran, M. ve Bitirim, S. (2010). Terörle Mücadelede Sosyal Pazarlama ve İletişim Stratejileri, Uluslar arası Güvenlik ve Terörizm Dergisi, 1 (2). s. 87-109.

Schellenberg, Abdulla, S. , Nathan, R. , Mukasa, O. , Marchant, T. , Kikumbih, N. , Mushi, A. , Mponda, H. , Minja, H. , Mshinda, H. , Tanner, M. ve Lengeler, C. (2001). Effect Of Large-Scale Social Marketing Of Insecticide-Treated Nets On Child Survival In Rural Tanzania. The Lancet, 357, s. 1241-1247.

Schmidt, M. (2013). Social Marketing and Breastfeeding: A Literature Review, Global Journal of Health Science; 5 (3), s. 82-94.

Schutterstock.inc, <https://www.shutterstock.com/image-vector/breast-cancer-awareness-pink-ribbon-design-325971878>, Erişim Tarihi: 20.02.2018.

Smith, W. A. (2006). Social Marketing: An Overview Of Approach And Effects Injury Prevention, 12 (1), s. 38-43.

Stead, M. , Hastings, G. ve McDermott, L. (2006). The Meaning, Effectiveness and Future of Social Marketing, Obesity Review, 8 (1), s. 189-193.

Stead, M., Gordon, R. , Angus, K. ve McDermott, L. (2007). A Systematic Review Of Social Marketing Effectiveness. Health Education,. 107 (2), s. 126-191.

Tek, Ö. B. ve Özgül, E. (2008). Modern Pazarlama İlkeleri: Uygulamalı Yönetimsel Yaklaşım, İzmir: Birleşik Matbaacılık.

Texas instruments, <https://infolink.ti.com/ext/health/new/index.html>, Erişim Tarihi: 28.03.2018.

Thackeray, R. , Neiger, B. L. , Hanson, C. L. ve McKenzie, J. F. (2008). Enhancing Promotional Strategies Within Social Marketing Programs: Use of Web 2.0 Social Media. Health Promotion Practice. October 9 (4), s. 338-343.

Thackeray, R. ve Neiger, B. L. (2009). A Multidirectional Communication Model: Implications for Social Marketing Practice, Health Promotion Practice, April 10 (2), s. 171-175.

Thackeray, R. , Neiger, B. L. ve Keller, H. (2012). Integrating Social Media and Social Marketing: A Four-Step Process, Health Promotion Practice, 13 (2), s. 165-168.

Tolman, E.C., (1938). The determiners of behavior. Reprinted with permission from Psychological Review. 45, s. 1-41.

Uhrig, J. , Bann, C. , Williams, P. ve Evans, W. D. (2010). Social Networking Websites as a Platform for Disseminating Social Marketing Interventions: An Exploratory Pilot Study, Social Marketing Quarterly, 16 (2).

Wansink, B. (2006). Mindless Eating: Why We Eat More Than We Think. New York: Bantam.

Wei, C. , Herrick, A, Raymond, H. F. , Anglemyer, A, Gerbase, A. ve Noar, S. M. (2011). Social marketing interventions to increase HIV/STI testing uptake among men who have sex with men and male-to-female trans gender women. Cochrane Database of Systematic Reviews, 9.

Wiebe, G. D. (1952). Merchandising Commodities and Citizenship on Television, Public Opinion Quarterly, Vol.15 (Winter), s. 679-691

Weinreich, N. (1999). *Hands-On Social Marketing: A Step-by-Step Guide*, SAGE Publications, Thousand Oaks.

Witte, Kim, and Allen, M. (2000). A Meta-Analysis of Fear Appeals: Implications for Effective Public Health Campaigns, *Health Education and Behavior*, 27, s. 591-615.

Wood, M. (2008). Applying Commercial Marketing Theory to Social Marketing: A Tale of 4Ps (and a B), *Social Marketing Quarterly*,14 (76).

Wymer, W. (2010). Rethinking The Boundaries of Social Marketing: Activism or Advertising?, *Journal of Business Research*, 63 , s.99-103.

Wymer, W. (2011). Developing More Effective Social Marketing Strategies, *Journal of Social Marketing*, 1 (1), s. 17-31.

Vanderwater E. A. ve Denis, L. M. (2011). Media, Social Networking, and Pediatric Obesity, *Pediatr Clin N Am* 58, s. 1509–1519 doi:[10.1016/j.pcl.2011.09.012](https://doi.org/10.1016/j.pcl.2011.09.012).

Yaşam Tatmini Ölçeğinin Türkçe Geçerlilik Ve Güvenirlilik Çalışması*

Mustafa Bekmezci**

Özet: Yaşam Tatmini Ölçeği öznel iyi oluşun ölçülmesinde kullanılan en yaygın ölçeklerden biridir. Ancak, ölçeğin Türkçe'ye uyarlanmasına ve geçerlilik/güvenirliliğine yönelik çalışmalar nispeten yetersizdir. Bu çalışmada, Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, R.J. ve Griffin, S. (1985) tarafından geliştirilen ve oldukça kısa olan (beş madde) Yaşam Tatmini Ölçeği Türkçe'ye çevrilmiş ve psikometrik özellikleri incelenmiştir. Faktör analizlerinin sonucunda, orijinali ile uyumlu olarak ölçeğin tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. İç tutarlılık katsayısı. 876 olarak tespit edilen Yaşam Tatmini Ölçeğinin örgüt çalışanlarının mutluluğunu ölçmede kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Tatmini, Yaşam Tatmini Ölçeği, Doğrulayıcı Faktör Analizi, Geçerlilik, Güvenirlilik

*Örgütsel Davranış Kongresinde (15-16 Kasım 2013- Sakarya) sözlü bildiri olarak sunulan metnin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

**Doç. Dr. Toros Üniversitesi İİSBF, İşletme Bölümü, mustafa.bekmezci@toros.edu.tr

DOI:

Geliş T. / Received Date: 16.05.2018

Kabul T. / Accepted Date: 05.06.2018

Turkish Validity and Reliability Study of Life Satisfaction Scale

Abstract: *The Life Satisfaction Scale is one of the most common scales used to measure subjective well-being. However, adaptation of the scale to Turkish and studies on validity / reliability are relatively inadequate. In this work, Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, R.J. and the Life Satisfaction Scale developed by Griffin, S. (1985) and quite short (five items) were translated into Turkish and their psychometric properties were examined. As a result of the factor analysis, it has been found that there is a one-factor structure that you can measure in accordance with the original. The Life Satisfaction Scale, which was determined as internal consistency coefficient of .876, was found to be a valid and reliable measurement tool that can be used to measure the happiness of the employees of the organization.*

Key Words: *Life Satisfaction, Life Satisfaction Scale, Confirmatory Factor Analysis, Validity, Reliability*

GİRİŞ

Tatmin, istenen bir şeyin gerçekleşmesini sağlama, gönül doygunluğuna erme, doyum olarak tanımlanırken, tatmin olmak da istediği bir şeye ulaşarak hoşnut olmak şeklinde tanımlanmaktadır (T.D.K., 1988: 1428). Bu tanımdan hareketle yaşam tatminini, bir insanın yaşamını beğenmesi, onaylaması ve yaşamından memnun olması (Haybron, 2007) şeklinde ifade etmek mümkündür. Yaşam tatmini, bir kişinin kendi yaşamını bütün yönleri ile değerlendirmesinin bir yansımasıdır (Diener, vd., 1999) ve kişinin yaşamdan beklentilerini, mevcut durumu ile karşılaştırmasının bir sonucu olarak ortaya çıkar (Yiğit, vd., 2011). Diğer bir anlatımla yaşam tatmini kişinin belirli bir durum karşısında değil, kendi yaşamından bir bütün olarak tatmin olmasıdır. Bu bakış açısıyla yaşam tatmini, kişinin kendi yaşam kalitesini subjektif olarak değerlendirmesidir (Marques, vd., 2007; Myers ve Diener, 1995). Yaşam kalitesi ise iyi bir fiziksel durum (physical well-being), sağlık, samimiyet, güvenlik, mutluluk ve kişinin içinde yaşadığı topluma ait olma duygularını içeren subjektif ve objektif unsurların birleşiminden oluşmaktadır (Veenhoven, 2000). Kısaca yaşam tatmini zihnin bilişsel, kalıcı ve kapsamlı bir durumu olarak tanımlanabilir. Bu kriterler yaşam tatmini kavramını zevk, neşe ve ilgili kavramlardan ayırır (Jagodzinski, 2010). Yaşam tatmininin belirlenmesinde iş tatmininin de büyük bir öneme sahip olduğu tespit edilmiştir (Akın, 2008). Dolayısıyla yaşam tatmini örgütsel davranış açısından da önemli bir kavram olarak değerlendirilebilir.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Yaşam tatmini, duygusal ve bilişsel olmak üzere iki elemanı bulunan, günlük yaşamda mutluluk olarak bilinen (Çivitci, 2007; Eryılmaz ve Öğülmüş, 2010), öznel iyi-oluş (subjective well-being)'un bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir (Pavot ve Diener, 1993). Öznel-iyi oluşun duygusal yönü hoş ve nahoş duygular olmak üzere iki bölümde incelenirken, bilişsel ya da yargılamaya dönük yönü yaşam tatminine işaret etmektedir (Pavot ve Diener, 1993; Gadermann, vd., 2010; Hsieh, 2003; Ozben, 2013; Eryılmaz ve Öğülmüş, 2010). Lucas, vd. (1996), yaptıkları çalışmada hoş duyguların, nahoş duyguların ve yaşam tatmininin birbirinden ayrılabilir yapılar olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla tatmin olma durumu iyi-oluş çalışmalarının duygusal yönünden ayrı ele alınmıştır. Yaşam tatmini bireylerin kendi yaşam kalitelerini yine kendi kriterlerine göre değerlendirdiği yargısal bir süreç olduğundan, insanlar iyi bir hayat kavramını genel bir değerlendirmenin ötesinde tek bir kritere bağlama eğilimi göstermektedir. Ancak bu kriterler her bir birey için farklı olabilir. Kriterlerin aynı olması durumunda bile her bir birey için bu kriterlerin standartları farklılık gösterebilir. Bundan dolayı Pavot ve Diener (1993), kişinin spesifik bir alanda tatmin olma durumundan öte genel yaşam tatmini üzerinde durulması gerektiğini belirtmiştir.

Yaşam tatmini araştırmaları daha çok yetişkinlerin yaşam alanına giren konularda yoğunlaşmış (Green spoon ve Saklofske, 1998) olmakla birlikte çocuklar, gençler, yaşlılar, üniversite öğrencileri, hamileler, göçmenler, psikiyatrik sorunu olmayan ayakta

tedavi gören hastalar gibi farklı grupların yaşam tatminini inceleyen araştırmalar da yapılmıştır (Gouveia, vd., 2009). Yetişkinler için yüksek yaşam tatmininin kişilerarası ilişkiler (intrapersonal), kişinin kendi iç dünyası (interpersonal), işi, fiziksel ve psikolojik sağlığı ile eğitim durumundaki olumlu çıktılarla ilgili olduğu belirtilmiştir (Marques, vd., 2007). Yapılan çalışmalarda da insanların istek veya arzuları ile mevcut durumları arasında ne kadar fazla aykırılık varsa yaşam tatmininin o kadar düşük olduğu görülmüştür (Lavalley, vd., 2006). Yaşam tatmininin belirlenmesinde iş tatmininin, kişinin geçmişe dönük pişmanlıklarının ve boş zamanlarında yaptığı faaliyetlerinin de büyük bir öneme sahip olduğu görülmüştür (Akın, 2008). Diener (1994), yaşam tatminindeki farklılıkların hemen hemen yarısının genetik faktörlerden kaynaklandığını, bireylerin davranışlarının da yaşam tatmini konusunda önemli ipuçları verdiğini belirtmektedir (Aktaran: Baş, 2011). Yine Diener ve arkadaşları (2003), bireyin istekleri ile başarıları arasında ne kadar uyum varsa yaşam tatmininin o kadar arttığını belirtmiştir. Bu kapsamda İlhan ve Özbay (2010)'a göre, insanların bir amacının olması, amacını gerçekleştirebileceğine inanması ve amacını gerçekleştirmek konusunda gösterdiği çabayı kararlı bir şekilde sürdürmesi yaşam tatminini artırmaktadır. Dolayısıyla yaşam tatmini bir anlamda bireyin belirlediği hedeflere ulaşma derecesini ifade etmektedir (Özdevecioğlu ve Doruk, 2009).

2. ARAŞTIRMA

2.1. Araştırmanın Sorunsalı

Örgütsel davranış yazını dikkate alındığında, çalışanların öznel iyi oluş durumlarının, onların davranışları üzerinde etkili olduğu ve örgütsel davranış yazınında ölçülen birçok değişkenle karşılıklı etkileşim içerisinde olduğu görülmektedir. Bu nedenle, çalışanların öznel iyi oluşlarının belirlenmesinde en önemli faktör olan “yaşam tatmini”nin belirlenmesi örgütsel davranış araştırmaları açısından önemlidir. Ancak, bunu en az maddeyle en geçerli ve güvenilir bir şekilde ölçebilecek bir ölçeğe ihtiyaç duyulmaktadır. Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen ve oldukça kısa olan (beş madde) ölçek üniversite öğrencileri üzerinde geliştirilmiş olup, Türkçe güvenilirlik ve geçerlilik çalışmaları incelendiğinde de çalışanlar üzerinde yeterli sayıda araştırmanın eksikliği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen yaşam tatmini ölçeğinin ülkemizdeki çalışan örneklem üzerinde uygulanarak yeterli psikometrik özellikleri taşıyıp taşımadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, Yaşam Tatmini Ölçeği psikometrik özellikleri incelenmiş olup bu kapsamda ilk olarak Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen Yaşam Tatmini Ölçeğinin İngilizce orijinali, iyi derecede İngilizce bilgisine haiz iki İngilizce öğretmeni tarafından birbirinden bağımsız olarak Türkçeye çevrilmiştir. Çeviriler incelenip karşılaştırılarak her bir maddeyi en iyi temsil ettiği düşünülen ifadeler, konusunda uzman üçüncü bir kişiye danışılarak belirlenmiştir. Elde edilen ölçek, yönetim organizasyon alanında çalışan bir akademisyen tarafından tekrar

İngilizceye çevrilmiştir. Müteakiben orijinal ölçek ve elde edilen Türkçe çevirisi karşılaştırılmış ölçeğe Tablo 1'deki son şekli verilmiştir. Ölçeğin orijinal formu, 7'li Likert tipi (1-Hiç katılmıyorum, 7-Tamamen katılıyorum) bir ölçektir.

Tablo 1: Yaşam Tatmini Ölçeği

1. İdeallerime yakın bir hayatım var.
2. Hayat koşullarım mükemmeldir.
3. Hayatımdan memnunum.
4. Şimdiye kadar hayattan istediğim önemli şeylere sahip oldum.
5. Tekrar dünyaya gelsem hayatımdaki hemen hemen hiçbir şeyi değiştirmezdim.

2.3. Araştırmanın Katkısı

Örgütsel davranış alanında araştırma yapan akademisyen ve diğer araştırmacıların ilgilendiği değişkenlerin çoğunun “yaşam tatmini” ile ilişkili olması nedeniyle yaşam tatminini ölçebilecek yeterli geçerlilik ve güvenilirliğe sahip bir ölçeğin örgütsel davranış literatürüne katkı sağlayacağı değerlendirilmiştir. Ayrıca, bahse konu ölçek kısa olması bakımından katılımcıları yormayan ve yaşam tatminini genel olarak ölçen ve belirli kriterler sunmadığından uygulanması da kolay bir ölçek niteliğindedir.

2.4. Araştırmanın Kapsamı ve Örnekleme

Araştırma, öznel iyi oluşun en önemli göstergesi olan “yaşam tatmini” üzerine odaklanmıştır. Araştırmada örgütsel davranış alanında kullanılmasına katkı sağlamak amacıyla örneklem olarak sadece çalışanlar seçilmiştir. Araştırma, kamuda ve özel sektörde faaliyet gösteren yedi organizasyonun çalışanlarından oluşmaktadır. Katılımcılar, tamamen gönüllülük esası çerçevesinde araştırmaya dâhil edilmiştir. Toplam 306 çalışandan oluşan ve yaş ortalaması 32,2 olan araştırma örnekleme ait diğer bazı demografik özellikler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Örnekleme Ait Özellikler

Cinsiyet		Eğitim	
Kadın	%46	Ortaokul	%7,50
Erkek	%54	Lise	%20,3
Medeni Durum		Ön Lisans	%7,80
Evlü	%57,2	Üniversite	%50,7
Bekâr	%42,8	Y.Lisans	%13,4

2.5. Bulgular ve Tartışma

2.5.1. Geçerliliğe İlişkin Bulgular

Yaşam Tatmini Ölçeğinin yapı geçerliğini belirlemek amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. İlk olarak, verilerin faktör analizine uygunluğunu belirlemek amacıyla örneklem uygunluğu ve Barlett Sphericity testleri yapılmıştır. Kaiser Meyer-Olkin (KMO) örneklem uygunluk katsayısı 0.857 ve Barlett-Sphericity testi ki kare değeri 739.539 ($p < .001$) olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda özdeğeri 3.349 olan ve toplam varyansın % 66.98'ini açıklayan tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Maddelere ilişkin faktör yükleri Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	Faktör Yükleri
Madde 1	,774
Madde 2	,822
Madde 3	,862
Madde 4	,852
Madde 5	,778
<i>Açıklanan toplam varyans % 66.98</i>	
<i>Özdeğer</i>	<i>3.349</i>

Yaşam Tatmini Ölçeğinin orijinal formunun ve bu çalışmada açıklayıcı faktör analizi sonucu elde edilen tek faktörlü yapısının Türk örneğinde doğrulanıp doğrulanmayacağını ortaya koymak üzere Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Yaşam Tatminin Ölçeğinin geçerliliği, AMOS 6.0 yazılımı kullanılarak test edilmiş, Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucunda tespit edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 4'de gösterilmiştir. Uyum iyiliği değerlerinin (RFI, CFI, IFI ve NFI) kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu tespit edilmiştir (Meydan ve Şeşen, 2011: 37).

Tablo 4: Yaşam Tatmini Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek	ΔX^2	df	$\Delta X^2/df$	RMSEA	NFI	RFI	IFI	CFI
Yaşam Tatmini	21,104 *	5	4,221	,103	,972	,916	,978	,978

Not: ΔX^2 =Normal Theory Weighted Least Squares Chi-Square, df = Degrees of Freedom, RMSEA = Root Mean Square Error of Approximation, CFI = Comparative Fit Index, IFI =Incremental Fit Index, NFI= Normed Fit Index.

* $p < 0,001$.

2.5.2. Güvenirliliğe İlişkin Bulgular

Yaşam Tatmini Ölçeğinin güvenirliliğini ortaya koymak üzere Cronbach alfa iç tutarlık test yöntemi kullanılmıştır. Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .876 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuç ölçeğin güvenirliliğinin kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir.

2.5.3. Ölçek Maddelerinin Birbiriyle Korelasyonuna İlişkin Bulgular

Yaşam Tatmini ölçeği maddelerinin birbiriyle korelasyonu Tablo 5’de verilmiştir. Buna göre ölçeğin her maddesi birbiriyle orta ve üst sevide anlamlı bir (0.001 seviyesinde) korelasyon içerisindedir. Maddeler arasındaki en yüksek korelasyon ise, “Hayatımdan memnunum.” şeklinde olan Madde 3 ile “Şimdiye kadar hayattan istediğim önemli şeylere sahip oldum.” şeklinde olan Madde 4 arasında bulunmuştur.

Tablo 5: Yaşam Tatmini Ölçeği Maddelerinin Birbiriyle Korelasyonu

	Madde 1	Madde 2	Madde 3	Madde 4	Madde 5
Madde 1	1,000				
Madde 2	,613	1,000			
Madde 3	,541	,650	1,000		
Madde 4	,550	,593	,711	1,000	
Madde 5	,489	,501	,600	,610	1,000

p<0,001.

2.5.4. Ölçek Maddelerinin Ortalama, Standart Sapma ve Katılımcıların Cevaplarına İlişkin Bulgular

Katılımcıların Yaşam Tatmini Ölçeğine verdikleri cevapların ortalama, standart sapma ve 7’li Likert ölçeğine göre cevap yüzdeleri Tablo 6’da gösterilmiştir. Buna göre ortalamalar dikkate alındığında, katılımcılar ölçekteki maddelerden en olumlu cevabı ‘Hayatımdan memnunum.’ maddesine verirken en olumsuz cevabı ‘Tekrar dünyaya gelsem hayatımdaki hemen hemen hiçbir şeyi değiştirmezdim.’ maddesinde belirtmiştir.

Tablo 6: Katılımcıların Yaşam Tatmini Ölçeğine Verdikleri Cevaplar

Maddeler	Ort .	ss.	Katılmıyору	Katılmıyору	Katılmıyору	Fikrim yok	Katılmıyору	Ölçüde	Katılmıyору	Katılmıyору
1. İdeallerime yakın bir hayatım var.	4,7	1,6	5,6	6,6	11,5	6,9	36,4	24,9	8,2	
2. Hayat koşullarım mükemmeldir.	4,3	1,6	6,2	7,2	20,6	6,5	36,3	17,6	5,6	
3. Hayatımdan memnunum.	5,3	1,5	3,3	2,9	7,8	4,6	28,4	31,4	21,6	
4. Şimdiye kadar hayattan istediğim önemli şeylere sahip oldum.	5,1	1,5	4,3	3,3	8,2	3,6	34,2	30,9	15,5	
5. Tekrar dünyaya gelsem hayatımdaki hemen hemen hiçbir şeyi değiştirmezdim.	4,1	1,9	15,4	10,5	13,4	8,2	23,6	17,7	11,1	

3. SONUÇ ve ÖNERİLER

Yaşam Tatmini Ölçeği birçok dile çevrilererek kullanılmış, ilgili yazında da sıklıkla başvurulan bir ölçek haline gelmiştir (Gouveia, vd., 2009; Laranjeira, 2009; Clench-Aas, vd., 2011; Swami, ve Chamorro-Premuzic, 2009; Anaby, vd., 2010; Arrindell, vd., 1999; Pavot ve Diener, 2004; Pavot, vd., 1991; Shengquan, 2007). Bu çalışmanın amacı; yabancı yazında kullanımı gittikçe artan Yaşam Tatmini Ölçeğini Türkçe'ye uyarlamak ve çalışanlarda psikometrik özelliklerini incelemektir. Bu amaçla, ilk olarak ölçeğin orijinal formundan Türkçe'ye çevirisi yapılmış ve "geri çeviri" yöntemiyle dilsel eşdeğerliği sağlayıp sağlamadığı araştırılmıştır. Yaşam Tatmini Ölçeğinin güvenilirliği iç tutarlık yöntemiyle hesaplanmıştır. Güvenirlige ilişkin sonuçlar, ölçeğin kabul edilebilir düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir. Müteakiben, Yaşam Tatmini Ölçeğinin yapı geçerliğini ortaya koymak üzere Açıklayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Yapılan Açıklayıcı Faktör Analizi ile ölçeğin orijinal formunda olduğu gibi tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Doğrulayıcı Faktör Analizi ile de ölçeğin tek faktörlü yapısının çalışan örneklem üzerinde doğrulanıp doğrulanmayacağı araştırılmıştır. Doğrulayıcı Faktör Analizi ile tek faktörlü modelin doğrulandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan sonuçlar Yaşam Tatmini Ölçeğinin geçerli bir ölçme aracı olduğuna kanıt olarak değerlendirilebilir.

Çalışma esnasında araştırmacılar tarafından katılımcıların bir kısmı ile yapılan birebir görüşmelerde, ölçeğin basit ve anlaşılabilir bir ölçek olduğu, buna ilave olarak bu şekildeki kısa ölçeklerde görüşlerini daha doğru bir şekilde yansıttıkları öğrenilmiştir.

Yaşam Tatmini Ölçeğinin kısa ve kolay uygulanabilir bir ölçek oluşundan dolayı örgütsel davranış konusundaki araştırmalarda öznel iyi oluşu ölçmeye yönelik önemli

bir ihtiyacı karşılayacağı umulmaktadır. Ayrıca, öznel iyi oluşun bir göstergesi olan yaşam tatmininin, örgütsel davranış araştırmacılarının iş yaşamında ölçme eğilimde oldukları birçok değişkenle ilişkilendirilebilir olmasından dolayı, örgütsel davranış yazınında zamanla daha çok kullanılacak bir değişken olacağı değerlendirilmektedir.

Konu ile ilgili gelecekteki araştırmalarda, Yaşam Tatmini Ölçeğinin daha farklı ve büyük örneklerde uygulanmasının ölçeğin güvenirlilik ve geçerliliğine ilişkin bulguları daha çok güçlendireceği söylenebilir.

KAYNAKÇA:

AKIN, Mahmut (2008). “Örgütsel Destek, Sosyal Destek ve İş/Aile Çatışmalarının Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkileri”, **Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 2, ss. 141-170.

ANABY, Dana, JARUS, Tal ve ZUMBO, Bruno D. (2010). “Psychometric Evaluation of the Hebrew Language Version of the Satisfaction with Life Scale”, **Social Indicators Research**, Vol: 96, No: 2, ss. 267-274.

ARRINDELL, Willem A., HEESINK, José., ve FEIJ, Jan A. (1999). “The satisfaction with life scale (SWLS): Appraisal with 1700 healthy young adults in The Netherlands”, **Personality and Individual Differences**, Vol: 26, ss. 815–826.

BAŞ, Aslı Uz (2011). “Investigating Levels and Predictors of Life Satisfaction among Prospective Teachers”, **Eurasian Journal of Educational Research**, Vol: 44, No: Summer, ss. 71-88.

CLENCH-AAS, Jocelyne, NES, Ragnhild Bang, DALGARD, Odd Steffen ve AARØ, Leif Edvard (2011). “Dimensionality and measurement invariance in the Satisfaction with Life Scale in Norway.”, **Quality of Life Research**, Vol: 20, No: 8, ss. 1307-1317.

ÇİVİTCİ, Asım (2007). “Çok Boyutlu Öğrenci Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçe’ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışmaları”, **Eurasian Journal of Educational Research**, Cilt: 26, ss. 51-60.

DIENER, Ed, EMMONS, R.A., LARSEN, R.J. ve GRIFFIN, S. (1985). “The Satisfaction with Life Scale”, **Journal of Personality Assessment**, Vol: 49, ss. 71-75.

DIENER, Ed, OISHI, Shigehiro ve LUCAS, Richard E. (2003). “Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life”, **Annual Review of Psychology**, Vol: 54, ss. 403-425.

DIENER, Ed, SUH, Eunhook M., LUCAS, Richard E. ve SMITH, Heidi L. (1999). "Subjective well-being: Three decades of progress", **Psychological Bulletin**, Vol: 25, No: 2, ss. 276-302.

ERYILMAZ, Ali ve ÖĞÜLMÜŞ, Selahiddin (2010). "Ergenlikte Öznel İyi Oluş ve Beş Faktörlü Kişilik Modeli", **Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, ss. 189-203.

GADERMANN, Anne M., SCHONERT-REICHL, Kimberly A. ve ZUMBO, Bruno D. (2010). "Investigating Validity Evidence of the Satisfaction with Life Scale Adapted for Children", **Social Indicators Research**, Vol: 96, ss. 229-247.

GOUVEIA, Valdiney V., MILFONT, Taciano L., da FONSECA, Patricia Nunes ve de MIRANDA COELHO, Jorge Artur Peçanha (2009). "Life satisfaction in Brazil: Testing the psychometric properties of the satisfaction with life scale (SWLS) in five Brazilian samples", **Social Indicators Research**, Vol: 90, No: 2, ss. 267-277.

GREENSPOON, Peter J. ve SAKLOFSKE, Donald H. (1998). "Confirmatory factor analysis of the multidimensional students' life satisfaction scale", **Personality and Individual Difference**, Vol: 25, ss. 965-971.

HAYBRON, Dan (2007). "Life Satisfaction Ethical Reflection and the Science of Happiness", **Journal of Happiness Studies**, Vol: 8, No: 1, ss. 99-138.

HSIEH, Chang-ming (2003). "Counting Importance: The Case of Life Satisfaction and Relative Domain Importance", **Social Indicators Research**, Vol.: 61, Issue: 2, ss. 227-240.

İLHAN, Tahsin ve ÖZBAY, Yaşar (2010). "Yaşam Amaçlarının ve Psikolojik İhtiyaç Doyumunun Öznel İyi Oluş Üzerindeki Yordayıcı Rolü", **Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 34, ss. 109-118.

JAGODZINSKI, Wolfgang (2010). "Economic, social, and cultural determinants of life satisfaction: Are there differences between Asia and Europe?", **Soc Indic Res**, Vol: 97, ss. 85-104.

LARANJEIRA, Carlos Antonio (2009). "Preliminary validation study of the Portuguese version of the satisfaction with life scale", **Psychology, Health & Medicine**, Vol: 14, No: 2, ss. 220-226.

LAVALLEE, Loraine F., HATCH, P. Maurine, MICHALOS, Alex C. ve MCKINLEY, Tara (2006). "Development of the contentment with life assessment scale (CLAS):

Using daily life experiences to verify levels of self-reported life satisfaction”, **Social Indicators Research**, Vol: 83, ss. 201-244.

LUCAS, Richard E., DIENER, Ed ve SUH, Eunhook M. (1996). “Discriminant validity of well-being measures”, **Journal of Personality and Social Psychology**, Vol: 71, ss. 616-628.

MARQUES, Susana C., PAIS-RIBEIRO, J.L. ve LOPEZ, Shane J. (2007). “Validation of a Portuguese Version of the Students’ Life Satisfaction Scale”, **Applied Research in Quality of Life**, Vol: 2, ss. 83-94.

MEYDAN, Cem Harun ve ŞEŞEN, Harun (2011). **Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları**, Detay Yayıncılık, Ankara.

MYERS, David G. ve DIENER, Ed (1995). “Who is happy?”, **Psychological Science**, Vol: 6, ss. 10-19.

OZBEN, Suheda (2013). “Social Skills, Life Satisfaction and Loneliness in Turkish University Students”, **Social Behavior and Personality**, Vol: 41, No: 2, ss. 203-214.

ÖZDEVECİOĞLU, Mahmut ve DORUK, Nihal Çakmak (2009). “Organizasyonlarda iş-aile ve aile-iş çatışmalarının çalışanların iş ve yaşam tatminleri üzerindeki etkisi”, **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 33, Sayı: Temmuz-Aralık, ss. 69-99.

PAVOT, William ve DIENER, Ed (1993). “Review of the Satisfaction with Life Scale”, **Psychological Assessment**, Vol: 5, No: 2, ss. 164-172.

PAVOT, William ve DIENER, Ed (2004). “The subjective evaluation of well-being in adulthood: findings and implications”, **Ageing International**, Vo: 29, No: 2, ss. 113-135.

PAVOT, William, DIENER, Ed, COLVIN, Randy, ve SANDVIK, Ed (1991). “Further validation of the satisfaction with life scale: Evidence for the cross-method convergence of well-being measures”, **Journal of Personality Assessment**, Vol: 57, No: 1, ss. 149–161.

SHENGQUAN, Ye (2007). “Validation of the temporal satisfaction with life scale in a sample of Chinese University students”, **Social Indicators Research**, Vol: 80, No: 3, ss. 617-628.

SWAMI, Viren ve CHAMORRO-PREMUZIC, Tomas (2009). “Psychometric Evaluation of the Malay Satisfaction with Life Scale”, **Social Indicators Research**, Vol: 92, No: 1, ss. 25-33.

T.D.K. (Türkçe Sözlük) (1988). Türk Dil Kurumu Yayınları Nu.: 549, Ankara.

VEENHOVEN, Ruut (2000). “The four qualities of life: Ordering concepts and measures of the good life”, **Journal of Happiness Studies**, Vol:1, ss. 1-39.

YİĞİT, Ruhi, DİLMAÇ, Blent ve DENİZ, M. Engin (2011). “İş ve Yaşam Doyumu: Konya Emniyet Müdürlüğü Alan Araştırması”, **Polis Bilimleri Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 3, ss. 1-18.

Tüketicilerin Akıllı Telefon Uygulamalarını Kullanma Niyetini Etkileyen Faktörlerin Kullanım Tutumuna Ve Niyetine Etkisi

Sena Tekeli*

Ayşe Şahin**

Özet: Akıllı telefonları, cep telefonlarından ayıran temel özellik bankacılık, sosyal medya, alışveriş ve diğer işlemlerin yapılabileceği küçük programlara sahip olmasıdır. Akıllı telefon kullanımı artmasına rağmen, tüketicilerin bu telefonlardan nasıl faydalandığı konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle, akıllı telefon uygulamalarının kullanımını etkileyen unsurlarla ilgili çok az çalışma bulunmaktadır. Teknoloji kabul modelinde yer alan 4 değişkene algılanan eğlence, alışkanlık, kişisel imaj, kolaylaştırıcı koşullar değişkenleri eklenerek yapılan bu çalışma, tüketicilerin akıllı telefon uygulamalarını kullanımını etkileyen faktörlerin kullanım tutumuna ve niyetine etkilerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Mersin ilinde 304 katılımcıdan oluşan örnekleme uygulanan çalışma sonucunda kullanım kolaylığı, algılanan eğlence, alışkanlık, kişisel imaj ve kolaylaştırıcı koşulların tüketicilerin akıllı telefon uygulamaları kullanımına yönelik tutumunu olumlu yönde etkilediği, fakat algılanan yararın tüketicilerin akıllı telefon uygulamaları kullanımına yönelik tutumu üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca, tutumun tüketicilerin akıllı telefon uygulamalarını kullanım niyetini olumlu yönde etkilediği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji Kabul Modeli, Akıllı Telefonlar, Akıllı Telefon Uygulamaları.

*Arş.Gör., Toros Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, sena.tekeli@toros.edu.tr

**Arş.Gör., Toros Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, ayse.sahin@toros.edu.tr

DOI:

Geliş T. / Received Date: 21.05.2018

Kabul T. / Accepted Date: 12.06.2018

The Impact Of Factors Affecting Consumers' Intention To Use Smart Phone Applications On Usage Attitude And Usage Intention

Abstract: Smartphones have small programs in order to do some operations such as banking, social media, shopping and other services. This main feature differentiates smartphones from cell phones. Despite the increasing use of smartphones, there is not enough information about how consumers benefit from these smartphones. In other words, there is a very few studies on the factors that affect the use of smartphone applications. This study was designed by adding variables as perceived entertainment, habits, personal image and facilitating conditions to four variables in technology adoption model. This study aims to determine the factors that affect consumers' use of smartphone applications. As a result of the study applied in the sample consisted of 304 participants in Mersin, it was found that the ease of use, perceived entertainment, habits, personal image and facilitating conditions influence consumers' attitudes toward smartphone applications positively but the perceived usefulness is not a significant influence on consumers' attitudes towards smartphone applications. Attitude affects consumers' use of smartphone applications.

Key Words: Technology Acceptance Model, Smartphones, Smartphone Applications.

1. GİRİŞ

Kablosuz iletişimin ve mobil cihazların gelişmesi ve yeniliklerin ortaya çıkması masaüstü ve dizüstü bilgisayarları, tabletlerin, akıllı telefonların ve internet kullanımının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Mobil internet, mobil cihazları kullanarak erişilebilen ağlar olarak isimlendirilir. Mobil internet kavramı, mobil iletişim ve mobil cihaz teknolojisinin gelişimine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Mobil cihazlar mobil internete erişim sağlayabilen, mobil iletişim sistemine sahip olan, uygulama yükleyebilen ve kullanabilen cihazlardır. Kolay taşınabilir olması ve elle rahatlıkla kavranabilir olması bir mobil cihazın en temel özellikleridir. Mobil cihazlar göz önünde bulundurulduğunda ilk akla gelen akıllı telefonlardır. Verkasalo vd.'ne göre (2010) "Akıllı telefonlar, ikili işlevi, yani mobil telefon ve el bilgisayarı niteliği taşıyan cihazlardır". Akıllı telefonları cep telefonlarından ayıran özellikler, uygulamalar gibi bir bilgisayarın da sahip olduğu özelliklerdir. Uygulamalar "Bir mobil cihazda çalışan ve bankacılıktan oyun oynamaya ve web taramasına kadar uzanan görevleri yerine getiren küçük programlar" olarak tanımlanmıştır (Taylor vd., 2011, s. 60). Dünyada akıllı telefonların kullanımı hızla artmaktadır. Tablet bilgisayarların gelişimi ise akıllı telefonları takip etmektedir. Akıllı telefonların ve tablet bilgisayarların satışının artması, mobil iletişim ve mobil internete olan talebin arttığının göstergesidir (Şıklar vd., 2015: 100). Wagner'in (2011, s. 28) belirttiği gibi "Küresel akıllı telefon pazarı hızla büyürken, tüketicilerin akıllı telefonlardan nasıl yararlandığı hakkında çok az şey biliniyor". Pazarlamacılar, tüketicilere en iyi mal ve hizmeti sunabilmek için akıllı telefon uygulamalarına yönelik tüketici davranışlarını anlamaları ve uygulamaların nasıl ve neden kullanıldığını belirlemeleri gerekiyor. Yine de, pek çok akıllı telefon uygulaması insanların neden ve nasıl kullanmak isteyeceklerine ilişkin kaygılar olmaksızın geliştirilmektedir. Başka bir deyişle, akıllı telefon uygulamalarının kullanımında tüketicinin algılanan değerini bilmeden pazarlamacılar bu uygulamaları geliştirmektedir (Hassan vd., 2014: 766).

Son yıllarda akıllı telefonlar ve akıllı telefon uygulamaları hakkında kapsamlı araştırmalar yapılmaktadır. Bununla birlikte, literatürde akıllı telefonların kullanım değeri ve akıllı telefon uygulamalarının benimsenmesini etkileyen faktörlerle ilgili çok az çalışma bulunmaktadır. Ayrıca, yapılan çoğu çalışma gelişmiş ülkelerde yürütülmüştür (Hassan vd., 2014: 765).

Teknoloji kabul modelinde yer alan algılanan kullanılabilirlik, kullanım kolaylığı, tutum ve kullanım niyeti değişkenleri kullanılarak yapılmış çalışmalar bulunmaktadır (Pantano ve Pietro, 2012: 1). Akıllı telefon uygulamaları bağlamında yapılan bu çalışma, teknoloji kabul modeline algılanan eğlence, alışkanlık, kişisel imaj, kolaylaştırıcı koşullar değişkenlerini ekleyerek, tüketicilerin akıllı telefon uygulamaları kullanımını etkileyen faktörleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın kuramsal çerçeve bölümünde, teknoloji kabul modeli (TAM) ve teknoloji kabul modelinin pazarlama literatüründe

kullanımı açıklanmıştır. Ayrıca, araştırmaya konu olan TAM modeli kullanılarak akıllı telefon uygulamaları üzerinde yapılan araştırmalarda kullanılan değişkenler açıklanmış ve araştırmanın hipotezleri sunulmuştur. Yöntem bölümünde ise araştırma örnekleme, araştırmada kullanılan ölçekler ve kullanılan istatistiksel analizler yer almaktadır. Çalışmanın son bölümünde elde edilen bulgular, sonuç ve öneriler bulunmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Teknoloji Kabul Modeli

1986 yılında Davis tarafından geliştirilen Teknoloji Kabul Modeli (TAM), iş yerlerinde bilgi sistemlerinin kullanımının kabul edilip edilmediğini açıklayabilmek amacıyla geliştirilmiştir (Zeren, 2014: 171). Başka bir deyişle, genel olarak bir teknolojiyi kullanmaya yönelik niyeti algılanan kullanılabilirliğe ve algılanan kullanım kolaylığına bağlı olarak öngörmeye çalışır. TAM, bilgi sistemleri araştırmalarında olduğu kadar diğer alanlarda da en çok kullanılan kabul teorisidir. Bireylerin zihinsel süreçlerine odaklanarak, yeni teknolojilere uyumunu açıklayan bir modeldir (Ghazizadeh, 2012: 13-14).

Modelin temeli, Fishbein ve Ajzen (1975) tarafından geliştirilen sosyal psikoloji kökenli bir model olan Gerekçeli Eylem Teorisine (TRA) dayanmaktadır. Bu teoriye göre, inançlardan etkilenen tutumlar davranışsal niyeti belirler ve bir kişinin davranışsal niyeti bir davranışı sergilemesindeki temel nedendir. TAM algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığı değişkenlerini TRA'ya ekleyerek geliştirilmiş olsa da, aralarında farklılıklar vardır. TRA, tüm insan davranışlarını incelerken teknoloji TAM önce bilgisayar kullanımının kabulünü daha sonra ise diğer teknolojik ürünlerin kabulünü incelemiştir. TRA'da yer alan subjektif norm değişkeni TAM'da yer almamaktadır. TRA inançları bir bütün olarak incelerken, TAM inançları tek tek inceler. Dışsal faktörler, algılanan yarar, algılanan kullanım kolaylığı, tutum, davranışsal niyet ve davranış değişkenlerinin yer aldığı TAM uygulandıktan sonra Davis vd. (1989) tarafından revize edilerek algılanan yarar, algılanan kullanım kolaylığı, davranışsal niyet ve davranış değişkenlerinden oluşan bir model geliştirilmiştir (Davis vd., 1989 akt. Zeren, 2014: 176).

2.2. Teknoloji Kabul Modelinin Kullanıldığı Pazarlama Literatürü

TAM iş ortamında bilgi teknolojilerinin kullanımının kabul edilip edilmediğini incelemek için geliştirilmiş olmasına rağmen zamanla diğer teknolojik yeniliklerin kabulünü açıklamak için de kullanılmıştır. Araştırma sorularının pazarlama literatüründe uyarlanmasıyla, model tüketici düzlemine taşınmıştır. Yapılan farklı çalışmalarda, zihinsel süreçlere ek olarak eğlence, zevk alma, self servis gibi olumlu birey tutumlarını ekleyerek duygusal durumlar da modele dahil edilmiştir. Kulviwat vd. (2007)'e göre teknoloji kullanımını etkileyen olumlu duyguların dışında başka duygular da vardır. Mick ve Fournier, (1998)'a göre teknoloji, hem olumlu hem de olumsuz

duyguları tetikleyebilir. Literatürde tek bir duyguya odaklanan ya da genellikle olumlu duygulara odaklanan çalışmalar farklı duyguları içeren yeni bir model ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Kulviyat vd. (2007) modele, Mehrabian ve Russell (1974) tarafından geliştirilen haz, uyarılma ve hakimiyet boyutlarını içeren Duygular Teorisini ekleyerek Tüketici Teknoloji Kabul Modelini geliştirmiştir. Başka bir ifadeyle, Tüketici Teknoloji Kabul Modeli hem faydacı hem de zihinsel unsurlar eklenerek geliştirilmiştir.

Pantano ve Pietro (2012), teknoloji kabulü modelini temel alarak, bilgi sistemleri, yenilikçilik, insan-bilgisayar etkileşimi ve teknoloji yönetimine bakış açıları alanında yapılan araştırmaları geniş bir literatür analizi yaparak incelemiştir. Bu yazarlar, yönetim ve pazarlama alanlarındaki çalışmalarını incelerken araştırma nesnelerinin kavramsallaştırılması, araştırma konusu ve inceleme odağı olmak üzere üç temel kriter ele alınmıştır. Yapılan analizler sonucunda TAM model alınarak yapılan çalışmalarda en yaygın kullanılan değişkenler ve bu değişkenlerin hangi alanlarda ve çalışmalarda kullanıldığı, ayrıca gelecek çalışmalarda araştırılması önerilen değişkenler belirtilmiştir. TAM kullanılarak yapılan araştırmalarda en yaygın kullanılan değişkenler; algılanan faaliyet, algılanan güvenlik, subjektif normlar, memnuniyet, öz yeterlilik, davranışsal kontrol, sosyal etki, algılanan risk, güven ve eğlencedir. Gelecek çalışmalar için önerilen değişkenler ise psikolojik özellikler, teknik özellikler, yenilik yaratma süreci ve yenilik benimseme sonuçlarıdır (Pantano ve Pietro 2012: 4-13).

2.3. Akıl Telefonlar, Akıllı Telefon Uygulamaları ve Teknoloji Kabul Modeli

Bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, akıllı telefon olarak adlandırılan ekstra özelliklere sahip cep telefonlarına karşı büyük ilgi yaratmıştır. Son zamanlarda, iletişim sistemi ve daha da önemlisi akıllı telefonları sıradan telefonlardan ayıran özellik uygulamalarıdır (Hassan vd., 2014: 765). Mobil uygulamaların, mobil pazarlamada yeni bir konsept olarak kabul edilmesine rağmen, literatürde mobil uygulama kabulünü bütünsel olarak değerlendirmede teorik ve metodolojik eksiklik bulunmaktadır. Akıllı telefon uygulamaları mobil pazarlama stratejilerinin önemli bir bölümünü oluştursa da, tüketicilerin uygulama değerlendirmelerini ve kullanımlarını tüketici bakış açısıyla inceleyen çok az araştırma vardır (Roy, 2017: 243).

Lee vd. (2012) tarafından akıllı telefon uygulamalarını incelemek için yapılan çalışmada birleştirilmiş teknoloji kullanım ve kabul teorisi (UTAUT) geliştirilmiş ve ampirik olarak test edilmiştir. İtibar ve kişiselleştirme performans beklentisini etkileyen faktörler olarak belirlenmiş ve modele kullanım niyetinin öncüsü olarak eğlence eklenmiştir. Ayrıca, akıllı telefon uygulamaları, pratik uygulamalar ve eğlence uygulamaları olarak iki türe ayrılarak ve daha sonra iki tür arasındaki farklılıkları belirleyerek stratejik çıkarımlar ortaya konulmuştur. 215 katılımcıya uygulanan çalışma sonucunda kişiselleştirme performans beklentisi üzerinde etkisi olduğu, performans beklentisinin ve çaba beklentisinin kullanım niyetini, kullanım davranışını ve tavsiye

niyetini olumlu etkilediği ortaya koyulmuştur. Ayrıca, akıllı telefon uygulamalarını kullanım niyetini ve kullanım davranışını etkileyen faktörlerin iki uygulama türü arasında farklı olduğu bulunmuştur (Lee vd., 2012: 27).

Performans beklentisinin ve çaba beklentisinin kullanım niyeti ve kullanım davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır. Sosyal etkilerin, kullanım niyeti ve kolaylaştırıcı koşulların akıllı telefon kullanımı üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Kişisel kullanımlar için olduğunda akıllı telefon uygulamalarının kullanımında tüketicilerin kendi kişisel motivasyonlarının sosyal etkilerden daha fazla olduğu söylenebilir. Ayrıca, uygulamaların birçok farklı çeşidi olduğundan ve kullanım amaçları da türlere göre farklı olduğu için, bazı değişkenlerin yalnızca bir modelle entegre analiz yoluyla kullanım niyetini etkilediği sonucuna varmak zor olacaktır. Yeni eklenen değişkenlerin, itibar ve kişiselleştirme, performans beklentisi üzerinde ve öneri niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır. Eğlencenin kullanım niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur (Lee vd., 2012: 32). Araştırma sonucu uygulama türü göz önünde bulundurulduğunda, pratik uygulamaları kullanan kullanıcıların, performans beklentilerini etkileyecek yüksek algılama derecesine sahip olduğunu ve kişiselleştirmenin uygulamaların performans başarısını etkileyeceğini göstermektedir.

Akıllı telefon uygulamalarını kullanım niyeti üzerinde algılanan yarar, algılanan kullanım kolaylığı, sosyal ihtiyaç ve algılanan eğlence değişkenlerinin etkisini incelemek için Hassan vd. (2014) tarafından yapılan araştırma 263 üniversite öğrenci üzerinde anket yoluyla uygulanmıştır. Faktör analizi ve çoklu doğrusal regresyon analizi ile veriler test edilmiştir. Yapılan regresyon analizi sonucunda algılanan kullanılabilirlik, algılanan kullanım kolaylığı ve sosyal ihtiyaç ve kullanım niyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Fakat, algılanan eğlence ile uygulamaların kullanım niyeti arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma; algılanan yarar, algılanan kullanım kolaylığı, sosyal ihtiyaç ve algılanan eğlence boyutlarını vurgulayarak akıllı telefon uygulamalarının belirleyicilerinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Öğrencilerin akıllı telefon uygulamalarını kullanması, algılanan yarar, algılanan kullanım kolaylığı ve sosyal ihtiyaçlardan oldukça etkilenir (Hassan vd., 2014: 771). Akıllı telefon uygulama geliştiricileri ve programcılar, kullanıcıların eğlence deneyimini arttırmak için mevcut yetenek ve içeriği geliştirmelidir. Sosyal ağ siteleri yoluyla yayılmış olumlu viral pazarlama uygulamaları, geliştiricisinin ürünlerinin rekabet avantajını güçlendirmesine yardımcı olabilir (Hassan vd., 2014: 772).

Wu vd. (2015), çalışmasında kullanıcıların ücretli akıllı telefon uygulamaları satın alma niyetiyle ilgili entegre bir model önermektedir. Ücretli akıllı telefon uygulamalarının bireysel düzeydeki algılara odaklanarak ücretli uygulamaların özelliklerinin (algılanan yarar ve algılanan fiyat), kullanıcıların kişisel özelliklerinin (kişisel motivasyon ve öz yeterlilik) ve sosyal özelliklerinin (toplu ve akran) kullanıcıların tutumları ve satın alma

niyetleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Önerilen araştırma modeli, yapısal eşitlik modelleme tekniği ile 231 katılımcıdan toplanan verileri kullanarak değerlendirilmiştir. Algılanan yarar, kullanıcıların ücretli uygulamalara yönelik tutumlarının kritik belirleyicileri olduğu ve bunların kullanıcıların ücretli uygulamaları satın alma niyetini etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu çalışma ücretli akıllı telefon uygulamaları satın alma sürecini uygulayarak, uygulama satıcılarına yeni ürün veya hizmetlerini başarılı bir şekilde başlatmaları için rehberlik sağlayabilir (Wu vd., 2015: 2).

Lu vd. (2015), Çin'deki kırsal turizm alanlarını ziyaret eden turistlerin seyahat uygulaması kullanım niyetini etkileyebilecek faktörleri araştırmak için teknoloji kabul modeli, yenilik yayılım kuramı ve sosyal bilişsel kuramı kullanmıştır. Sonuçlar; algılanan yararın algılanan kullanım kolaylığının ve uygunluğunun seyahat uygulamalarını kullanım niyetinin önemli öncüllerinden olduğunu göstermektedir. Ayrıca, öz yeterlilik dolaylı olarak sonuç beklentilerinin aracı etkisi yoluyla seyahat uygulamalarını kullanma niyetini etkiler. Sosyal normların davranışsal niyet üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur (Lu vd., 2015: 1059).

Roy (2017) çalışmasında, genişletilmiş teknoloji kabul modelini kullanarak mobil uygulamaları benimseme davranışı ve bu davranışın kullanıma ve değiştirme niyetlerine etkisini incelemiştir. Modelde yer alan değişkenler subjektif normlar, imaj, görev ilgisi, çıktı kalitesi, gösterebilirlik, akıllı telefon kullanma öz yeterliliği, dış kontrol algısı, akıllı telefon kullanım kaygısı, akıllı telefon oyunculuğu ve algılanan eğlencedir. Hindistan'da uygulanan 2 anket sonucunda elde edilen verilere dayanarak genişletilmiş TAM modeli ve davranışın değiştirme niyetine etkisi faktör analizi ve yapısal eşitlik modeli kullanılarak test edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen en önemli bulgular; tahmin edilen değişkenlerin algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır. Ayrıca, davranış niyetinin kullanım davranışına ve bilgisayar/dizüstü bilgisayarlardan mobil uygulamalara geçiş niyetine anlamlı bir etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Başka bir deyişle, imajın görev ilgisinin ve çıktı kalitesinin algılanan yarar üzerinde anlamlı bir etkisi vardır. Akıllı telefon uygulamalarının kullanımının bireysel bir tercih olması ve diğer kişilerin ne düşündüğünün bir önemi olmaması nedeniyle, imaj akıllı telefon uygulamaları kullanımı üzerinde etkili olmayabilir. Görev ilgisi ve çıktı kalitesinin uygulama kullanımı üzerinde dolaylı anlamlı etkisi uygulamaların gerektiğinde kullanılmasındandır. Uygulamalar gerektiğinde kullanıldığında, kalite kullanım niyeti üzerinde etkilidir. Akıllı telefon kullanma öz yeterliliği, algılanan dış kontrol ve akıllı telefon kullanım kaygısı gibi davranışsal değişkenlerin algılanan kullanım kolaylığı üzerinde etkilidir. Çalışma bulguları, hem bilgi, hem de eğlence kullanılabilirliğinin akıllı telefon kullanıcılarının uygulama kullanım niyetini anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermektedir (Roy, 2017: 246-257).

Kabul davranışının anlaşılması, pazarlamacıların tüketicileri daha iyi anlamasını ve buna göre stratejiler geliştirmesini sağlar. Bu nedenle, tüketicilerin akıllı telefon uygulamalarını benimsemesi konusunda derinlemesine bir araştırma için teorik ve yönetsel bir ihtiyaç vardır (Roy, 2017: 244). Akıllı telefon uygulamalarını kullanım niyeti üzerinde, algılanan yararın ve algılanan kullanım kolaylığının etkili olduğu bulgusu, mobil uygulamalar bağlamında yapılan çalışmalarda TAM modelin uygulanabilirliğini destekler (Roy, 2017: 257). Pantano ve Pietro'nun (2012:1), çalışmalarında belirttiği gibi teknoloji kabul modeline farklı değişkenler ekleyerek farklı alanlarda çalışmalar yapılmıştır. Tüketicilerin akıllı telefon uygulamaları kullanımını etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada, konuyla ilgili literatür göz önünde bulundurularak, TKM'ne eklenen değişkenler algılanan kullanılabilirlik, algılanan kullanım kolaylığı, algılanan eğlence, alışkanlık, kişisel imaj, kolaylaştırıcı koşullar, kullanıma yönelik tutum ve kullanıma yönelik niyettir.

Algılanan kullanılabilirlik, muhtemel bir kullanıcının bir bilgi sistemini kullanmasının iş performansını geliştirip geliştirmeyeceğine ilişkin öznel inanç düzeyidir (Davis, 1989: 319-340). Algılanan kullanılabilirlik faktörünün kullanıma yönelik tutum üzerinde anlamlı bir etkisi vardır (Şıklar vd., 2015: 109; Moon ve Domina, 2015: 11-13). Bu nedenle akıllı telefon uygulamalarının kullanımını etkileyen faktörlerle ilgili oluşturulan hipotezlerden ilki aşağıda belirtildiği gibidir:

Hipotez 1: Algılanan kullanılabilirlik akıllı telefon uygulamaları kullanımına yönelik tutumu olumlu yönde etkiler.

Algılanan kullanım kolaylığı, muhtemel bir kullanıcının bir bilgi sistemini en az çaba harcayarak kullanma derecesidir (Davis, 1989: 319-340). Algılanan kullanım kolaylığı faktörü, teknoloji kullanımına yönelik tutumu belirleyen önemli bir öğedir (Hur, 2017 akt. Yılmaz ve Tümtürk, 2015: 363). Algılanan kullanım kolaylığı faktörünün kullanıma yönelik tutum üzerinde anlamlı bir etkisi vardır (Şıklar vd., 2015: 109; Moon ve Domina, 2015: 11-13). Buna dayanarak oluşturulan hipotez aşağıda belirtildiği gibidir:

Hipotez 2: Algılanan kullanım kolaylığı akıllı telefon uygulamaları kullanımına yönelik tutumu olumlu yönde etkiler.

Algılanan eğlence, belirli bir teknolojiyi kullanmanın zevkli olma derecesi olarak tanımlanır. Algılanan eğlence, yeni teknoloji kullanımına yönelik olumlu tutum geliştirmede önemli bir değişkendir (Nysveen vd., 2005 akt. Moon ve Domina, 2015: 3). Ayrıca, tüketiciler eğlence faktörünün bulunduğu uygulamaları kullanmayı daha çok tercih ettikleri için eğlence kavramı algılanan kullanılabilirlikle da ilgilidir (Katz vd., 1973 akt. Moon ve Domina, 2015: 3). Buna dayanarak oluşturulan hipotez aşağıda belirtildiği gibidir:

Hipotez 3: Algılanan eğlence akıllı telefon uygulamaları kullanımına yönelik tutumu olumlu yönde etkiler.

Alışkanlık, “insanların öğrenme nedeniyle davranışlarını otomatik olarak gerçekleştirme eğilimi” olarak tanımlanır. Başka bir deyişle, alışkanlıklar önceki davranışlar olarak görülmektedir ve bu alışkanlıklar bir bireyin davranışlarının ne derece otomatik olacağına inancıyla ölçülmektedir (Mutlu ve Der, 2017: 175). Tutumlar, bir tek karşılaşma ve tekrarlanan karşılaşmalar olmak üzere iki yolla oluşur. Başka bir deyişle, bazen bir kez sergilenen davranış tutumlarında değişime sebep olur, bazen tekrarlanan davranışlar yani alışkanlıklar tutumlarında değişime neden olur (Kalaycıoğlu, 2014). Buna dayanarak oluşturulan hipotez aşağıda belirtildiği gibidir:

Hipotez 4: Alışkanlık akıllı telefon uygulamaları kullanımına yönelik tutumu olumlu yönde etkiler.

Bireyler içinde buldukları referans gruplarına uygun olan bir imaj yaratabilmek için sosyal normlara karşılık verirler. Moore ve Benbasat (1991)’e göre, imaj bireyin içinde bulunduğu sosyal gruptaki statüsünü arttırmak için kullanılan bir yeniliğin algı düzeyidir (akt. Şıklar vd., 2015: 103). Belirli bir teknolojinin kullanımında buldukları toplumun baskısı nedeniyle, tüketiciler yeni bir sistemin kullanımına yönelik tutum geliştirirken başkalarının etkisine maruz kalmaktadırlar (Pantano ve Pietro (2012: 9). Buna dayanarak oluşturulan hipotez aşağıdaki gibidir:

Hipotez 5: Kişisel imaj akıllı telefon uygulamaları kullanımına yönelik tutumu olumlu yönde etkiler.

Kolaylaştırıcı koşullar bir bireyin kurumsal ve teknik altyapı sisteminin, yeniliklerin kullanımını desteklemek için hazır olduğu gerçeğine inanç derecesidir (Venkatesh vd., 2012: 159-162). Venkatesh vd. (2003: 453)’e göre kolaylaştırıcı koşullar bir bireyin, bir organizasyonun ve teknik altyapının sistemi destekleyebildiğine inanma derecesidir. Kolaylaştırıcı koşullar, hem davranışsal niyeti hem de kullanımı etkiler. Buna dayanarak oluşturulan hipotez aşağıda belirtildiği gibidir:

Hipotez 6: Kolaylaştırıcı koşullar akıllı telefon uygulamaları kullanımına yönelik tutumu olumlu yönde etkiler.

Teknoloji kullanımına yönelik tutum, bireylerin belirli bir davranışı göstermeye yönelik olumlu veya olumsuz hisleridir (Fishbein ve Ajzen, 1975). Bireylerin hedeflenen davranışa yönelik tutumu, bireylerin o davranışın etkilerine ilişkin inançları ve değerleri tarafından belirlenir. Tam ve TRA teorilerinde vurgulandığı gibi bir bilgi sisteminin kullanımına yönelik tutum davranışsal niyeti etkiler. Kullanıma yönelik niyet bireylerin davranışlarının en temel belirleyicisidir. Bireylerin niyetleri ve davranışları arasındaki

farklılık gerilim yaratır. Niyet ve davranış birbirleriyle tutarlı olmalıdır (Yılmaz ve Tümtürk, 2015: 365). Tutumlar, niyetin anlamlı bir belirleyicisidir (Moon ve Domina, 2015: 4). Moon ve Domina (2015: 12) yaptıkları çalışma sonucunda moda uygulamalarının kullanımına yönelik tutumun kullanıma yönelik niyet üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kullanıma yönelik tutum faktörünün kullanıma yönelik niyet faktörü üzerinde anlamlı bir etkisi vardır (Şıklar vd., 2015: 109). Bu nedenle akıllı telefon uygulamalarının kullanımını etkileyen faktörlerle ilgili oluşturulan son hipotez aşağıda belirtildiği gibidir:

Hipotez 7: Akıllı telefon uygulamaları kullanımına yönelik tutum akıllı telefon uygulamaları kullanımına yönelik niyeti olumlu yönde etkiler.

3. YÖNTEM

3.1. Örneklem

Araştırma örneklemini kolayda örnekleme yoluyla oluşturulmuştur. Bu çalışma, Mersin'in merkez ilçelerinde yaşayan akıllı telefon kullanan tüketicileri kapsamaktadır. Örneklem 176 kadın ve 128 erkek olmak üzere 304 katılımcıdan oluşmaktadır. Bu 304 katılımcıdan 117 kişi evli ve 187 kişi bekarıdır. Katılımcıların demografik özellikleri, frekans ve yüzde dağılımları kullanılarak aşağıda yer alan tablolar yardımıyla açıklanmıştır.

Tablo 1. Yaş grupları dağılımı

	Frekans	Yüzde
18-29	159	52.3
30-39	83	27.3
40-49	32	10.5
50-59	14	4.6
60 ve üzeri	16	5.3
Toplam	304	100

Tablo 1'de görüldüğü gibi, araştırmaya katılanlardan 159 kişi 18-29 yaş aralığında yer almaktadır. 30-39 yaş aralığında 83 katılımcı bulunmaktadır. 40-49 yaş aralığında 32 katılımcı, 50-59 yaş aralığında 14 katılımcı ve 60 ve üzeri yaş aralığında ise 16 kişi araştırmaya katılmıştır.

Tablo 2. Öğrenim durumu

	Frekans	Yüzde
--	---------	-------

İlköğretim	11	3.6
Lise	110	36.2
Yüksekokul	26	8.6
Lisans	123	40.5
Yüksek lisans	30	9.9
Doktora	4	1.3
Toplam	304	100

Tablo 2’de görüldüğü gibi, araştırmaya katılan 304 kişiden 123 kişi lisans, 110 kişi lise, 26 kişi yüksekokul, 30 kişi yüksek lisans, 11 kişi ilköğretim ve 4 kişi doktora mezundur.

Tablo 3. Meslek grupları

	Frekans	Yüzde
Öğrenci	94	30.9
Öğretmen	53	17.4
Emekli	10	3.3
İşçi	31	10.2
Memur	24	7.9
Mühendis	9	3
Avukat	11	3.6
Teknisyen	10	3.3
Ev Hanımı	16	5.3
Doktor	5	1.6
Mimar	12	3.9
Hemşire	3	1
Öğretim Görevlisi	26	8.6
Toplam	304	100

Tablo 3’de görüldüğü gibi, araştırma örneklemini oluşturan 304 katılımcıdan 94 kişi öğrenci, 53 kişi öğretmen, 31 kişi işçi, 26 kişi öğretim görevlisi ve 100 kişi ise tabloda yer alan diğer meslek gruplarındandır.

Tablo 4. Gelir düzeyi

	Frekans	Yüzde
0-1000TL	68	22.4
1001-2000TL	67	22
2001-3000TL	58	19.1
3001-4000TL	79	26
4001-5000TL	20	6.6
5000TL ve Üzeri	12	3.9
Toplam	304	100

Tablo 4’de görüldüğü gibi, araştırmaya katılan kişilerin gelir düzeyleri incelendiğinde 68 katılımcı 0-1000 TL, 67 katılımcı 1001-2000 TL, 58 katılımcı 2001-3000 TL gelire sahiptir. Örnekleme yer alan 79 katılımcı 3001-4000 TL, 20 katılımcı 4001-5000 TL ve 12 katılımcı ise 5000 TL ve üzeri gelire sahiptir.

3.2. Ölçekler

Araştırma verilerini toplamak için uygulanan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Anket formunda yer alan sorular kapalı uçludur ve katılımcıların kolaylıkla anlayabilecekleri ve cevaplayabilecekleri bir şekilde düzenlenmiştir.

Tüketicilerin akıllı telefon uygulamalarını kullanım sıklığını belirlemek için 10 tane akıllı telefon uygulama kategorisi (sosyal medya, eğitim, eğlence, bankacılık, sağlık ve spor, gezi, iletişim, haber/gazete, alışveriş, ikinci el alışveriş) yer almaktadır. Bu kategoriler, 5’li likert ölçeğiyle hazırlanmıştır. Araştırmaya katılanların akıllı telefon uygulamalarını kullanım sıklığı tablo 3.5’de yer almaktadır.

Tablo 5’de görüldüğü gibi tüketicilerin çoğunluğu tarafından her zaman kullanılan akıllı telefon uygulama kategorileri iletişim (67.1%), sosyal medya (38.2%) ve haber’dir (32.6 %). Tüketicilerin çoğunluğu tarafından asla kullanılmayan akıllı telefon uygulama kategorileri ise ikinci el alışveriş (39.1%), sağlık ve spor (24.7%) ve alışveriş’tir. (24.7%).

Tablo 5. Akıllı telefon uygulamaları kullanım sıklığı

Uygulama Kategorileri	Asla		Çok nadir		Bazen		Genellikle		Her zaman	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Sosyal medya (örn; facebook, instagram vb.)	24	7.9	26	8.6	42	13.8	96	31.6	116	38.2

Tüketicilerin Akıllı Telefon Uygulamalarını Kullanma Niyetini Etkileyen Faktörlerin Kullanım Tutumuna Ve Niyetine Etkisi

Eğitim (Örn; sözlük, scanner, word vb.)	10	3.3	35	11.5	98	32.2	102	33.6	59	19.4
Eğlence (Örn; müzik, oyun, fotoğraf vb.)	7	2.3	28	9.2	77	25.3	116	38.2	76	25
Bankacılık (Örn; İşCep, Akbank vb.)	47	15.5	48	15.8	66	21.7	75	24.7	68	22.4
Sağlık ve spor (Örn; Sigarayı bırakın, Formda kal Türkiye vb.)	75	24.7	104	34.2	70	23	34	11.2	21	6.9
Gezi (Örn; Haritalar, navigasyon vb.)	18	5.9	62	20.4	97	31.9	81	26.6	46	15.1
İletişim (Örn; Whatsapp, Messenger vb.)	2	.07	12	3.9	14	4.6	72	23.7	204	67.1
Haber/Gazete (Örn; Mynet vb.)	18	5.9	43	14.1	69	22.7	99	32.6	99	32.6
Alışveriş (Trendyol, Hepsiburada vb.)	53	17.4	66	21.7	85	28	64	21.1	36	11.8
İkinci el alışveriş (Letgo, Sahibinden vb.)	119	39.1	84	27.6	53	17.4	30	9.9	18	5.9

Tüketicilerin akıllı telefon uygulamaları kullanım niyetini etkileyen faktörleri, kullanım niyetini ve kullanımın aracı etkisini belirlemek için verilen 36 madde yer almaktadır. Davis (1989) tarafından geliştirilen algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığı, Ko vd. (2009) tarafından oluşturulan algılanan eğlence ve Kim vd. (2007) tarafından oluşturulan kullanım niyeti ölçekleri Hassan vd. (2014) tarafından yapılan “Consumer Attitudes and Intentions to Adopt Smartphone Apps: Case of Business Students” adlı çalışmadan alınmıştır. Alışkanlık ve kolaylaştırıcı koşullar ölçekleri Venkatesh vd. (2012) tarafından yapılan “Consumer Acceptance and Use of Information Technology: Extending the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology” çalışmasından alınmıştır. Bu maddeler Toros Üniversitesinde mesleki İngilizce dersleri veren bir okutman tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Daha sonra maddeler başka bir okutman tarafından İngilizceye çevrilerek anlamlılıkları test edilmiştir. İmaj ölçeği Şıklar vd. (2015) tarafından uygulanan “Mobil İnternet Kullanımının Benimsenmesinde Yakınsama Faktörüyle Teknoloji Kabul Modeli” adlı çalışmadan alınmıştır. Tutum ölçeği ise Yağcı vd. (2017) tarafından yapılan “Tüketicilerin Online Alışverişe Karşı Tutumlarını ve Online Alışveriş Yapma Niyetlerini Etkileyen Faktörler: Türkiye-Slovenya Karşılaştırması” isimli çalışmadan alınmıştır. Bu maddeler, 5’li likert ölçeğiyle hazırlanmıştır. Uygulanan ankette kullanılan değişkenlerin Cronbach’s Alpha testi sonuçları tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 6. Araştırma değişkenlerinin güvenirlik analizi

Bileşenler	Soru Sayısı	Cronbach’s Alpha
Algılanan kullanılabilirlik	6	.850
Kullanım kolaylığı	7	.859
Algılanan eğlence	4	.828

Aalışkanlık	3	.823
Kişisel imaj	3	.702
Kolaylaştırıcı koşullar	4	.757
Tutum	4	.822
Kullanım niyeti	4	.836

Tablo 3.6’de görüldüğü gibi, Cronbach’s Alpha değerleri, algılanan kullanılşılık için .850, kullanım kolaylığı için .859, algılanan eğlence için .828, alışkanlık için .823, tutum için .822, kullanım niyeti için .836’dır. Bu ölçeklerin Alpha değeri 0.80-1.00 aralığında yer aldığı için yüksek derecede güvenilirdir. Alpha değeri .702 olan kişisel imaj ve .757 olan kolaylaştırıcı koşullar 0.60-0.80 aralığında yer aldığı için oldukça güvenilirdir. (Özdamar, 1999: 412)

3.3. Veri Analizi

Ölçeklerin güvenilirliklerinin belirlenmesi için Cronbach’s Alpha analizi yapılmıştır. Çalışmaya katılanların demografik özellikleri frekans dağılımları incelenerek belirlenmiştir. Araştırmada, öncelikle tüketicilerin akıllı telefon uygulamalarını kullanım niyetini etkileyen faktörleri belirlemek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Daha sonra, araştırma hipotezlerini test etmek için korelasyon analizi ve çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde, tüketicilerin akıllı telefon uygulamalarını kullanım niyetini etkileyen faktörleri belirlemek için yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ve araştırma hipotezlerini test etmek için yapılan korelasyon analizi ve regresyon analizi sonucunda elde edilen veriler yer almaktadır.

Öncelikle, örneklemin yeterliliğini tespit etmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett testi yapılmıştır. Yapılan testler sonucunda KMO değeri .931 ve Barlett değeri anlamlılık düzeyi .000 bulunmuştur. 0 ile 1 arasında değer alan KMO, örneklem yeterliliğinin kabul edilebilir en alt sınırı 0.50 olduğu için elde edilen bu sonuçlara göre maddelerin faktör analizi uygulamaya uygun olduğu kabul edilmiştir. Maddeler arasında yeterli ilişki olup olmadığını belirlemek için yapılan Barlett testinde, p değeri 0.05’den düşük ise değişkenler arasında faktör analizi yapmaya yeterli ilişki vardır (Onur, 2011: 101). Araştırmada kullanılan değişkenlerin p değeri .000 olduğu için maddeler analiz yapmaya uygundur. Tüketicilerin akıllı telefon uygulamaları kullanım niyetini belirlemek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda faktör yükü 0.50’nin altında kalan algılanan kullanılşılık boyutunun 3.maddesi ‘Bana ihtiyaçlarım doğrultusunda daha fazla uygulama öneren akıllı telefon uygulamalarını tercih ederim’ (.268) analizden çıkarılmıştır.

Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkinin varlığı ve yönünü belirlemek için yapılan korelasyon analizi sonucunda elde edilen değerler tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Araştırma Değişkenleri Arasındaki İlişkileri Gösteren Tablo

	A. kullanışlı	Kullanım kolaylığı	A. eğlence	Alışkanlık	Kişisel İmaj	K. koşullar	Tutum	Kullanım niyeti
Algılanan kullanışlılık								
Kullanım kolaylığı	.757***							
Algılanan eğlence	.576***	.626***						
Alışkanlık	.488***	.410***	.580***					
Kişisel imaj	.104	.070	.244***	.444***				
Kolaylaştırıcı koşullar	.562***	.617***	.541***	.371***	.092			
Tutum	.529***	.553***	.653***	.650***	.385***	.505***		
Kullanım niyeti	.492***	.548***	.561***	.569***	.339***	.528***	.772***	

***p<.001, **p<.01, *p<.05

Anlamlılık düzeyleri incelendiğinde, araştırmada yer alan değişkenlerden imaj ve algılanan kullanışlılık, kişisel imaj ve kullanım kolaylığı, imaj ve kolaylaştırıcı koşullar arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Bu değişkenler arasındaki ilişkilerin aksine, tablo 7'de görüldüğü gibi araştırmadaki diğer değişkenler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tüketicilerin akıllı telefon uygulamaları kullanımını etkileyen unsurlar ile tutum arasındaki ilişki incelenmiştir. Regresyon analizi sonucunda elde edilen veriler tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8. Akıllı Telefon Uygulamaları Kullanımında Rol Oynayan Unsurların Tüketicilerin Tutumları Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişken	R ₂	Adj. R ₂	F	p	B	t	p
Tutum	.592	.584	71.913	.000			
Algılanan kullanılabilirlik					.028	393	.695
Kullanım kolaylığı					.207	2.555	.011*
Algılanan eğlence					.276	4.608	.000***
Alışkanlık					.262	6.004	.000***
Kişisel imaj					.116	3.841	.000***
Kolaylaştırıcı koşullar					.156	2.560	.011*

***p<.001, **p<.01, *p<.05

Tablo 8’de görüldüğü gibi, yapılan regresyon analizi sonucuna göre, bağımsız değişkenlerdeki (algılanan kullanılabilirlik, kullanım kolaylığı, algılanan eğlence, alışkanlık, kişisel imaj, kolaylaştırıcı koşullar) değişimler birlikte, bağımlı değişkendeki (tutum) değişmelerin %58.4’ünü açıklamaktadır. Sonuçlarda görüldüğü gibi, diğer bağımsız değişkenlerin aksine, algılanan kullanılabilirlik değişkenindeki (B=.028, p=.695) değişmelerin tutum üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Bu bulgulara dayanarak, hipotez 2, 3, 4, 5 ve 6 kabul edilmiştir ve hipotez 1 reddedilmiştir.

Tüketicilerin akıllı telefon uygulamaları kullanımına yönelik tutumlarının ve kullanım niyeti üzerindeki etkileri incelenmiştir. Regresyon analizi yapılarak incelenen veriler tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Akıllı Telefon Uygulamaları Kullanımına Yönelik Tutumun Tüketicilerin Kullanım Niyeti Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişken	R ₂	Adj. R ₂	F	p	B	t	p
Kullanım Niyeti	.596	.595	445.834	.000			
Tutum					.802	21.115	.000***

***p<.001, **p<.01, *p<.05

Tablo 9’da görüldüğü gibi, yapılan regresyon analizi sonucuna göre, bağımsız değişkendeki (tutum) değişmeler, bağımlı değişkendeki (kullanım niyeti) değişmelerin %59.6’sını açıklamaktadır. Tutumdaki bir birimlik artış, kullanım niyetini .802 arttırmaktadır. Bu bulgulara göre, hipotez 7 kabul edilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Akıllı telefon uygulamaları bağlamında yapılan bu çalışmada, teknoloji kabul modelinde yer alan 4 değişkene algılanan eğlence, alışkanlık, kişisel imaj, kolaylaştırıcı koşullar değişkenleri eklenerek, tüketicilerin akıllı telefon uygulamaları kullanımını etkileyen unsurlar incelenmiştir. Araştırmaya katılanlardan, kullandıkları akıllı telefon uygulamalarının sıklığını, kullanım niyetlerini etkileyen unsurları ve onların demografik bilgilerini tespit etmeye yönelik soruları içeren anketi cevaplamaları istenmiştir.

Tüketicilerin akıllı telefon uygulamalarını kullanım sıklığını belirlemek için yapılan frekans dağılımı sonucunda tüketicilerin çoğunluğu tarafından her zaman kullanılan akıllı telefon uygulama kategorilerinin iletişim (67.1%), sosyal medya (38.2%) ve haber (32.6 %) olduğunu sonucuna ulaşılmıştır. Tüketicilerin çoğunluğu tarafından asla kullanılmayan akıllı telefon uygulama kategorilerinin ise ikinci el alışveriş (39.1%), sağlık ve spor (24.7%) ve alışveriş (24.7%) olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre tüketicilerin çoğunluğunun akıllı telefon uygulamalarını iletişim ve bilgi almak amaçlı kullandıkları söylenebilir.

Araştırmada yer alan değişkenler (algılanan kullanışlılık, kullanım kolaylığı, algılanan eğlence, alışkanlık, imaj, kullanım koşulları, tutum ve kullanım niyeti) arasındaki ilişkinin varlığını ve yönünü belirlemek için yapılan korelasyon analizine göre araştırmada yer alan değişkenlerden imaj ve algılanan kullanışlılık, kişisel imaj ve kullanım kolaylığı, kişisel imaj ve kolaylaştırıcı koşullar arasında anlamlı bir ilişki olmadığı saptanmıştır. Bu değişkenler arasındaki ilişkilerin aksine, araştırmadaki diğer değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma hipotezlerini test etmek için yapılan regresyon analizi sonucunda bağımsız değişkenlerdeki (algılanan kullanışlılık, kullanım kolaylığı, algılanan eğlence, alışkanlık, kişisel imaj, kolaylaştırıcı koşullar) değişmelerin birlikte, bağımlı değişkendeki (tutum) değişmelerin %58.4’ünü açıkladığı görülmektedir. Diğer bağımsız değişkenlerin aksine, algılanan yarardaki ($B=.028$, $p=.695$) değişmelerin tutum üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir deyişle, kullanım kolaylığı, algılanan eğlence, alışkanlık, imaj ve kolaylaştırıcı koşullar tüketicilerin akıllı telefon uygulamaları kullanımına yönelik tutumunu olumlu yönde etkilemektedir. Algılanan kullanışlılığın tüketicilerin akıllı telefon uygulamaları kullanımına yönelik tutumu üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Şıklar vd. (2015) ve Moon ve Domina (2015) tarafından yapılan araştırmaların aksine bu çalışmada algılanan kullanışlılığın tutum üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın diğer bağımsız değişkenleri ile ilgili elde edilen bulguları kuramsal çerçeve bölümünde bahsedilen, daha önce yapılan araştırmaların bulgularını desteklemektedir.

Tüketicilerin akıllı telefon uygulamalarını kullanım niyeti üzerinde tutumun etkisini belirlemek için yapılan regresyon analizi sonucunda tutumdaki değişmelerin, bağımlı kullanım niyeti üzerindeki değişmelerin %59.6'sını açıkladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Tutumdaki bir birimlik artış, kullanım niyetini .802 arttırmaktadır. Başka bir deyişle, tutum tüketicilerin akıllı telefon uygulamalarını kullanım niyetini olumlu yönde etkilemektedir. Bu sonuç, Şıklar vd. (2015) ve Moon ve Domina (2015) tarafından yapılan araştırmaların 'Kullanıma yönelik tutum faktörünün kullanıma yönelik niyet faktörü üzerinde anlamlı bir etkisi vardır' bulgusunu desteklemektedir.

Araştırma verilerinin sadece Mersin'in merkezi ilçelerinde akıllı telefon kullanan tüketicilerden toplanması bu çalışmanın bir sınırlılığıdır. Örneklemin çoğunluğunu öğrencilerin, genç yetişkinlerin ve orta düzey gelire sahip olan katılımcıların oluşturması nedeniyle tüketicilerin akıllı telefon uygulamalarını kullanım niyetini etkileyen unsurlar demografik verilere göre karşılaştırılamamıştır. Gelecekte, akıllı telefon uygulamalarının kullanım kabulünün demografik bilgilere göre farklılık gösterip göstermediğinin de incelendiği daha kapsamlı çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA:

Atılğan, K., Öz. (2014).Gerekçeli Eylem Teorisi. Pazarlama Teorileri. Editörler Yağcı M. İ. ve Çabuk, S. MediaCat, 2. Baskı. 297-310.

Davis, F. D. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of Information Technology. MIS Quarterly, 13(3), 319-339.

Fishbein, M. and Ajzen, I. (1975) Beliefs, Attitude, Intention and Behaviour: An Introduction to Theory and Research, Addison-Wesley, Reading, MA.

Ghazizadeh, S. (2012). Acceptance Theory on Mobile Services and Applications. Vaasan Ammattikorkeakoulu University of Applied Sciences, Degree Programme Thesis.

Hassan, M., Kouser, R., Abbas, S. S. ve Azeem, M. (2014). Consumer Attitudes and Intentions to Adopt Smartphone Apps: Case of Business Students. Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences, Vol. 8 (3), pp. 763-779, 2014.

Kalaycıoğlu, E. (2014). Tutumlar ve Önyargı. Erişim Adresi: <https://prezi.com/gsk4xzxtovkq/tutumlar-ve-onyargi/>

Kim, J., Fiore, A. M. ve Lee, H. H. (2007). Influences of Online Store Perception, Shopping Enjoyment, and Shopping Involvement on Consumer Patronage Behavior Towards an Online Retailer. Journal of Retailing and Consumer Services, 14 (2), 95-107.

Ko, E., Kim, E. Y. ve Lee, E. K. (2009). Modeling Consumer Adoption of Mobile Shopping for Fashion Products in Korea. Psychology and Marketing, 26 (7): 669-687.

Kulviwat, S., Bruner, G. C., Kumar, A., Nasco, S. A. ve Clark, T. (2007). Toward a Unified Theory of Consumer Acceptance Technology. *Psychology and Marketing*, Vol. 24 (12): 1059-1084.

Lee, H. S., Kim, T. G. ve Choi, J. Y. (2012). A Study on the Factors Affecting Smart Phone Application Acceptance. 3rd International Conference on e-Education, e-Business, e-Management and e-Learning, IPEDR Vol. 27 (2012), IACSIT Press, Singapore.

Mick, D. G. ve Fournier, S. (1998). Paradoxes of Technology: Consumer Cognizance, Emotions and Coping Strategies. *Journal of Consumer Research*, Vol. 25 (1998).

Moon, E. ve Domina, T. (2015). Willingness to Fashion Mobile Applications to Purchase Fashion Products: A Comparison Between the United States and South Korea. *Journal of Textile and Apparel, Technology and Management*, Vol. 9, No. 3, 2015.

Mutlu, M. H. ve Der, A. (2017). Unified Theory of Acceptance and Use of Technology: the Adoption of Mobile Messaging Application. *Megatrend Review*, Vol. 14, No 1, 2017: 169-186.

Özdamar, K. (1999). Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi, 2. Baskı, Eskişehir, Kaan Kitabevi.

Pantona, E. ve Pietro D. L. (2012). Understanding Consumer's Acceptance of Technology-Based Innovations in Retailing. *Journal of Technology Management & Innovation*, Vol. 7, No. 4, 2012.

Roy, S. (2017). App Adoption and Switching Behaviour: Applying the Extended TAM in Smartphone App Usage. *Journal of Information Systems and Technology Management*, Vol. 14, No. 2, May/Aug, 2017, pp. 239-261.

Şıklar, E., Tunalı, D. ve Gülcan, B. (2015). Mobil İnternet Kullanımının Benimsenmesinde Yakınsama Faktörüyle Teknoloji Kabul Modeli. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 15, No. 2, ss. 99-110.

Taylor, D. G., Voelker, T. A. and Pentina, I. (2011). Mobile Application Adoption by

Young Adults: A Social Network Perspective. *International Journal of Marketing*, 6(2), 60-70.

Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., and Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS quarterly*, 27 (3), 425-478.

Venkatesh, V. vd. (2012). Consumer Acceptance and Use of Information Technology: Extending the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology. *MS Quarterly* Vol. 36 No.1 pp. 157-178/March 2012

Verkasalo, H., Lopez-Nicolas, C., Molina-Castillo, F. J. ve Bouwman, H. (2010). Analysis of Users and Non-users of Smartphone Applications. *Telematics and Informatics*, 27 (2010), pp. 242-255.

Wagner, J. (2011). Anytime/anywhere – Playing Catch up with the Mind of the Smartphone Consumer. *International Journal of Mobile Marketing*, 6(1), 28-53.

Wu, L., Kang, M. ve Yang, S. (2015). What Makes Users Buy Paid Smartphone Applications? Examining App, Personal, and Social Influences. *Journal of Internet Banking and Commerce*, Vol. 20, No. 1, 2015.

Yağcı, M. İ., El-Hassan, M. ve Doğrul, Ü. (2017). Tüketicilerin Online Alışverişe Karşı Tutumlarını ve Online Alışveriş Yapma Niyetlerini Etkileyen Faktörler: Türkiye- Slovenya Karşılaştırması. *Research Journal of Politics, Economics and Management*. Vol. 5, No. 5, 2017.

Yılmaz, C. ve Tümtürk, A. (2015). İnternet Üzerinden Alışveriş Niyetini Etkileyen Faktörlerin Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli Kullanarak İncelenmesi ve Bir Model Önerisi. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F, Yönetim ve Ekonomi*, Yıl: 2015, Cilt: 22, Sayı: 2.

Zeren, D. (2014). Teknoloji Kabul Modeli. *Pazarlama Teorileri*. Editörler Yağcı M. İ. ve Çabuk, S. *MediaCat*, 2. Baskı. 171-186.

Örgütsel Sessizliğin Kayırmacılığa Etkisi Örgütsel Güvenin Aracılık Rolü

Abdullah Çalışkan*
Emine Özlem Köroğlu**
Ayten Taşkın***

Özet: Örgütsel sessizliğin oluşumunda kayırmacılığın etkisi, güvenin bu oluşumu nasıl aracılık ettiğini tespit etmek örgüt içindeki sorunların çözümünde önemli katkılar sağlayacaktır. Çalışmamız konusu itibariyle çalışanların örgütsel sessizliğin iş yaşamlarına etkilerinin kayırmacılık etkisi ve örgütsel güvenin oluşumu açısından araştırılmasını kapsamaktadır. Örgütsel sessizlik, kayırmacılık ve örgütsel güven bu kapsamda alt boyutlara ayrılarak araştırma sorularımız oluşturulmuştur. Araştırma örgütsel sessizlik, kayırmacılık ve örgütsel güven kapsamında 42 sorudan oluşan bir anket formu hazırlanarak, çalışanlara yöneltilmiş ve böylece örgütsel sessizlik, kayırmacılık ve örgütsel güven alt boyutları çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Sessizlik, Örgütsel Güven, Kayırmacılık

* Doç. Dr., Toros Üniversitesi Sağlık Bilimleri Yüksekokulu, abdullah.caliskan@toros.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Toros Üniversitesi Sağlık Bilimleri Yüksekokulu, aozlem.koroglu@toros.edu.tr

*** Bilim Uzmanı, ayten_taskin33@hotmail.com

DOI:

Geliş T. / Received Date: 23.05.2018

Kabul T. / Accepted Date: 20.06.2018

The Role of Organizational Trust in Mediation Role

Abstract: *Determining the influence of trustworthiness and confidence in the formation of organizational silence will provide important contributions to the solution of problems within the organization. In our work, the effects of organizational silence on the work life of employees are investigated in terms of favoritism and organizational trust formation. Organizational silence, favoritism and organizational trust were divided into sub-dimensions in this context and our research questions were formed. The research was prepared by a questionnaire consisting of 42 questions in the context of organizational silence, favoritism and organizational trust, and was directed to the employees so that the organizational silence, favoritism and organizational trust sub dimensions were tried to be resolved.*

Key Words: *Organizational Silence, Organizational Trust, Favorability*

GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte gün geçtikçe daha da küçülen dünyamızda hızlı öğrenme ve değişim yeteneğine sahip olma örgütlerin varlığını devam ettirebilme ve başarılı olabilmeleri için gerek şart haline gelmiştir. Bu nedenle örgütler değişen dünya düzeninde dinamik bir yapı haline gelerek sürekli değişim ve gelişim içerisinde olmak zorundadır.

Örgütler, en önemli girdisi olan çalışanlarından, etkin iletişim, örgütsel sorunların tespiti, farklılık yaratarak yenilikçi olma, rakiplerinden önde olma vb. pek çok hususta etkin ve önemli bir rol almalarını beklemektedir.

Çalışanlar örgüt içerisindeki sorunlar hakkında düşüncelerini ifade etmenin boşuna olduğu veya bunları anlatmanın tehlikeli sonuçları olabileceğine inanıyorsa; konuştuklarında sorun çıkarıcı olarak algılanacaklarını, işlerini kaybedeceklerini, terfi edemeyeceklerini veya engellemelerle karşılaşacaklarını düşünüyorlarsa sessiz kalmayı tercih edebilirler.

Güven, insan ilişkilerinde de örgütsel yaşamda da önemli bir yere sahiptir. Son yıllarda araştırmacılar güven kavramının üzerinde fazlaca durmaktadır. Fakat tanımlanması zor kavramlardan biridir. Örgütsel güven, süreklilik ve başarı sağlayan önemli bir etkidir.

Fakat örgütlerin amaçlarını gerçekleştirebilmeleri, varlıklarını sürdürebilmeleri, rekabet edebilmeleri, yeniliğe ve değişime ayak uydurabilmeleri için çalışanlarının örgüte bağlılığı gerekmektedir. Verimin ve bağlılığın oluşmasındaki en önemli öge örgütsel güvendir. Çalışanların, örgüt içinde karar alma sürecine dahil edilmesi, yetki ve sorumluluk verilmesi, iletişim ortamının etkili kılınması, örgütlere karşı güven duygusunu geliştirmeye yardım eder.

Diğer taraftan kayırmacılık, kamu görevlisinin veya örgüt içerisindeki elemanların, üst düzey yöneticilerin, yakınlarını haksız ve yasadışı bir şekilde kayırmasıdır. Akrabalık veya tandık-dost ilişkileri nedeniyle ya da siyasi veya din temelli ortaya çıkan gruplara kamu görevlerine yapılan atamalarda ve terfilerde öncelik verilmesi, kamu kaynaklarının siyasi iktidar taraftarı, seçmen kesimlerini kayıracak biçimde yönlendirilmesidir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Örgütsel Sessizlik Kavramı

Türk dil kurumu sözlüğünde sessizliğin tanımı “Sessiz olma durumu, ortalıkta gürültü olmama durumu, sükut”olarak geçer. Morrison ve Milliken (2000) çalışanların, örgütsel sorunlar hakkında fikir, görüş ve kaygılarını esirgeme tercihinin örgütsel sessizlik adını vermişler ve çalışanların, örgüt içinde konuştukları takdirde, kendileri için tehlikeli bir durum sezerlerse, kasıtlı olarak sessiz kaldıklarından bahsetmişlerdir.

Toplumu ve insanı inceleyen bilim dallarında dikkatleri üzerinde toplayan sessizlik olgusu örgütsel çalışmalarda yakın tarihlere dek onayı-kabulü çağrıştıran bir tutum gibi algılandığı için göz ardı edilmiş, problem olarak görülmemiştir. Sessizlik dar kalıplara sıkıştırılmayacak kadar içerisinde birçok hissi, fikri ve eylemi bulunduran karmaşık bir yapıya sahiptir. Sessizleşmeyi bir sorun olarak gören ve kavramlaştırmaya çalışan araştırmalarda, örgütlerde sessizleşmenin kilit taşı, “fikir görüş ve düşüncelerin kasten esirgenmesi” olarak ortaya çıkmaktadır. Herkesin her şeyi rahatlıkla açıklayabileceği hissi, bir kaos ortamı yaratabilir hiç kuşkusuz.

Dyne, Ang ve Botero (2003), sessizlik ve sesin basit olarak birbirlerinin kutupsal zıtları olmadığını, çalışan motivasyonunun önemini vurgulayarak aslında sessizlik ve sesin, karmaşık ve çok boyutlu yapılar da olduğunu söylemişlerdir. Çalışanların, örgüt içindeki konular hakkında sessiz kalıp kalmama kararı almayı çok fazla önemseydiğini, çünkü alacakları kararın kendi yaşamlarını etkileyeceğini bilmektedirler.

Sessizlik, kamu sektöründe yeniliği tanımak istemeyenlerin savunma stratejisidir(Cammozzo ve Gambarotto, 2010). Pek çok araştırmacı, kamu kurum ve kuruluşlarında yenilikten yana olan bakış açısıyla davranmanın çok güç olacağını, iş görenlerin bu bakış açısına negatif yaklaştıklarını belirtmektedirler. Bu negatif yaklaşımın nedenini ise, kurumların içerisinde mevcut olan durağan sistemin dağılması olarak belirtmişlerdir. Yenilikçi bakış açısının amacı mevcut olan, çok hızlı değişen dünya düzenini yakalayabilmek, kamu kurum ve kuruluşlarını daha işler hale gelmesini sağlamaktır. Kamuda çalışan iş görenlerin sessiz kalmayı seçmesi bir savunma stratejisi gibi görülürken, özel sektörde çalışan iş görenlerde ise kendilerini korumak için geliştirdikleri bir stratejidir.

Sessizlik kavramı zaman içinde pek çok yazar tarafından akustik ve pragmatik olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Pragmatik sessizliği ilk olarak Bruneau (1973) onay yada muhalefet ekseninde meydana gelen sessizlik olarak tanımlanmış, psikodilbilimsel, etkileşimli ve sosyokültürel olarak üç sınıfa ayrılmıştır. Psikodilbilimsel sessizlik, konuşma sırasında istenmeden ortaya çıkan durmaları ve hızlanmaları ifade ederken; etkileşimli sessizlikde ise, konuşma sırasında ifadeleri içeren ve ifadelere etki eden, uzun tutulan duraklama işaretlerini ifade eder, sosyokültürel sessizlikde ise resmiyetin yoğun olduğu gruplarda ve organizasyonlardaki duraksamaları ifade eder. Bu sınıflandırmaya ilave olarak, Sobkowiak (1997), sessizliği akustik ve pragmatik sessizlik olarak iki boyutta tanımlamıştır. Yazar akustik sessizliği; ses dalgalarının fiziksel olarak eksik olduğu ortam olarak tanımlarken, pragmatik sessizliği ise etkili veya stratejik olarak konuşma yokluğu olarak ifade etmiştir. (Pinder ve Harlos, 2001).

Sessizlik kavramı ile ilgili süreçte Pinder ve Harlos (2001), çalışan sessizliği kavramını ortaya atmış ve bu kavram üzerinden sessizliği oluşturan ve güçlendiren koşulları açıklamaya çalışmışlardır. Yazarlar sessizliğin beş tane ikili fonksiyonu olduğunu belirtmiş, bu fonksiyonları;

- ◆ Sessizlik, insanları hem bir araya getirir hem de birbirinden uzaklaştırır,

- ◆ Sessizlik, insan ilişkilerine hem zarar verebilir hem de düzeltebilir,
- ◆ Sessizlik hem bilgi sağlamakta hem de gizlemektedir,
- ◆ Sessizlik derin düşünmenin veya düşünce yokluğunun işareti olmaktadır,
- ◆ Sessizlik hem kabulün hem de muhalefetin bir göstergesi olabilir.

şeklinde ifade etmişlerdir. Bu beş fonksiyondan, son üç fonksiyonun, örgütsel sessizlik tanımlamalarında ve analizinde genellikle üzerinde durulmuş ve bu bağlamda sessizlik aktif, bilinçli, kasıtlı ve amaçlı bir davranış olarak ele alınmıştır (Çakıcı, 2007). Bu durum kavramın dinamik bir yapı sergilediği şeklinde açıklanabilir.

1.2. Kayırmacılık Kavramı

Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Türkçe Sözlük (1998, s. 1249)'te kayırma; "kayırma işi, koruma, himmet iltimas" olarak, kayırmak ise; "Koruyarak başarısını sağlamak, elinden tutmak, himmet etmek, birini başkalarının veya işin zararı pahasına tutmak, haksız yere kolaylıklar sağlamak, iltimas etmek" olarak açıklanmaktadır. İngilizce karşılığı "Favoritizm" olan kayırmacılık kavramı (Polat ve Kazak, 2014, s. 73) toplumumuzda kullanılan, "adam kayırmacılık", "kollamacılık", "iltimas", ve "torpil" kavramları ile eş anlamlıdır (Büte, 2011: 179).

Erdem (2010) kayırmacılığı, bir kişi veya grubun lehine olacak şekilde, hak ve adaletten sapma eğilimi olarak tanımlamıştır. Özsemerci (2002)'ye göre kayırmacılık; kamu prosedürlerini yerine getiren memurun, yakınlarını haksız ve yasalara aykırı olarak kayırması, arka çıkmasıdır. Benzer şekilde Gönülaçar (2012) kayırmacılığı; kamu görevlisinin, kamu görevini yerine getirirken yakınlarını yasalara aykırı olarak ve haksız yere kayırması, arka çıkması olarak tanımlamıştır.

Diğer bir tanıma göre kayırmacılık, kamu görevlisinin veya örgüt içerisindeki elemanların, üst düzey yöneticilerin, yakınlarını haksız ve yasadışı bir şekilde kayırmasıdır. Akrabalık veya tanıdık-dost ilişkileri nedeniyle ya da siyasi veya din temelli ortaya çıkan gruplara kamu görevlerine yapılan atamalarda ve terfilerde öncelik verilmesi, kamu kaynaklarının siyasi iktidar taraftarı, seçmen kesimlerini kayıracak biçimde yönlendirilmesidir (Özkanan ve Erdem, 2014). Bir başka tanıma göre kayırmacılık, "arkadaşlara, meslektaşlara ve ahabplara, istihdam, kariyer ve kişisel kararlar gibi alanlarda ayrıcalık tanımak" anlamına gelmektedir (Araslı ve Tümer, 2008, s. 1239). Kayırmacılığa referans da denilmektedir.

Kayırmacılık sadece politik sebeplerle yapılmamakta; hemşehricilik, aynı kulübün üyesi olmak, aynı okuldan mezun olmak gibi sebeplerle de yapılabilmektedir (Sezer, 2006). Kayırmacılık, bir kamu görevlisinin yasadışı ve gayr-i meşru bir şekilde, akrabalarına yardım etmesi, onları kollaması ya da mesleki performansları ne olursa olsun, bir grup insana, diğerlerine olduğundan daha iyi davranması halinde oluşmaktadır. Bir başka deyişle, bir grup insanın, yetersiz seviyede hizmet sağladığı halde ödüllendirilmesi, aynı işi yapan diğer çalışanlara göre daha fazla para kazanması veya işe geç kaldığı halde hiçbir problemle karşılaşmaması gibi hallerde, kayırmacılıktan söz edilebilmektedir.

Kayırmacılık, herhangi bir kimsenin, işindeki performansından veya yeterliliğinden dolayı değil, sırf bir takım kişisel çıkarlar sebebiyle olumlu anlamda farklı muamele görmesidir. Aydoğan (2009), bir işyerinde kayırmacılığın varlığını gösteren uygulamalara dikkat çekmiştir.

Bir çalışanın, *hak etmediği halde* ödüllendirilmesi gibi bir olasılık varsa, farklı gelişim programlarına personel seçimi için *kapalı kapılar ardında* bir şeyler oluyorsa, aynı yeterlilik ve performans seviyesine sahip iki çalışan olduğu halde, bunlardan bir tanesi gelişim programına katılıyorsa, mesleki anlamda sergilenen performans dikkate alınmaksızın ödül veya terfiden yoksun kalınıyorsa, büyük bir olasılıkla o işyerinde kayırmacılığın da var olduğu, Aydoğan (2009) tarafından belirtilmektedir. Kayırma, başka bir anlatımla; bir başkasına güç, yardım, destek transfer etme, karşılığında hesap edilmemiş olsa da itibar, onur ve şeref stok etme, her şeyden önce, sosyolojik anlamda karşılıklılık ilkesince cereyan eden hiyerarşik bir ilişki biçimini ifade etmektedir.

Görünüşte olmasa da esasta rüşvet gibi bir karşılıklılık ilkesi uyarınca gerçekleşen kayırmacılık, bir tür değiş tokuş rejimini andırmaktadır (Aytaç, 2010). Kayırmacılık kavramı ile ilgili tanımlar incelendiğinde haksızlığa, adaletsizliğe, yasalara aykırılığa işaret edilerek; akrabalık, eş-dost, arkadaşlık ilişkileri ve politik sebepler gibi nedenlerle kişilerin veya bir grubun kayırılması, arka çıkılması, ödüllendirilmesinin söz konusu olduğu görülmektedir.

Cottingham (1986: 357), ahlak kavramını irdelerken, filozofların zamanımızı ve kaynaklarımızı kendi amaçlarımız ve menfaatlerimize özellikle kullanmamamız yani tarafsız olmamız gerekliliğini vurguladıklarını aktarmaktadır. Bunun felsefi olarak çok yaygın şekilde siyasi görüşler ve dinler tarafından faydacı bir şekilde desteklendiğini belirten araştırmacı, ama bizim planlarımıza, kariyerimize, ailemize, sevdiğimizimize ve arkadaşlarımıza pratikte öncelik sağladığımızı ve sıradan bir insanın zamanını ve kaynaklarını “benimkiler ve bizimkiler” i göz ardı ederek kullanmayacağını belirtmektedir. Ayrıca bu seçimi çok çarpıcı bir örnekle de desteklemektedir. Araştırmacı bir binada çıkan yangında ebeveynlerin ilk kurtarmak isteyeceklerinin çocukları olacağını ve bu konuda tarafsız olamayacaklarını ve de bunun ahlaki olarak doğrulunu savunmaktadır.

Bu makalede, yakınlarına iyilik yapmanın insanın doğasında olduğu, çeşitli örneklerle belirtilmektedir. Kayırmacılık kavramının doğal olduğunu savunan bu makale, kayırmacılık kavramını “tarafli olmak” teziyle olumsuzlaştıran örneklerden biridir. Çünkü kayırmacılık kavramını ele alan araştırmaların çoğu başkalarının bedel ödemesinden dolayı olumsuz etkileri üzerinde durmaktadır.

Aydoğan (2009: 20) ise kayırmacılık kavramını bir kamu görevlisinin beraber çalıştığı bir kişiyi yasadışı ve adaletsizce desteklemesi ve ona arka çıkması ya da herhangi bir gruba veya kişiye mesleki yeterliliklerine ve performansına bakılmaksızın ayrıcalık tanınması başka bir deyişle hak etmeyen bir kişinin hak etmediği yere gelmesi, hak etmediği parayı kazanması şeklinde tanımlamıştır.

Khatri, Tsang ve Begley (2006) bir kayırmacılık türü olan eş-dost kayırmacılığının (kronizm) kültürler arası analizini yaptıkları çalışmalarında kayırmacılığın olmasını dört unsura bağlamaktadırlar. Bunlar;

- ◆ A kişinin B kişisine karşılığını ne zaman ve nasıl alacağını bilmediği bir iyilik (favour) yapması. Tek bilinen iyiliğin gelecekte bilinmeyen bir zamanda karşılık göreceğidir.
- ◆ A kişinin B kişisine maddi (terfi vb.) ya da maddi olmayan iyilikler yapması.
- ◆ Bir sosyal ağdaki iki kişinin ortak noktaları olması; akrabalık, ahbablık, etnisite, aynı dinden, mezhepten ya da cemaatten olmak.
- ◆ A ve B kişinin arasındaki kayırmacılıktan, aynı haklara sahip ama yapmayan C kişinin zarar görmesi.

Günümüz iş dünyasında iletişim en önemli silah olarak görülmektedir. İletişimin pratiğe döktüğü yer ise sosyal ağlardır. Begley, Khatri ve Tsang (2009) eş-dost kayırmacılığı ve sosyal ağları araştırdıkları çalışmalarında; sosyal ağların olumlu çıktılarını kabul etmekle beraber, olumsuz yönlerinden birinin de kayırmacı davranışlara katkıda bulunması olduğunu belirtmektedirler.

Kayırmacılık iş ortamını etkileyen en önemli unsurlardan birisidir. Kayırmacılık yakınların menfaat sağladıkları fakat işyerindeki diğer iş görenlerin bedelini ödediği, örgütün ve bir aşama sonra toplumun zarar gördüğü bir olgudur. Fakat kayırmacılık bütün dünyada kabul görmektedir çünkü rüşvet, zimmet gibi yolsuzluklardan, maddi kaynak değiş tokuşu olmaması dolayısıyla ayrılmaktadır. Kayırmacılık, doğrudan olmayan, daha üstü kapalı bir yolsuzluk türüdür (Loewe, Blume ve Speer, 2008).

Prendergast ve Topel (1996: 959) örgütlerde kayırmacılığın fayda ve zararlarını inceledikleri çalışmalarında, yöneticilerin tercih ettikleri işgöreni ödüllendirmek için, gerçek performanslarını dikkate almadan subjektif tavırlarla yaptıkları değerlendirmelerin kayırmacılığın kapısını araladığını belirtmişlerdir.

Kayırmacılığı incelerken, iç grup yanlılığı (In Group Bias) kavramını ele almak gerekir. Çünkü kişiler grup içi dayanışma yoluyla yakınındakini tercih etmektedir.

Robber Cave adlı milli parkta gerçekleştirilen ve parkın adını alan deneyler dizisinde öğrenciler gruplara ayrılıp bir rekabet ortamına sokulmuşlardır, birçok öğrenci kendi grubu dışındakileri yani rakip grubu dışlama yoluna gitmişlerdir. Kişilik özelliklerinin katkısının olduğunu kabul etmekle beraber bu durumu kişilerin kendi grubundakini tercih etmenin kolay bir yol olduğu ve de yapmaktan kaçınmanın zor olduğu yorumunu yapmışlardır (Sheriff, vd. 1961). Bu durum aile, ırk gibi doğal ilişki ağlarından tutunda oldukça suni ağlara kadar geniş bir yelpazede olabilmektedir. Bireyler aynı gruptan olanları daha sadık, daha dürüst ve daha güvenilir görme eğilimindedirler (Beaupre ve Hess 2003: 371).

Taylor vd. (2010: 195-196) ise iç grup yanlılığının bir diğer sebebinin ise şöyle tanımlıyor; aynı gruptan olan bireyler birbirlerini benzer ve grup dışı bireylerden kendilerini farklı görmekte-dirler (Conjectural Likeness Effect).

Kişisel tercihler ve grup içi dayanışma gibi davranışlar kayırmacılık kapısını aralasa da, kayırmacılık konusunun arkasındaki en önemli unsur toplumsal yapı, daha geniş perspektifte kültürdür. Başka bireylerin bedelini ödediği bir olgunun, bir yolsuzluk türü olarak kabul edilmesine ve bazı toplumlarda kanunlarla yasaklanmasına karşı bazı toplumlarda masum kabul edilmesinin en önemli sebebi kültürel bakış açısı olabilir.

Kayırmacılık, yönetimin bir kişi veya gruba yakınlık duyması ve diğerlerine tercih etmesi nedeniyle ortaya çıkmaktadır ve sonuç itibariyle adaletsizliktir (Özkanan ve Erdem, 2014). İnsanların kayırmacı tutum ve davranış içerisine girme nedenleri çok farklı olabilir. İlk başta kayıran ve kayırılanın mutlaka maddi ya da manevi çıkarı olduğu yadsınmaz (Erdem, 2010, s. 1). Kayıran, kayırmacı tutumunun karşılığını; gelir, saygınlık ve nüfuz elde etme ve desteklenme şeklinde almaktadır (Özkanan ve Erdem, 2014).

Daha açık bir ifade ile kayıran, kayırmacı tutumunun karşılığını; bir siyasal aktörün oylarını artırması, vefa borcunun ödenmesi, bir gruba (dernek, kulüp, birlik, akraba topluluğu gibi) üyeliğin pekiştirilmesi, bir yöneticiye parasal çıkar sağlanması gibi bir şekilde almaktadır (Erdem, 2010). Kayırmacılığın kontrol edilmesinin son derece zor olduğuna dikkat çeken Araslı ve Tümer (2008), özellikle kişilerarası ilişkilere ve uzun soluklu arkadaşlıklara yüksek değerler atfeden kültürlerde bu durumun, rahatsızlıktan öte, uyulması gereken bir anlayış haline geldiğini öne sürmüştür.

Buna karşılık Asunakutlu (2010), kayırmacılık uygulamalarının toplumda genel olarak olumsuz karşılandığını ve ayrımcılık olarak kabul edildiğini, bu anlamda kayırmacılık uygulamalarının toplumsal vicdanı rahatsız ettiğinden, kayıran ve kayırılan kişilerinde toplum tarafından kabul görmediğini ifade etmiştir. İlhan ve Aytaç (2010)'da kayırmacılık türü davranışların ülkemizde yaygın olarak görüldüğünü, kişilerin birbirleriyle olan akrabalık bağı veya arkadaşlık, hemşehrilik, ideolojik sebepler gibi çeşitli yakınlıklardan dolayı arka çıkma, kollama, koruma, destekleme gibi davranışlarının olağan karşılandığını ve sıradan bir tutum/davranış olarak görüldüğünü belirtmektedir.

Yapılan bir araştırmada da katılımcıların önemli bir kısmı, merkezi ve yerel yönetim işlerinde kayırmacılığı gerekli ve haklı gördüklerini ayrıca kullanmaktan yana olduklarını ifade etmişlerdir (TEPAV, 2000). Bu anlamda bürokratik yapıımızda kayırmacılığa prim vermektedir. Kayırmacılık, tarafları olan kayıran ve kayırılan tarafından bir suç, yasadışı bir eylem, bir ahlaki zafiyet olarak görülmemektedir (Aytaç, 2010). Bu anlatılanlara göre, ülkemizde kayırmacılığın toplum tarafından kanıksandığı, kayırmacılık ilişkilerinin normal bir tutum/davranış olarak görüldüğü söylenebilir.

Türkiye'de kayırmacılık bireysel, hükümet ve siyasi partiler bazında da oldukça yaygın işlemsel bir sorundur. Kamu görevlisi; arkadaş hatırı, akrabalık bağları, itibarlı kişilerin görünmeyen baskısı, bölgecilik gibi bireysel unsurlar nedeniyle yolsuzluğun alt dallarından biri olan kayırmacılığa başvurmaktadır.

Politik anlamdaki kayırmacılıkta ise bireysel unsurların yanı sıra politik destek sağlama ve bazı siyasi uygulamaları gerçekleştirme amaçları etkilidir. Ayrıcalıklı olarak bazı grup ve kişilere kamu kaynakları tahsis edilmekte veya ağırlıklı olarak istifade etmeleri sağlanmaktadır (Yılmaz ve Kılavuz, 2002). Ayrıca, siyasal veya toplumsal olarak nüfus sahibi kişilere karşı kamu görevlisinin kendi veya nüfus sahibi kişinin isteği ile ayrıcalıklı işlemde bulunması da günlük hayatta sıkça rastlanılan bir adam kayırma şeklidir (Yıldırım, 2013). Örneğin; iktidarda olan siyasi partinin ilçe başkanı bir devlet dairesine iş için gittiğinde kendisini tanıyan memurlar talebi olmasa bile ayrıcalıklı işlem yapabilmektedirler.

Siyasi veya nüfus sahibi kişilerin bu güçlerini kullanarak kamu görevlisini etkileme yoluyla, ayrıcalıklı bir kamu işlemi yaptırmak istemeleri günlük hayatta sık karşılaşılan bir durumdur. Kamu görevlisinin siyasi veya nüfus sahibi kişinin gösterebileceği tepkiden korunmak veya ileride kayırılmaya ihtiyacı olduğunda bu kişiden yardım isteyebilme olanağına sahip olmak düşüncesiyle ayrıcalıklı kamu işlemi yapabileceği Yılmaz ve Kılavuz (2002) tarafından ifade edilmektedir.

Göka (2015), Türklerin segmenter bir toplum olduğunu yani boylardan meydana geldiğini, bugün segmentlerin boylardan oluşmadığını, toplumun akrabalıkların, kan bağının izini bilemeyecek kadar birbirine karışmasına rağmen, yetişme tarzımızın ve zihniyetimizin aynı olması nedeniyle segmenter yapının sürdüğünü, toplum olarak birbirimizle barışık olmadığımızı dikkat çekmiştir.

2. Değişkenlerarası İlişkiler

Günümüzde segmentler; yaşanan bölge, taraftarı olunan siyasi parti, ideolojik oluşumlar tarafından belirlenmektedir ve sembollerde ona göre şekillenmektedir. Göka (2015)'e göre; toplumumuzda bireyler, kendileri gibi düşünen, yaşayan insanları aramakta, bulmakta ve bunlardan güç almaktadırlar. Kamuda ve özel sektörde özellikle yükselmelerde geçerli olan hemşehriciliğin, hısım akrabayı, eşi dostu, "bizimkiler"i kayırmanın kökeni, eski soy - sop tarzı örgütlenmemizin bakiyesidir. Toplumumuzda bireyler iltimastan, adam kayırmacılıktan, haksızlıklardan yakınmakta fakat aynı davranışları kendileri de gösterebilmektedirler.

Kayırmacılık kavramı sosyolojide ki sosyal alışveriş, sosyal sermaye, benzerlik-benzemezlik ilkesi, kültür gibi kavramlar ile de açıklanmaktadır. Sadece ekonomik ilişkileri içermeyen alışveriş, çok geniş bir sosyaliteyi kapsamaktadır.

Örneğin; tartışmacılar fikir alışverişinde bulunur, meslektaşlar tavsiye ve işbirliği alışverişinde bulunurlar. Sosyal yaşam içinde bir nesnenin alınıp verilmesi anlamlıdır ve sosyal yakınlaşmaya neden olur (Aytaç, 2010). Kayırmacılık ilişkisi de bir sosyal alışverişi ifade etmektedir. Örneğin; seçmen oy verdiği adayın kendisini başkentte temsil etmesini, ekonomik ve siyasi çıkarlarını korumasını, bürokrasideki işlerini halletmesini bekler. Karşılığında seçilen kişi seçmen ve yakınlarına bazı avantajlar sağlayarak teşekkür eder. Eğer seçilen kişi kendisinden beklenenleri tatmin edici düzeyde yapmazsa tekrar seçilememe riski ile karşılaşır (Mendras, 2008).

Temelde, birer sosyal alışverişi ifade eden kayırma ilişkisinde, kayıranlar ile kayırılanlar karşılıklı saygınlık ve fayda değiş tokuşu yapmaktadırlar (Aytaç, 2010). Kayırmacılığa benzer-benzemezlik ilkesine göre de yaklaşılabilir. İnsanlar, kendilerine benzeyenler ile bir arada bulunmayı tercih etmektedirler. Toplumsallaşma sürecinde insanların kendilerine benzeyenler ile bir arada bulunma ve güvenli bir paylaşım alanı oluşturma istekleri doğal olarak kabul edilebilir. İnsanlar arasında kümeleşmeye, toplumsal yapıların farklılıklar içeren özelliği ve farklı insanları içine alan yapısı sebep olmaktadır.

Bu kümeleşme aşaması topluluk içinde insanların kendilerine yakın ve benzer olanlar arasında yer almaları şeklinde olmaktadır. Benzerler arasında söz konusu birlik oluşturma arzusunun bir sonucu olarak kayırma ilişkisi değerlendirilebilir. "Böylelikle kayırma filinin temelinde ilişkin bulgu, kişilerin karmaşık sosyal yapılar içinde belirsizlik ve güvensizliği gidermek amacıyla, simetrik bilgiye ve görece güvene dayalı benzerler topluluğu oluşturmaları biçiminde açıklanabilir" (Asunakutlu, 2010).

Konuya sosyal sermaye açısından bakılırsa; "adamı olmak" deyimini, modern toplumda ihtiyaç duyulan ve sosyal yaşamın yeniden üretiminin oldukça hayati bir ögesi olarak görülen sosyal ya da kültürel sermaye kavramına karşılık gelmektedir. Kişilerin sosyal sermayelerinin bir bölümünü kayırmacılık, arka çıkma, gözetilme, himaye edilme oluşturmaktadır. Toplumdaki imkan ve fırsatlara kişiler, sosyal-kültürel sermayeleri ölçüsünde ulaşırlar. Özellikle kamusal ilişkilerde sosyal sermayeyi etkin kullanmak, sosyal sermayesi olmayanların aleyhine bir durum ortaya çıkarır. Sosyal sermayenin çalışma ilişkilerinde ve günlük hayatta rasyonel ölçülerin önüne geçmesi adaletsizlik ve eşitsizliği artırmaktadır (Aytaç, 2010). Diğer taraftan, kültür içinde yer eden ve etkinliğini sürdüren kayırmacılığı gerekli ve hayati kılan değer ve anlam ölçüleri, kayırmacı tutumları/davranışları oluşturmaktadır. Örneğin; akraba ve eş-dost ilişkilerine üstün anlam verilen bir kültürde, kişinin en az kendisi kadar akraba ve eş-dostlarını düşünmesine, onların çıkarlarını koruyucu bir tutum geliştirmesine yol açar.

Kişinin davranışları için bu durum temel oluşturmakta, akraba ve eş-dostlarının çıkarını korumaya, varlığına yönelik tehditlere karşı koymaya yöneltir (İlhan ve Aytaç, 2010). Kayırmacı tutum ve tavırları ben kültürünün (çıkar kültürü) yaygınlaşması çoğaltmaktadır. Bireysel çıkar odaklı bir yaşam stratejisinin içerisinde olmak, ister

istememez fırsat ve imkanların kendi lehlerine çevrilmesi hususunda kimi ahlaki ölçülerin aşınmasına, genel faydadan sapıcı tutum ve tavırlar içine girmeye teşvik edici bir etki ortaya çıkarabilmektedir. Ben kültürünün yaygınlaşması, bireyciliğin tavan yapması, kayırmacılığın olağan ve sıradan bir fiil halini almış olmasının sonucudur (Aytaç, 2010).

Örgütsel bağlamda da kayırmacı uygulama ve davranışların önemli yansımaları bulunmaktadır. Bir örgütte karar vericilerin, kararlarında hangi saiklerden hareket ettikleri önemlidir. Objektif kriterlere uygun olarak verilen ve örgütte herkesin adil bulunduğu bir karar sorun olmazken, kayırmacı bir tutumla verilen karar insanların adalet duygularını zedeleyecektir. Bu da örgütte bir dizi problemin başlangıcı anlamına gelmektedir (Erdem, 2010).

Kayırmacılıkta örgütsel görevlere yapılan atamalarda; akrabalık, hemşerilik, arkadaşlık, dostluk vb. kişisel faktörler liyakat ilkesinin yerini almıştır (Büte, 2011). Örgütlerde, özellikle kamuda kayırmacılık, liyakat ilkesinin uygulanamayışı sonucu doğmaktadır. Kayırmacılık yasal olarak suçtur ve etik olarak da yanlıştır.

Ancak, yasalardaki boşluk nedeniyle kamuya personel alınırken göstermelik seçme yöntemlerinin kullanılması yine yasalarda kayırmacılığın kesin hatlarının belli olmaması nedeniyle, kayırmacılık yapan kişiler cezalandırılmamaktadır (Çakır, 2014). Liyakat sistemleri ve kayırmacılık birbirine zıt, çatışan iki sistemdir. Saf kayırmacılıktan, yeterlik ve kayırmacılığın birlikte uygulanmaya çalışıldığı veya yasal olarak liyakat uygulanması gerekirken fiilen kayırmacılığın uygulandığı ara sistemler daha tehlikelidir. Söz konusu sistemler, personel sayısının artmasına ve gereksiz personelin istihdamına yol açmaktadır. Kamu gücünü, kamu yararına kullanma yetki ve sorumluluğunu taşıyan kişilerin, bunu kişisel çıkarları için kullanmaktan çekinmedikleri, her zaman ve her ülkede sıkça gözlemlenen olgulardandır. Bu sebepten dolayı kamu yönetiminde yüksek yönetsel ve yasal mevkilerde görev alan kişilerin, yüksek ahlaki standartlara sahip olmaları zorunludur (Özkanan ve Erdem, 2014).

Kayırmacılık genellikle resmi kurumlarda yaşanan bir durum gibi algılansa da; resmi, özel, biçimsel olmayan kurumlarda da yaygın olarak yaşanan bir durumdur. Kayırmacılık kendisini toplumsal sistemin her alanında ve geniş bir yelpazede kendisini göstermektedir. Kişinin gündelik hayatında, ekonomik ve politik ilişkilerinde, bürokratik ya da kurumsal yapılar içindeki ilişkilerinde; arkadaş, eş-dost çevresi, akrabalık, meslektaşlık, aynı köyden olma, hemşerilik, aynı mahalleden olma, komşuluk, vb. yakınlık ve bağlılıklar kayırmacı tutum ve davranışlara destek sağlamaktadır (Aytaç, 2010).

Araslı ve Tümer (2008) tarafından Kuzey Kıbrıs bankacılık sektöründe yapılan araştırmada nepotizm, favorizm ve kronizmin sözkonusu sektör içerisinde uygulanan profesyonel insan kaynakları politikalarında sıkça yaşandığı açıkça görülmektedir.

Kuzey Kıbrıs bankacılık sektörü çalışanları, genellikle, kendi aile üyelerini veya arkadaşlarını işe alma, terfi ettirme veya ödüllendirme eğilimi taşımaktadırlar. Çoğu zaman, işe alımlarda, başvuru sahiplerinin mesleki bilgi, beceri ve gerekli donanıma sahip olup olmadıklarına bakılmamaktadır. Bunun yerine, dikkat edilen ilk ölçütler, bağlı bulunan siyasi parti, kan bağı ve yakın arkadaşlık ilişkileridir. Öte yandan, yönetici kadrosunda, bu sektörde pek boşluk bulunmamaktadır.

Bunun yanı sıra, ülkedeki beş üniversiteden her yıl binlerce öğrenci mezun olmaktadır ve nüfusun %90'ı yüksek eğitim seviyesine sahiptir. Bu insanların çoğu, gerek maaş, gerek iş ortamı ve gerekse iş güvencesi sebebiyle, kamu bankalarına girmeye çalışmaktadırlar. Böylesi bir talep karşısında, kamu bankalarındaki istihdam oranı, ülkedeki bankaların çoğunun özel olması ya da kıyı bankacılığı gibi alanlarda hizmet vermesi sebebiyle, son derece sınırlı kalmaktadır. Araslı ve Tümer (2008) tarafından yapılan söz konusu araştırmada, çalışanların genellikle işlerinden memnun olduklarını ancak, işyerlerinde sık sık nepotizm, favorizm ve kronizm türü kayırmacılığa da şahit olduklarını ortaya koymuştur.

Aydoğan (2009) tarafından, Türk eğitim sisteminde kayırmacılık ile ilgili öğretmenlerin katılımı ile bir araştırma yapılmıştır. Öğretmenler Milli Eğitim Bakanlığı merkez yöneticilerinin; okul müdürlerinin atanması, lojman sağlanması ve yurt dışı atamaların yapılması, etkinliklerde yer alacak okulların seçilmesi, yüksek makamlara terfi, öğretmenlerin başka illere atanması, okullara materyallerin dağıtılması konularında kayırmacılık yaptıklarına inanmaktadırlar.

Kişilerin bir işe girmek veya bir makama yükselmek için çaba sarf etmek yerine bir takım kayırmacılık ilişkilerine başvurması, kişiler açısından ahlaki bir zaaf olduğu gibi toplum açısından da topyekün bir çürümeye yol açmaktadır. Kayırmacılığın yaygınlaşması; eşitsizliğe sebep olmakta, adalet ilkesini yaralamakta, kurumlara ve insanlara olan güveni aşırı ölçüde aşındırmaktadır. Ayrıca kayırmacılığın toplumda yaygınlaşması; insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde ikiyüzlülük, iktidar kesimine karşı yalakalık, yanlışlar karşısında eleştirel tavır takınmamak, görmedim/duymadım/konuşmadım türü tavırların çoğalmasına yol açmaktadır. Bazı kamu görevlilerinin, iktidara gelen siyasi partiye göre tavır sergilemesi, konumunu ya da statüsünü korumak için her türlü müdahale ya da isteği yerine getirici bir karaktere hapsolmesi kayırmacılığın kamu görevlileri üzerindeki olumsuz etkisini açıklayan bir örnektir.

Diğer taraftan kayırmacılığın yaygınlaştığı ve kanıksandığı, liyakatin göz ardı edildiği toplumlarda kamu olanaklarının, genellikle politik gücü elinde tutanlar, sermaye sahipleri, karizmatik liderler, eş-dost gibi kişi ve grupların lehine kullanılması, doğal olarak toplumsal hareketliliğin bir kesimin/grubun aleyhine işletilmesine neden olmaktadır. Yolsuzluğun bir alt dalı ve politik ve bürokratik yozlaşmanın bir biçimi olan adam kayırmacılık, kamusal hizmetlerdeki kayda değer bir aksama nedeni olarak öne çıkmakta, toplumsal ve kültürel eşitsizliği artırıcı bir işlev görmektedir (Aytaç, 2010).

3. Araştırma Yöntemi

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, genel olarak, eğitim çalışanların örgütsel sessizlik, örgütsel güven ve kayırmacılık aralarındaki ilişki üzerinde durmaktadır. Bu amaçla, eğitim çalışanlarının örgütsel sessizliğin kayırmacılık üzerine etkisi ve örgütsel güvenin aracılık rolünün aralarındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılmaktadır.

3.2. Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın metodolojisi gereğince verilere ulaşmada standardize anket yöntemi kullanılmıştır. Elde edilecek verilerle, banka işletmelerinde çalışanların örgütsel sessizlik, kabullenici, korumacı ve korunmacı boyutlarının her birinin kayırmacılık üzerine etkisi ve örgütsel güven aracılık boyutları ortaya konulacaktır. Dolayısıyla, bu çalışmayı standardize anket yönteminin kullanıldığı anlık bir çalışma şeklinde tanımlamak da mümkündür.

Bu nedenle araştırmanın açıklayıcı bir yönü de vardır. Bu kısımda araştırmanın ana kütle ve örneklem büyüklüğünün seçiminin nasıl yapıldığı açıklanacaktır. Daha sonra veri toplama aracının geliştirilmesi, veri toplama aracının yapısı ve içerisinde yer alan soruların niceliği ve niteliğinin yanında veri toplama süreciyle ilgili açıklamalar yapılacaktır. Kuramdan ve ampirik araştırmalardan yola çıkılarak yapılandırılan hipotezler aşağıda sunulmuştur:

3.3. Araştırmanın Hipotezleri

H_{1a} = İstatistiksel olarak örgütsel sessizlik değişkenleri ile aracı değişken örgütsel güven arasındaki model anlamlıdır.

H_{1b} = İstatistiksel olarak örgütsel sessizlik değişkenleri ile bağımlı değişken kayırmacılık arasındaki model anlamlıdır.

H_{1c} = İstatistiksel olarak kayırmacılık ile aracı değişken örgütsel güven arasındaki model anlamlıdır.

H_{2a} = Örgütsel sessizlik örgütsel güven üzerinde pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2b} = Örgütsel sessizlik kayırmacılık üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2c} = Örgütsel güvenin kayırmacılık üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H_3 = Örgütsel güven (aracı değişken) modele eklendiğinde örgütsel sessizlik (bağımsız değişken) üzerine, kayırmacılık (bağımlı değişken) üzerindeki anlamlı etkisi vardır.

3.4. Araştırmanın Örneklem Seçimi

Bu araştırmanın ana kütesini Mersin ilinde faaliyette bulunan eğitim kurumu çalışanlar oluşturmaktadır. Mersin`de faaliyette bulunan banka işletmelerinden toplam 500 anket teslim edilmiş, ancak toplam 361 anket elde edilebilmiştir. Gönderilen anketlerin geri dönüş oranı yaklaşık % 72`dir. Örneklemi oluşturan tesis sayısı, ana kütenin % 40`ini oluşturmaktadır. Tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen örneklemin ana küteyi temsil ettiği düşünülmektedir.

3.5. Veri Toplama Aracının Seçilmesi

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Ölçek olarak Besli Likert ölçeği kullanılmıştır. Ölçek bir tutum ölçeğidir; ankete cevap verenin yazılı ifadelerle ne derecede katıldığını belirlemek için düzenlenmiştir. Anketi cevaplandırmanın seçmesi gereken tercihler “kesinlikle katılmam”, “katılmam”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” şeklindedir.

3.6. Anket Formunun Güvenilirliği

Araştırmada kullanılan anket formundaki ölçeklerin anlamlı sonuçlar vermesi için ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilik boyutlarının araştırılması gerekmektedir. Güvenilirlik aynı şeyin bağımsız ölçümleri arasındaki tutarlılıktır. Güvenilirlik analiziyle, ölçek ile ölçmek istenen ortak değeri eşit olarak paylaşmayan değişkenleri belirlemek ve bu değişkenleri analiz dışı bırakarak, ölçeğin iç tutarlılığının artırılması amaçlanmaktadır. Güvenilirlik analiz sonuçları Tablo 3.1`de yer almaktadır.

Tablo 3.1: Güvenilirlik İstatistiği

Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
,919	50

Bir ölçümün güvenilirliği çeşitli yöntemlerle elde edilmektedir. Bu yöntemler içerisinde en yaygın olarak kullanılan içsel tutarlılık (internal consistency) yöntemidir. (Bas, 2001: 191). Nunnally güvenilirlik katsayısının 0,70 ve daha yukarıda olmasını tavsiye etmektedir. Yani bir ölçeğin güvenilir olarak kabul edilmesi için bu katsayının 0,70 veya daha büyük değerde olması istenmektedir. Benzer birçok çalışmada olduğu gibi bu araştırmada da bu yöntemle hesaplanan Cronbach's Alpha güvenilirlik testi kullanılmıştır.

Ankete ait ölçeğin alpha katsayısı 0,919 bulunmuştur. Bu oran 0,70 kritik noktanın üzerinde olduğundan, ankette yer alan ölçeklerin güvenilir olduğu kabul edilmektedir.

3.1.8.1. Örgütsel sessizlik değişkenleri ile örgütsel güven arasında ki çoklu regresyon analizi sonuçları

Tablo 3.3. Basit Regresyon Modelinin Anlamlılık Sonuçları

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	16,869	3	5,623	17,875	,000 ^b
Residual	112,301	357	,315		
Total	129,169	360			

a. Bağımlı Değişken: Örgütsel Güven

b. Bağımsız Değişken Korunmacı, Kabulenici, Korumacı

Tablo 3.4. Basit Regresyon Modelinin Ait Katsayılar

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	2,340	,156		15,012	,000
	Kabulenici	,129	,045	,165	2,887	,004
	Korumacı	-,076	,041	-,107	-1,859	,064
	Korunmacı	,236	,034	,341	6,857	,000
	TOPLAM	0,242	0,54	0,229	4,454	,000

a. Bağımlı Değişken: Örgütsel Güven

Tablo 3.5. Regresyon Model Özeti

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,361 ^a	,131	,123	,56086

a. Değişkenler: Constant), Korunmacı, Kabulenici, Korumacı

İstatistiksel olarak örgütsel sessizlik değişkenleri ile aracı değişken örgütsel güven arasındaki model anlamlıdır ($F_{(3,73)} = 17,875$, $p < .01$). Düzeltilmiş R^2 değeri 0,123'dir. Bu sonuç örgütsel güvenin % 12,3 oranındaki varyansın kabulenici, korunmacı ve korunmacı sessizlik tarafından açıklandığını gösterir. Ancak tablodaki Beta katsayıları incelendiğinde, tüm bağımsız değişkenler regresyon modeline sokulduğu zaman genel memnuniyeti açıklamada sadece korunmacı sessizliğin anlamlı katkısı vardır ($\beta = 0,341$, $p < 0,01$), diğer bağımsız değişkenlerden kabulenici ($\beta = 0,165$, $p > .05$) ile korunmacı ($\beta = -0,107$, $p > .05$) anlamlı katkısı yoktur.

3.1.8.2. Örgütsel sessizlik değişkenleri ile kayırmacılık arasında ki çoklu regresyon analizi sonuçları

Tablo 3.6. Basit Regresyon Modelinin Anlamlılık Sonuçları

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	20,295	3	6,765	8,814	,000 ^a
Residual	274,016	357	,768		
Total	294,311	360			

a. Bağımlı Değişken: Kayırmacılık

b. Bağımsız Değişken Korunmacı, Kabulenicı, Korumacı

Tablo 3.7. Basit Regresyon Modelinin Ait Katsayılar

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	2,640	,243		10,843	,000
	Kabulenici	,049	,070	,041	,697	,487
	Korumacı	-,088	,064	-,082	-1,370	,172
	Korumacı	,273	,054	,262	5,087	,000
		,184	,084	,115	2,201	,028

a. Bağımlı Değişken: Kayırmacılık

Tablo 3.8. Regresyon Model Özeti

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,263 ^a	,069	,061	,87610

a. Değişkenler (Constant), Korunmacı, Kabulenicı, Korumacı

İstatistiksel olarak örgütsel sessizlik değişkenleri ile bağımlı değişken kayırmacılık arasındaki model anlamlıdır ($F_{(3,73)} = 8,814$, $p < .01$). Düzeltilmiş R^2 değeri 0,061'dir. Bu sonuç örgütsel güvenin % 6,1 oranındaki varyansın kabullenici, korumacı ve korunmacı sessizlik tarafından açıklandığını gösterir. Ancak tablodaki Beta katsayıları incelendiğinde, tüm bağımsız değişkenler regresyon modeline sokulduğu zaman genel memnuniyeti açıklamada sadece korunmacı sessizliğin anlamlı katkısı vardır ($\beta = 0,262$, $p < 0,01$), diğer bağımsız değişkenlerden kabullenici ($\beta = 0,041$, $p > .05$) ile korunmacı ($\beta = -0,082$, $p > .05$) anlamlı katkısı yoktur.

3.1.8.3. Örgütsel güven ile kayırmacılık arasında ki çoklu regresyon analizi sonuçları

Tablo 3.9 Basit Regresyon Modelinin Anlamlılık Sonuçları

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	85,918	1	85,918	148,013	,000 ^a
Residual	208,392	359	,580		
Total	294,311	360			

a. Bağımlı Değişken: Kayırmacılık

b. Aracı Değişken Örgütsel Güven

Tablo 3.10. Basit Regresyon Modelinin Ait Katsayılar

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	,875	,227		3,859	,000
Güven	,816	,067	,540	12,166	,000

a. Bağımlı Değişken: Kayırmacılık

Tablo 3.11. Regresyon Model Özeti

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,540 ^a	,292	,290	,76189

a. Değişken: Örgütsel Güven

İstatistiksel olarak kayırmacılık ile aracı değişken örgütsel güven arasındaki model anlamlıdır ($F_{(3,73)} = 148,013$, $p < .01$). Düzeltilmiş R^2 değeri 0,292'dir. Bu sonuç örgütsel güvenin % 29,2 oranındaki varyansın kayırmacılık tarafından açıklandığını gösterir. Ancak tablodaki Beta katsayıları incelendiğinde, tüm bağımsız değişkenler regresyon modeline sokulduğu zaman genel memnuniyeti açıklamada örgütsel güvenin anlamlı katkısı vardır ($\beta = 0,540$, $p < 0,01$).

Tablo.3.12. Çoklu Regresyon Analiz Sonuçları

Adımlar	Regrasyon Katsayıları			Model İstatistikleri
	B	S.H.	Beta	
1.Adım: Bağz. Değişken : Örgütsel Sessizlik Bağımlı Değişken: Örgütsel Güven	0,242	0,54	,229	$R^2=0,05$ $F=19,842$ $P<0,01$
2.Adım: Bağz. Değişken : Örgütsel Sessizlik Bağımlı Değişken: Kayırmacılık	,184	,084	,115	$R^2=0,11$ $F=4,814$ $P<0,01$
3.Adım: Aracı Değişken : Örgütsel Güven Bağımlı Değişken: Kayırmacılık	,816	,067	,540	$R^2=0,29$ $F=148,013$ $P<0,01$

4.Adım:				$R^2=0,288$
Bağımsız Değişken: Örgütsel Sessizlik	-,014	,073	-,009	$F=73,826$
Aracı Değişken: Örgütsel Güven				$P<0,01$
Bağımlı Değişken	,819	,069	,542	

Regresyon analizi sonucunda birinci adımda örgütsel sessizlik örgütsel güven üzerinde pozitif yönde anlamlı ve zayıf etkisinin ($Beta=0,229$, $p<0,01$) olduğunu, ikinci adımda örgütsel sessizlik kayırmacılık üzerinde pozitif yönlü anlamlı ve zayıf etkisinin ($Beta=0,115$, $p<0,01$) olduğu, üçüncü adımda örgütsel güvenin kayırmacılık üzerinde pozitif yönlü anlamlı ve orta düzeyde etkisi ($Beta=0,540$, $p<0,01$), dördüncü adımda örgütsel sessizlik ve örgütsel güvenin kayırmacılık üzerinde etkilerine bakıldığında; örgütsel güvenin kayırmacılık üzerindeki etkilerine bakıldığında örgütsel güvenin negatif yönlü anlamlı etkisini ($Beta=-0,014$, $p<0,01$) ancak örgütsel sessizliğin kayırmacılık üzerinde pozitif yönlü ve güçlü bir etkisini ($Beta=0,819$, $p<0,01$) olduğunu göstermiştir.

Başka bir ifadeyle, örgütsel güven (aracı değişken) modele eklendiğinde örgütsel sessizlik (bağımsız değişken) üzerine etkisi $B=0,229$, ($p<0,01$), kayırmacılık (bağımlı değişken) üzerindeki etkisi $B=-0,009$, ($p<0,01$) değerine azalarak istatistiksel olarak anlamlı etkisini yitirmiştir.

Bu bulgular örgütsel sessizliğin ve kayırmacılığın arasındaki ilişkide örgütsel güvenin aracılık rolü olduğunu göstermiştir.

H_{1a} = İstatistiksel olarak örgütsel sessizlik değişkenleri ile aracı değişken örgütsel güven arasındaki model anlamlıdır. Beta katsayıları incelendiğinde, tüm bağımsız değişkenler regresyon modeline sokulduğu zaman genel memnuniyeti açıklamada sadece korunmacı sessizliğin anlamlı katkısı vardır ($\beta= 0,341$, $p<0,01$), diğer bağımsız değişkenlerden kabullenici ($\beta= 0,165$, $p>.05$) ile korunmacı ($\beta=-0,107$, $p>.05$) anlamlı katkısı yoktur. Hipotez reddedilmiştir.

H_{1b} = İstatistiksel olarak örgütsel sessizlik değişkenleri ile bağımlı değişken kayırmacılık arasındaki model anlamlıdır. Beta katsayıları incelendiğinde, tüm bağımsız değişkenler regresyon modeline sokulduğu zaman genel memnuniyeti açıklamada sadece korunmacı sessizliğin anlamlı katkısı vardır ($\beta= 0,262$, $p<0,01$), diğer bağımsız değişkenlerden kabullenici ($\beta= 0,041$, $p>.05$) ile korunmacı ($\beta=-0,082$, $p>.05$) anlamlı katkısı yoktur. Hipotez reddedilmiştir.

H_{1c} = İstatistiksel olarak kayırmacılık ile aracı değişken örgütsel güven arasındaki model anlamlıdır. Beta katsayıları incelendiğinde, tüm bağımsız değişkenler regresyon modeline sokulduğu zaman genel memnuniyeti açıklamada örgütsel güvenin anlamlı katkısı vardır ($\beta = 0,540$, $p < 0,01$). Hipotez kabul edilmiştir.

H_{2a} = Örgütsel sessizlik örgütsel güven üzerinde pozitif yönde anlamlı ve zayıf ($\text{Beta} = 0,229$, $p < 0,01$) bir ilişki vardır. Hipotez kabul edilmiştir.

H_{2b} = Örgütsel sessizlik kayırmacılık üzerinde pozitif yönlü anlamlı ve zayıf ($\text{Beta} = 0,115$, $p < 0,01$) bir ilişki vardır. Hipotez kabul edilmiştir. Hipotez kabul edilmiştir.

H_{2c} = Örgütsel güvenin kayırmacılık üzerinde pozitif yönlü anlamlı ve orta düzeyde ($\text{Beta} = 0,540$, $p < 0,01$), bir ilişki vardır. Hipotez kabul edilmiştir.

H₃ = Örgütsel güvenin kayırmacılık üzerindeki etkilerine bakıldığında örgütsel güvenin negatif yönlü anlamlı etkisini ($\text{Beta} = -0,014$, $p < 0,01$) ancak örgütsel sessizliğin kayırmacılık üzerinde pozitif yönlü ve güçlü bir etkisini ($\text{Beta} = 0,819$, $p < 0,01$) anlamlı etkisi vardır. Hipotez kabul edilmiştir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bağımsız (örgütsel sessizlik değişkenleri), bağımlı (kayırmacılık) ve aracı (örgütsel güven) demografik faktörler (cinsiyet, yaş, çalıştığı kurum, çalışma süresi, eğitim ve medeni durum) özellikleriyle arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı 't ve anova' testleriyle incelenmiştir. İnceleme neticesinde demografik özelliklerin; bağımlı, bağımsız ve aracı değişkenler üzerinde anlamlı bir fark yaratmadığı ortaya çıkmıştır. Yani yaşın, cinsiyetin, çalıştığı kurumun, çalışma süresinin, eğitimin ve medeni durumun değişimiyle örgütsel sessizlik, örgütsel güven ve kayırmacılık üzerinde anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Araştırmamızın ikinci kısmında örgütsel sessizlik değişkenleri (korumacı, korunmacı ve kabullenici) ile bağımlı değişken olan kayırmacılık arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırmanın sonucunda kabullenici ve korunmacı değişkenleri ile kayırmacılık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak korunmacı değişkeni ile kayırmacılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yani eğitim çalışanları yöneticilerinin tepkilerinden korktukları ve çekindikleri için kendilerini koruma altına almaları ile kurum içindeki gördükleri kayırmacılık davranışlarıyla doğru orantılı olarak arttığı/azaldığı görülmüştür.

Araştırmamızın üçüncü kısmında örgütsel güven ile bağımlı değişken olan kayırmacılık arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırmanın sonucunda kabullenici ve korunmacı değişkenleri ile örgütsel güven arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ancak korunmacı değişkeni ile örgütsel güven arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yani eğitim çalışanları yöneticilerinden korktukları ve çekindikleri için kurum içindeki güven duygusu davranışlarıyla doğru orantılı olarak arttığı/azaldığı görülmüştür.

Araştırmamızın dördüncü kısmında bağımlı değişken olan kayırmacılığın örgütsel sessizlik değişkenleri üzerine olan etkisi ölçülmüştür. Yapılan regresyon analizinde düzeltilmiş R^2 değeri çok düşük olduğundan kayırmacılığın, örgütsel sessizlik değişkenlerinden kabullenici, korumacı sessizlik değişkenlerinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ancak korumacı sessizlik üzerinde anlamlı olduğu görülmüştür. Yani kayırmacılığın örgütsel sessizlik değişkenleri üzerindeki etkisi düşük düzeyde kabul edilmiştir.

Araştırmamızın beşinci kısmında bağımlı değişken olan örgütsel güvenin örgütsel sessizlik değişkenleri üzerine olan etkisi ölçülmüştür. Yapılan regresyon analizinde düzeltilmiş R^2 değeri çok düşük olduğundan örgütsel güvenin, örgütsel sessizlik değişkenlerinden kabullenici, korumacı sessizlik değişkenlerinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ancak korumacı sessizlik üzerinde anlamlı olduğu görülmüştür. Yani örgütsel güvenin örgütsel sessizlik değişkenleri üzerindeki etkisi düşük düzeyde kabul edilmiştir.

Araştırmamızın son bölümünde örgütsel güvenin aracılık rolü araştırılmıştır. Bağımsız, bağımlı ve aracı değişkenler arasında yapılan çoklu regresyon analiz sonuçlarına göre;

- a) İstatistiksel olarak örgütsel sessizlik değişkenleri ile aracı değişken olan örgütsel güven arasında kurulan model düşük düzeyde anlamlıdır.
- b) İstatistiksel olarak örgütsel sessizlik değişkenleri ile bağımlı değişken kayırmacılık arasında kurulan model çok düşük düzeyde anlamlıdır.
- c) Aracı değişken örgütsel güvenle bağımlı değişken kayırmacılık arasında kurulan model düşük düzeyde anlamlı bulunmuştur.

Sonuç olarak yapılan çoklu regresyon analizi sonucuna göre örgütsel güven modele aracı değişken olarak eklendiğinde örgütsel sessizlik (bağımsız değişken), kayırmacılık (bağımlı değişken) üzerindeki etkisi azalarak istatistiksel olarak anlamlı etkisini yitirmiştir. Dolayısıyla örgütsel sessizlik ile kayırmacılık arasındaki ilişkide aracılık rolü olduğu kanıtlanmıştır.

KAYNAKÇA :

Araslı, H. ve Tümer, M. (2008). Nepotism, Favoritism and cronyism: A study of their effects on job stress and job satisfaction in the banking industry of north cyprus. *Social Behavior and Personality* 2008, (36)9, 1237-1250. 20 Eylül 2017 tarihinde <http://www.ingentaconnect.com/content/sbp/sbp/2008/00000036/00000009/art0001> sayfasından erişilmiştir.

Asunakutlu, T. (2010). Yönetim ve örgüt açısından kayırmacılık. Ramazan Erdem (Ed.), *Kayırmacılığı temelleri: Benzerlik ve benzemezlik içinde* (s. 41-60). İstanbul: Beta

Aydoğan, İ. (2009). Favoritism in the Turkish educational system: Nepotism, cronyism and patronage. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 4(1), 19-35. 18 Mayıs 2017 tarihinde <http://eric.ed.gov/?id=ED502815> sayfasından erişilmiştir.

Aytaç, Ö. (2010). Yönetim ve örgüt açısından kayırmacılık. Ramazan Erdem (Ed.), *Kayırmacı ilişkilerin sosyolojik temeli içinde* (s. 3-26). İstanbul: Beta.

Bruneau, T. J. (1973). Communicative silences: Forms and functions. *Journal of Communication*, 23(1), 17-46.

Büte, M. (2011). Nepotizmin iş stresi, iş tatmini, olumsuz söz söyleme ve işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: Aile işletmeleri üzerinde bir araştırma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 177-194.

Cammozzo, A. ve Gambarotto, F. (2010). A Dream out of Silence: Employee Voice and Innovation in a Public Sector Community of Practice. *Innovation: Management, Policy ve Practice* Volume: 12 Issue: 2, s: 154-165, ISSN: 1447-9338

Cottingham, J. (1986) Partiality, Favouritism and Morality, *The Philosophical Quarterly*, 36: 357-373.

Çakıcı, A. (2007), "Örgütlerde Sessizlik: Sessizliğin Teorik Temelleri ve Dinamikleri", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (1), 145-162.

Çınar, İ. (2009). Kayırmacılık ve yozlaşma: Bir kavram çözümleme denemesi. *Eğitim Dergisi*, 24. 05 Haziran 2017 tarihinde <http://www.egitirim.gen.tr/site/arsiv/58-24/405-kayirmacilik.html> sayfasından erişilmiştir.

Dyne, L. V., Ang, S., ve Botero, I. C. (2003). Conceptualizing employee silence and employee voice as multidimensional constructs. *Journal of management studies*, 40(6), 1359-1392.

Erdem, M. ve Meriç, E. (2012). Okul yönetiminde kayırmacılığa ilişkin ölçek geliştirme çalışması. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 141-154. 13 Eylül 2017 tarihinde <https://www.pegem.net/dosyalar/dokuman/137934-2013052111303-2-2---09.pdf> sayfasından erişilmiştir.

Göka, E. (2015). *Türklerin psikolojisi*. İstanbul: Timaş.

Gönülaçar, Ş. (2012). Etkili bir yolsuzlukla mücadele için kamu denetiminde yeni bir kurumsal yapı önerisi. *Mali Hukuk Dergisi*, 159, 40-50. 20 Mayıs 2017 tarihinde <http://www.udd.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/> sayfasından erişilmiştir.

İlhan, S. ve Aytaç, Ö. (2010). Yönetim ve örgüt açısından kayırmacılık. Ramazan Erdem (Ed.), *Türkiye'de kayırmacı eğilimlerin oluşmasında toplumsal ve kültürel yapının rolü içinde* (s. 61-83). İstanbul: Beta.

Khatri, N., Tsang, E. W. K., Begley T. M. (2006) Cronyism: A Cross-Cultural Analysis, *Journal of International Business Studies*, 37: 61–75.

Loewe, M., Blume, J. ve Speer, J. (2008) How Favoritism Affects the Business Climate: Empirical Evidence from Jordan, *Middle East Journal*, 62,2: 260- 261.

Mendras, H. (2008). *Sosyolojinin ilkeleri*. (B. Yılmaz, Çev.) İstanbul: İletişim.

Özkanan, A. ve Erdem, R. (2014). Yönetimde kayırmacı uygulamalar: Kavramsal bir çerçeve. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 179- 206. 02 Ekim 2017 tarihinde <http://sbedergi.sdu.edu.tr>Özsemerci, K. (2002). *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri*, Yüksek Lisans Tezi, TODAİE, Ankara.

Pinder, C. C. ve Harlos, K. P. (2001). Employee Silence: Quiescence and Acquiescence As Responses to Perceived Injustice. *Research in Personnel and Human Resources Management*, Cilt: 20, s.331-369.

Polat, S. ve Kazak, E. (2014). Okul yöneticilerinin kayırmacı tutum ve davranışları ile öğretmenlerin örgütsel adalet algıları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 20(1), 71-92. 16 Mart 2017 tarihinde <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/> kuey/article/view/5000050460 sayfasından erişilmiştir.

Prendergast C., Topel R. H. (1996). Favoritism in Organizations, *Journal of Political Economy*, 104, 5: 958-978.

Sobkowiak, W. (1997) "Radically simplified phonetic transcription for Polish speakers". In R. Hickey ve S. Puppel (eds) *Language history and linguistic modelling*. *Festschrift for Jacek Fisiak on his 60th birthday* Berlin, Mouton, pp. 1801-1830.

TEPAV, (2006). Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Raporu, Ankara.

Türk Dil Kurumu (1998). Türkçe sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, 2015, <http://tdk.gov.tr/>, [erişim tarihi 24 Eylül 2017].

Yıldırım, M. (2013). Kamu yönetiminin kadim paradoksu: Nepotizm ve meritokrasi. CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 11(2), 353-380. 03 Nisan 2017 tarihinde <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/cbayarsos/article/view/5000056638> sayfasından erişilmiştir.

Yılmaz, A. ve Kılavuz, R. (2002). Türk kamu bürokrasisinin işlemsel sorunları üzerine notlar. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(2), 17-31.

Türk Kamu Hastaneleri Birliğine Ait Bazı Sağlık Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Kanonik Korelasyon Analizi İle İncelenmesi

Ayhan DEMİRCİ*

Özet: Bir bağımsız değişkeni etkileyen birden çok bağımlı değişkenin olması durumunda, bu değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde ne derece etkili olduğunu belirlemeye yarayan korelasyon analizinin aksine kanonik korelasyon analizi, birbiriyle ilişkili çoklu ik i veri seti arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya yardımcı olan çok değişkenli bir istatistik tekniğidir. Türk Kamu Hastaneler Birliği'ne ait bazı göstergeler arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmanın ilk bölümünde Türkiye'de son yıllarda sağlık alanında meydana gelen reform hareketleri ve bunun neticesi olan Kamu Hastaneler Birliği kısaca tanıtılmıştır. İkinci bölümde yöntem olarak kullanılan kanonik korelasyon analizi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise Türk Kamu Hastaneleri Birliği'ne ait bazı göstergeler kullanılarak, aralarındaki ilişki kanonik korelasyon analizi yardımıyla araştırılmıştır.

Anahtar Kelime: Kanonik Korelasyon Analizi, Türk Kamu Hastaneleri Birliği, Çok Değişkenli İstatistik.

* Dr.Öğr. Üyesi, Toros Üniversitesi, İİSBF, UTL Bölümü ayhan.demirci@toros.edu.tr

DOI:

Geliş T. / Received Date: 06.06.2018

Kabul T. / Accepted Date: 12.06.2018

Determining Of The Relationship Between Some Health Indicators Of Turkish Public Hospitality By Canonical Correlation Analysis

Abstract: *Contrary to the correlation analysis, which is used to determine how effective these variables are on the dependent variable in the case of multiple dependent variables affecting an independent variable, canonical correlation analysis is a multivariate statistical technique that helps to reveal the relationship between two related data sets. Turkish Union of Public Hospitals Some of the indicators in the first part of the study investigated the relationship between reform movements that have occurred in recent years in the health sector in Turkey and introduced briefly Association of Public Hospitals that are a result of this. In the second part, the analysis of the canonical correlation used as a method is dealt with in detail. In the last part of the study, some of the indicators belonging to the Turkish Public Hospitals Union were investigated using canonical correlation analysis.*

Key Words: *Canonical Correlation Analysis, Turkish Public Hospitality, Multivariable Statistic*

1. Türk Kamu Hastaneleri Birliği

Devletin kamu üzerindeki görev ve rolleri, dolayısıyla buna bağlı olarak kamu olanakları kullanılmak suretiyle yürütülen hizmetlerin yapısı ve yönetimi, küreselleşme süreciyle birlikte köklü bir değişim içerisine girmiştir. Küreselleşme ekonomik, siyasal ve toplumsal alandaki etkileriyle sınırlı kalmamış, ayrıca kamunun faaliyetlerini yürütme fonksiyonu üzerinde gerek yönetsel ve gerekse yöntemsel olarak değişikliğe de yol açmıştır. Bu durum neticesinde devletlerin küçülmesi ve önemli bazı sorumluluklarını yerel yönetimlere bırakması kaçınılmaz olmuştur. Böylelikle yerelleşme teşvik edilmiş, kamu hayatında özellikle özel sektör ve sivil toplum kuruluşları daha etkin rol almaya başlamış, devlet yapısı daha etkin bir hale gelmiştir (Diren, 2014: 44).

Türkiye’de sunulan sağlık hizmetleri ele alındığında, özellikle OECD üyesi ülkelerin çok altında olduğu görülmektedir. Bu durum, bir reform hareketini kaçınılmaz kılmış ve Dünya Bankası’nın da içinde yer aldığı bir anlaşma çerçevesinde, sağlık sisteminde süregelen sorunların giderilmesine yönelik bir çalışma başlatılmıştır. Söz konusu sorunlar arasında; birçok ülkeye nazaran geri kalmış olan sağlık çıktıları, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğindeki eşitsizlikler, sağlık hizmetleri sunumunun yetersizliği, mali sürdürülebilirliğinin zayıf ve parçalı yapısı ve nüfusun büyük bir kısmının sosyal güvenlik şemsiyesi altına girememesi gibi nedenler sayılabilir (Manavgat ve Çelik, 2017: 54).

Türkiye, Avrupa Birliği Sağlık Mevzuatına uyum için başlattığı stratejik planlama çalışmalarını 2001 yılında tamamlamış ve bunun sonucunda 2003 yılı itibarıyla “Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP)”’ni uygulamaya başlamıştır. Özellikle sağlık olanaklarına erişimde yaşanan bölgesel farklılıkların ortadan kaldırılması için başlatılan SDP’nin temel amacı; kaliteli ve çağdaş sağlık hizmetlerini adil ve hakkaniyetli bir şekilde halka sunan, yüksek sağlık giderlerine karşı etkin mali koruma sağlayan ve finansal olarak sürdürülebilir bir sistem kurmaktır (Sülkü, 2011: 243).

Bu kapsamda; 1983 yılında çıkarılan 181 sayılı Sağlık Bakanlığı’nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK)’de değişikliğe gidilmiş ve bir dizi düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeleri zorunlu kılan başlıca sebepler arasında şu başlıklar sıralanabilir;

- Bürokratik yapıdan kaynaklanan ve Sağlık Bakanlığı’na bağlı merkez teşkilatın fonksiyonelliğini aksatan konular,
- Mevcut kaynakların etkin ve verimli kullanılmasında yaşanan güçlükler,
- Mevcut yapılanmanın, halkın beklentilerine yeteri kadar cevap verecek şekilde olmaması,
- Bölgesel ve coğrafik nedenlere dayalı olarak beliren ve halkın, sunulan sağlık hizmetlerine eşit ve adil bir şekilde erişebilme olanağının olmaması,
- Sağlık sisteminin bir bütün halinde ele alınmasının ve birbirine entegre bir yapıya büründürülerek hizmet sunulmasının zorunlu olması.

Yukarıda sıralanan nedenlerden dolayı 2011 yılında 663 Sayılı KHK kabul edilerek Sağlık Bakanlığı bünyesinde hizmet veren bazı birimler bağlı kuruluş statüsüne alınmış, bazı yeni genel müdürlükler ve kurullar oluşturulmuş, sağlık kuruluşlarının işleyişini ve personel politikalarını etkileyen yeni düzenlemeler yapılmıştır (İlhan, 2015: 26).

Burada yapılan reform çalışmasının temel amacı, merkezi yönetimden ayrıştırılmış ve yerel yönetimlerin daha etkin katılımını gerektiren ve desentralizasyon olarak literatüre giren; yönetim, yetki ve sorumlulukların belli ölçüde merkezi yönetimden yerel yönetimlere bırakılmasıdır. Bu yapı ile amaçlanan hasıla; sağlık hizmetinin tüm bireyler adına eşit bir bütçe ile eşit seviyede sunulmasıdır (Saltman vd., 2007). Bu yapılanma; kamu hizmetlerinin bölgesel yönetimlere devriyle birlikte, süratli karar alınabilen, eşit olanakların eşit bedel karşılığında sunulabildiği ve özellikle de daha şeffaf bir yapı sayesinde hesap verilebilirliğinin artırılmasına katkıda bulunacaktır. Ayrıca bölgenin kendine has özelliklerinden kaynaklanan ihtiyaçlarına yönelik uzmanlaşma ve bütçeleme de sağlanmış olacaktır (Costa-Font ve Turati, 2018: 975).

Bunların dışında yeni yapılanmanın getirmesi hedeflenen temel amaçları; insan merkezlilik, sürdürülebilirlik, sürekli kalite gelişimi, katılımcılık, uzlaşmacılık, gönüllülük, hizmette rekabet şeklinde sıralanabilir (Akm, 2015: 14-15).

Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu ve Kamu Hastaneleri Birliği kurulduğu 663 Sayılı söz konusu KHK ile gerçekleştirilen sistem değişikliği ile Sağlık Bakanlığı'nın stratejik plan yapma ve yeni politikalar geliştirme gücü ve kabiliyetinin artacağı değerlendirilmekte ve sunulan hizmetlerin daha kaliteli ve verimli olacağı, insan gücü ile birlikte tüm kaynakların daha etkin kullanılacağı öngörülmüştür. Sağlık sektöründe bilim ve teknoloji yoğun bir gelişme sağlanmış, buna yönetim ve teknik alanlarda profesyonel insan gücü gibi kaynaklarında eklenmesiyle daha kaliteli biçimde hizmet sunma imkânı bulunacaktır. Sağlık yönetimi açısından bakıldığında ise Kamu Hastaneleri Birliğinin kurulması; sağlık tesislerinin daha yakından izlenebilmesi, daha süratli karar alma olanağı sunulması ve geri dönüşlerin hızlıca alınabilmesine de imkân sağlayacağı düşünülmektedir. Böylelikle kamu ve özel sağlık hizmetlerinin sonuç odaklı planlanması, düzenli ve denetlenebilir hale gelebilmesi beklenmektedir. Bunların dışında, 663 Sayılı KHK ile;

- Denetimde, personel odaklı olmaktan uzaklaşılması ve bunun yerine sisteme ve faaliyetlere dayalı denetim sisteminin benimsenmesi,
- Azalacak bürokrasiyle birlikte, mevcut sorunların da süratli ve etkin bir şekilde çözülebilir hale getirilmesi,
- Başarıya ve performansa dayalı bir sistem sayesinde, daha kurumsal bir uzmanlaşma yapısının önünün açılması,
- Subjektif müdahalelerden arındırılmış bir sağlık sistemi ve profesyonel anlayışa dayalı sağlık yöneticiliğine dayalı yönetsel etkinliğin ve hizmet kalitesinin artırılması hedeflenmektedir (Torbacı, 2017: 13-14).

2. Kanonik Korelasyon Analizi

X ve Y gibi iki tesadüfi değişken arasındaki en basit ilişki istatistikte, “basit korelasyon” olarak adlandırılır. p değişken sayısını ifade etmek üzere değişkenlerden birinin, diğer (p-1) tane değişkenle arasındaki korelasyon ise “çoklu korelasyon katsayısı” ile açıklanmaktadır. Kanonik Korelasyon Analizi (KKA) ise en genel ve en karmaşık ilişki analizi yöntemidir ve çok değişkenli bir anakütleden çekilmiş iki değişken seti arasındaki ilişkiyi belirlemekte kullanılır (Kalaycı, 2008: 237).

İki değişken seti arasında bağımlı ve bağımsız değişken ayrımı yapılabilmesi halinde KKA'nın amacı bağımsız değişken seti ile bağımlı değişken seti arasındaki ilişkinin boyutunu

incelemektir. Ancak uygulamada bu ayrımın yapılması zorunlu değildir (Özçomak ve Gündüz, 2012: 454). İki değişken seti arasındaki ilişkinin tanımlanması ve hesaplanmasında isabetli sonuçlar üreten KKA, Hotelling tarafından geliştirilmiş özel bir uygulamadır (Johnson ve Wichern, 2002: 543). Hotelling, belirli bir gruba ait iki çoklu değişken seti arasındaki ilişkiye dair genel problemle ilgili bir metot öne sürmüştür. Kanonik analiz veya kanonik korelasyon yöntemi olarak literatürde yerini alan bu teknik, sağladığı hesaplama kolaylığı ve etkin sonuç üretme yeteneği sayesinde gittikçe artan bir ilgiyle takip edilmektedir (Alpert ve Peterson, 1972).

Her iki değişken seti (X ve Y) de çoklu olmak koşuluyla ($p > 1$ ve $q > 1$), bu iki veri setini oluşturan değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek maksadıyla faydalanılan KKA, iki veri seti arasında görülen bu ilişkiyi doğrusal bileşenler aracılığıyla değerlendiren çok değişkenli bir yöntemdir. KKA'da, p sayıda değişken içeren X veri matrisi ile q sayıda faktör içeren Y veri matrisi arasındaki ilişkinin büyüklüğü, yönü ve önemliliğini belirlemek için X ve Y matrislerinin doğrusal bileşenleri (kanonik değişkenler) bulunur ve bu değişkenler aracılığıyla iki değişken grubu arasındaki korelasyon hesaplanır (Özdamar, 2010: 407-408). Bu ifade neticesinde KKA'nın genel yapısı şu şekilde gösterilebilir (Oktay ve Çımar, 2002: 16).

$$\beta_1 Y_1 + \beta_2 Y_2 + \dots + \beta_p Y_p = \alpha_1 X_1 + \alpha_2 X_2 + \dots + \alpha_q X_q$$

KKA'nın matematiksel ifadesi de şu şekilde gösterilebilir (Fornell ve Larcker, 1980);

$$\begin{array}{l} Y_1 \square a_{11}y_{11} \square \dots \square a_{1p}y_{1p} \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ Y_i \square a_{i1}y_{i1} \square \dots \square a_{ip}y_{ip} \end{array} \quad \begin{array}{l} X_1 \square b_{11}x_{11} \square \dots \square b_{1q}x_{1q} \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ X_i \square b_{i1}x_{i1} \square \dots \square b_{iq}x_{iq} \end{array}$$

formülde;

$$y_{ij} = \text{ölçüt değişkenler } (1 \leq j \leq p)$$

$$x_{ik} = \text{tahmin değişkenler } (1 \leq k \leq q)$$

$$i = \text{değişken çifti sayısı (p ve q'nun en küçükleri)}$$

$$p = \text{ölçüt değişken sayısı}$$

$$q = \text{tahmin değişken sayısı}$$

$$Y_i = \text{ölçüt değişkenin i'nci çifti için kanonik rastlantı değişkeni}$$

$$X_i = \text{tahmin değişkenin i'nci çifti için kanonik rastlantı değişkeni}$$

a_{ij} = ölçüt değişkenin i'nci çiftindeki j'nci değişkenin kanonik ağırlığı ($1 \leq j \leq p$)

b_{ik} = tahmin değişkenin i'nci çiftindeki k'nci değişkenin kanonik ağırlığı ($1 \leq j \leq p$) ifade edilir.

Burada; birince değişken setinde yer alan değişkenler arasında $[p*(1-p)]/2$ tane, ikinci değişken setinde yer alan değişkenler arasında ise $[q*(1-q)]/2$ tane ve iki değişken seti arasında da $(p*q)$ tane korelasyon vardır. Bu kadar çok sayıda hesaplanması gereken korelasyonların katsayılarının da teker teker yorumlanması gerekecektir ki bu bile son derece güç ve usandırıcı bir çalışma gerektirir. İşte KKA, korelasyon katsayılarını azaltarak, bu yorucu sürecin kısaltılmasında katkıda bulunmaktadır.

İlk özdeğerler, kanonik değişkenlerin çiftleri arasındaki en yüksek korelasyonu hesaplarken, özdeğerlerin geri kalanı korelasyonun azalan sırasına göre elde edilir. Elde edilen sıfır olmayan kanonik köklerin maksimum sayısı, en küçük kümedeki değişkenlerin sayısıdır, yani, $\min [p, q]$. Kanonik değişkenleri tanımlayan katsayılar, yukarıdaki karekök matrislerdeki en yüksek kanonik köklere bağlı özvektörler olarak elde edilir ve bu da ilk özdeğerdir. X değişken kümesi için doğrusal kombinasyonlardaki katsayılar birinci matristen elde edilirken, ikincisi, değişkenlerin Y'nin doğrusal kombinasyonları için katsayı vektörlerinin elde edilmesine izin verir (Garcia-Gallego ve Mures-Quintana, 2016: 251-252).

Değişken setleri arasında ölçülen kanonik korelasyon katsayılarının yüksek olması, bu setler arasında güçlü bir korelasyonun varlığı anlamına gelmemektedir. Zira kanonik korelasyon, değişkenlerin doğrusal bileşenlerini maksimize eder. dolayısıyla değişken setlerinden herhangi birindeki varyasyonun, diğeri tarafından açıklanan kısmını ifade etmez. Bunun için gereksizlik katsayısı hesaplanır. Gereksizlik katsayısı aşağıdaki eşitlik yardımı ile hesaplanır;

$$AU(Y/V_i) = \sum L Y_{ij}^2 / q$$

Bu eşitlikte; $AU(Y/V_i)$, Y değişken setinde i. kanonik değişken ile açıklanabilen ortalama varyans, $L*Y_{ij}$; Y değişken setindeki j. Değişken ile i. Kanonik değişken arasındaki yapısal korelasyon (j. değişkenin yükü) ve q' de Y değişken setindeki değişken sayısıdır. İkinci aşamada ise gereksizlik katsayısı;

$$RM_{vi/wi} = AU(Y/V_i) * C_i^2$$

eşitliği ile hesaplanır.

KKA'nın amaçları aşağıda ifade edildiği şekilde sıralanabilir (Hair vd., 1992: 196);

- Aralarındaki ilişkinin inceleneyeceği iki değişken setinin birbirinden bağımsız olup olmadığını belirlemek,
- İki set arasındaki olası ilişkinin büyüklüğünü ölçmek,
- Her iki değişken setinde yer alan değişkenler arasından, setlerarası korelasyona en çok katkıda bulunan değişkenleri belirlemek,
- Her değişken setinin doğrusal bileşenlerini maksimum olacak şekilde ilişkilendirip, bağımlı ve bağımsız değişken kümelerinin her biri için ağırlıkları belirlemek,
- Bağımlı ve bağımsız değişken setleri arasındaki ilişkinin doğasını açıklamak.

Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken önemli bir konu, KKA'nın değişken setleri arasında bağımlı bağımsız ayrımı koşulunu gerektirmemesidir. Zira teorik olarak eğer analizde kullanılan iki değişken seti arasında bağımlı ve bağımsız değişken seti ayrımı yapılabiliyorsa, bu durumda analizin amacı bağımsız değişken setinin bağımlı değişken setini etkileyip etkilemediğini ortaya koymak olacaktır (Kalaycı, 2008: 238).

KKA bazı araştırmacılar tarafında, yorumlanmasındaki güçlükler nedeniyle eleştirilmektedir. Dolayısıyla bazı yönlerinin tartışılması gereği bulunmaktadır. Öncelikle KKA'nın, görünmeyen ve belirgin olmayan yapıların ortaya çıkarılması konusundaki yeteneğidir. Birçok karmaşanın kaynağı olarak da kabul edilen bir diğer görünüşü de kanonik çözümlerin, kanonik ağırlık, kanonik yükleme gibi değişik anlamlar yüklenebilmesidir. KKA uygulamalarında yöntemin, veriler arasındaki çok küçük varyanslardan bile çok fazla etkilendiğini tespit eden Fornell (1979)'a göre; kanonik çözümlerin istatistiksel olarak önemli sonuçlar ve önemli açıklayıcı güç olmamasına rağmen yüksek kanonik korelasyon katsayılarından etkilenmesi mümkündür. Bu nedenle kanonik modellerin hedefi, kanonik yüklemelerin hacmi hesaplamalara katılmaksızın, birbirleriyle maksimum düzeyde ilişkili olan orijinal değişkenlerin ağırlıklı toplamıdır (Fornell ve Lacker, 1980).

KKA ile belirlenen kanonik değişken çiftlerinin kaç tanesinin önemli olduğu, yani değişken grupları arasındaki ilişkinin, kaç değişken çifti ile büyük ölçüde açıklanabileceğine karar vermek gerekir. Bu yöntemde amaç, bulunan kanonik korelasyon çiftlerinin kaç tanesi arasındaki ilişkinin önemli sayılıp sayılmayacağını test etmektir. Wilk's Lamda yaklaşımında tüm kanonik korelasyonların sıfıra eşit olduğu hipotezi, alternatif hipoteze karşı test edilir. Analiz şu aşamalarla sürdürülür (Oktay ve Çınar, 2002);

$$H_0 : \sum_{i=1}^k r_i^2 = 0 \text{ ya da } r_1 = r_2 = \dots = r_p = 0$$
$$H_A : \text{En az bir } r_i \neq 0$$

H_0 hipotezinin reddedilmesi durumunda değeri en büyük olan katsayı hipotezden çıkarılacak ve işlemler H_0 sıfır hipotezi kabul edilinceye kadar tekrarlanacaktır. Wilk's Lamda test istatistiği aşağıdaki biçimde elde edilir.

$$\dots \prod_{i=1}^k (1 - r_i^2)$$

Bu katsayı kullanılarak \mathcal{J}_{hes}^2 test istatistik değeri,

$$\mathcal{J}_{hes}^2 = \frac{\left(\prod_{i=1}^k (1 - r_i^2) \right)^{-1} - 1}{(p - q + 1) / 2} \log(\dots)$$

şeklinde hesaplanır. Bu eşitlikte n , örnek hacmini; p , birinci setteki değişken sayısını; q , ikinci setteki değişken sayısını; r_i , kanonik korelasyonları; k ise kanonik korelasyon sayısını belirtir.

Test istatistiğinin hesaplanan değeri \mathcal{J}_{hes}^2 ile $\mathcal{J}_{pq \rightarrow}^2$ tablo değeri ile karşılaştırılır. $\mathcal{J}_{hes}^2 > \mathcal{J}_{pq \rightarrow}^2$ ise H_0 hipotezi reddedilir. Yani birinci kanonik korelasyonun anlamlı olduğu söylenir. İlk hesaplanan test istatistiği \mathcal{J}_{hes}^2 önemli ise birinci kanonik korelasyon test dışı bırakılır ve diğer kanonik korelasyonlar ile test yinelenir. Bu defa Wilk's Lamda istatistiği $i=2, 3, \dots, k$ değerleri için hesaplanır.

$$\dots * \prod_{i=2}^k (1 - r_2^2)$$

ve

$$\mathcal{J}_{hes}^2 \leq (n-1) \ln(p+q) / 2 \ln(\dots) > \mathcal{J}_{(p+q)}^2; t \rightarrow$$

Bu işlemler önemsiz \mathcal{J}_{hes}^2 değerine kadar devam eder. Ayrıca Wilk's Lamda katsayısı sıfıra yaklaştıkça, H_0 hipotezinin reddedileceği (kanonik korelasyon katsayısının anlamlı olduğunu), \mathcal{J}^2 değeri ile korelasyon katsayılarının sıfırdan farklı (anlamlı) olacağı söylenebilir.

Anlamlılık testinden sonra, sadece anlamlı olan kanonik değişkenler açıklanabileceği için, bu değişkenler üzerinden yorum yapma safhasına geçilir. Bu yorumlar için kullanılan standartlaştırılmış katsayılar; ilgili değişkenin kanonik değişkenlerinin tanımlanmasındaki standart ağırlıklarını göstermektedir. KKA uygulamalarında zaman zaman kanonik katsayılarının durağan olmadığı görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinin başında örneklem hacminin yeterli büyüklükte olmaması ve seçilen değişkenler arasında çoklu bağlantının görülmesidir. Böyle durumlarda standartlaştırılmış kanonik katsayılar yerine, kanonik yükler olarak ifade edilen kanonik değişken ile o kümede yer alan orijinal değişkenler arasındaki basit korelasyon katsayılarının kullanılması önerilmektedir (Albayrak, 2006: 485).

Bir değişken kümesi üzerindeki toplam varyansın ne kadarının, diğer değişken kümesi tarafından açıklandığını belirlemek amacıyla, hesaplanan her bir kanonik korelasyon katsayısı için gereksizlik katsayısının belirlenmesi önerilmektedir (Çankaya vd., 2009). Eğer A ve B farklı konulardan seçilen iki farklı değişken seti ölçümlerinin içindeki değişimi simgeledikleri kabul edilirse, $A \cap B$, bunların ortak değişim derecesi olarak kabul edilir. İşte bu iki setin kesişim kümesini oluşturan bu bölge "gereksizlik" olarak adlandırılır (Alpert ve Peterson, 1972).

3. Analiz Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Çalışmada, son yıllarda Türkiye'de yapılan sağlık reformunun bir sonucu olarak ortaya çıkan ve sağlıkta ademi merkeziyetçi bir yönetim anlayışının amaçlandığı kamu hastaneleri birliğine ait bazı göstergeler arasındaki ilişki test edilmiştir. Analizde, Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu'nun yayınladığı "Kamu Hastaneler İstatistik Yıllığı 2014" raporundan elde edilen resmi veriler kullanılmıştır (Çukurova, 2014).

Bu kapsamda; Türkiye'nin yerel yönetim yapılanmasında temel teşkil eden 81 vilayet esas alınarak, Kamu Hastaneleri Birliği'ne bağlı hastaneler için bağımsız değişkenler; X_1 =Muayene Sayısı, X_2 =Diş Çekimi Sayısı, X_3 =Toplam Doğum Miktarı, X_4 =Toplam Ameliyat Miktarı verilerinden oluşurken, bağımlı değişkenlerden oluşan ve ikinci değişken seti olan q değerleri de Y_1 =Pratisyen Hekim Sayısı, Y_2 =Diş Hekimi Sayısı (Uzman Dahil), Y_3 =Hemşire ve Ebe Sayısı, Y_4 =Cerrahi Uzmanı Hekim Sayısı şeklinde derlenerek analizde kullanılmıştır.

Yapılan analiz, Türkiye Kamu Hastaneleri Birliği'nin iller bazındaki yapılanmasında görülen ve personel sayıları ile muayene/ameliyat miktarlarından oluşan verileri içermektedir. Buna göre söz konusu veri setlerinden oluşturulan $(p+q) \times N$ yani $(4+4) \times 81$ olacak şekilde toplam 8×81 boyutlarında bir matris analiz edilmiş ve iki veri seti arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Türk Kamu Hastaneleri Birliğine Ait Bazı Sağlık Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Kanonik Korelasyon Analizi İle İncelenmesi

Analizde kullanılan verilere ait ortalama ve standart sapma değerleri aşağıda Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Verilere Ait Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Analizde Kullanılan Veriler	En Küçük Değer	En Büyük Değer	Ortalama Değeri	Standart Sapma Değeri
Muayene Sayısı (X1)	243251	45890669	3480797,07	5552495,366
Diş Çekimi Sayısı (X2)	11026	996453	91793,36	126899,812
Toplam Doğum Miktarı (X3)	534	77277	9772,67	13542,458
Toplam Ameliyat Miktarı (X4)	2289	373052	27848,77	49464,08
Pratisyen Hekim Sayısı (Y1)	7	431	74,04	67,197
Diş Hekimi Sayısı (Uzman Dahil) (Y2)	10	907	85,94	132,338
Hemşire ve Ebe Sayısı (Y3)	145	10410	1263,06	1547,939
Cerrahi Uzmanı Hekim Sayısı (Y4)	21	2608	168,68	332,676

Tablo 1’de yer alan sonuçlar incelendiğinde; standart sapma değerlerinin, ortalama değerlerine göre çok yüksek oranda olduğu görülmektedir. Bu durumun, veriler arasında aşırı uç değerlerden kaynaklandığı ve iller arasındaki sağlık hizmet sunumunun eşit dağılmamasından kaynaklandığı söylenebilir.

Kanonik korelasyon analizinde kullanılan ve Türkiye’nin 81 ilinde oluşturulan Türkiye Kamu Hastaneleri Birliği’ne ait hastanelerin bazı veriler arasındaki korelasyonlar tespit edilerek Tablo 2’de çıkarılmıştır.

Tablo 2. Türkiye Kamu Hastaneleri Birliği’ne Ait Bazı Veriler Arasındaki Korelasyonlar

	X1	X2	X3	X4	Y1	Y2	Y3
X2	0,979						
X3	0,799	0,797					
X4	0,980	0,977	0,818				

Y1	0,859	0,899	0,798	0,896			
Y2	0,939	0,954	0,810	0,972	0,878		
Y3	0,934	0,962	0,799	0,971	0,929	0,977	
Y4	0,978	0,975	0,790	0,989	0,866	0,975	0,959

Tablo 2'deki korelasyon katsayıları üzerinde yapılan inceleme neticesinde; analizde kullanılan veriler arasında çok yüksek oranda ve pozitif yönde korelasyon tespit edilmiştir. Buna göre veriler arasındaki en yüksek korelasyon; 0,989 ile Toplam Ameliyat Miktarı (X4) ve Cerrahi Uzman Hekim Sayısı (Y4) arasında, 0,980 ile Muayene Sayısı (X1) ve Toplam Ameliyat Miktarı (X4) arasında, 0,979 ile Muayene Sayısı (X1) ve Dış Çekimi Sayısı arasında tespit edilmiştir. Söz konusu veriler arasında en düşük korelasyon ise; 0,798 ile Toplam Doğum Miktarı (X3) ve Pratisyen Hekim Sayısı (Y1) arasında, 0,797 ile Dış Çekimi Sayısı (X2) ve Toplam Doğum Miktarı (X3) arasında, 0,790 ile Toplam Doğum Miktarı (X3) ve Cerrahi Uzman Hekim Sayısı (Y4) arasında tespit edilmiştir.

İki veri seti için hesaplanan setlerarası korelasyon değerleri Tablo 3'de sunulmuştur. Bu tablodaki değerler incelendiğinde, veriler arasındaki korelasyon değerlerinde görüldüğü üzere, yüksek korelasyon tespit edildiği görülmektedir.

Tablo 3. Setlerarası Korelasyon Katsayıları

	Y1	Y2	Y3	Y4
X1	0,8587	0,9388	0,9343	0,9782
X2	0,8986	0,9545	0,9624	0,9752
X3	0,7976	0,8102	0,7986	0,7895
X4	0,8958	0,9719	0,971	0,9885

Kanonik korelasyon analizi, iki değişken seti arasındaki korelasyon ilişkisini ortaya çıkaran bir yöntemdir. Kanonik fonksiyonların gücünün belirlendiği analizde veri setlerinde yer alan değişken sayısı eşit olduğundan ve esasen yöntemin özelliği nedeniyle değişkenler arasında bağımlı-bağımsız ayrımı gerektirmediğinden, verilerin kategorilere ayrılmasında (X ve Y değişkenlerinin belirlenmesinde) esnek davranılmıştır. Yapılan kanonik korelasyon analizi neticesinde elde edilen kanonik değişkenler arasındaki ilişkiye Tablo 4'de yer verilmiştir.

Tablo 4. Kanonik Değişkenler Arasındaki İlişki Sonuçları

Kanonik Değişkenler (U_1, V_1)	Kanonik Korelasyon	R-Kare Değeri	Wilk's	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık Seviyesi
------------------------------------	--------------------	---------------	--------	---------	---------------------	---------------------

Türk Kamu Hastaneleri Birliğine Ait Bazı Sağlık Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Kanonik Korelasyon Analizi İle İncelenmesi

1.	0,995	0,990	0,005	403,610	16	0,000
2.	0,686	0,470	0,451	60,045	9	0,000
3.	0,330	0,108	0,852	12,112	4	0,017
4.	0,211	0,044	0,956	3,431	1	0,064

Tablo 4 üzerinde yapılan inceleme neticesinde;

- U1 ve V1 kanonik değişken çifti arasındaki kanonik korelasyon katsayısı $\rho_1 = 0,995$ olarak hesaplanmış ve $p < 0,05$ olduğu için anlamlı bulunmuştur,
- U2 ve V2 kanonik değişken çifti arasındaki kanonik korelasyon katsayısı $\rho_2 = 0,686$ olarak hesaplanmış ve $p < 0,05$ olduğu için anlamlı bulunmuştur,
- U3 ve V3 kanonik değişken çifti arasındaki kanonik korelasyon katsayısı $\rho_3 = 0,330$ olarak hesaplanmış ve $p < 0,05$ olduğu için anlamlı bulunmuştur,
- U4 ve V4 kanonik değişken çifti arasındaki kanonik korelasyon katsayısı ise $\rho_4 = 0,211$ olarak hesaplanmış ve $p > 0,05$ olduğundan dolayı anlamsız bulunmuştur.

Yöntemin bu aşamasında sadece anlamlı olarak belirlenen katsayıları yorumlanabilmektedir. Analizde anlamlı ve en büyük kanonik korelasyona sahip olan birinci kanonik değişken çifti ele alınacaktır. Birinci kanonik değişken çiftine göre bağımsız değişken setinin bağımlı değişken setini %99,0 düzeyinde açıklayabildiği, kalan %1'lik kısmının ise diğer etkenlerin etkisi altında olduğu söylenebilir.

Anlamlı olduğu belirlenen ve aralarındaki ilişki açısından en yüksek korelasyona sahip olan birinci bağımsız ve bağımlı değişken setleri için hesaplanan kanonik ağırlıklar ve kanonik fonksiyonlar şu şekilde ifade edilebilir;

$$U1 = 0,136 x1 - 0,345 x2 + 0,033 x3 - 0,820 x4$$

$$V1 = -0,074 y1 + 0,178 y2 - 0,346 y3 - 0,772 y4$$

Orijinal değişkenlerin kanonik değişkene ne ölçüde katkı yaptığı, yukarıda verilen fonksiyonel eşitlikten görülebilir. Buna göre Türkiye Kamu Hastaneleri Birliğince sunulan hizmete ilişkin verilere ait birinci kanonik değişkeni en çok açıklayan orijinal değişkenler sırasıyla Toplam Ameliyat Miktarı, Diş Hekimi Sayısı, Muayene Sayısı ve Toplam Doğum Miktarı verileridir. Aynı şekilde mevcut personel miktarlarına ilişkin verilere ait birinci kanonik değişkeni en çok açıklayan orijinal değişkenler ise sırasıyla Cerrahi Uzman Hekim Sayısı, Hemşire ve Ebe Sayısı, Diş Hekimi Sayısı (Uzman Dahil) ve Pratisyen Hekim Sayısı şeklinde belirlenmiştir.

Orijinal değişkenin kendi kanonik değişkeniyle arasındaki basit doğrusal korelasyon olarak ifade edilen kanonik yük; ilgili değişkenin kendi kanonik değişkenine ve kanonik korelasyon katsayısına yaptığı katkının ne derece güçlü olduğunun belirlenmesini sağlar. Kanonik çapraz yük ise orijinal bağımlı değişkenler ile bağımsız kanonik değişkenler arasındaki basit doğrusal korelasyon veya orijinal bağımsız değişkenler ile bağımlı kanonik değişkenler arasındaki basit doğrusal korelasyon olarak tanımlanır. Böylece yüksek korelasyona sahip gözlenmiş değişkenin, çapraz setteki kanonik değişkene yaptığı katkının gücü ölçülebilmektedir (Bilgin vd., 2003: 345-346). Aşağıda Tablo 5’de, analize bağımsız değişken olarak dahil edilen ve sunulan hizmetlere ilişkin verilere ait kanonik yükler ve çapraz yükler gösterilmektedir. Aynı şekilde personel mevcutlarına ilişkin verilere ait kanonik yükler ve çapraz yükler de Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 5. Sunulan Hizmet Verilerine İlişkin Kanonik Yükler ve Çapraz Yükler

	U_1	V_1
x	-	-
x	-	-
x	-	-
x	-	-

Tablo 6. Personel Sayısı Verilerine İlişkin Kanonik Yükler ve Çapraz Yükler

	U_1	V_1
y1	-	-
y2	-	-
y3	-0,981	-
y4	-0,994	-

Tablo 5 üzerinde yapılan incelemede bağımsız orijinal değişkenlerden, bağımlı ve bağımsız kanonik değişkenle en yüksek basit doğrusal korelasyon katsayısına sahip olan değişkenin Toplam Ameliyat Miktarı olduğu görülmektedir. Yani bağımlı ve bağımsız kanonik değişkenlere en yüksek katkıyı Toplam Ameliyat Miktarı değişkeni sağlamıştır. Aynı şekilde Tablo 6’da da görüleceği üzere; personel miktarı değişkenleri arasından bağımlı ve bağımsız kanonik değişkenle en yüksek basit doğrusal korelasyon katsayısına sahip olan değişkenin ise Cerrahi Uzman Hekim Sayısı olduğu belirlenmiştir. Burada da bağımlı ve bağımsız kanonik değişkenlere en yüksek katkıyı bu orijinal bağımlı değişkenin sağladığı belirtilebilir.

3. SONUÇ

Türkiye, Avrupa Birliği Sağlık Mevzuatına uyum için başlattığı stratejik planlama çalışmalarının neticesinde bir Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) ortaya koymuştur. Bunun bir sonucu olan Türkiye Kamu Hastaneleri Birliği de; sağlık alanında sunulan hizmetlerin yerleşmesi ve böylelikle, sunulan hizmetlere eşit ve hakkaniyetli bir erişilebilirlik sağlanması amacını gütmektedir. Bu kapsamda çalışmada; Türkiye Kamu Hastaneleri Birliği’ne ait bazı sağlık göstergeleri arasındaki ilişki belirlenmesi amaçlanmıştır.

Türk Kamu Hastaneleri Birliğine Ait Bazı Sağlık Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Kanonik Korelasyon Analizi İle İncelenmesi

Bu amaca uygun olarak, Türkiye'nin yerel yönetim yapılanmasının esasını oluşturan 81 vilayet baz alınarak yapılandırılan Kamu Hastaneleri Birliği'ne bağlı hastaneler için derlenen bağımsız değişkenler; X_1 =Muayene Sayısı, X_2 =Diş Çekimi Sayısı, X_3 =Toplam Doğum Miktarı, X_4 =Toplam Ameliyat Miktarı verilerinden oluşturulmaktadır. Aynı şekilde bağımlı değişkenler olarak elde edilen ikinci değişken seti de Y_1 =Pratisyen Hekim Sayısı, Y_2 =Diş Hekimi Sayısı (Uzman Dahil), Y_3 =Hemşire ve Ebe Sayısı, Y_4 =Cerrahi Uzmanı Hekim Sayısı şeklinde analizde kullanılmıştır.

Kanonik değişkenlerin kendi setlerindeki açıkladığı kısmı gösteren “açıklanan varyans oranı”; bağımlı veya bağımsız setteki her bir kanonik değişkene ait kanonik yüklerin karelerinin ortalaması alınarak hesaplanır. Bağımlı setten elde edilen kanonik değişkenlerin kendi setinde açıkladığı varyans oranı toplam %100'dür. Birinci bağımlı kanonik değişkene (V1) ait açıklanan varyans oranı ise %93,2'dir. Bağımsız setten elde edilen kanonik değişkenlerin kendi setinde açıkladığı varyans oranı toplam %100'dür. Birinci bağımsız kanonik değişkene (U1) ait açıklanan varyans oranı ise %89,5'dir.

Gereksizlik indeksi ise kanonik değişkenlerin çapraz setteki açıkladıkları kısmı ifade etmektedir ve i. kanonik değişkenin açıklanan varyans oranı ile i. kanonik korelasyon katsayısının karesinin çarpımı sonucunda hesaplanmaktadır. Gereksizlik indeksine göre bağımsız kanonik değişkenlerin bağımlı sette açıkladığı kısım %90,4 ve bağımlı değişkenlerin bağımsız sette açıkladığı kısmın ise %94,1 olduğu tespit edilmiştir. Birinci bağımlı kanonik değişkenin bağımsız sette açıkladığı kısım %92,3'dir. Aynı şekilde birinci bağımsız kanonik değişkenin bağımlı sette açıkladığı kısım ise %88,5'dir.

Değişkenler arasında hesaplanan korelasyon katsayıları ve kanonik korelasyon katsayıları çok yüksek oranda bulunmuştur. Sağlık yapılanması dikkate alındığında, nüfus temelli bir yapılanmanın sağlandığı yani kadrolaşmanın, nüfusla paralel artış veya azalış gösterdiği söylenebilir. Aynı şekilde, sağlık hizmetlerine olan talebin de nüfusla paralellik göstereceği dikkate alınır, değişkenler arasındaki yüksek korelasyonun olması olağan bir durum olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA :

Akın Harun (2015), Türkiye'de Sağlık Sistemi ve Kamu Hastaneleri Birliği Sisteminde Yaşanan Yönetimsel Sorunlar (Konya Örneği), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.

Albayrak Ali Sait (2006), *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayıncılık, Ankara.

Alpert I. Mark, Peterson A. Robert (1972), “On The Interpretation of Canonical Analysis”, *Journal of Marketing Research*, Vol.IX.

Bilgin Ö.C., Emsen E., Davis M.E. (2003), “An Application of Canonical Correlation Analysis to Relationship Between the Head and Scrotum Measurements in Awassi Fat Tailed Lambs”, *Journal of Animal and Veterinary Advances*, 2(6).

Costa-Font Joan ve Turati Gilberto (2018), “Regional Healthcare Decentralization in Unitary States: Equal Spending, Equal Satisfaction?”, *Regional Studies*, Vol.: 52, No.: 7, UK.

Çankaya Soner, Altop Aydın, Olfaz Mustafa, Erener Güray (2009), “Karayaka Toklularında Kesim Öncesi ve Kesim Sonrası Ölçülen Bazı Özellikler Arasındaki İlişkinin Tahmini İçin Kanonik Korelasyon Analizi”, *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*.

Çukurova Zafer, Akın Merve, Özgül Ercan ÖZGÜL, Kazancı Elif Güler, Sulhan Turhan, Atasever Mehmet ve Küçük Aziz (2014), *Kamu Hastaneleri İstatistik Yıllığı 2014*, Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu, Sağlık Bakanlığı Yayın No.: 1000, Ankara.

Diren Hakan (2014), *Kamu Hastaneleri Birliği ve Hastanelerinde Kurumsallaşma Sürecinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.

Fornell Claes, Larcker F. David (1980), “The Use of Canonical Correlation Analysis in Accounting Research”, *The Journal of Business Finance & Accounting*, 7, 3.

Garcia-Gallego Ana, Mures-Quintina Maria-Jesus (2016), “Principal Components and Canonical Correlation Analyses as Complementary Tools. Application to the Processing of Financial Information”, *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, Issue 4, Vol. 50.

Hair J.F., Anderson R.E., Tahtam R.L., Black W.C. (1992), *Multivariate Data Analysis*, Maxwell MacMillan International Edition.

İlhan Mustafa Necmi (2015), *Kamu Hastane Birlikleri (Saha Araştırması)*, Sağlık ve Sosyal Hizmet Çalışanları Sendikası, SASAM Enstitüsü, Ankara.

Johnson R.A., Wichern D.W. (2002), *Applied Multivariate Statistical Analysis*, Pearson Prentice Hall, New Jersey.

Kalaycı Şeref (2008), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım Ltd.Şti.

Manavgat Gökçe ve Çelik Necmettin (2017), “Sağlık Düzeyinin Belirleyicilerine Yönelik Mekânsal Bir Analiz: Türkiye İBBS-3 Örneği”, *Sosyoekonomi*, Vol.: 25(34).

Oktay Erkan, Çınar Hakan (2002), “Avrupa Birliği Ülkelerinin Bazı Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Kanonik Korelasyon Analizleri Yardımıyla Belirlenmesi”, EKEV Akademi Dergisi, Yıl:6, Sayı:12.

Özçomak M. Suphi, Gündüz Murat (2012), “Borsa Performans Oranları ve Diğer Finansal Oranlar Arasındaki İlişkinin Kanonik Korelasyon Analizi ile İncelenmesi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16 (1).

Özdamar Kazım (2010), Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi 2. Kaan Kitabevi. Eskişehir

Saltman Richard B., Bankauskaite Vaida, Vrangbæk Karsten (2007), Decentralization in Health Care, Strategies and Outcomes, Mc Graw Hill Open University Press, USA.

Sülkü Seher Nur (2011), “Performansa Dayalı Ek Ödeme Sisteminin Kamu Hastanelerinin Verimliliği Üzerine Etkileri”, Maliye Dergisi, Sayı: 160 (1), Ankara.

Torbacı Yunis (2017), Kamu Hastane Birliklerinde Satın Alma Uygulamaları ve Mal Alımlarının Değerlendirmesi: İstanbul Anadolu Kuzey Bölgesi Kamu Hastaneleri Birliği Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Cumhuriyet Senatosu Dönemi Kadın Siyasetçilerin Türk Kamu Bürokrasisindeki Yeri Ve Önemi Üzerine Bir İnceleme

Ümmügülsüm CANDEĞER*

Mehmet Burhanettin COŞKUN**

Özet:1961 Anayasası ile birlikte parlamentoda bazı değişiklikler olmuştur. TBMM'nde iki meclisli bir yapı öngörülmüştür. Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu şeklinde oluşturulan yeni parlamentoda yasama yetkisi iki meclise bölüştürülmüştür.

Millet Meclisi üyeleri dört yılda bir yapılan genel oyla seçilen milletvekillerinden oluşmaktadır. Cumhuriyet Senatosu üyeleri ise genel oyla altı yıllığına seçilmektedir. Ancak seçilen üyelerin üçte biri iki yılda bir yenilenir. Seçimle iş başına gelen kişi sayısı 150 kişiden oluşmaktadır. Bu 150 kişiye ek olarak Cumhurbaşkanı tarafından seçilen 15 üye ve tabii üyeler de bulunmaktadır.

Bu çalışmada 1961–1980 yılları arasında TBMM'de Cumhuriyet Senatosu'nda görev yapmış olan kadın üyeler ve bu üyelerin siyasi faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ana kaynağı TBMM Zabıt Cerideleri ve yine TBMM'de bulunan milletvekillerinin kişisel verilerinin bulunduğu Tercüme-i Hâlleri olmuştur. Ayrıca kişilerin biyografileri ile ilgili yapılmış olan diğer çalışmalardan da yararlanılmıştır. Çalışma dört bölüm halinde tasarlanmış, giriş, anayasal sistemler, Cumhuriyet Senatosu dönemi kadın üyelerin biyografileri ve kadın siyasetçilerin Türk Bürokrasisine katkılarının değerlendirilmesi ile sonuçlandırılmıştır.

Sonuç olarak, yapılan araştırmada Cumhuriyet Senatosu'nda görev almış olan 10 adet kadın üye tespit edilmiştir. Bu üyelerden altı tanesi seçimle dört tanesi ise cumhurbaşkanınca görevlendirilmişlerdir. 1935'te kadınlara seçme seçilme hakkı verilerek kadınlar da yönetimde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Bu haliyle Cumhuriyet Senatosu'nda da kadınlar yönetimde yer almışlar ve ülke ile ilgili kararlarında alınmasında biz de varız demişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Senatosu, Kamu Bürokrasisi, İktidar, Kadın, 1961 Anayasası.

*Dr. Öğr. Ü., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ummugulsumcandeger@osmaniye.edu.tr

** Dr. Öğr. Ü., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, burhanettincoskun@osmaniye.edu.tr

DOI:

Geliş T. / Received Date: 08.06.2018

Kabul T. / Accepted Date: 12.06.2018

A Review on the Place and the Importance of the Women Politicians in the Turkish Public Bureaucracy in the Period of the Republican Senate

Abstract: *Along with the 1961 Constitution, there have been some changes in parliament. Two parliamentary structures were envisaged in the Turkish Grand National Assembly. In the new parliament formed in the form of the National Assembly and the Republic Senate, the legislative authority has been divided into two parliaments.*

Members of the National Assembly consists of members of the parliament elected by the general elections held every four years. The members of the Republic Senate are elected by the general election for six years. However, one third of the selected members are renewed every two years. The number of people who come to work by election is 150 people. In addition to these 150 members, there are also 15 members and natural members selected by the President.

In this study, the political activities of women members and their members who served in the Republican Senate in the Grand National Assembly of Turkey between 1961-1980. The main source of the work was the parliamentary speeches and the registrations of the parliamentarians' personal data. It has also benefited from other studies of people's biographies. The study was designed in four sections and concluded with the introduction, constitutional systems, the biographies of women members in the Republican Senate period and the evaluation of contributions of female politicians to the Turkish Bureaucracy.

As a result, 10 women members who had served in the Republican Senate were identified in the survey. Six of these members were elected and four were appointed to the presidency. In 1935 women were given the right to be elected, and women began to have a say in the administration. As a result, women in the Senate of the Republic took part in the administration and they said that we were present when they were taken in decisions about the country.

Key Words: *Republic Senate, Public Bureaucracy, Power, Women, 1961 Constitution.*

1. GİRİŞ

Fransızca *démocratie* kelimesinden dilimize geçmiş olan demokrasinin kelime anlamı halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimidir. Kelimenin aslı ise Yunanca *demos* (halk) ve *kratia* (iktidar) sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş olan *demokratia* (demokrasi) halkın yönetimi, iktidarı anlamına gelir (Yalçınkaya, 2013: 8).

Dünyada demokrasi M.Ö. 5. yüzyıldaki Perikles'in Atina'sına dayandırılır. Atina şehir devletinin en önemli siyasal kurumu beş- altı bin kişilik erkek vatandaştan oluşan meclisidir. Burada uygulanan yöntem bütün erkek yurttaşlara açık olmasıyla doğrudan demokrasiye örnek gösterilebilir (Dursun, 2012:163-164). Günümüzde uygulanan meclisin olduğu devlet yönetimlerini ise temsili demokrasi olarak nitelemek mümkündür.

Dünyada daha sonraki dönemlerde demokrasi olarak nitelendirilebilecek bazı faaliyetler sayılabilir. Mesela, 1215'te İngiliz kralı John tarafından imzalanan Magna Carta demokrasi ile ilgili ilk belge olma özelliği taşımaktadır. Bu belgeyle kral ve halk arasındaki hak ve hukuk ayrılmıştır. Buna karşın Osmanlı Devleti'nde 1808 tarihli Sened-i İttifak II. Mahmut ile ayanlar arasında yapılan bir tür sözleşme olup, Osmanlı dönemindeki ilk demokrasi hareketi olarak nitelendirilir (Özdemir, 1959:1-12). Osmanlı Devleti'nde daha önceki dönemlerde bir danışma meclisinin olması, divanın olması meclis olarak nitelendirilebilecek kurumlar olsa da 1876'da Meşrutiyet'in ilanı ile yönetimde resmi olarak ilk kez meclis gündeme gelmiştir. I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde iki meclisli bir sistemin uygulandığı Osmanlı Devleti'nin son döneminde 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açılmış ve tek meclisli yönetim hâkim olmuştur.

1961- 1980 yılları arasında ise çift meclisli bir yönetim uygulanmıştır. Millet Meclisi üyeleri dört yılda bir yapılan genel oyla seçilen milletvekillerinden oluşmaktadır. Cumhuriyet Senatosu üyeleri ise genel oyla altı yıllığına seçilmektedir. Ancak seçilen üyelerin üçte biri iki yılda bir yenilenir. Seçimle iş başına gelen kişi sayısı 150 kişiden oluşmaktadır. Bu 150 kişiye ek olarak Cumhurbaşkanı tarafından seçilen 15 üye ve tabii üyeler de bulunmaktadır. Cumhuriyet Senatosu'nda toplamda 10 kadın üye görev yapmıştır. Bunlardan dördü Cumhurbaşkanıca seçilen üyelere (Pantül ve Yalçın 1982: 121). Bu çalışmanın ana konusu Türk Kadın Parlamenterlerin Cumhuriyet Senatosu'ndaki etkinlikleri ve faaliyetleridir.

2. TÜRK ANAYASAL GELİŞİMİNDE (1923-1980) DÖNEMİ SİYASAL SİSTEMLER

Toplumların bir arada yaşamakla elde ettikleri kolektif tecrübeler ve gelecekle ilgili ortak tutumları birçok demokratik sistemi gerekli kılmıştır. Akçalı (1989)'ya göre siyasal sistem toplumun bütünü oluşturarak sistemlerden (biyo-sosyal sistem, ekolojik sistem, ekonomik sistem, kültürel sistem ve siyasal sistem) bir tanesidir. Siyasal sistem toplumun varlık ve değerlerinin otoriter dağılımını sağlayan ilişkilerden oluşmakta ve müessese ve yapıların tümünü içinde barındırmaktadır. Siyasal sistemlerin oluşması, uygulanması ve gelişmesi ait olduğu toplumların ortak demokratik tutum ve kararlarına

güçlü bir şekilde bağlıdır. Bu bağlılık demokrasilerin gelişiminde aşamalar halinde hayata geçmektedir.

Bu anlamda ülkemizde ilk parlamento günümüzdeki anlamıyla, 1876 Anayasası'nda tasarlanmıştır. Meşrutiyet düşüncesi ve yeni anayasa ile birçok alanda mutlak gücü elinde bulunduran hanedanın hükmetme gücüne kısıtlamalar getirildi. Türkiye'de 1876 Anayasası'ndan günümüze kadar geçen sürede meclis hükümet sistemi çalışmalarını sürdürmektedir. Dönemsel olarak çeşitli fasıllar yaşanmasına rağmen anayasal düşüncenin özü parlamenter sistem ilkeleri doğrultusunda kendini göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1876 tarihi de önemli bir milat olmak üzere bu tarihten itibaren 1982 yılı da dahil olmak üzere beş farklı anayasanın meydana getirdiği demokratik sistemlerce yerine getirilmiştir. Bu bölümde öncelikle "Anayasa" kavramının tanımı yapılarak siyasal sistemlerin kavramsal çerçevesi ortaya konulacak ve Türkiye'de hayata geçirilen Anayasalar çerçevesinde özellikle "Cumhuriyet Senatosu" döneminde yaşanan demokratik rejim ilkelerine tarihsel bir pencereden bakış sunulacaktır.

Anayasa, öncelikle bir toplumun birlikte yaşamaya hükmeden arzu ve beklentileri neticesinde meydana gelen birey üstü bir oluşum olan "devlet" aygıtının nasıl kurulacağına, ne gibi alt mekanizmalardan ve kimlerden oluşturulacağına, nasıl işletileceğine, tüm bu aygıt sisteminin birbirleriyle olan ilişkilerinin nasıl olacağına ve yönetim esnasında öngörülemeyen bürokratik, siyasi ya da tahmin dışı sebepler ile aksayan yönlerine ne gibi tedbirler (hukuki, fiziki vb.) alınacağını kesin bir şekilde ortaya koyan ve o ülkenin vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerinin tanımlanarak sınırlarının belirlenmesini ve güvence altına alınmasını sağlayan en üst derecede hukuki sistemdir. Bu hukuk sistemi devletin demokratik değerlerini koruyan en önemli başvuru noktasıdır. Tüm hukuk sistemi devletlerin anayasalarından meydana getirilen siyasal kurumlar (yargı, yasama ve yürütme) ile birlikte çalışan etkili bir zincirdir. Buna göre devletin vatandaşlarına ilişkin her türlü karar verme, yönetsel bütünlük ve adalet konularında oluşturacağı kanun ve kanunları takip eden normlar düzeni hayata geçirilebilecektir. Görüldüğü gibi toplumsal hayatı doğrudan etkileyen siyasal mekanizmalar ve bu erklerin vatandaşlar arasındaki her türlü demokratik durumu tanımlayarak teminat altına alan sistem oluşmaktadır. Ülkemizde yaşanan bu anayasal hareketler devletin siyasal olarak hangi anlamda ele alınmasıyla ilgili ipuçları verecektir. Bu ipuçlarını çözümlenmek için sırasıyla anayasal gelişmelere göz atmak gerekmektedir.

2.1 1876 Anayasası

1876 Anayasası genel olarak Kanuni Esasi olarak anılmaktadır. Sultan'ın bir ihsanı olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı'ya ait mutlak otoritenin kısıtlandırılması ve anayasal bir sistemi yerleştirmeyi gaye edinerek parlamenter sistemin kurumlarını hayata geçirmek isteyen bürokrat-aydın sınıfının baskılı çalışmalarıyla padişaha kabul ettirilmiştir. Fakat meydana getirilişi itibarıyla toplumsal ve siyasal meşrutiyet temelinden yoksundur ve bu sebepten ötürü güvencesi zayıf kalmıştır. Burada yürütme padişahın net bir şekilde elinde bulunmasından dolayı parlamento zayıf kalmış ve yürütmeyi elinde bulunduran padişahın üstün olduğu bir rejimdir ve bu itibarla iktidarı sınırlayacak enstrümanlardan yoksundur (Parla, 1995: 67).

1876 Anayasası yasama görevini Meclis-i Umumi'ye vermiştir. Meclis-i Umumi, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'dan oluşmuştur. Ayan Meclisi üyelerini padişah seçer ve görev süreleri sınırsızdır. Ayan Meclisi'nin Meclis-i Mebusan kararlarını veto yetkisi vardır. Bu yetki padişah'tan gelir. Bu meclis bir nevi senato işlevi görür. Meclis-i Mebusan ise seçimler yoluyla oluşmuştur. Kanun önerileri bakanlar kurulunca yapılırdı. Meclisler kendi görev alanlarında kanun önerisi yaparlardı. Kanun önerileri her iki meclisçe kabul edilirse padişah onayıyla yürürlüğe girerlerdi. Meclisler üzerinde padişahın mutlak veto yetkisi bulunuyordu (Fendoğlu, 2007: 173).

1876 Anayasası "Mahkemeler" başlığı altında yargı organını düzenlemiştir. Hakimlerin azledilemeyeceği, mahkemelerin bağımsızlığı, yargılamanın aleniliği, Kanuni hâkim güvencesi, ihkak-ı hak yasağı, hak arama özgürlüğü gibi önemli ilkeler kabul edilmiştir. 1876 Anayasası'nın yargı organına ilişkin düzenlemeleri dönemin ileri anayasaları ile boy ölçüşebilecek niteliktedir. 1876 Anayasası ile yargı yetkisinin sahibi padişah değil bağımsız mahkemelerdir (Gözler, 2012: 168). Tüm bunlara karşılık II. Abdülhamid tarafından meclisin çalışmalarının durdurulmasının önüne geçilememiştir. 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı hükümet yönetimi oldukça esaslı değişimlere maruz kalmıştır. Bu dönemde meclis sistemi 1909 yılında gerçekleşen anayasa değişiklikleri ile Osmanlı hükümet yönetiminin esas haline gelmiştir. Bu sayede Kanuni Esasinin dengesi yasama erki lehine değişmiştir. Sonuç olarak 1876 yılında yürürlüğe giren Kanuni Esasi ile birlikte Türkiye'nin siyasi sisteminde parlamenterizm temelli bir demokrasi yaşanmaya başlamıştır.

2.2 1921 Anayasası

Yeni Türkiye Devleti 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin bir araya gelmesiyle kurulmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta Büyük Millet Meclisi iktidarının fiili bir biçimde Heyet-i Temsiliye yerine hukuki bir irade olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Bu aşama sonrasında 21 Ocak 1921 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye kanunu kabul edilerek yeni bir anayasal çerçeve oluşturulmuştur.

Meclis Hükümeti Sistemi teorisine göre yasama ve yürütme erklerinin meclis elinde toplanması esastır. Fakat buna karşılık, yargının da meclis uhdesinde çalışması bu teorisin öngördüğü bir durum değildir. 1921 Anayasası'nda yargı erkinin pozisyonu düzenlenmemiştir. Ancak, milli mücadele şartları içerisinde yargı yetkisinin de yasama organı ile iç içe olduğu görüşü kabul görmüştür. Nihayet, 1921 Anayasası döneminde İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemelerin, üyeleri millet meclisi üyeleri arasından yine meclisçe seçiliyordu. Bu durum, kuvvetler birliği ilkesinin ve meclis hükümeti sisteminin gereği olarak görülüyordu. Büyük Millet Meclisi, 1921 Anayasası döneminde yasama, yürütme ve yargı erklerini bünyesinde birleştirmiştir (Küçük, 2013: 815).

1921 Anayasası, meclis hükümeti anlayışını ve modelini taşra yönetimleri için de öngörmüştür. Yönetim bölümlerinden vilayet ve nahiyelerin tüzel kişiliğe sahip olmaları öngörülmüştür. Vilayet ve nahiyelerin doğrudan halk tarafından seçilen meclisler eliyle yönetileceği düzenlenmiştir. Vilayet ve nahiyeler için getirilen model yönetim özerkliği olmuştur (Sencer, 1992: 101).

1921 Anayasası'nın yürürlükte olduğu Birinci Meclis döneminde, kuvvetler birliği ilkesi gereği yasamanın üstünlüğü sürdürülmeye çalışılmıştır. Fakat, bir süre sonra, fiili olarak üstünlük yürütmeye geçmiştir. İkinci Meclis'in seçimi sürecinden başlayarak artık yürütme, meclisi de tayin edecek kadar, gücü ele geçirmiştir (Küçük, 2013: 816).

2.3 1924 Anayasası

Oldukça sıkıntılı günlerden geçmekte olan yeni Türkiye şartlarında olağanüstü bir zorlukta hazırlanan 1921 Anayasası mevcut ortamın gerekliliklerine cevap verebilecek bir sisteme ve bütünlüğe sahip olmadığı için tekrar gözden geçirilmiş ve yeni bir anayasanın yapılmasına ihtiyaç doğmuştur. Devletin temel organlarının oluşturulması ve toplumsal hayata güncel ve çağdaş bir yön verilmesi amacıyla Büyük Millet Meclisi olağan bir yasama yolu kullanarak 1924 Anayasasını hazırlamıştır.

1924 Anayasası, 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilmiştir. 1924 Anayasası zamanla birtakım değişiklikler geçirmiş olmasına rağmen 1961 Anayasası'na kadar hüküm sürmüştür. 1924 Anayasası kısa ve sağlam bir metne sahiptir. Ayrıca, kendi içinde tutarlı ve basit bir yapısı vardır (Becerem ve Kalağan, 2007: 172). Ancak bunlara karşılık yargı erkini bağımsız bir güç olarak görmekte ve yargı yetkisinin de doğrudan millettten kaynaklanan bir fikir olduğunu benimsemektedir.

1921 Anayasası bir geçiş dönemi anayasası olmasına rağmen, 1924 Anayasası hem içerik hem de biçim yönünden 1876 Kanun-i Esasisi ve 1921 Anayasasından önemli izler taşımaktadır. 1924 Anayasası kaynağını Fransız Devriminden alan liberal hukuk ve liberal bir siyasal ideolojiye sahiptir. Bu Anayasa'da Meclis üstünlüğüne dayanan bir siyasal sistem kurgulanmıştır (Sencer, 1984: 9). Görüldüğü gibi 1924 Anayasası birçok özellikleri itibarı ile parlamenter hükümet sistemini, yine bazı özellikleri ile de meclis hükümet sistemini uygulatan ilkeleri ortaya koymuştur. Dolayısı ile gerçekte karma bir demokratik sistemin içselleştirildiği bir anayasa anlayışı karşımıza çıkmaktadır. 1924 Anayasasının düşünülmesi gereken önemli bir tarafı da dönemin tek parti yönetiminde olması ve bu dönem boyunca yönetimdeki partinin tüzük ve programının 1924 Anayasasının uygulanmasında son derece etkili olduğudur. Bir diğer deyişle 1950 yılı seçimlerine kadar siyasal sistemde görülen üstünlük gerçekte 1924 Anayasasının ortaya koyduğu biçimde Büyük Millet Meclisinde değil Cumhuriyet Halk Partisi üyelerinin yer aldığı kabinenin kontrolünde olmuştur.

2.4 1961 Anayasası ve 1961-1980 Dönemi Siyasal Ortam

1961 Anayasası 27 Mayıs 1960 yılında yapılan askeri müdahalenin ardından dönemin egemen güçleri ve entelektüel kesimin de uzlaşması ve desteğiyle oluşturulan ve içerik ve sistematigi düşünüldüğünde parlamenter hükümet sisteminin kurulduğu bir anayasadır. Yürütme erkinde cumhurbaşkanı oldukça sembolik bir konuma yerleştirilmiştir.

1961 Anayasası çoğulcu demokratik bir toplum yapısı oluşturmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda, çoğulcu demokratik toplumu oluşturacak gönüllü kuruluşların geliştirilmesine öncelik verilmiştir. Anayasa, siyasal partileri siyasal hayatın

vazgeçilmez unsurları olarak nitelendirdiği gibi işçilere ve kamu görevlerine bazı haklar tanınmıştır. Anayasada dikkat çeken bir diğer nokta, üniversiteler ile radyo ve televizyon idaresi gibi özerk statüdeki kurumların oluşturulması olmuştur. Serbest bir kamuoyunun oluşması adına atılan bu önemli adımla, çoğulcu toplum hedefinin gerekleri yerine getirilmeye çalışılmış, hem de merkezi otoritenin farklı odaklarla paylaşılması sağlanmıştır. Temel hak ve hürriyetler, çağın şartlarına göre yeniden ele alınmış, bu kapsamda sosyal devlet anlayışının öngördüğü haklara yer verildiği gibi toplantı ve gösteri yürüyüşünün önceden izin almadan gerçekleştirilmesine imkân tanınmıştır (Özbudun, 1995: 20).

Beceren ve Kalağan (2007)'a göre 1950-1960 yılları arasında karşılaşılan sorunlar temel alınarak her sorunun çözümü için yeni bir anayasal zemin oluşturulmuştur. Bu yüzden 1961 Anayasası oldukça ayrıntılı ve uzun bir metne sahiptir.

1961 Anayasası parlamenter bir hükümet sistemini esas almış olmasına rağmen yasamayı bir yetki, yürütmeyi de kanunların sınırladığı bir görev olarak saymıştır. Anayasa'nın 5.maddesi, yasama yetkisinin TBMM'ye ait olduğunu ve devredilemeyeceğini açıklamaktadır. 6. maddesi ise, yürütme görevinin kanunlar dairesinde cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu tarafından yerine getirileceğini düzenler. Yürütmenin paylaştırılmış olması parlamenter sistemin gereklerindedir (Yazıcı, 2011: 118).

1961 Anayasasında karşılaşılan demokratik sistem Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu adıyla oluşturulan iki ayrı meclisli bir yasama organı, meclis tarafından denetlenen ve gerektiğinde düşürülebilen bir bakanlar kurulu ile yetkisini Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanan yargıdan oluşmaktadır. Bu halde oluşturulan 1961 Anayasasının yargı ile ilgili olarak getirdiği en önemli yenilik, kanunların anayasaya uygunluğunu hem biçim hem de içerik olarak denetiminin yapılması için kurulan "Anayasa Mahkemesi" olmuştur.

1961-1973 dönemi ülkede aşırı bir siyasallaşmanın olduğu ve bu aşırı siyasallaşmanın kutuplaşmalara yol açtığı bilinmektedir. 1968 yılında Fransa'da ortaya çıkan gençlik ayaklanmaları, diğer Avrupa ülkeleriyle birlikte Türkiye'ye de sıçramıştır. İktisadi durumun gittikçe bozulduğu ülkemizde, 1970 yılında olaylar tekrardan tırmanışa geçmiş, işçi protestoları, öğrenciler arasındaki ciddi çatışmalar ve banka soygunları meydana gelmiştir. Bu ortamda dönemin Genelkurmay Başkanı Memduh TAĞMAÇ ve Faruk GÜRLER, Muhsin BATUR gibi Kuvvet Komutanları 12 Mart 1971 Muhtrasını yayınlamışlardır (Akşin, 2009: 247). Siyasal toplumsallaşma tartışmaları da göz önüne alınarak düşünüldüğünde yukarıda işaret edilen dönemin Türkiye'de özellikle üniversiteli gençlerin olağanüstü biçimde siyasallaştıkları, bu gelişmenin sonucu olarak da önce kutuplaşmanın, ardından da büyük çatışmaların yaşandığı ortama dönüştüğü söylenebilir.

1971-1973 dönemlerinde anayasada, yapılan iki önemli değişiklik gözümüze çarpmaktadır. Bunlardan biri kurumların özerkliklerinin elden alınması, diğeri de temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasının önlenmesi olarak sayılabilir. Bu değişiklikleri daha da açacak olursak dönem içerisinde Üniversitelere verilen özerklikler zayıflatılmış, TRT'nin kendine has özerkliği kaldırılarak tamamen devletin kontrol ve

denetimine verilmiştir. Bunun yanında temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılması yasağı getirilmiş, devlet memurlarının sendika kurma hakları kaldırılmış, arama ve el koyma kapsamında basın özgürlüğü ve özel hayatın gizliliğini düzenleyen anayasa maddelerinde çok önemli değişiklikler yapılmıştır. Dönemin şartlarının iyileştirilmeye çalışılarak 1961 yılında askeri müdahale sonucu oluşturulmuş olan 1961 Anayasasının 1971 yılında devletin korunmasını yerine getirmek endişesiyle yine bir askeri müdahale ile değiştirilmiştir.

1973-1980 arası dönem çoğunlukla koalisyon dönemi olarak beliren bir dönemdir. 1980 yılına kadar geçen bu sürede aşırı kutuplaşmalar devam etmiş, istikrar bir türlü elde edilememiş ve çatışmalar artış göstermiştir. Siyasal anlamda da devlet kurumları işlemez hale gelmiş, cumhurbaşkanı altı ay süresince seçilememiştir. Mevcut durum, ordunun krizi adeta fırsata çevirdiği bir hamleyi yaratarak, 12 Eylül 1980 günü Genelkurmay Başkanı Kenan EVREN komutasında gerçekleşen müdahale ile yönetime el konulmuştur. Bu müdahale sonucunda dönemin hükümeti ve TBMM dağıtılmış, önemli siyasi özneler siyaset yasakları getirilmiş ve siyasi partiler kapatılarak tüm mal varlıkları hazineye aktarılmıştır.

Genel olarak düşünüldüğünde Türk toplumunun demokrasiyle olan imtihanının özellikle anayasalar ve ait oldukları döneme olan etki dereceleri ile ele alındığını dile getirmek mümkündür. 1876 Anayasası ile başlayan demokrasi süreçleri 1980 yılına kadar anayasaların, kendilerine ait dönemlerin gereksinim duyduğu politik ve özgürlük konularında gelişme gösterdikleri açık bir biçimde görülmektedir. Toplumun çağdaşlaşmasında ve refah seviyesini yakalamasında doğrudan etkili olan bu düşünce, anayasaların ortaya çıktıkları dönemde bürokrasinin şekil kazanmasına, iktidara sahip yöneticilerin izlerini bırakmalarına ve her dönemin yönetsel aktörlerinin değişim gösterdiğine ilişkin özel bir vurgu yapmaktadır. Bu vurgunun hedeflediği sebeplerinden biri de siyasetçilerdir. Dönemin siyasi karakterleri ve özellikleri ayrı bir çalışma konusu olduğundan çalışmada Cumhuriyet Senatosu Dönemi seçilmiş ve bu sebeple kadın siyasetçilerin yönetsel katkıları incelenmiştir.

3. KADIN SİYASETÇİLERİN ORTAK ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BİYOGRAFİK BİR BAKIŞ

Cumhuriyet Senatosu kurulmadan önce konuyla ilgili basında yer alan olumlu ve olumsuz görüşler bulunmaktadır. Olumsuz görüş halkın temsili olan meclisin denetlenmesinin doğru olmayacağı şeklindeyken, olumlu görüş sahipleri ise hükümetin denetimsizliğinin yol açabileceği sorunları ortadan kaldıracak bir mekanizmaya ihtiyaç olduğunu savunmuşlardır. Sonuç itibarı ile 1961 Anayasası ile Cumhuriyet Senatosu adı verilen bir meclis açılmıştır. Cumhuriyet Senatosu'nun kuruluşu daha çok yasamanın etkili ve verimli işleyeceği düşüncesine dayandırılmıştır (Özgişi, 2011;299). Cumhuriyet Senatosu seçimlerinden birinde çoğunluk sistemi uygulanmış, diğerlerinde (7 seçim) nispi temsil sistemi uygulanmıştır (Tuncer, 2006; 169). Bu seçimlerle iş başına gelen kadın siyasetçilerin biyografileri aşağıda verilmiştir.

3.1. Nazire Özel (İNANLI) ŞAHİNGİRAY (13.10.1916- 09.10.1990)

74

13 Ekim 1916'da Ali Rıza Bey ve Hatice Hanım'ın kızı olarak doğmuştur (TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı, Sicil No: 96). İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladıktan sonra aynı ilde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi'nde (DTCF) Sümeroloji Enstitüsü'nde eğitimine devam etmiştir. 28.11.1945'te Sümeroloji Enstitüsü'nde İlmî Yardımcı (Asistan) olarak göreve başlamıştır. Aynı yıl okutman olarak görevlendirilmiştir. 1948'de yayınlanmaya başlayan Zafer Gazetesi'nde muhabir ve arşivci olarak da çalışmıştır (Gökçimen vd., 2009: 359).

1950'de DTCF'deki görevinden ayrılarak Cumhurbaşkanlığı Kitaplık Memurluğuna atanmıştır. Burada görev yaptığı 1950–1960 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı Kitaplığını, Atatürk Arşivi'ni ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın özel kitaplığını ve arşivini kurmuştur. Aynı zamanda Celal Bayar'ın bütün ilmi çalışmalarına katılmış olan Şahingiray 27 Mayıs 1960 müdahalesinden sonra görevinden ayrılmıştır (Sümer, 1999: 111-112).

15.10.1961-7.6.1964 yılları arasında Adalet Partisi (AP) temsilcisi olarak Cumhuriyet Senatosu'nda İstanbul üyesi görevini yürütmüştür (Akgül Şahin, 2008: 99). 1964'de senatörlük görevinin bitmesiyle Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Enerji Dairesinde müşavir olarak atanmış ve buradan emekliye ayrılmıştır (Gökçimen vd., 2009:360). Gazeteci Cehdi Şahingiray ile evli ve İngilizce bilen Şahingiray'ın Uğur adında bir çocuğu vardır (Cumhuriyet Gazetesi. 01.09.1981). 09.10.2006'da vefat etmiştir (TBMM Milletvekilleri Mazbataları, Erişim: 20.05.2018).

Nazire Özel Şahingiray, Cumhuriyet Senatosu'nda görevli olduğu sürece bir Kanun Teklifi vermiştir. Sözlü olarak iki Soru Önergesi vermiştir. Genel kurulda ise yedi Kanun Tasarı ve Teklifleri Hakkında, üç Diğer Önerge ve Öneriler Hakkında, iki Diğer Konular Hakkında söz almıştır (TBMM Tutanak Dergisi, Erişim: 20.05.2018).

Eserleri:

⁷⁴ Fotoğraf, Semra Gökçimen S. (2009). *Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler (1935-2009)*, TBMM Yay. Ankara, s. 359'dan alınmıştır.

Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri I-VI, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1999.

Atatürk'ün Nöbet Defteri (1931-1938), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yay. Ankara, 1955.

Atatürk'ün Son Nöbet Defteri (01. Ekim 1938-10 Kasım 1938), Alaca Yay. 2018.

Sümerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış, (Kadriye Tansuğ ile), Ankara, 1949.

3.2. **Hatice Mualla AKARCA (1923- 08.08.2008)**

75

1923'de Bursa'da⁷⁶ Mehmet Ali Bey ve Fatma Becile Hanım'ın kızı olarak doğmuştur (TBMM Albümü, 2010: 943). İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da Avusturya Saint George Okulu ve Alman Lisesi'nde tamamlamıştır (Çoker, 1998 :393). 1942'de Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nden Yüksek Ziraat Mühendisi olarak mezun olmuş ve Kocaeli Tarım İl Müdürlüğü'ne tarım öğretmeni olarak atanmıştır. Ancak buradaki görevinden 1944'te istifa edip bir süre memleketi olan Muğla/ Milas'ta çiftçilik yapmıştır. 1947'de eski görevine açıktan atanarak devam etmiştir. 1951'de ABD Maryland Üniversitesi'nde ihtisas için gitmiştir. Yurda döndüğü zaman da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı bölümünde lisans tamamlamıştır (Gökçimen vd., 2010; 38). 1953'te tekrar Kocaeli'ndeki görevine dönmüştür. Ancak Ev Ekonomisi ve Gıda Teknolojisi konusundaki uzmanlığından dolayı 1954'te Ankara Teknik Tarım Müdürlüğü'nde Uzman olarak görevlendirilmiştir (Şahin, 2010; 150). 1957'de yine istifa ederek Milas'ta çiftçilik ile uğraşmıştır. Bu sırada Demokrat Parti'nin Muğla il teşkilatında görev almıştır (Çoker, 1998, 394).

1961 yılında Sosyal Hizmetler Enstitüsü'nde Ana Çocuk Sağlığı Uzmanı olarak görev almış ancak 1961 yılının sonunda yapılacak seçimler için görevinden ayrılmıştır. 15 Ekim 1961'de yapılan seçime AP Muğla adayı olarak katılmış ve Cumhuriyet Senatosu'na Muğla üyesi olarak girmiştir. Cumhuriyet Senatosu'nda 15.10.1961'den 5.6.1966'ya kadar Muğla senatörü olarak görev yapmıştır (Çoker, 1998, 394). 1966'da

⁷⁵ Fotoğraf TBMM Milletvekilleri Mazbataları, Erişim: 21.05.2018.

⁷⁶ Doğum tarihi ve yeri ile ilgili farklı bilgiler olmasına rağmen TBMM Tercüme-i Hal (Sicil No: 135) kağıdında kendi el yazısıyla 1923 yılında doğdum ibaresi geçmektedir.

Cumhuriyet Senatosu Dönemi Kadın Siyasetçilerin Türk Kamu Bürokrasisindeki Yeri Ve Önemi Üzerine Bir İnceleme

Türkiye- Avrupa Ekonomik Topluluğu (A.E.T.) Karma Parlamento Komisyonu üyeliğine seçilerek Komisyonun 1-18 Mayıs 1966'da Strazburg ve Brüksel'de yapılan toplantılara katılmıştır (Gökçimen vd., 2010: 39; Şahin, 2010, 150; Çoker, 1998, 394).

Senatoda bulunduğu dönemde Sanayi ve Tarım komisyonlarında başkan olarak görev yapmıştır. Aynı dönemde bir Kanun Teklifi vermiş, iki kez yazılı Önerge, beş kez de sözlü Önerge vermiştir. Genel kurulda 11 kez söz almış, bunlardan ikisi gündem dışı konularda, sekizi kanun tasarısı ve tekliflerinde, biri genel görüşme önergeleri hakkında, iki kez de Muğla ili ile ilgili konularda demeç vermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, Erişim: 21.05.2018).

Cumhuriyet Senatosu'ndaki görevinin bitmesinden sonra 14. Dönem TBMM milletvekilliği seçimine katılmış ve Muğla milletvekili olarak meclise girmiştir. 1973'te meclisten ayrılmıştır. 1975-1979 arası dönemde Sağlık Bakanlığı'nda uzman olarak görev almıştır. Ardından emekli olup Muğla ve İzmir bölgesinde çiftçilik ile uğraşmaya devam etmiştir.

Hatice Mualla Akarca Türkiye Kadınlar Birliği'nin genel başkanlığı ve genel sekreterliği görevlerini yürütmüştür. Türkiye Ev Ekonomisi Cemiyeti'nin kurucu üyeliğini yapmış ve Avrupa Federasyonu Güvernörü olarak çalışmıştır (Gökçimen vd., 2010; 39).

İngilizce ve Almanca bilen Akarca evli ve iki çocuk annesidir (Sümer, 199:92). 08.08.2008'de vefat etmiştir.

3.3. **Emine Mebrure AKSOLEY (10.08.1902- 02.03.1984)**

77

10 Ağustos 1902'de Halil Sezai (Güran) Bey ve Fatma Hanım'ın kızları olarak Selanik'te doğmuştur (TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı: Sicil No: 1178). Balkan Harbi'ne kadar Selanik'te kalmış I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte babasının asker olmasından dolayı Bandırma ve Alaşehir'de bulunmuştur. Eğitimine İzmir'de başlamış sonrasında sırasıyla İstanbul ve Ankara'da devam etmiştir. 1923'te evlenmiş bu sefer de eşinin tahsili nedeniyle uzun süre Almanya'da olmak üzere Fransa, İngiltere ve

⁷⁷ Fotoğraf TBMM Milletvekilleri Mazbatasından (Sicil No: 1178) alınmıştır.

Macaristan'da bulunmuştur. Almancayı öğrenmiştir. Türkiye'ye dönüşünde Ankara Hukuk Fakültesi'ne devam etmiş ve 1938'de başarı ile tamamlamıştır (Çufalı, 2012:119).

Almanya'da bulunduğu sürece daha çok sosyal hayatı incelemiş olduğundan ülkeye dönünce daha çok sosyal yardım faaliyetleri ile uğraşmıştır. 1938'de Ankara Halkevi Köycülük Kolunda, 1939 Erzincan Felaketedelerine Yardım Komitesi'nde görev almıştır. 1940-1941'de Yardımseverler Cemiyeti'nin genel kâtipliğini yapmıştır. CHP'nin Çankaya Ocağı'nın reisliğinde aynı zamanda Kavaklıdere Halk Dağıtma Birliği'nin reis vekilliğinde bulunmuştur (Sümer, 1999:74).

1924 yılında kurulup, 1935'e kadar aralıksız çalışan ve bu tarihte feshedilen Türk Kadınları Birliği'nin 1949'da yeniden açılmasında çalışmış ve Genel Başkanı olmuştur (Türk Kadınlar Birliği, Erişim: 21.05.2018). CHP'nin çeşitli birimlerinde de faaliyetlerini yürüten Aksoley 7. ve 8. Dönem Ankara Milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. Milletvekilliğinin ardından 06.01.1961- 25.10.1961 arasında Kurucu Meclis'in Temsilciler Meclisi'nde CHP temsilcisi olarak görev almıştır. Daha sonra yapılan seçimlerden başarıyla çıkmış 07.06.1964-14.10.1973 arasında İstanbul Üyesi olarak Cumhuriyet Senatosu'nda seçilmiş üye olarak bulunmuştur. Cumhuriyet Senatosu Başkanlık Divanı Kâtip Üyesi olarak çalışmıştır (Gökçimen vd., 2010: 50). Almanca ve Fransızca bilen Aksoley General Ahmet İhsan Aksoley ile evlenmiş ancak çocuğu olmamıştır (Çoker, 1998:585).

Mecliste 7. Dönemde Maliye, 8. Dönemde Maliye Dilekçe, Milli Savunma ve Çalışma komisyonları üyesi olarak çalışmıştır. Cumhuriyet Senatosunda Kâtip Üyelik ile Milli Eğitim ve Sosyal İşler komisyonları üyeliğinde bulunmuştur (Gökçimen vd., 2010: 50; Çufalı, 2012: 120).

7. Dönem de bir Cumhuriyet Senatosu'nda 53 olmak üzere 54 Kanun teklifi vermiştir. Yedi Sözlü, 25 Yazılı Soru Önergisi sunmuştur. Genel Kurul'da yedi Gündem Dışı konularda, 61 Kanun tasarı ve teklifleri hakkında, dokuz diğer önergeler hakkında ve 17 de diğer konularda olmak üzere toplam 84 kez söz almıştır (TBMM Tutanak Dergisi, Erişim: 22.05.2018).

18-25 Eylül 1967'de Yugoslavya'ya çağrılı olarak ve resmen ziyaret eden parlamento heyetinde bulunmuştur (Çoker, 1998: 585). 2 Mart 1984'te İstanbul'da vefat etmiştir.

3.4. Fatma Hikmet İşmen

78

1918’de Hüseyin Hüsnü Bey ve Raziye Hanım’ın kızı olarak Yanya’da doğmuştur (TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı, Sicil No: 1004). İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul’da yapmıştır. 1933 yılında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi’ne başlar ve burada İngilizce, Fransızca, Almanca ve Latince öğrenip 1937’de ziraat mühendisi olarak mezun olur. İzmir, Ankara ve İstanbul Zirai Mücadele enstitülerinde uzman olarak çalışır. 1955’de İngiltere’de virüs hastalıkları laboratuvarında kısa bir eğitim alır ve sonrasında 1956’da Kanada Toronto Üniversitesi Ziraat Fakültesi Guelph Botany Bölümü’nde Bitki Virüs Laboratuvar şefi olarak çalışmış ve burada lisansüstü eğitimini tamamlamıştır. 1959’da İstanbul Göztepe Zirai Araştırma Enstitüsü Laboratuvar Şefliğine getirilmiştir. (Çoker, 1999: 77; Sümer,1999: 110).

05.06.1966–12.10.1975 tarihleri arasında Cumhuriyet Senatosu’nda Türkiye İşçi Parti’den (TİP) Kocaeli Senatörü olarak görev yapmıştır. Görevine TİP’in 1971’de kapatılmasından sonra bağımsız üye olarak devam etmiştir. Senatoda görev yaptığı sürece toplamda 142 kez söz almıştır. Bunlardan 16’sı demeç, biri önerge, 100’ü çeşitli konularda söz alma, 27 tanesi de yazılı soru ve cevaplar bölümünde bulunmaktadır (TBMM Tutanak Dergisi, Erişim: 22.05.2018).

Bekar olan İşmen parlamentodaki görevinden ayrıldıktan sonra 1976’da Parlamento’daki anılarını kitaplaştırmıştır. 1990’lı yıllarda Sosyalist Birlik Partisi, Birleşik Sosyalist Parti ve Özgürlük ve Dayanışma Partisi kurucusu ve Parti Meclisi üyesi olarak faaliyet yürüten Fatma Hikmet İşmen, 9 Mayıs 2006 günü vefat etmiştir (Lozan Mübadilleri Vakfı, Erişim: 23.05.2018).

Eserleri:

- **Parlamentoda 9 yıl: TİP Senatörü olarak 1966-1975 dönemi parlamento çalışmaları**, Çark, Ankara, 1976, 541 sayfa.

1. Domateslerin Virüs Hastalıkları. **Böcü** 1 (11-12) 1964,
2. Bitki Virüs Hastalıklarına Giriş. **Böcü** 1 (2) 1964, 22- 23 ss.
3. Yabancı Ot İlâçlaması Hakkında Pratik Bilgiler, **Böcü** 1 (1) 1964, 6- 7 ss
4. Tütün Mozaik Virüsünün Yeni Bir Varyantı (Strain) Plv, 190- 193 ss.

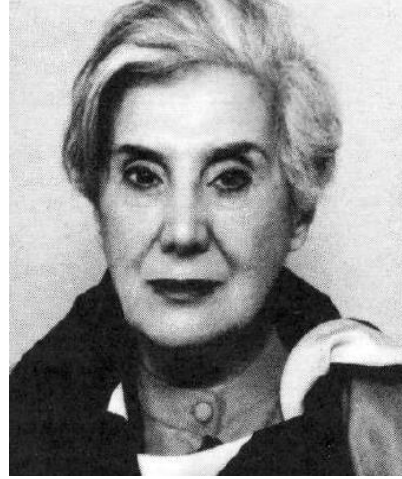
⁷⁸ Fotoğraf TBMM Milletvekilleri Mazbatasından alınmıştır. Erişim: 15.05.2018.

5. Çeltik Tarlalarında Yetişen Yabancı Otlara Karşı İlaçlı Mücadele Usulü, **Böcü** 1 (3) 1964, 14- 15 ss.

6. Çeltik Tarlalarında Yetişen Yabancı Otlara Karşı İlaçlı Mücadele Usulü, **Böcü** 1 (9-10) 1965, 14- 15 ss.

Ayrıca İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası yayınları arasında çıkan **Tomurcuk** ve **Ziraat** Dergilerinde de aşağıdaki makalelerini yayınlamıştır.

3.5. Solmaz Belül (02.03.1930-)

2 Mart 1930'da Adana'da Hasan Cavit Bey ve Hatice Suriye Hanım'ın kızları olarak dünyaya gelmiştir (TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı; Sicil No: 348). İlk ve ortaöğreniminden sonra 1948'de İstanbul Beyoğlu Kız Lisesini, 1955'de İ.Ü. Hukuk Fakültesini bitirmiştir. 8 Şubat 1956'da başladığı avukatlık stajını 23 Şubat 1957'de tamamlayarak İstanbul'da serbest avukat olarak çalışmıştır (Çoker, 1999: 321). 1957'de CHP'de politikaya girmiş, partinin gençlik ve kadın kollarında görev yaparak İstanbul İl Kadın Kolu Başkanlığı, 1965-1969 arası İl Genel Meclisi Üyeliği yapmıştır (Gökçimen vd., 2010: 112). 14 Ekim 1973'de yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde CHP adayı olarak İstanbul Üyeliğine seçilmiş, 14 Ekim 1979'da görevini tamamlamıştır (Sümer, 1999: 110).

Senato'da Kamu İktisadî Teşebbüsleri (KİT) ve Sosyal İşler komisyonlarında çalışmıştır. Endonezya Cumhuriyet Halk Meclisi Başkanının davetlisi olarak 19-25 Ocak 1978'de bu ülkeyi resmen ziyaret eden Senato Heyetinde bulunmuştur (Çoker, 1999: 322).

Cumhuriyet Senatosu'nda görev yaptığı dönemde üç kanun teklifi sunmuş, altı yazılı soru önergesi vermiş, Genel Kurul'da dokuz kez söz almıştır (TBMM Tutanak Dergisi, Erişim: 23.05.2018).

⁷⁹ Fotoğraf Çoker, F. (1999). *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1966-1980)*, C.2. s.321'den alınmıştır.

26 Ekim 1979'da Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Müşavirliğine atanmış, 5 Temmuz 1980'de isteğiyle emekliye ayrılmıştır. 1984-1985'de avukat olarak çalışmasını sürdürmüştür. 1992'de CHP'nin yeniden faaliyete geçmesinde partide görev almış, İl Genel Meclisi Üyeliğine seçilmiştir (Gökçimen vd., 2010: 113).

Evlenmemiş olan Solmaz Belül ile 2001'de yapılan bir mülakatında CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'a "CHP'nin hiç de hak etmediği oranda oy almasının nedeni, siz ve sizin yönetiminizdir. Bunu anlayacak idraki göstererek ilk istifâ eden genel başkan onuruna sahip olmanızı, mahalli seçimlerdeki kısmi başarı payını oralarda aday olan arkadaşlarımıza bırakmanızı, 42 yıllık bir CHP'li olarak sizden istiyorum!" diye seslenmiştir (Şahin, 2010: 154).

3.6. Aysel Baykal (29.09.1938- 24.01.2003)

80

29 Eylül 1938'de Musa Kazım Bey ve Fatma Zehra Hanım'ın kızları olarak Ankara'da doğmuştur. İlk öğrenimini Ankara Kurtuluş İlkokulu'nda ortaöğrenimini İstanbul Kız Lisesi'nde tamamlamıştır. İ.Ü. Hukuk Fakültesi'nden 1963'te mezun olmuştur (TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı, Sicil No: 471).

Çalışma hayatına Ankara Sigorta Şirketi'nde memur olarak başlamıştır. 1 Mart 1965-31 Mayıs 1971 tarihleri arasında Ticaret Bakanlığı Sigorta Murakabe Kurulunda raportör ve uzman olarak görev yapmıştır. Aldığı sigortacılık kursları sonunda açılan bir sınavı kazanarak İsviçre'ye gönderilmiş burada Zürih Swiss Insurance Training Center'de altı ay kurs görmüştür. 1 Haziran 1971-1 Ekim 1972 arası İstanbul Mobil Oil T.A.Ş.'nde çalışmış, 1 Ocak 1973'den itibaren İstanbul Barosuna kayıtlı olarak Avukatlığa başlamıştır (Çoker, 1999: 683).

Ardından CHP'de Politikaya girmiş, 1973'te İstanbul Beşiktaş'tan İl Genel Meclis üyesi seçilmiştir. 1974-76'da Beşiktaş İlçe Yönetim Kurulu Üyeliği, 1975-77'de İl Genel Meclisi Başkanvekilliği, 1977-79'da Belediye Meclisi Üyeliği yapmıştır. 1976'da

⁸⁰ Fotoğraf Çoker, F. (1999). *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1966-1980)*, C.2. s.683'den alınmıştır.

İstanbul İl Kadın Kolu Başkanlığı'na seçilmiştir. 1982 Anayasa'sının kabulünden sonra Sosyal Demokrat Halkçı Parti'de görev almıştır (Gökçimen vd., 2010: 104).

23 Ekim 1979'da Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimlerinde CHP adayı olarak İstanbul Üyeliğine seçilmiştir. Senato'da İçişleri Komisyonu ve yurt dışında çalışan işçilerin sorunlarını araştırma Komisyonu'nda çalışmıştır (Şahin, 1999:156).

Cumhuriyet Senatosu'nda bulunduğu sürece Genel Kurulda üç yazılı soru önergesi vermiş iki kez de söz almıştır (TBMM Tutanak Dergisi, Erişim: 24.05.2018) 12 Eylül 1980'de Silahlı Kuvvetlerin Ülke yönetimine el koyarak Yasama Meclislerini kapatması ile Üyelik görevi sona ermiştir. 27 Mart 1995'de, Başbakan Tansu Çiller Kabinesi'nde istifâ ile Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı'na Parlamento dışından atanmış, 5 Ekim 1995'te yeni Hükümet'in görevi devralması ile bakanlık görevi sona ermiştir. İngilizce bilen Baykal evlenmemiştir ve 24 Ocak 2003'te vefat etmiştir (Çoker, 1999: 683; Şahin, 1999, 156; Gökçimen vd., 2010: 104).

3.7. Nimet Zerrin Tüzün (1917- 10.09.2003)

81

1917'de İstanbul'da Hüseyin Hüsnü Bey ve Emine Hanım'ın kızı olarak dünyaya gelmiştir (TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı, Sicil No: 232). İlk ve ortaöğrenimini İzmir Notre Dame de Sion Fransız Okulu, Bursa'da Bizim Mektep ve Necatibey Kız Enstitüsünde tamamladıktan sonra Ankara Kız Teknik Öğretmen Okulu'ndan 1938'de mezun olmuştur (Çoker, 1998: 688).

13 Ekim 1938'den 19 Şubat 1942'ye kadar İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nde stajyer öğretmen olarak çalışmıştır. Bu tarihten sonra 31 Mayıs 1962'ye kadar Ankara Kız Meslek Lisesi'nde Moda Öğretmenliği yapmıştır. 31 Mayıs-4 Eylül 1962 tarihleri arasında Millî Eğitim Bakanlığı ve Talim ve Terbiye Dairesi Raportörlüğüne alınmış, oradan da Kız Teknik Öğretmen Genel Müdürü olarak görevlendirilmiştir. 4 Eylül

⁸¹ Fotoğraf Çoker, F. (1998). *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)*, C.1. s. 688'den alınmıştır.

Cumhuriyet Senatosu Dönemi Kadın Siyasetçilerin Türk Kamu Bürokrasisindeki Yeri Ve Önemi Üzerine Bir İnceleme

1962’de Kız Teknik Öğretmen Okulu’nda görev almış, 28 Şubat 1964’te de İsmet Paşa Kız Enstitüsü’ne atanmıştır (Şahin, 2010: 142).

Fransızca bilen Tüzün evli ve bir çocuk annesidir. Cumhurbaşkanlığı kontenjanından Senatör olarak seçilmiştir. 09.06.1964–10.10.1971 arasında Senatör olarak görev yapmıştır. Cumhuriyet Senatosu Başkanlık Kâtip üyeliği ve Millî Eğitim Komisyonu üyeliği yapmıştır (Sümer, 1999: 109).

Cumhuriyet Senatosunda görev yaptığı yaklaşık 7 yıllık sürede 9 kanun teklifi yapmış, dört sözlü- 11 yazılı soru önergesi vermiş, genel kurulda gündem dışı konularda 11 kez söz almış, kanun tasarısı ve teklifleri hakkında 23 kez konuşmuş, önergelerde 10 kez söz almıştır (TBMM Tutanak Dergisi, Erişim: 24.05.2018). 10.09.2003’te vefat etmiştir (Gökçimen vd., 2010:406).

3.8. Bahriye Üçok (1919- 06.10.1990)

82

1919’da Trabzon’da Mehmet ve Nadire Hanım’ın kızları olarak doğmuştur. İlk ve orta okulu Ordu’da Liseyi İstanbul Kandilli Lisesi’nde bitirmiştir. Ankara Üniversitesi DTCF Ortaçağ Türk ve İslam Tarihi Bölümü ve Devlet Konservatuarı Opera Bölümü’nü bitirmiştir. Ortaokul ve liselerde tarih, müzik ve Fransızca derslerine girmiştir. 1953’te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde göreve başlayan Üçok 1957’de doktorasını bitirmiştir. 1964 yılında “İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar” adlı çalışmasıyla doçent olmuştur. Evli ve bir kız çocuk annesi olan Üçok Fransızca, orta düzeyde Farsça ve az derecede Arapça bilmektedir (TBMM Tercüme-i Hal, Sicil No: 320).

14.10.1971’de Cumhurbaşkanı A. Cevdet Sunay’ın kontenjanından Cumhuriyet Senatosu’na seçilmiş, 01.01.1972’den 1976 yılı seçimlerine kadar olan sürede

⁸² Fotoğraf Çoker, F. (1999). *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1966-1980)*, C.2. s. 781’den alınmıştır.

Cumhuriyet Senatosu Başkanlık Divanı Kâtip üyeliği yapmıştır. 14 Ekim 1977'de senatörlük süresi dolduğu için bu görevden emekli olmuştur (Çoker, 1999: 781).

1982 Anayasa'sının kabulünden sonra yeni partilerin açılmasına izin verilmesiyle 1983'de Halkçı Parti'nin kurulması aşamasında kurucu üye olmuş ve Halkçı Parti'den 17. Dönem Ordu Milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir (Sümer, 1999:101).

Dönem sonu Meclis'ten ayrılmış ancak Politika ile ilgisini kesmemiştir. 1986'dan sonra Sosyal Demokrat Halkçı Parti üyesi olmuş 1990'da da bu partinin Meclisi Üyesi seçilmiştir. Atatürkçülük ve laiklik üzerinde yazılar yazmış, konferanslar vermiş laik ve demokratik düzenin savunuculuğunu yapmıştır (Çoker, 1999:781).

1988'da televizyonda yapılan bir açık oturumda, "İslam'da örtünmenin ve oruç tutmanın zorunlu olmadığı" iddialarına dayanan açıklamalarından sonra üzerine birçok tepki çekti ve tehditler almaya başladı. Üçok, 6 Ekim 1990 günü Ankara'nın Çankaya ilçesi Gaziosmanpaşa semti, Köroğlu Caddesi'nde bulunan evine, Ekspres Kargo tarafından ulaştırılan ve gönderici olarak İlmî Araştırmalar Vakfı'nın görüldüğü kitap paketini saat 16.30'da almıştır. Bomba olabileceği şüphesiyle paketi kapısının önünde açmaya çalışırken, paketin içine yerleştirilmiş olan bomba patlamış ve ağır yaralı olarak Hacettepe Tıp Fakültesi Acil Servisi'ne kaldırılan Üçok, saat 20:00 sularında burada yaşamını yitirmiştir. Cenazesi 9 Ekim günü Maltepe Camii'nden kaldırılmış ve Karşıyaka Mezarlığı'na defnedilmiştir. Cinayeti İslami Hareket adlı bir örgüt üstlenmiş ve ertesi gün Cumhuriyet Gazetesi'ndeki haberde, olay şöyle aktarılmıştır:

Muammer Aksoy, Çetin Emeç, Turan Dursun'dan sonra türbana karşı tavrı ve laikliği savunmasıyla tanınan SHP Parti Meclisi Üyesi Bahriye Üçok da suikast sonucu öldürüldü. İstanbul'dan Ankara Çankaya'daki evine özel bir kargo şirketiyle yollanan kitap paketini açan Üçok, içindeki bombanın patlaması sonucu ağır yaralandı. İki kolu ve bir bacağı kopan Üçok kaldırıldığı hastanede ameliyata alınmadan öldü. Cinayeti İslami Hareket adlı örgüt üstlendi. Cumhuriyet Gazetesini telefonla arayarak İslami Hareket Örgütü adına konuştuğunu bildiren bir kişi Üçok'u "tesettür konusundaki düşünceleri yüzünden" cezalandırdıklarını söyledi. Aynı kişi "İslam'a sınır koyanları öldürmeyi borç bildiklerini" belirtmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 7.10.1990).

Bombalı paketi teslim eden "kargocu kız" olarak da tanınan Gülay Calap, uzun süre ortadan kaybolmuş, 16 Ocak 1994'te İzmir'de PKK'nın yan kuruluşu olarak bilinen Devrimci Halk Partisi'nin İzmir sorumlusu olarak gözaltına alınmıştır (Gazetebosders, Erişim: 23.03.2018)

Mecliste görev yaptığı sürece 15 kanun teklifi vermiş, 12 sözlü, 37 yazılı soru önergesi vermiştir. Genel kurulda 30 gündem dışı konuşma, 33 kanun tasarıları hakkında konuşma ve diğer konularda da 7 kez söz almıştır (TBMM Tutanak Dergisi, Erişim: 23.03.2018).

Eserleri

"İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler", İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967.

"İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler", Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981.

"İslam Devletinde Kadın Hükümdarlar", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1965.

Cumhuriyet Senatosu Dönemi Kadın Siyasetçilerin Türk Kamu Bürokrasisindeki Yeri Ve Önemi Üzerine Bir İnceleme

“İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar”, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2011.

“Atatürk’ün İzinde Bir Arpa Boyu”, Cem Yaynevi, İstanbul, 2000.

“Şeriat Sarmalında Türkiye”, Cumhuriyet Kitapları – Siyasal Bilimler, İstanbul, 2010.

“İslam Tarihi Emeviler Abbasiler (Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi MEB. Ankara 1983) adlı yapıtları bulunan Üçok, birçok makale ve araştırma yazısı da kaleme almıştır. Ayrıca Aly Mazahéri’nin “Ortaçağda Müslümanların Günlük Yaşayışları” adlı yapıtını da Türkçeye tercüme etmiştir.

3.9. Adile AYDA (1913- 05.10.1992)

83

1913’de Sen Petersburg’da Sadri Maksudi Bey ve Kamile Hanım’ın kızı olarak doğmuştur (TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı, Sicil No: 441). İlk ve orta öğreniminden sonra İstanbul-Notre Dam de Sion Fransız Kız Lisesi’nden mezun olmuştur. Önce Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ni bitirip 1932’de Dışişleri Bakanlığı’nda meslek memuru olarak atanmış ve böylece Türkiye’de ilk “Türk Kadın Diplomat” olmuştur. Ancak iki yıl sonra ayrılarak Ankara Üniversitesi DTCF’de Fransız Dili ve Edebiyatı bölümüne başlamıştır. 31 Ekim 1939’da Ankara Kız Lisesi’ne Fransızca öğretmeni olarak atanmıştır (Çoker, 1999:820).

1943’te Ankara Üniversitesi DTCF’de doçent olarak öğretim üyeliği görevine atanmıştır. 1944-1957 yılları arasında İstanbul Üniversite’sinde öğretim üyesi olarak çalışmaya devam etmiştir. 1958’de Dışişleri Bakanlığı’nda tekrar göreve başlamış, 1960’ta Belgrad Büyükelçi Müsteşarlığı’na görevlendirilmiştir (Sümer, 1999: 110).

18 Kasım 1963’de Bakanlık IV. Daire Başkan Yardımcılığına getirilmiş, 14 Ocak 1966’da Kültür İşleri Genel Müdürü olmuştur. 28 Aralık 1967-15 Eylül 1971 arası Roma Büyükelçiliği Müsteşarı olarak görevlendirilmiş. 23 Eylül 1971’de Genel Sekreterlik refakatine alınarak 31 Mart 1973’den itibaren Daire Başkanı olarak görev

⁸³ Fotoğraf Gökçimen, S., Yapıcı, H., Kaya, E., Gültemen, D. ve Geçmez, T. (2010). *Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler (1935-2009)*, s.83’den alınmıştır.

yapmıştır. 1976'da Orta Elçilik görevinden emekli olmuştur (Çoker, 1999:820; Gökçimen vd., 2010:83-84)

13 Temmuz 1976 Cumhurbaşkanı Fahri S. Korutürk tarafından istifayla boşalan Naim Talu'nun yerine Cumhurbaşkanlığı kontenjanından Senato Üyesi olarak atanmıştır. Senato'da Dışişleri Komisyonu'nda üye olarak çalışmıştır (Şahin, 2010: 144). Mecliste bulunduğu sürece bir kanun teklifi vermiş, bir yazılı önerge sunmuştur. Genel kurulda çeşitli konularda dört kez söz almıştır (TBMM Tutanak Dergisi, Erişim: 25.05.2018). 3 Temmuz 1978'de de görev süresi dolduğundan senato üyeliği sona ermiştir.

5 Ekim 1992'de vefat etmiş İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir. 16 Temmuz 1942'de Halil Reşit Bey (1902–1986) ile evlenmiş olup Fahriye Gönül (Pultal) (1943) ve Kâmile Gülnur (Üçok) (1945) isminde iki çocuk annesi olan Ayda Fransızca, İngilizce, Almanca ve İtalyanca bilmekteydi.

3.10. Nermin ABADAN UNAT (1921-..)

84

18 Eylül 1921'de Viyana' da Mustafa Süleymanoviç Bey ve Mari Leslahin'in kızı olarak doğmuştur (TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı: Sicil No: 457). Babası Hamburg'da ticaret yapan Türk bir iş adamı, annesi ise Alman bir aristokrat ailenin kızıdır. Sıra dışı bir çocukluk geçirmiş ve geleceğine kendisi karar vererek ata yurduna gelme kararı almıştır. Ailesi 1927'de İstanbul'a taşınmış ve kısa bir süre sonra babasını kaybetmiştir. Annesinin ilk eşinden olan kızının yanına Budapeşte'ye taşınmışlardır. O döneme kadar okula gitmemiş evde tek hocadan ders almış, Fransızca, Almanca, İngilizce ve Macarca öğrenmiştir. Türk olmasına rağmen Türkçeyi Türkiye'ye geldikten sonra öğrenebilmiştir. Ablasının yanında yaşadıkları dönemde ailenin ekonomik sıkıntılar yaşamaması müteakip yeni başladığı okuldan ayrılmak zorunda kalmıştır. 14 yaşındayken ücretsiz okumak isteğiyle Türkiye'deki akrabalarının yanına gelmek

⁸⁴ Fotoğraf TBMM Milletvekilleri mazbatalarından alınmıştır. Erişim: 12.03.2018.

istemmiştir. Budapeşte'deki Büyükelçi Behiç Erkin'den yardım istemiş ve okumak için Türkiye'ye gitmek istediğini bildirmiş ve onun desteği ile Türkiye'ye gelmiştir. İzmir'deki akrabalarının yanına giden Unat kendi geçimini sağlamak ve Türkçeyi öğrenmek için özel dil dersleri vermeye başlamıştır. Hem Türkçeyi öğrenmiş hem de İzmir Kız Lisesi'nde yatılı okumuştur (Arman, Hürriyet Gazetesi, 16.04.2017).

1940'te liseyi bitirmiş, 1944'te de İ.Ü. Hukuk Fakültesini bitirmiştir. Mezun olduktan sonra Ankara Ulus Gazetesi'nde çalışmaya başlamış burada bildiği diller sayesinde yabancı basında II. Dünya Savaşı ile ilgili konularda tercümanlık yapmıştır. 1949'da avukatlık stajını tamamlayarak serbest avukatlık yapmaya başlamıştır (Çoker, 1999: 839). 1951'de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doktora çalışmalarına başlamış bir yandan da Gazeteciliğe devam etmiştir. 1952'de Fullbright bursu ile ABD Minesota Üniversitesi'nde lisansüstü öğrenim görmüştür. ABD dönüşü Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görevlendirilmiştir. Aynı yerde 1958'de doçent, 1966'da da profesörlüğe yükselmiştir (Gökçimen vd., 2010: 25).

Unat Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgilerin ilk kadın akademisyeni, ilk kadın doçenti ve aynı zamanda ilk kadın profesörü olmuştur (Hürriyet Gazetesi). Aynı zamanda Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde iki yıl öğretim görevlisi olarak çalışmıştır.

"Halk Efkârı Mefhumu ve Tesir Sahaları" doktora tezini 16 Aralık 1955'te A. Ü. Hukuk Fakültesi'nde savunmuş, 29 Kasım 1958'de ise A.Ü. Kamu Yönetimi Kürsüsünde "Bürokrasi" konulu doçentlik tezini savunmuştur. 1957'de Batı Almanya'nın çeşitli üniversitelerine, 1960'te ABD Harvard Üniversitesi'nin yaz seminerlerine, 1962'de de Paris Hukuk Fakültesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü konferanslarına ve Hür Berlin Üniversitesi yaz sömestri bilimsel toplantılarına katılmıştır (Şahin, 2010:25).

1963'te Devlet Planlama Teşkilatı adına Almanya'daki Türk işçileri üzerine bir araştırmayı yönetmiştir. Konuk öğretim üyesi (profesör) olarak Berlin, Münich, New York, Denver ve Georgetown üniversitelerinde ders vermiştir. Göçmen işçiler konusundaki uzmanlığından dolayı danışman olarak çeşitli konferanslara katılmıştır. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu üyesi olan Unat 1967-1970 yılları arasında Uluslararası Siyasi Bilimler Derneği Genel Başkanlığı görevini yürütmüştür. 1980 yılında da Birleşmiş Milletler Kadın Konferansı'nda Türkiye'yi temsil etmiştir (Çoker, 1999: 839-840; Şahin, 2010:146; Gökçimen vd., 2010:26).

25.7.1978–12.9.1980 arasında Cumhurbaşkanlığı kontenjanından Cumhuriyet Senatosu'nda üye olarak görev yapmıştır (Sümer, 1999:111). Senatörlük görevinin 12 Eylül 1980'de sona ermesinin ardından Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki profesörlük görevine geri dönmüştür. Kamu Yönetimi ve Basın-Yayın Yüksek Okulu'nda siyaset sosyolojisi dersleri vermiştir. 1988 yılında yaş haddinden emekli olmuştur (Gökçimen vd., 2010: 26) Emekli olduktan sonra İstanbul'da Boğaziçi Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak lisans ve yüksek lisans dersleri vermeye devam etmiş, haftada bir olmak üzere 22 yıl da burada çalışmıştır (Arman, Hürriyet Gazetesi).

Önce Yavuz Abadan ile evlenmiş, 1967’de onu kaybettikten sonra da İlhan Unat ile evlenmiştir. İkinci eşini de 2009’da kaybetmiştir. İlk evliliğinden Mustafa Kemal adında bir oğlu vardır.

Cumhuriyet Senatosu’ndaki görevi boyunca bir gündem dışı konuşma, 10 kanun ve tasarılar ile ilgili konuşma ve iki de genel görüşme ve öneriler hakkında söz almıştır (TBMM Tutanak Dergisi, Erişim: 12.03.2018).

Eserleri, Nermin Abadan Unat’ın Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi’nde yayınlanmış 50’den fazla makalesi vardır. Ayrıca kitaplarının listesi de aşağıda verilmiştir.

Halk Efkârı: Mefhumu ve Tesir Sahaları

Bürokrasi,

Batı Almanya’daki Türk İşçileri ve Sorunları,

Anayasa Hukuku Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili,

Turkish Workers in Europe,

Social Change and Turkish Women,

Göç ve Gelişme,

Türk Toplumunda Kadın,

Kum Saatini İzlerken,

Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa

Tablo1: Cumhuriyet Senatosu Kadın Temsilcileri ve Görev Süreleri

Adı	Doğum Yeri	Eğitimi	Seçim Şekli	Partisi ve Görev Süresi
Nazire Özel Şahingiray	İstanbul	Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Sumeroloji Bölümü	Seçimle (İstanbul Senatörü)	AP 15.10.1961– 7.6.1964
Hatice Mualla Akarca	İzmir	Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü	Seçimle (Muğla Senatörü)	AP 15.10.1961– 5.6.1966
Emine Mebrure Aksoley	Selanik	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi	Seçimle (İstanbul Senatörü)	CHP 7.6.1964– 14.10.1973
Fatma Hikmet İşmen	Yanya	Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi	Seçimle (Kocaeli Senatörü)	TİP 5.6.1966– 12.1.1975

Cumhuriyet Senatosu Dönemi Kadın Siyasetçilerin Türk Kamu Bürokrasisindeki Yeri Ve
Önemi Üzerine Bir İnceleme

Solmaz Belül	Adana	Hukuk Fakültesi	Seçimle (İstanbul Senatörü)	CHP 4.10.1973– 14.10.1979
Aysel Baykal	Ankara	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi	Seçimle (İstanbul Senatörü)	CHP 14.10.1979– 12.9.1980
Nimet Zerrin Tüzün	İstanbul	Ankara Kız Teknik Öğretmen Okulu	Cumhurbaşkanlığı Kontenjanı	9.6.1964– 10.10.1971
Bahriye Üçok	Trabzon	Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Ortaçağ Türk ve İslam Tarihi Bölümü, Devlet Konservatuarı Opera Bölümü	Cumhurbaşkanlığı Kontenjanı	14.10.1971– 14.10.1977
Adile Ayda	Sen Petersburg	Ankara Hukuk Fakültesi ve Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Fransızca Bölümü	Cumhurbaşkanlığı Kontenjanı	13.7.1976– 3.7.1978
Nermin Abadan Unat	Viyana	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi	Cumhurbaşkanlığı Kontenjanı	25.7.1978– 12.9.1980

4. CUMHURİYET SENATOSUNDAKİ KADIN SİYASETÇİLERİN TÜRK KAMU BÜROKRASİSİNE KATKILARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Cumhuriyet Senatosu döneminde görev yapan kadın senatörler incelendiğinde öncelikle iki grup karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki seçimle senato üyesi olanlar ve ikincisi de Cumhurbaşkanlığı kontenjanıyla üyeliğe atananlardır. Altı üye seçim ile dört üye ise Cumhurbaşkanı atamasıyla göreve getirilmişlerdir. Üyelerin öğrenim durumları göz önüne alındığında en az lisans mezunu oldukları ve çeşitli akademik unvanlara sahip oldukları görülmektedir. Kadın senatörlerin temsil ettikleri siyasi hareketlere dikkat edildiğinde 1961-1980 yılları arasında Adalet Partisi'nden iki, Cumhuriyet Halk Partisi'nden dört ve Türkiye İşçi Partisinden bir kadın senatörün bulunduğu, üç kadın senatörün ise herhangi bir parti üyeliklerinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Özellikle Aysel BAYKAL, Bahriye ÜÇOK, Adile AYDA ve Nermin ABADAN UNAT isimli senato üyelerinin Türk siyasetine yön veren toplumsal çalışmalara öncülük

ettikleri ve bu çalışmaların dönemin ihtiyaçlarıyla bütünleştiren programları oluşturmaları siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan çok değerli bir yer edinmiştir. Bu üyeler doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanmışlardır. Bu biçimde olması da demokrasi gelenekleri anlamında katılımcılık sorunsalını belli ölçüde sadeleştiren, düzleştiren bir anayasal gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Cumhuriyet Senatosunun, dönemin demokratik gereklilikleri göz önünde bulundurularak toplumun ihtiyaç duyduğu konuların çözümlenmesinde farklı bakış açılarına yönelen bir düşünce sistemini taşıdığı söylenebilir. Farklı bilim, sanat ve siyasi kollardan gelen dönemin kadın senato üyeleri arasında çoğunluk olarak Hukuk Fakültelerinden ve öğretmenlik mesleğinden geldikleri bilinmektedir. Aktif siyaset çalışmaları ve dönemin gerektirdiği toplumsal, ekonomik ve akademik çalışma alanlarında seçimle göreve gelmiş senato üyelerinin bazıları incelendiğinde çeşitli konularda özgün adımlar attıkları bilinmektedir. Bunlar sırasıyla;

- Özel SAHİNGİRAY (1961-1964), özellikle devlet arşivciliği ve Atatürk'ün son dönemlerine ışık tutan çalışmalarını meşru anlamda da sürdürmüş ve kültürel değerlerin korunması ve hatırlanmasında önemli katkılar sağlamıştır.
- Hatice Mualla AKARCA (1961-1966), tarım ve sanayi konularındaki düşünce ve projeleri ön plana çıkmış ve Türkiye'de kadın hareketlerinin başlamasında topluma önemli girdiler sağlamıştır.
- Emine Mebrure AKSOLEY (1964-1973), Fatma Hikmet İŞMEN ile birlikte en uzun süreyle senato üyeliğinde bulunan iki kişiden biridir. 1961 Anayasası hazırlama komisyonu üyeliğinde bulunarak sosyal devletin gerekliliklerine ve toplumsal dengenin oluşumuna önemli katkılar sağlayan çalışmalara katılmıştır. Bununla birlikte Kadınlar Birliğinin kurulmasında ve sosyal anlamda birçok kurumun hayata geçirilmesinde aktif sorumluluklar almıştır.
- Fatma Hikmet İŞMEN (1966-1975) Türk Zirai Politikalarının gelişiminde öne çıkan çalışmaları göze çarpmaktadır.

Diğer yandan 1961-1980 yılları arasında Cumhurbaşkanlarınca senato üyeliğine atanan üyelere baktığımızda;

- Nimet Zerrin TÜZÜN (1964-1971), aktif siyasi hayatı boyunca özellikle Milli Eğitim Komisyonlarında görev almış bir senato üyesidir. Dönemin Milli Eğitim sorunlarının çözülmesinde alınan kararlarda katkı sağlamıştır.
- Bahriye ÜÇOK (1971-1977), aktif siyasi hayatı boyunca özellikle dil, Tarih, Coğrafya ve İlahiyat konularında akademide ve okullarda görev almış bir senato üyesidir. Dönemin Milli Eğitim sorunlarının çözülmesinde alınan kararlarda TÜZÜN'den sonra aynı şekilde önemli katkılar sağlamıştır.
- Adile AYDA (1976-1978), Cumhuriyet Senatosu Dış İşleri Komisyonunda etkin görevlerde bulunmuştur.

Cumhuriyet Senatosu Dönemi Kadın Siyasetçilerin Türk Kamu Bürokrasisindeki Yeri Ve Önemi Üzerine Bir İnceleme

- Nermin ABADAN UNAT (1978-1980), Türk Kadınının sosyal değişimdeki rolü ve önemini vurgulayan çalışmalar yapmıştır. Cumhuriyet Senatosu senatörü olarak Milli Eğitim, Gençlik ve Spor ve Kültür Komisyonu üyelikleri esnasında önemli katkılarda bulunmuştur.

Cumhuriyet Senatosu Döneminde 1961-1980 dönemi çoğunlukla toplumsal uzlaşmanın, toplumun ihtiyaçlarına karşılık vermenin, ekonomik ve siyasi dengelerin kurulmaya çaba sarf edildiği, akademik bilgiye değer verilen, hukuk sisteminin üstün tutulduğu ve bireysel hak ve özgürlüklerin geçmişe göre daha çok güvence altına alındığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönemin Cumhurbaşkanlığı makamı temsilcileri tarafından görevlendirilen kadın senato üyelerinin çalışmalarının bu aşamada incelenmesi, Türk toplumunun eğitim, siyaset vb. başlıklar altında bireysel ve toplumsal özgürlüklerin gelişiminde ve çağdaş standartlara erişmesinde yarattıkları olumlu etkinin tekrar fark edilerek günümüz siyasi hareketlerine örnek olması açısından oldukça önemlidir.

Bu dönemde senatoda görev yapan kadınların hayatları ve senato faaliyetleri detaylıca incelendiğinde Türk Siyasi hayatına birçok alanda girdiler sağlayan başta 1961 Anayasası ve uygulayıcıların gayretleri sonucunda kadınların da toplum için önemli siyasi çalışmalara imza attıkları bir dönem olarak görülmektedir. Özellikle Cumhurbaşkanı kontenjanından senatoya dahil edilmiş olan ilk kadın diplomat, Siyasal Bilgilerin ilk kadın öğretim üyesi gibi kişilerin varlığı Türk Siyasal hayatında ve ülkeyle ilgili kararlarında alınmasında kadınların da var olduğunun önemli bir göstergesidir. Dikkat çeken bir diğer nokta ise kadın siyasetçilerin özellikle toplumsal olaylara ve eğitim ile ilgili konulara karşı daha hassas yaklaşımlarıdır.

KAYNAKÇA:

Akçalı, N. (1989). Siyasi Rejimlerin Sınıflandırılmasının Gelişme Yolunda Ülkeler için Önemi, **Ege Üniversitesi BYYO Düşünceler Dergisi**, Şubat.

Akgül Şahin, A. (2008). Türkiye'deki Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Çalışmaları (1935-2002). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Akşin, S. (2009). **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, 1789-1980**, İmaj yayımları, Ankara.

Arman, A. (2017) **Hürriyet Gazetesi** Nermin Abadan Unat ile yapılan söyleşi, 16.04.2017

Beceren, E ve Kalağan, G., (2007). Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemi: Türkiye'de Uygulanabilirliği Tartışmaları, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11, s. 17.

Cumhuriyet Gazetesi. 01.09.1981.

Cumhuriyet Gazetesi. 07.10.1990.

Çoker, F. (1998). **Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)**, C. 1. Ankara.

Çoker, F. (1999). **Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)**, C. 2. Ankara.

Çufalı, M. (2012). **Türk Parlamento Tarihi TBMM VIII. Dönem (1946-1950)**, C. 3, Ankara.

Dursun, D. (2012). **Siyaset Bilimi**, 6. Bsk., Beta yay., İstanbul.

Fendoğlu, H. T. (2007). **Türkiye'nin Demokratik Gelişimi ve Avrupa Birliği**, Beyan Yayınları, İstanbul.

Gazetebosders: <http://gazetebosders.com/bahriye-ucok.html>

Gökçimen, S., Yapıcı, H., Kaya, E., Gültemen, D. ve Geçmez, T. (2009) **Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamentarler (1935-2009)**, Ankara.

Gözler, K. (2012). **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.

Küçük, A. (2013). Türkiye'de Günümüze Kadar Tatbik Edilen Hükümet Sistemleri, **Yeni Türkiye**, 51.

Lozan Mübadilleri Derneği, <http://www.lozannubadilleri.com/fatma-hikmet-ismen-biyografi,39.html> Erişim: 23.05.2018.

Özbudun, E. (1995). **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara.

Özdemir, A. S. (1959) "Sened-i İttifak", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, İstanbul. ss. 1-12.

Özgişi, T. (2011). Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri. **Türkiyat Mecmuası**, 21(Güz), 292-323.

Pantül, M. ve Yalçın B.S., (1982). **Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler**, Cumhuriyet Senatosu Vakfı Yayınları. Ankara.

Parla, T. (1995). **Türkiye'nin Siyasal Rejimi**, İletişim Yayınları, s. 67, İstanbul.

Sencer, M. (1984). 1980'e Kadar Türkiye'de Siyasal ve Anayasal Süreçler, **Amme İdaresi Dergisi**, Ankara.

Sencer, M. (1992). **Türkiye'nin Yönetim Yapısı**, Alan Yayıncılık, İstanbul.

Sümer, G. Ç. (1999). **Türkiye'de Kadın Milletvekilleri (1935-1991)**. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Malatya.

TBMM Albümü, (2010). TBMM Albümü 1920-2010, C. 2, Ankara.

TBMM Milletvekilleri Mazbataları, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.arama>

TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı, Sicil No: 1004, Fatma Hikmet İşmen.

TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı, Sicil No: 135, Hatice Mualla Akarca.

TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı, Sicil No: 232, Nimet Zerrin Tüzün.

Cumhuriyet Senatosu Dönemi Kadın Siyasetçilerin Türk Kamu Bürokrasisindeki Yeri Ve
Önemi Üzerine Bir İnceleme

TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı, Sicil No: 441, Adile Ayda.

TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı, Sicil No: 471, Aysel Baykal.

TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı, Sicil No: 96, Nazire Özel (İnanlı) Şahingiray.

TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı: Sicil No: 1178, Emine Mebrure Aksoley.

TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı: Sicil No: 457, Nermin Abadan Unat.

TBMM Tercüme-i Hal, Sicil No: 320, Bahriye Üçok.

TBMM **Tutanak Dergisi**, <https://www.tbmm.gov.tr>

TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı, Sicil No: 348, Solmaz Belül.

Tuncer, E. (2006). Türkiye’de Seçim Uygulamaları/ Sorunları Işığında Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği. **Anayasa Yargısı**, 23, 167–182.

Türk Kadınlar Birliği: <http://www.turkkadınlarbirliği.org/kurumsal/Tarih%C3%A7e>
Erişim: 28.05.2018.

Yaçınkaya, A. (2013). “Antik Yunan: Yurttaş ve İktidar”, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, Eskişehir.

Yazıcı, S. (2011). **Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri, Türkiye İçin Bir Değerlendirme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Mondros Mütarekesi Sonrası ve Milli Mücadele Döneminde Jandarma Teşkilatı *

Murat Köylü **

Özet: Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan çeşitli azınlık ve ulusların yaşadığı toprakların bilinen nedenlerle parçalanması, ordunun silahlarının alınması, Türk yurdunun galip devletlerarasında paylaşılması ve ülkede mevcut devlet ve hükümet otoritesinin tamamen kaybedilmesinin bir sonucu olarak, ülkenin her yerinde büyük ölçüde huzursuzluklar baş göstermişti. Ülkenin her yerinde çete ve eşkiya faaliyetlerinin artması, azınlıkların mütarekenin 7. Maddesi'nden güç alarak kargaşa çıkarma çabaları ülkede güvensiz bir ortamın doğmasına neden olmuştu. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Osmanlı Devleti'nin seferberliğini ilan etmesiyle birlikte sabit jandarma birliklerinin subay, erbaş ve erlerin üçte ikisiyle seyyar jandarma birlikleri teşkil ettirilmesi ile boşalan jandarma birlik kadroları ise emekli subay ile askerlik çağındaki personelle tamamlanması teşkilatta bir zafiyet yaratmıştı. Gerek seyyar jandarma birliklerinde Birinci Dünya Savaşında şehit olan tecrübeli jandarma personelinin eksikliği, gerekse geride kalan jandarma kadrolarının tecrübesiz personel ile doldurulması mütareke dönemi sonrası ortaya çıkan asayişsizliğin önemli sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Bu çalışmanın amacı, Mondros Mütarekesi ile başlayan ve özellikle kırsal alandaki asayişsizliğin önlemekle görevli Jandarma Teşkilatının durumu analiz edilerek değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Milli Mücadele, Jandarma Teşkilatı

* Uluslararası Dünden Bugüne Türkiye'de Jandarma ve Sahil Güvenlik Sempozyumu''nda sözlü bildiri olarak sunulan metnin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Toros Üniversitesi İİSBF, UTL Bölümü, murat.koylu@toros.edu.tr

After Mondros Armistice and National Independence War Period, Gendarmerie Organization

Abstract: *After the Mondros Armistice Agreement, the disintegration of the lands of the various minorities and nations under the Ottoman State's control, taking the army's weapons, as a consequence of the division of the Turkish land among the victorious states and the complete loss of the state and government authority present in the country was a great deal of unrest everywhere in the country. The increase of gang and bandit activities all over the country, attempts to ridiculed the power of article 7 of the minority's armed forces have led to an unsafe environment in the country. However, after the beginning of the First World War, when the Ottoman Empire declared mobilization, the stationary gendarmerie units formed a mobile gendarmerie associations with two out of three officers, officers and prisoners, and the gendarmerie union staffs, which were vacated with retired officers and military personnel, created a weakness in the organization. The lack of experienced gendarmerie personnel martyred in World War I and the filling of the remaining gendarmerie staff with inexperienced personnel constituted one of the important reasons of the unrest that arises after the armistice period. The aim of this study is to analyze the situation of the Gendarmerie, which started with the Mondros Armistice and was in charge of preventing the disorder in the rural areas.*

Keywords: *Mondros Armistice, National Struggle, Gendarmerie Organization*

GİRİŞ

Türk tarihinin başlangıcından itibaren Osmanlı Devletinin kuruluş aşamasına kadar geçen süre zarfında emniyet ve asayişini sağlamak amacıyla oluşturulan kolluk teşkilâtı incelendiğinde genel olarak askerî amirlerin aynı zamanda zabıta amiri olduğu, belirli ve düzenli bir kolluk teşkilâtının bulunmadığı, kolluğun görev ve yetkilerini düzenleyen bir mevzuatın olmadığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasından sonra ilerleyen süreç içerisinde değişik isim ve unvanlarla sürdürülen kolluk hizmetlerinde, 1826 yılına kadar bir emir komuta birliği sağlanamadığı görülmektedir. Devletin ilk kuruluş aşamasındaki basit teşkilâtle idare edilen hükümet mekanizması genişleyen sınırlara karşın karışık bir hal almıştı. Bu durum asayiş konusunu da yakından ilgilendirmekteydi.

1826 yılında yeniçeriliğin kaldırılması ile kolluk hizmetlerine bir düzenleme yapıldıysa da tek ve bağımsız bir zabıta teşkilâtı meydana getirilememişti. 1839 yılında Tanzimat Fermanı yayınlanması ile kolluk teşkilâtında da çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Her eyalette “*Umur-u Zaptiye*” adı altında zabıta teşkilâtı kurulmak suretiyle emniyet ve asayişin sağlanmasına etkinlik kazandırılmış ve bugünkü anlamda ilk Jandarma Teşkilâtı kurularak çağdaş kolluk kuvvetlerinin teşkili yolunda ciddi ve kalıcı adımlar atılmıştı.

Bu dönemde Jandarma Teşkilâtı'na yön verecek esaslı kanun ve nizamların olmaması, jandarma personelinin yetiştirilmesi için bir okulun bulunmaması, kadro eksikliği ve jandarma subaylarının kara birliklerinden seçilirken saray ve çevresine yakın kişilerin seçilmesi teşkilâtın gün geçtikçe bozulmasına neden olmuştu. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin malî sıkıntılar yaşamasından dolayı jandarma sayısını artıramaması da eşkıya ve çeteciliğin artmasına neden olmuştu. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, zabıta teşkilâtında çeşitli düzenlemelere gitmek zorunda kalmış ve jandarmayı tensik ve ıslah etmek için Avrupalı devletlerinde isteği ile çalışmalar yapmıştı. Yapılan çalışmalar sonucunda Jandarma Teşkilâtı, Avrupa devletlerinininkine benzer bir güvenlik kuvveti haline gelmişti. Bu dönemde yapılan çalışmaların sonuç vermesinin başında jandarma subay ve erlerinin maaşlarının tam ve düzenli olarak ödenmesi ve açılan okullarda jandarmaların eğitimlerine önem verilmeye başlanması gelmektedir.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin sorunu yalnız güvenlik sorunu değildi. İç huzursuzluğunda etkisi ile gayrimüslim tebaanın haklarını ileri süren Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nden birtakım tavizler istemeye başlamıştı. Sonrasında başlayan Birinci Dünya Savaşı'nda, jandarma teşkilâtı da seferberliğin ilan edilmesiyle birlikte sabit jandarma birliklerindeki subay, erbaş ve erlerin üçte ikisiyle oluşturulan seyyar jandarma birlikleri ile birçok cephede savaşmıştı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında jandarma teşkilâtı, bir yandan memleket içinde emniyet ve asayiş sağlamaya çalışırken diğer yandan tüm cephelerde memleket savunmasında görev almıştı. Fakat seyyar jandarma birliklerinin kurulmasıyla boşalan jandarma birlik kadrolarının emekli subaylarla ve askerlik çağındaki personelle tamamlanması, seyyar jandarma birliklerinde şehit olan tecrübeli jandarma personelinin olmayışı, savaş süresince ve sonrasında ortaya çıkan asayişsizliğin önemli sebeplerinden birini teşkil etmekteydi.

Avrupa devletleri Osmanlı'nın geleceğine karar verirken diğer yandan Osmanlı Devleti'nde, Sultan V. Mehmet Reşat'ın ölümü üzerine Mehmet Vahdettin tahta geçmişti. Bu dönemde savaş, devletin aleyhine seyretmeye başlamıştı. Özellikle Bulgaristan'ın antlaşma istemesi Makedonya Cephesi'nin tamamen çökmesine neden olmuş ve Almanya ile kara bağlantısı kesilmişti. İstanbul ve Boğazların korunması için Trakya'da yeni bir cephe açılması gereği Türk kamuoyunda kötümser bir havaya yol açmıştı. Ayrıca Filistin ve Irak cephelerinde, 19 Eylül 1918 tarihinden itibaren birbirini izleyen yenilgilerden sonra gelişen olaylar, Osmanlı Devleti'ni de mütareke isteğinde bulunmaya zorlamıştı (Silahlı Kuvvetler Dergisi, 1988:20-22). Bu sırada, Talat Paşa kabinesi, istifa etmiş ve yeni kabine İzzet Paşa ile İtilaf Devletleri ile barış görüşmelerine başlamıştı.

1.Mondros Mütarekesi ve Sonrası Jandarma Teşkilatı

1918 Eylül ayı geldiğinde Almanya'nın artık savaşı hali kalmamıştır. O tarihlerde Alman Genel Kurmay Başkanı olan ünlü Ludendorf, hükümetine başvurarak savaş gücü kalmadığını bildirmiş ve ateşkes antlaşması imzalanmasını istemiş ve bu talep kabul edilmiştir. Almanya'yı, Avusturya takip etmişti (Köylü, 2017: 177).

İngilizler, Ege'de bulunan komutanları Amiral Calthorpe'a Londra'dan verdikleri talimatta, Osmanlı Devleti ile yapılacak mütareke görüşmelerini Fransız meslektaşı Amiral Amet'i devre dışı bırakarak tek başına yapması için emir verildiler. Çünkü Bulgarlar ile yapılan mütareke sırasında da Fransızlar İngilizleri devre dışı bırakmaya çalışmışlardı. İngiltere mütarekenin imza sahasında Fransa'yı devre dışı bırakmayı başararak mütarekeye tüm müttefikler adına tek bir kişi, Amiral Calthorpe imzalamıştı (Köylü, 2017: 177-178).

Amiral Arthur Calthorpe'nın görevi ise bu şartları Türk delegelerine tasdik ve imza ettirmektir. Delegeler ise bu durumu hemen İstanbul'a bildirdiler. 29 Ekim'de, 11 maddeden oluşan yeni bir talimat, İstanbul'dan kendilerine ulaştı. Talimatta İstanbul'un, 7. maddenin dışında tutulmasını, herhangi bir noktaya işgal yapılacaksa, İngiliz ve Fransızlarla birlikte Türk birliklerinin de bulunması, Yunan gemilerinin Türk limanlarından yararlandırılmaması ve Toros tünellerinin işgal edilmemesi gibi hususlar varsa da hemen hiçbirisi kabul edilmedi. Calthorpe, Rauf Bey'in heyetini genişçe bir masanın etrafında topladı. Üzerinde İngiliz Kraliyet armasının bulunduğu bir dosyayı Rauf Beyin başında bulunduğu heyete uzattı. Rauf Bey dosyayı açıp baktığında fakat diye söze başlamıştı. Ancak Calthorpe;“*İtilaf Devletleri adına hükümetinden aldığım talimat budur. Şimdi bunun mücadelesini yapacak durumda değilim.*” diyerek Rauf Bey'in söylemek istediklerini daha başında kesmiştir (Köylü, 2017: 179).

Beş oturum halinde toplantılar yapıldı. 27 Ekim 1918 sabahından itibaren Osmanlılara verilmemiş mütareke projesi metni, okunmaya başladı. Ortaya konulan ağır şartlar üzerine heyet, mütareke metni üzerinde bir değişiklik yapamayacağını anlamıştı. Osmanlı delegeleri İstanbul'dan yeni direktifler beklerken, Amiral Calthorpe'nin 30 Ekim günü mütarekenin akşama kadar ya imzalanması ya da reddedilmesi tehdidi ile karşılaştı. Sadrazam İzzet Paşa tarafından, 30 Ekim günü Meclis'te, gizli toplantı yapılmıştı. Ancak mütareke heyeti, meclisten gönderilecek cevabı beklemeden

mütarekeyi hemen imzalamak zorunda kalmıştır. Mütarekeyi Osmanlı Devleti adına Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf, Dışişleri Müsteşarı Reşat Hikmet ve askeri Müşavir Sadullah Bey imzaladılar (Köylü, 2017: 181). İki nüsha olarak imzalanmıştır. Mütareke sırasında Türk tarafının kâtibi olarak Ali Türkgeldi görev yapmıştır (Köylü, 2017: 1182-183). Wilson İlkeleri mütarekenin imzalanmasında esas olmuştur. Heyet Midilli'den İzmir'e giderken daha yolda iken Sadrazam İzzet Paşa'ya, teşekkür yazısı ulaşıyordu.

Mütarekenin maddeleri:

- 1. Evvela Karadeniz'i geçmek için, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması ve geçişin emniyet altına alınması maksadı ile Boğazlardaki istihkâmların İtilaflar tarafından işgali.*
- 2. Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları ile torpido kovan mevzileri vesaire yerler bunları taramak, kaldırmak için gerektiğinde gösterilmesi ve gerektiğinde yardım edilmesi.*
- 3. İtilaf hükümetlerine mensup harp esirleri ile Ermeni esir ve tutuklularının İstanbul'da toplanarak, kayıtsız şartsız İtilaf hükümetlerine teslimi.*
- 4. Karadeniz'deki torpil yerleri hakkında bilgi verilmesi, bundan sonra ki maddeler sıralandı.*
- 5. Hudutların muhafazası ve asayişin korunması için lüzum görülecek askeri kuvvetler dışında hemen terhis olunması (miktarı daha sonra İtilaf Devletlerince belirlenecektir).*
- 6. Osmanlı kara sularında veya Osmanlı kuvvetleri tarafından işgal edilen sularda bulunan bütün savaş gemileri teslim edilecek ve gösterilecek limanlardaki enterne edilmesi.*
- 7. Mühim sevkülceyş noktalarının İtilaf kuvvetlerince işgal olunması.*
- 8. Bütün liman ve demir yerlerinden, İtilaf mensup gemilerin yararlanması.*
- 9. İtilaf deniz kuvvetleri için İstanbul'un üs olarak kullanılması ve Osmanlı limanlarında bulunan bütün tersanelerin, tamir işlerini kolaylaştırmak için tahsisi.*
- 10. Toros tünellerinin işgali.*
- 11. İran'ın kuzeybatısında ve Kafkasya'da ki Osmanlı kuvvetlerinin savaştan önceki sınır içinde kullanılması.*
- 12. Telsiz telgraflarla, kabloların İtilaf memurları tarafından kullanılması.*
- 13. Askeri ve ticari deniz araçları ile malzemesinin yok edilmesinin men'i.*

14. Kömür, akaryakıt ve deniz levazımının Türkiye kaynaklarından satın alınması için kolaylıklar gösterilmesi.
15. Bütün demir yollarının murakabe için İtilaf zabitlerinin idaresine verilmesi Mavray-ı Kafkas'ta bulunan demiryolları da dâhildir. Ve bunlar da serbest ve tam olarak İtilaf memurlarının emrine verilecektir. Bu maddeye Batum ve Bakü'nün İtilaf Devletleri tarafından işgali dâhildir.
16. Hicaz'da, Irak'ta Yemen'de Suriye'de, Kilikya'da bulunan kuvvetlerin en yakın İtilaf kumandanına ya da batı mümessiline teslimi.
17. Trablus ve Bingazi 'de bulunan Osmanlı zabitlerinin en yakın İtalyan garnizonuna teslimi.
18. Trablus ve Bingazi'de işgal edilen bütün limanların (Mısırata'da dâhil olduğu halde) en yakın İtilaf Devletlerine teslimi.
19. Alman, Avusturya-Macaristan deniz, kara, sivil memur ve tab'alarının en yakın İngiliz ve müttefikleri kumandanına teslimi.
20. Osmanlı kuvvetlerinin vaz'ülceyşiler silah, cephane nakliyesi hakkında verilecek emirlere itaat etmesi.
21. Erzak ve levazımın, İtilaf zabitleri tarafından murakabe edilmesi.
22. Osmanlı esirlerinin İtilaf kuvvetleri nezdinde muhafaza olunması w. Osmanlı hükümetinin merkezi hükümetlerle bütün ilişkilerinin kesilmesi.
23. Ermeni vilayetinde karışıklık çıktığında, bu vilayetlerin İtilaf Devletleri tarafından işgali.
24. 7. 10. ve 15. maddelere ek olarak Zeytun, Sis, Haçin ve Ayıntap'ın işgal olunması (Köylü, 2017: 184).

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi tam bir yenilgi ve teslimiyet anlaşmasıydı. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan ismini alan bu dönem, antlaşmanın imzalandığı tarihten (30 Ekim 1918), Osmanlı saltanatının kaldırılmasına değin (1 Kasım 1922) dört bunalım yılını kapsamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan çeşitli azınlık ve ulusların yaşadığı toprakların bilinen nedenlerle parçalanması, Ordunun silahlarının alınması, Türk yurdunun galip devletler arasında paylaşılması ve ülkede mevcut devlet ve hükümet otoritesinin tamamen kaybedilmesinin bir sonucu olarak, ülkenin her yerinde büyük ölçüde huzursuzluklar baş göstermişti. Ülkenin her yerinde çete ve eşkiya faaliyetlerinin artması, güvensiz bir ortamın doğmasına neden olmuştu.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Osmanlı Devleti'nin seferberliğini ilan etmesiyle birlikte sabit jandarma birliklerinin subay, erbaş ve erlerin üçte ikisiyle seyyar

jandarma birlikleri teşkil edilmişti. Seyyar jandarma birliklerinin kurulmasıyla boşalan jandarma birlik kadroları ise emekli subay ile askerlik çağındaki personelle tamamlanmıştı. Gerek seyyar jandarma birliklerinde muharebelerde şehit olan ve tecrübeli jandarma personelinin olmayışı gerekse geride kalan jandarma kadrolarının tecrübesiz personel ile doldurulması mütareke dönemi sonrası ortaya çıkan asayişsizliğin önemli sebeplerinden birini teşkil etmekteydi (ATASE, 1-9).

İç güvenliğin en bozuk olduğu yerler kırsal bölgelerdi. Bu bölgelerin güvenliğinin sağlanmasından da jandarma sorumluydu. Fakat uzun savaş yılları jandarmayı asli görevi olan iç güvenliği sağlama işlerinden uzaklaştırmıştı. Mondros Mütarekesi'nden sonraki dönemde ise İstanbul Hükümeti'nin kimi tavrı ve davranışları bu gücü yakından etkilemişti. Nitelik ve nicelik bakımından yetersiz olan bu güç, iç güvenliğin sağlanmasında fazla bir etkinlik gösterememişti. Çünkü 1912 yılında çıkarılan geçici jandarma yasası, örgütü görevlendirme yönünden tümüyle mülkî amirlerin emrine vermişti. Böylece Jandarma, hükümetlerin bir icra aracı durumuna getirilmişti.

Bununla birlikte yönetim boşluğundan yararlanan bazı güçlerin jandarmayı farklı alanlarda kullanmaları sonucunda jandarma teşkilâtı asli görevinden uzaklaşmıştı. Asli görevini yapmak üzere gönderilen jandarma ise kimi zaman görevi dolayısıyla halkla çatışmış bu yüzden ağır eleştirilere uğramasına yol açmıştı (Tongur, 1946: 270).

Mütareke döneminde, Damat Ferit Paşa Hükümeti, Osmanlı askerî kadrolarının hızlı bir şekilde kendisine karşı teşkilatlandığını görüyor ve buna çözüm yolları arıyordu. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Şile, Bursa, Aydın havalisinde asker kaçaklarının sık sık eşkıyalık yaptıklarına dikkat çekerek İstanbul'dan gönderilen jandarmalarla bunun önüne geçebileceğini umuyordu. Bununla birlikte Damat Ferit Paşa, jandarmayı kendi isteklerine de uygun olarak kullanmak amacıyla 15 Mart 1919 yılında yayınladığı *Jandarma'nın Dâhiliye Nezareti'ne Raptı Hakkındaki Kararname* ile jandarmayı tarihinde ilk kez İçişleri Bakanlığı'na bağlamış oldu (Kararname, 1925: 10).

Harbiye Nazırı Şakir Paşa, asayişsizliğin önüne geçmek için 20.000 olan jandarma sayısının önce 27.000'e yükseltildiğini daha sonra ise 35.000'e yükseltileceğini ve jandarmannın maddi durumunun düzeltileceğini belirtiyordu. Alınan bu kararlar, İstanbul hükümetinin jandarmaya verdiği önemi göstermesi açısından önemliydi (Selvi, 1999: 549-550).

Alınan tüm bu tedbirlere rağmen, Birinci Dünya Savaşı'ndaki gizli çalışmalarını mütarekeden sonra isyana dönüştüren Pontus'çular ile diğer bazı grupların desteğini arkasına alan Ermeniler, çeşitli bölücü ve yıkıcı faaliyetlerini sürdürüyordu.

Özellikle Birinci Dünya savaşı öncesinde seferberlik çağrısına uymayan ve sonradan birliklerinden kaçan Rumlar da dağlarda çeteler oluşturmuş ve Türk halkının üzerine saldırarak onları sindirmeye çalışmıştı. Bafra mntıkasındaki Nebiyan Dağı bölgesinde yüz elli haneli Çağşur Köyünü basan Rumlar, 367 Türk'ü öldürmüş ve tüm köyü yakmışlardı. Rum çeteleri sadece Bafra bölgesinde değil Samsun ve Amasya bölgesinde de Türklere taarruz ve tecavüzde bulunuyorlardı (Özgören, 2006:11).

Pontus Rum Devletinin kurulması, Megali idea hayalinde, Yunan emperyalizminin hedefleri arasındaydı. Özellikle Karadeniz'de dolaşmakta olan İtilaf donanmasından güç alan ve Samsun Metropoliti Gemanos tarafından örgütlenen Pontus çeteleri köylere baskınlar düzenleyerek silahsız korumasız ve masum Türkleri öldürüyorlardı.

Ayrıca 9 Mart 1919'da Samsun'a çıkarılan 200 kişilik İngiliz birliği de Pontus çetelerine güç vermişti. Mütarekenin bozulacağı endişesi ile de tüm bu faaliyetler karşısında hükümet güvenlik kuvvetlerini ya kullanamıyor ya da asayiş sağlamada yetersiz kalıyordu. Bu durumda sırf kendilerini müdafaa için Türkler de harekete geçince bu zamana kadar Pontus çetelerine müdahale etmeyen İngilizler, 21 Nisan 1919'da Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Türklerin, Hıristiyanları katlettiklerini iddia etti. Ayrıca bunun önüne geçilmediği takdirde bölgenin mütareke hükümleri gereğince işgal edileceğini bildirdi.

İstanbul hükümeti tüm bu gelişmeler üzerine bölgeye yetkili birini göndermek için çalışmalara başladı. Mustafa Kemal Paşa ismi üzerinde mutabakata varılarak, 6 Mayıs 1919 tarihli "Müfettişlik Talimatnamesiyle", Samsun'a gönderilmesine karar verildi. 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıkan Mustafa Kemal, burada kaldığı zaman içerisinde olayları yakından incelemiş ve sivil-asker kökenli idarecilerden raporlar istemişti (Jandarma Dergisi, 2006: 57). Mustafa Kemal Paşa, bölgedeki asayiş sorunu ile yakından ilgilenmiş ve hazırladığı raporları İstanbul'a telgrafla bildirmişti. 21 Mayıs tarihli raporunda öncelikle İngilizlerin, Mondros Mütarekesine'ne aykırı olarak bölgeye asker çıkardığını, bu duruma engel olunmazsa görevini yerine getiremeyeceğini İstanbul'a bildirdi (Harp Tarihi Vesikalar Dergisi, 53). Diğer bir telgrafında ise bölgede asayiş sorunu yaratanların Ermeni ve Rum çeteleri olduğunu belirtti (Tansel, 1991: 237-238). Bu tayinle birlikte 24 Mayıs 1919'da, Mustafa Kemal Paşa, Sadaret Makamına gönderdiği telgrafla bu konuyla ilgili istek ve kararlılığını şu şekilde belirtmişti:

"Samsun Sancağıyla Sivas vilayetinde, Amasya ve havalisindeki jandarma ve kara ordusu kuvvetlerinin asayiş sağlamaya devam ettirmek için hiçbir biçimde yeterli olmaması, halkın huzur ve emniyetini çok kötü etkilemiştir. Bundan dolayı bu husus İtilaf temsilcilerinin nazarı dikkatine sunularak, kuvvetin asayiş sağlamaya yetecek dereceye çıkartılmasına rıza göstermelerinin sağlanması ve bilhassa Samsun sancağı ile güneyindeki jandarma ve kara ordusunu takviye etmek üzere bir bin erin silâhına alınması ve bunlar arasında jandarmaya yarar bir kısım kuvvetin ayrılması da çok önemlidir. İtilaf Devletleri gerçekten bölgede asayişin devam etmesini istiyorlar ise bu konudaki teklifi kabul etmeleri tabii görülür. Osmanlı memleketlerinin bu bölgeye kıyasla asayiş ve emniyete muhtaç diğer bölgelerde olduğu gibi bu olağanüstü zaruretin giderilmesine müsaade etmenizi rica ederim." (Harp Tarihi Vesikalar Dergisi, 53).

Karadeniz bölgesinde bütün bu gelişmeler yaşanırken, Sivas ve dolaylarında 500'ü aşkın soyguncunun faaliyetlerinin karşısında jandarma yetersiz kalmakta ayrıca Rumların yapmış olduğu eylemler ise gittikçe artmaktaydı (Güneş, 1983: 205).

Ege ve güney bölgesinde ise durum diğer yörelerden farklı değildi. Paris Konferansının 12 Mayıs 1919 tarihli toplantısında İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi kararına İtalyan Dışişleri bakanının "Neden Yunanlıların bu bölgeyi işgal etmesine izin verildiği" sorusuna Lloyd George, "İzmir sokaklarında her gün Rumların öldürüldüğü, mezalimin hızla artmakta olduğu yolunda bilgiler aldıkları için Yunanlıların İzmir'e hemen çıkmalarına izin verdikleri" şeklinde cevaplamıştı. Yunanlılar bu konferansın ardından hemeüç gün sonra 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgale başladı (Tayla, 2001: 136).

İşgalden güç alan ve 800'ü bulan Rum çetelerinin Türk köylerine saldırıp yakıp yıkmaya ve yağmacılığa başlamaları üzerine, 173. Piyade Alay Komutanı Yarbay Kazım, elinde bulunan 18 silahlı er ve birkaç jandarma erini silahlandırarak Rum çetelerine karşı koymaya başladı. Bu hareket ilk etapta başarısızlıkla sonuçlansa da işgale karşı konulabileceğinin bir işareti olması açısından önemliydi.⁸⁷

Bu sırada Yunan işgali de gittikçe gelişmekteydi. İşgalle birlikte Yunanlıların yapmış olduğu mezalimi, İstanbul Hükümetine duyurmak ve bu konuda tedbirlerin alınmasını sağlamak amacıyla jandarma komutanlıkları Umum Jandarma Komutanlığı'na sürekli raporlarla bilgi veriyordu. Umum Jandarma Komutanlığı'nın Harbiye Nezaretine gönderdiği bir raporda da Kızılcaköy'de 106 Türk'ün camiye doldurularak yakıldığı bildirilmişti.

İzmir Jandarma Alay Komutanı Kaymakam (Yarbay) Süreyya Bey, 20 Mayıs 1919 tarihinde Umum Jandarma Komutanlığı'na çektiği telgrafta, Yunan kuvvetlerinin yerli Rumlarla birlikte Müslüman halka ve yöneticilere yaptığı muameleleri anlatmakta gördüğü hakaretler yüzünden artık İzmir'de görev yapamayacağından dolayı görevden alınmasını istemekteydi (Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, 2002: 1015-106).

Umum Jandarma Komutanı Miralay (Albay) Ali Kemal, İzmir Jandarma Komutanının göndermiş olduğu telgrafa verdiği cevapta *İzmir'in işgali ile meydana gelen olaylar karşısında ilave edecek herhangi bir durum olmadığını ve gelecek açısından kötü günlerin bir işareti olduğunu* belirtmekteydi (Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, 2002: 1015-106).

Yunanlıların yapmış oldukları mezalimler sürerken, memleketin kurtuluşunun artık İstanbul hükümeti ile olamayacağı inancıyla çıktığı Samsun'dan Anadolu'nun içlerine geçen Mustafa Kemal Paşa, kolordu komutanlarına 7 Temmuz 1919 tarihinde yazmış olduğu bir yazı ile bölgelerindeki asayiş olaylarından kendilerinin sorumlu olduğunu bildirmişti (Güneş, 1983: 206).

2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Asayişe Yönelik Önlemleri ve Jandarma Teşkilâtı

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması ulusal bir hükümet kuruluncaya kadar hükümetlik görevini yapan Heyet-i Temsiliye'nin tüm çabalarına rağmen Anadolu'da iç güvenlik yeterince sağlanamamıştı. Çünkü İtilaf Devletleri kendi emellerini gerçekleştirebilmelerine engel olarak gördükleri milli hareketi kendi güçlerini kullanmadan yok edebilmek için padişahın otoritesini kullanarak bu hareketin öncülerini yok etmeyi amaçlamıştı. Nitekim padişah ve yakın çevresi de bu çağrıya

⁸⁷ Bergama Jandarma Komutanlığı'nın 25 Haziran 1919 tarihli raporunda bölgede yaşanan olaylar şu şekilde anlatılmaktadır:

“1. Yunan askerlerinin yağma ve tahrip ettikleri eşyanın değeri, katliam ve göç sebebiyle saptanamamıştır.

2. Yunan askerleri, üçü kadın olmak üzere beş Türk'ü öldürmüşlerdir. Ayrıca iki kadını yakmışlar, iki köy halkını da katletmişlerdir.

3. Dövülenlerin sayısı bilinmemektedir.

4. Üç Türk kızına tecavüz edilmiştir.

5. Dokuz köy tamamen yağma ve tahrip edilmiş, üç köy ve üç çiftlik yakılmıştır. 100 bin kadar tahmin edilen hayvan Midilli'ye götürülmüştür.” (Köylü, 2017: 66.)

uyarak milli hareketin öncülerinin asi olduğunu ve onlara karşı savaşmanın kutsal olduğunu bildiren fetvalar yayınlamıştı (Güneş, 1983: 207).

Bu gelişmelere karşı Milli Hükümet, düzenli ordunun teşkiliyle ilgili çalışmalarla birlikte iç güvenliğin etkin bir şekilde sağlanması amacıyla, Ankara'da MSB. lığına bağlı *Umum Jandarma Komutanlığı* kurdu. Böylece biri İstanbul'da padişahın emrinde diğeri de Ankara'da TBMM Hükümeti'nin emrinde olmak üzere iki Umum Jandarma Komutanlığı bulunuyordu. Kuruluş ve tâbi oldukları yasa ve yönetmelikler yönünden aralarında pek fark yoktu. İlk bakışta birbirinden farklı gibi görünen bu iki jandarma örgütü aslında birdi ve hepsi de Türk jandarmasıydı (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 2001: 389-390).

TBMM Hükümeti, ülke topraklarında Anadolu'yu sömürgeleştirmek için yabancı devlet askerlerinin yanında onlarla işbirliği içinde devletin üst yöneticileri ve bunların peşinden sürüklenen bilinçsiz yurttaş kitlelerin oluşturduğu bir düşman cephesiyle savaşmak durumundaydı (Güneş, 1983: 208).

Böyle bir dönemde, ulusal hareketi halka indirebilmek için öncelikle halkın can, mal, namus güvenliğini koruyacak önlemlerin alınması gerekiyordu. Bu bilinçle hareket eden TBMM İcra Vekilleri Heyeti, jandarmanın sayısının artırılmasının yanında, olağanüstü dönemleri olağan dönemlerin kurumlarıyla atlatabilmenin imkansız olduğu bilincine ve ülkenin içinde bulunduğu koşulları da göz önüne alarak iç güvenliğin sağlanmasına yardımcı olmak amacıyla doğrudan Milli Müdafaa Vekâleti'ne bağlı olmak üzere *Seyyar Jandarma Müfrezeleri* adı altında piyade ve süvari sınıflarından oluşacak yeni bir jandarma gücünün teşkiline karar vermişti. Bu konuda hazırlanan yasa tasarısı da 7 Haziran 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştu (Güneş, 1983: 210).

Seyyar Jandarmaların oluşturulmasından sonra iç güvenliğin sağlanmasında ve eşkıyalık olaylarının önlenmesinde büyük başarılar elde edilmişti. Kuva-yı Milliye'den düzenli orduya geçişte de önemli bir işlevi yerine getirmişti (ATASE, 171).

TBMM tarafından alınan diğeri bir tedbir ise jandarma zabıt mektebi ile ilgiliydi. Anadolu'da Millî Mücadele'nin başlaması üzerine, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Hareket ordusunun İstanbul'a gelişiyle birlikte de Yıldız Sarayı'nın Yaverler ve Harem Ağaları dairesine oradan da Beylerbeyi Sarayı'na nakledilen Selanik'teki Jandarma Zabıt Mektebi'nin, Anadolu yakasında kalmasını sakıncalı bulan saltanat ve İstanbul Hükümeti tarafından tekrar İstanbul yakasına taşındı (Alyot, 1947, 463).

Türk jandarması çok güç koşullar altında yurdun iç güvenlik ve huzurunu sağlamak amacıyla bu dönemde devamlı bir mücadele içinde bulunmuştu. Düşmanla çeşitli cephelerde savaşan ordu kuvvetlerinin geri bölge emniyetini de sağlayan jandarma, halkın askere alınmasında, ulaştırma araçlarının toplanıp cephelere sevkinde, cephe gerisindeki kritik tesislerin ve devlet dairelerinin korunmasında, yol emniyetinde ve her türlü bölücü ve yıkıcı faaliyetlere karşı mücadele gibi, çok çeşitli hizmetlerde bulunmuştu. Jandarma, İstiklal Savaşı süresince ülkenin içinde bulunduğu ağır koşullara ve teşkilâtın lojistik güç yönünden çok yetersiz bir düzeyde bulunmasına rağmen hem cephede savaşan birliklerin geri emniyetini temin etmiş, hem de halkın ırz ve namusu ile can ve mal güvenliğini sağlayarak ulusun ve vatanın esenliği için önemli katkılarda bulunmuştu.

İstiklâl Harbinin başlarında düşmana ilk direnişi gösteren bazı jandarma subayları tarafından Batı Anadolu'da organize edilen bir kısım güçler, dış düşmanlara karşı kahramanca direnmişlerdir. Bunlardan Sinan Tekelioğlu adı ile anılan Batı Kilikya (Adana) Cephesi komutanı Jandarma Yüzbaşı Ali Ratıp, cephedeki harekâtı fiilen sevk ve idare etmiş, Kara Bomba Müfreze Komutanı Hasan Karaafet (Jandarma Albay Hasan Fehmi Akıncı) Karboğaz mevkiinde Fransızların bir tabur askerini esir almış, Jandarma Yüzbaşı Yusuf Ziya (Aslan) Gaziantep'i kahramanca savunmuş, Jandarma Teğmen Besim Adana Hükümet konağına çekilmiş olan Fransız Bayrağını indirerek yerine Türk Bayrağını çektikten sonra, başlayan Kuva-yı Milliye harekâtı içinde yer almıştır.

Adana, Antep, Urfa cephelerinde Fransızlara karşı halka silah dağıtan, düşmana karşı mücadeleye teşvik eden, çeteler kurarak bu milli direniş faaliyetlerini organize edenlerin başlarında hep jandarma subayları gelmekteydi (Işık, 1974:101-206).

3.Milli Mücadele Cephelerinde Jandarma

Kuva-yı Milliye deyiminin sözlük anlamı, *Milli Kuvvetler*, *Ulusal Güçler* veya *Milis Kuvvetleri*'dir. Kurtuluş Savaşı sırasında Kuva-yı Milliye deyimini dar ve geniş olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır. *Kuva-yı Milliye* dar anlamda, düzenli ordu birlikleri dışında, bir tür gerilla savaşı ile mücadele veren, sevk ve idareleri merkezî bir komutanlığa bağlı olmayan silahlı grupları tanımlamak için kullanılmıştır.

Geniş anlamda ise Kurtuluş Savaşı'nın bütününe ifade etmiştir. Jandarma birlikleri de Kuva-yı Milliye ruhunun oluşmasında önemli hizmetlerde bulunmuş, hatta birçok bölgede bu oluşumu ilk başlatan jandarma personeli olmuştur.Mondros Ateşkes Antlaşması sonucunda ülke genelinde tek silahlı kuvvet olan jandarma, ülkesinin bu kurtuluş mücadelesinde İstanbul Hükümeti'ne ve ona bağlı olan Umum Jandarma Komutanlığı'na rağmen halkın yanında yer alarak milli mücadeleye destek verdi. Ülkenin birçok yerinde jandarma subayları ve jandarma personeli Kuva-yı Milliye'nin kurulmasının yanı sıra cephede de düşmana karşı savaştı. Jandarma personelinin verdiği bu destek, çoğu zaman işgal kuvvetleri ve Osmanlı İstanbul Hükümeti tarafından engellenmeye çalışılmış ve millî mücadeleye katılan birçok jandarma subayı, Nemrut Mustafa Paşa Askerî Mahkemesi tarafından cezalandırılmıştı.Bu subayların haricinde elli bir jandarma eri de Kuva-yı Milliye'ye katıldıkları için idama mahkûm edilmişti. İstanbul Hükümeti tarafından tutuklanacağını anlayan ve Milli Mücadeleye verdikleri destekleri anlaşılan birçok subay da görevini bırakarak cepheye gitmişti (J. Genel K.lığı, 131-137).

Dış düşmanlara karşı Türk Kurtuluş Savaşı başlıca üç cephede sürdürülmüştü (Batı, Doğu ve Güney). Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı sürdürülen en yoğunu olmuştur. Diğer cephelerden doğudaki Ermenilere, güneydeki de Fransızlara ve onların işbirlikçileri olan Ermenilere karşı yapılmıştı. Ayrıca Kuva-yı Milliye Birlikleri, bir yandan İtilaf Devletlerinin düzenli ordularına karşı cepheler kurup savaşırken, öte yandan da adeta onlarla işbirliği halinde olan Osmanlı Devleti'ne karşı silahla karşı koymak durumunda kalmıştı (Türk Silahlı Kuvvetleri, 2001:403).

3.1. Gaziantep Cephesinde Jandarma

Sykes - Picot Anlaşması gereğince İngilizler, 29 Ekim 1919'da Kilis'i ve 5 Kasım 1919 günü de Antep'i Fransızlara teslim etmek üzere boşalttı. Aynı gün bir albay komutasında, 1 Ermeni taburu, 1 Afrika avcı bölüğü, 1 Fransız bölüğünden oluşan Fransız Kuvvetleri Antep'i işgal etti. Fransızların işgali ve özellikle Fransız birlikleri arasında Ermeni taburunun da bulunması şehirdeki Ermenilerin taşkınlıklarını artırmıştı. Muhtemel bir katliam jandarma subay ve erleri tarafından halkı yatıştırılmaları ile önlenebilmişti. Taşkınlıkların Fransızlar tarafından hoş görülmesi halkın mücadele için biran önce harekete geçmesine neden oldu. Antep bölgesinde verilen direktiflere göre Kuva-yı Milliye kurulmasına başlandı. Daha önce kurulmuş olan Cemiyet-i İslamiye'nin adı değiştirilip *Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti* adını aldı (Özdoğan, 1989: 61-65).

Milis kuvvetleri, Kuva-yı Milliye adı ile Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'ne bağlandı. Teşkilatın başında Tahrirat Müdürü Rağıp Bey vardı. Jandarma Yüzbaşı Esat Bey (Işık, 1974:101-201) ve diğer üyelerin gayreti ile Teşkilat, gittikçe genişledi. Fransızlar, Antep halkından yiyecek ve malzeme olarak hiçbir şey temin edemediklerinden her türlü ikmallerini Kilis'ten yapıyordu. Şahin Bey komutasındaki 200 kişilik Kuva-yı Milliye grubu ise Kilis'ten gelen Fransız ikmal ve takviye kollarına baskınlar yaparak, telefon hatlarını keserek haberleşmeleri engelliyor ve Fransızlara ağır zayıat verdiriyordu.

Antep Savunmasında yararlılık gösteren diğer bir kişi de Jandarma Üsteğmen Ramazan (Yücel) Bey'di. Üsteğmen Ramazan Bey, Antep'in Fransızlar tarafından kuşatılması üzerine Pazarcık'tan sağlanan ve sayıları 800 kişiyi bulan Pazarcık Milli Taburunun Komutanı olarak savaşlara katıldı (J. Genel K.lığı, 138-139).

3.2. Adana Cephesinde Jandarma

Mondros Ateşkes Antlaşmasının hemen ardından Fransızlar, 18 Aralık 1918 tarihinde Adana'yı işgal etmişti. İşgal kuvvet komutanı Albay Bremond'un ilk işi jandarmaya Ermeni subay ve erlerini alarak depolarına el koymak olmuştu (J. Genel K.lığı, 138). Ermeniler, Fransızların bu tutumundan kuvvet olarak Türklere karşı besledikleri düşmanca tutumu ortaya çıkarmaya başlamıştı. Fransızlar ise Ermenilerin taşkınlıklarına göz yummaktaydı. Adana merkez jandarma birliğinden iki jandarmanın şehit edilmesi, Jandarma Posta Okulu subaylarından Jandarma Teğmen Osman ile birlikte iki jandarma eri ve iki sivil şahsın öldürülmesi ve Adana'da katliam yapılacağından korkarak bir çiftliğe sığınan 90 kişinin, Ermeniler tarafından şehit edilmesi olaylarına karşın halk ilk mukavemetini, Kurtkulağı köyünden Osman Ağa'nın şehit edilmesi üzerine kardeşi Kara Hasan'ın arkadaşlarıyla kurduğu çeteye Fransızlara saldırmasıyla gösterdi.

Fransızlar, mütareke şartları gereğince il ve ilçelerdeki jandarma birliklerinin ve köy bekçilerinin ellerindeki Alman maverlerini alarak yerlerine tek atımlı Fransız tüfeklerini vermekteydi. Bu sırada Tarsuslu Jandarma Üsteğmeni Hasan (Albay Hasan Akıncı) Ceyhan'dan Adana ili Karaisalı İlçesi Jandarma Takım Komutanlığına atanmıştı. Üsteğmen Hasan, birliği üzerindeki ve depolardaki hiçbir silahı Fransızlara teslim etmemeye kararlıydı. Kaymakamın ve diğer vatanseverlerin yardımıyla halkın Kuva-yı Milliye'ye katılmaları telkin edilmekteydi (Işık, 1974:46-49)

Fransız ve Ermenilerin baskısı sürerken, bölgeden oluşturulan bir heyet Sivas'a giderek Mustafa Kemal ile görüşmüş durumun daha da kötüye gittiğini ve cephenin takviye

edilmesi gerektiğini belirttiler. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Binbaşı Kemal Bey'i Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na atadı (J. Genel K.lığı, 140).

Binbaşı Kemal (Doğan), Adana'ya ulaştıktan sonra Adana (Kilikya) ve civarındaki kurtuluş hareketinin idaresini üstüne aldı. Ancak bölgenin tek elden idaresinin zor olduğu kanaatiyle bölgenin ikiye bölünmesini ve Doğu Kilikya'nın General Osman Tufan, Batı Kilikya'nın ise Yüzbaşı Ali Ratip⁸⁸ tarafından sevk ve idare edilmesi emrini verdi (Türkmen, 2001: 137-141).

O dönemlerde güney cephesinde, Kuva-yı Milliyeciler takma ad veya lakaplarla görev yapmaktaydı. Bu durumu dikkate alan Karaisalı heyeti, Yüzbaşı Ali Ratip'in bölgede daha etkili olabileceği düşüncesi ile Yüzbaşı Ali Ratip'in adı ve rütbesini yeniden belirledi. Daha önceden Temsil Heyeti başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'nın göndermiş olduğu yazıda da belirtilen Tekelioğlu lâkabı uygun bulunmuştu. Yüzbaşı Ali Ratip bundan böyle artık Tekelioğlu Sinan Paşa adı altında bölgede faaliyet gösterecekti (Türkmen, 2001: 137-142).

Sinan Tekelioğlu, 3 Nisan 1920 tarihinde Hacıkırı'ndaki Fransız Komutanı'na bir telgraf yazarak Fransızların izlediği yanlış politika ve baskılar yüzünden halkın Kuva-yı Milliye etrafında kenetlendiğini, boş yere kan dökülmemesi için Fransızların teslim olması gerektiğini belirtti. Fransız komutan bu teklifi kabul etmeyince bölgede çatışmalar başladı. 6 Nisan 1920'de Hacıkırı, Fransız işgalinden kurtarıldı. 7 Nisan tarihinde Toroslar'da Fransızların elinde Beledik ve Pozantı'dan başka yer kalmamıştı.

10 Nisan 1920 sabahı yapılan ani bir hücumla Beledik de Fransızlardan kurtarıldı. Beledik'te esir alınanlar arasında, Fransız Pozantı Kumandanı Binbaşı Menil'in⁸⁹ eşi de bulunmaktaydı (Türkmen, 2001: 137-143).

Sinan Tekelioğlu'na bağlı birlikler, 28 Mayıs tarihinde Fransızları, Karboğazi bölgesinde ağır bir yenilgiye uğratarak yapılan savaşta Fransız Komutanı Menil ve birliğinin tümünü esir aldı. Sinan Tekelioğlu'nun bu başarısı bölgede büyük yankı uyandırdı ve halkın milli mücadeleye olan inancının da artmasını sağladı. Sinan Tekelioğlu'nun birliğinin bu başarısı kendisine de *Torosları Fransız işgalinden kurtaran Milis kumandanı* olarak ün kazandırmıştı. Fransız birliklerinin yenilmesi ve bir bölümünün esir alınması ile Kilikya Bölgesi büyük ölçüde işgalden kurtulmuş oldu (Türkmen, 2001: 146-147).

⁸⁸ 1891 yılında Uzunköprü kasabasında doğmuştur. İlköğrenimini Uzunköprü'de ortaöğrenimini ise Edirne Askerî İdadisi'nde tamamlamıştır. Harbiye Mektebi'nden 14 Mayıs 1911 tarihinde piyade mülâzımı (teğmen) olarak mezun olmuştur. 1911 yılı sonlarına doğru Trablusgarp'a giden Ali Ratip, Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal (Atatürk)'ün maiyetinde görev yapmıştır. Birinci Dünya Harbi seferberliğinde ise Çanakkale-Gelibolu yarımadasında görev almıştır. Kara savaşlarında gösterdiği üstün cesaret ve kahramanlıktan dolayı Osmanlı Hükümeti tarafından harp madalyası, Alman Hükümeti tarafından da gümüş liyakat madalyası ile ödüllendirilmiştir. 28 Temmuz 1918 tarihinde yüzbaşılığa terfi eden Ali Ratip Efendi, Filistin Cephesi'nde birkaç kez yaralandığından kendi isteği ve Firka Komutanı Albay Refet Bey'in (Refet Bele) emri ile jandarma sınıfına nakledilmesi konusunda teşebbüste bulunmuştur. Yüzbaşı Ali Ratip Bey, 15 Mart 1919 tarihinde yapılan talep üzerine Jandarma Komutanlığı emrine nakledilmiştir. Ali Ratip Bey bu tarihten itibaren jandarma sınıfında görevine devam etmiştir (Türkmen, 2001: 137-140).

⁸⁹ Fransız binbaşısı 1880 yılında Paris'te doğdu. Karısı askeri hemşiredir. Karı-koca 1914'te Alman cephesinde ön saflarda savaştilar. Menil 1919'da Almanya'da kazanılan zafer üzerine taburu ile birlikte Kilikya cephesine gönderildi (Işık, 1974:127).

3.3. Aydın Cephesinde Jandarma

Aydın'ın işgali üzerine Çine'ye çekilerek karargâh kuran 57. Tümen Komutanı Albay Şefik mevcut şartlar içinde gelen düşmana karşı koyamayacağı için Aydın'dan itibaren Nazilli'ye çekilmektense, düşmanı yandan tehdit etmek ve Menderes köprüsünü tutarak ilerideki planlarını uygulamak için karargâhını Çine Kasabası'na yerleştirmeyi uygun gördü (Silahlı Kuvvetler Dergisi, 1988: 16-17). Albay Şefik'e, Nazilli Jandarma Komutanı Yüzbaşı Nuri ve Teğmen Ömer Lütfi Beyler ve jandarmalar da katılmıştı. Direniş ruhunu canlandırmak ve Yunanlılara darbeler vurmak için efelerin yardımı gerekiyordu. Yüzbaşı Nuri Bey, efelerle temasa geçerek 5 Haziran 1919'da Yörük Ali Efe, Kılloğlu Hüseyin Efe ve Habibin Ali Efe'nin Çine'ye gelerek kendisi ve Albay Şefik Beyle görüşmelerini sağladı (Işık, 1974:144)

Subaylar, askerler ve zeybekler zafer için ant içmişti. Albay Şefik ve beraberindeki jandarma subayları, efeleri çok iyi organize etti. Kendileri de zeybek kıyafetleri giyerek 15 Haziran 1919 günü, Yunan karakoluna bir saldırı yaptılar. Daha sonra Nazilli'ye girdiler. Yapılan bu saldırılar sonucunda Yunan taburu Aydın'a geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak geri çekilirken birçok Türk'ü de esir olarak götürdüler (J. Genel K.lığı, 229-231).

Yunanlılar, bundan sonra işgal ettiği bütün bölgelerde birçok köyü yakıp yıktı. Aydın Livası'nda 28351 hanenin yakıldığı dâhiliye nezaretine bir tezkereyle bildirildi. Aynı zamanda Menemen'de birçok kadının ve kızların ırzlarına tecavüz ettiler. Manisa'da 10.700 hane, 13 cami, 2728 dükkân yakılıp, 855 kişi kurşuna dizilmek suretiyle öldürülmüştü (Tayla, 2001: 156-157).

Yunanlıların yapmış olduğu bu katliamlar milli mücadele ruhunu daha da kuvvetlendirmişti. Demirci Mehmet Efe'nin dağdan inip Aydın cephesinde, Yunanlılarla mücadeleye katılması düzenli ordu kuruluncaya kadar ülkeye zaman kazandırmıştı. Demirci Mehmet Efe'nin dağdan indirilip milli kuvvetlere katılmasını sağlayan Nazilli Jandarma Komutanı Yüzbaşı Nuri Bey'di. Bölgede Demirci Mehmet Efe ile birlikte Yüzbaşı Nuri Bey'in yanı sıra Galip Hoca takma adıyla dolaşan Celal Bayar'da bulunmaktaydı.

3.4. Balıkesir-Ayvalık Cephesinde Jandarma

İzmir'in işgal edilmesiyle birlikte, Ayvalık ilçesinde bulunan Rumlar taşkınlıklar yaparak bölgeye Yunanlıların asker çıkarmasını sağlamaya çalışıyordu. 172. Piyade Tümen Komutanı Yarıbay Ali Bey, 24 Mayıs 1919'da Kolordu Komutanı Albay Bekir Sami Bey'e bölgedeki Rumların taşkınlıklarına karşın gerekli tedbirlerin alındığını eğer bölgeye bir çıkarma olursa silahla karşılık verileceğini bildirmişti.

Bölgenin ileri gelenleri, cesur ve namuslu insanları Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti adı altında örgütlenerek halkı silahlandırıyorlardı. Ayvalık Bölge Komutanı Yarıbay Ali Bey, milli kuvvet oluşturmak için çevre bucak ve köy halkından hemen 300 kişilik bir kuvvet oluşturdu. Alaydaki fazla silah ve cephane bu kuvvete dağıtıldı. Oluşturulan bu kuvvetin başına da Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey geçti (Köylü, 2017:191).

Milli kuvvetlere yardım edenlerin arasında jandarma subayları da bulunmaktaydı. Burhaniye Takım Komutanı Üsteğmen Hüsnü Bey emrindeki jandarma erleriyle birlikte sivillerden de gönüllülerle birlikte bölgeye hizmet ediyordu. Jandarma Üsteğmen Hüsnü Bey kurulan teşkilât için silah ihtiyacını şu şekilde dile getirmişti:

“Ayvalık Mıntıka Komutanlığına

Ayvalık vatan savunmasında hükümete yardıma karar vererek jandarmaya gönüllü kaydedilen askerlere dağıtılmak üzere 150 silahla 20 bin cephane ve üç sandık bombanın verilmesi mümkün olduğu takdirde tutanağı gönderilmek üzere acilen bildirilmesini arz ederim.

27 Mayıs 1919 Burhaniye Jandarma Takım Kumandanı

Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen) Hüsnü”

Yunanlılar bölgeyi işgalle birlikte çeşitli bahanelerle bölgedeki jandarmaları da tutukluyor ve işgal bölgesi dışına çıkarıyordu. Bu durumda jandarma bölüklerinde 15-20 asker kalmıştı. Rum çeteleri bu durumdan istifade etmekteydi. Rum çeteleri, köylere baskınlar düzenliyor ve köylülerin malını zorla ellerinden alıyordu (Işık, 2002: 253).

Yunanlılar, Yarbay Ali komutasındaki milli kuvvetlerin başarılı bir şekilde karşı koyması sebebiyle daha ileri gidemedi. Kısa sürede oluşturulan milli cephe Yunanlılara karşı mücadeleyi sürdürdü.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Umum Jandarma Komutanlığına bağlı jandarma birlikleri, Kurtuluş Savaşı'nda da bir yandan iç güvenliğin sağlanmasında çaba gösterirken öte yandan da Milli Ordu kuruluncaya kadar savaşın başlarında Anadolu'da düşmanlara karşı direniş gösteren Milli Kuvvetleri destekleyerek onlara güç katmıştı. Ankara'da kurulan hükümet, ulusal hareketi halka indirebilmek için öncelikle halkın can, mal, namus güvenliğini korumanın gerektiği düşüncesiyle hareket ederek jandarmanın sayısının artırılmasının yanında ilave bir takım tedbirleri de almıştı.

Bu tedbirlerin başında, iç güvenliğin sağlanması ve eşkıyalığın önlenmesi amacıyla 1920 yılında kurulan “Seyyar Jandarma Müfrezeleri” ile yine TBMM tarafından jandarma zabıt mektebinin Ankara'da açılması gelmektedir.

Kurtuluş Savaşı döneminde Türk jandarma teşkilâtı güç koşullar altında yurdun iç güvenlik ve huzurunu sağlamak amacıyla devamlı bir mücadele içinde bulunmuştu. Cephelerde savaşılan ordu kuvvetlerinin geri bölge emniyetini de sağlayan jandarma, halkın askere alınmasında, ulaştırma araçlarının toplanıp cephelere sevkinde, cephe gerisindeki kritik tesislerin ve devlet dairelerinin korunmasında, yol emniyetinde ve her türlü bölücü ve yıkıcı faaliyetlere karşı mücadele gibi, çok çeşitli hizmetlerde bulunmuştu. Jandarma, İstiklal Savaşı süresince ülkenin içinde bulunduğu ağır koşullara ve teşkilâtın lojistik güç yönünden çok yetersiz bir düzeyde bulunmasına rağmen hem cephede savaşılan birliklerin geri emniyetini temin etmiş, hem de halkın ırz ve namusu ile can ve mal güvenliğini sağlayarak ulusun ve vatanın esenliği için önemli katkılarda bulunmuştu.

Sonuç olarak geçmişte birçok ağır koşullara karşın ülkenin güvenlik ve asayişinin sağlanmasında üstüne düşen görevi başarıyla yerine getiren jandarma teşkilatı bugün de sürekli bir gelişim içinde görevini yapmaya devam etmektedir. Jandarma Teşkilatı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin temel bölümlerinden biri olarak onun geleneksel disiplin anlayışına bağlı, ulusun yararına sürekli bir gelişim içinde olarak yürürlükteki yasaların uygulanması aşamasında tarafsızlığını korumuş ve çağdaş yöntemleri benimsemiştir. Atatürk İnkılâbı ve onun özünü oluşturan ilkelerinin korunmasında da en büyük güç olarak görevini dün yerine getirmiş, bugün de getirmeye devam etmektedir. Jandarma teşkilatı yarın da aynı kararlılıkla ve daha büyük bir inanç ve çaba ile görevini yerine getirmeyi sürdürecektir.

KAYNAKÇA:

ALYOT, Halim. (1947), **Türkiye'de Zabıta**, Kanaat Basımevi, Ankara.

ATASE Arşivi, BDH Kls:1487 Dos:2/27 Fih:1-9.

ATASE Arşivi, İSH-12, Klasör 807, Gömlek 171.

GÜNEŞ, İhsan. (1983), “1920’de Seyyar Jandarma Müfrezelerinin Kurulması ve Bunların İç Güvenliğin Sağlanmasındaki Rolü”, **Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Ankara.

HARP TARİHİ VESİKALARI DERGİSİ, S. 53, Belge 68.

HARP TARİHİ VESİKALARI DERGİSİ, S. 43, Belge 1010.

JANDARMA GENEL KOMUTANLIĞI TARİHİ, C. I, Ankara, 2002.

JANDARMA DERGİSİ, (2006), “Seyyar Jandarma Taburlarının Kazandığı Başarının Çanakkale Muharebeleri İçindeki Yeri ve Önemi”, Ankara, S. 110.

İŞİK, Hüseyin. (1974), **Çanakkale ve İstiklâl Savaşında Türk Jandarması**, Ankara.

İŞİK, Hüseyin. (2002), “Jandarma Teğmeni Mahmut Sami'nin İstiklâl Savaşı Dönemi Anıları”, **Askerî Tarih Bülteni**, Ankara, S. 53.

KARANAME, **Jandarma Mecmuası**, 1 Kânun-ı sâni 1341 (1 Ocak 1925), S. I, s. 10.

KÖYLÜ, Murat. (2017). **Türk Siyasi Tarihi, 1789-1980**, Kripto Yayınları, Ankara.

ÖZDOĞAN, Talat. (1989). “*Milli Mücadelede Gaziantep*”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Ankara.

ÖZGÖREN, Aydın. (2006). **Milli Mücadele Döneminde Trabzon Rum Metropolitliği'nin Faaliyetleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

SELVİ, Haluk. (1999), “*İstanbul Hükümetinin Kuva-yı Milliye Hareketini Bölme Teşebbüsü: Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Sonuçları*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, S. 44.

SİLAHLI KUVVETLER DERGİSİ. (1988), “*Yunanistan’ın Küçük Asya Harekâtının Siyasi ve Askeri Nedenleri İzmir’in İşgali ile Gelişen Olaylar*”, Gnkur. ATASE Başkanlığı yayını, Ankara, S. 315.

TANSEL, Selahattin. (1991). **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C. I, İstanbul.

TAYLA, Mustafa. (2001). **Batı Anadolu’da Yunan Mezalimi**, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yay., Ankara.

TONGUR, Hikmet (1946). **Türkiye’de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişmesi**, Ankara.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Tbm Hükümeti Dönemi, (2001). ATASE Başkanlığı yayını, C. IV, Ks.I, Ankara.

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ TARİHİ. (2001). **TBMM Hükümeti Dönemi (1920-1923). Türk İstiklâl Harbi Özet Tarihi**, Gnkur. ATASE Başkanlığı yayını, Ankara.

TÜRKMEN, Zekeriya. (2001). “*Kuva-yı Milliye’nin Çukurova Cephesi Komutanlarından Tekelioğlu Sinan Paşa*”, **Askeri Tarih Bülteni**, Ankara, S. 50.